

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

145277

**TÜRK SİYASAL YAŞAMINDA MİLLİ GÖRÜŞ HAREKETİ
ÇERÇEVESİNDE ADALET VE KALKINMA PARTİSİ'NİN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

Ahmet Bora TARHAN

145277

Danışman
Yard. Doç. Dr. Nazmi ÜSTE

2004

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Türk Siyasal Yaşamında Milli Görüş Hareketi Çerçevesinde Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Değerlendirilmesi” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

03.08.2004

AHMET BORA TARHAN

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü' nün 4.8.2004 tarih ve 576 sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'ninmaddesine göre Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Ahmet Bara Tokan' ninkonulu tezi incelenmiş ve aday 6.8.2004 tarihinde, saat 14.15 da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 60 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin Başarıldığı olduğuna oy birliği ile karar verildi.

BAŞKAN

Doç. Dr. Yesim Edis Solmaz
Y. Solmaz

ÜYE

ÜYE

Yrd. Doç. Dr. Tanju Tokan
J. Tokan

Yrd. Doç. Dr. Nazmi Üste
N. Üste

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ

TEZ/PROJE VERİ FORMU

Tez/Proje No:

Konu Kodu:

Üniv. Kodu

- Not: Bu bölüm merkezimiz tarafından doldurulacaktır.

Tez/Proje Yazarının
Soyadı: TARHAN

Adı: AHMET BORA

Tezin/Projenin Türkçe Adı: Türk Siyasal Yaşamında Milli Görüş Hareketi
Çerçevesinde Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Değerlendirilmesi

Tezin/Projenin Yabancı Dildeki Adı: The Evaluation of the Justice and Development
Party in the Respect of the Movement of National Idea

Tezin/Projenin Yapıldığı

Üniversitesi: Dokuz Eylül Üniversitesi Enstitü: Sosyal Bilimler Enstitüsü Yıl: 2004

Diğer Kuruluşlar:

Tezin/Projenin Türü:

Yüksek Lisans:

Dili: Türkçe

Doktora:

Sayfa Sayısı: 236

Tıpta Uzmanlık:

Referans Sayısı: 287

Sanatta Yeterlilik:

Tez/Proje Danışmanlarının

Ünvanı: Yrd. Doç. Dr.

Adı: Nazmi

Soyadı: ÜSTE

Türkçe Anahtar Kelimeler:

1-Adalet ve Kalkınma Partisi

2- Milli Görüş Hareketi

3- Refah Partisi

4- Siyasal İslam

5- Merkez Sağ

İngilizce Anahtar Kelimeler:

1-Justice and Development Party

2-The Movement of National Idea

3- The Welfare Party

4- Political Islam

5- Center Right

Tarih: 04.08.2004

İmza:

Tezimin Erişim Sayfasında Yayınlanmasını İstiyorum

Evet

Hayır

ÖZET

İslam, sosyal içeriğinin yanı sıra, bireyin özel hayatından, siyasal ve kültürel alana kadar uzanan bir ideolojiyi de içine alan bir dindir. Bu çalışmada, İslam'ın sosyal ve kültürel boyutu İslamiyet olarak adlandırılırken, siyasal yönü İslamcı İdeoloji veya Siyasal İslam olarak tanımlanmıştır.

Siyasal İslam, Türk siyasal hayatının her döneminde varlığını sürdürmekle birlikte, özellikle çok partili siyasal süreçte ivme kazanmıştır. Türkiye'de çok partili siyasal süreçte Siyasal İslam'ın temsilcisi Milli Görüş Hareketi'dir.

14 Ağustos 2001 tarihinde kurulmuş olan ve 3 Kasım 2002 seçimlerinden büyük bir zaferle çıkan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AK Parti) kurucuları ve önde gelenlerinin büyük çoğunluğu Milli Görüş Hareketinden gelmektedir. Bu sebeple günümüzde, bu partinin kimliğinin belirlenmesi ve İslamcılığa ilişkin düşüncelerinin anlaşılması üzerine tartışmalar devam etmektedir.

Çalışmanın ilk bölümünde, İslamiyet ve Siyasal İslam tanımlanmış, Siyasal İslam'ın oluşum ve gelişim süreci irdelenmiştir. Daha sonra Siyasal İslam'ın Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'ndeki yeri ve önemi açıklanmış, bu süreçte Milli Görüş Hareketi ve bu hareketin siyasal temsilcileri olan Milli Nizam Partisi (MNP), Milli Selamet Partisi (MSP), Refah Partisi (RP), Fazilet Partisi (FP) ve Saadet Partisi (SP) incelenmiştir.

Son olarak, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin oluşum ve gelişim süreci incelenmiş ve parti, Milli Görüş Hareketi'nin ilkeleri ve politikaları ile karşılaştırılmıştır. Bu anlamda Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kimliği tanımlanmaya çalışılırken, siyasal yelpazedeki yerinin de tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Bu alışmada Adalet ve Kalkınma Partisi'nin, Milli Görüş Hareketi'nden farklı olduğu vurgulanmakla birlikte, dini değerlere verdiği önem belirtilmiş ve partinin Türk siyasal hayatında merkez-evre çatışmasında çevrenin temsilcisi olduğu, bu bağlamda siyasal yelpazenin merkez sağını yeniden biçimlendirdiği savunulmuştur.

ABSTRACT

Islam is religion that reach individual private life, as well as political and cultural space together with including ideology of content of the social. At this work, Islam's social and cultural dimension is named Islamism, it's political direction is defined Islamic Ideology or Political Islam.

Political Islam carry on its existence at every era of Turk political life and especially gain acceleration in multiparty political process. In Turkey, representative of the Political Islam is The Movement of National Idea in multiparty political process.

Established at August of 14th in 2001 and ascend with a big victory in election at November of 3rd in 2003 that is founder of Justice and Development Party and majority of its significant politicians come from The Movement of National Idea. Therefore, today arguments of determinig this party's identification and understanding about idea of the Pan-islam is continued.

At first part of the work, Islamism and Political Islam is defined, formation and development process of Political Islam is examined. Afterwards, position and importance of Political Islam in the Ottoman Empire and the Republic of Turkey is explained, at this process The Movement of National Idea and National Order Party (MNP), National Salvation Party(MSP), Welfare Party(RP), Virtue Party(FP) and Felicity Party(SP) that are this movement's political representatives are examined.

In conclusion, process of formation and development of Justice and Development Party is examined and party is compared with principles and politics of The Movement of National Idea. From this point of view, while trying to define Justice and Development Party's identification, also intend to fix the position of politics.

At this work, emphasized that differences between Justice and Development Party and The Movement of National Idea, stated importance about values of religious and advocated representative of the environment in conflict centre and environment. At this bunch, The Movement of National Idea advocated giving shape to central right in the political scale.

YEMİN METNİ	II
TUTANAK	III
Y.Ö.K. DÖKÜMANTASYON MERKEZİ TEZ VERİ FORMU	IV
ÖZET	V
ABSTRACT	VII
İÇİNDEKİLER	IX
KISALTMALAR	XIII
GİRİŞ	XIV

BİRİNCİ BÖLÜM

MİLLİ GÖRÜŞ HAREKETİ ve SİYASAL İSLAM

1.1 İSLAMİYET ve SİYASAL İDEOLOJİ OLARAK İSLAMCILIK.....	1
1.1.1 Sosyal Bir Din ve Kültür Sistem Olarak İslamiyet.....	1
1.1.2 Siyasal İdeoloji Olarak İslamcılık.....	2
1.2 SİYASAL İSLAMIN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ.....	8
1.2.1 Siyasal İslam'ın Ortaya Çıkış Süreci.....	8
1.2.2 Osmanlı Dönemi Gelişmeler.....	11
1.2.2.1 Meşrutiyet Öncesi Dönemde Siyasal İslam.....	11
1.2.2.2 Meşrutiyet Döneminde Siyasal İslam.....	14
1.2.3 Cumhuriyet Sonrası Gelişmeler.....	19
1.3 TÜRKİYE'DE SİYASAL İSLAMIN PARTİLEŞME SÜRECİ ve MİLLİ GÖRÜŞ HAREKETİ.....	23
1.3.1 Türkiye'nin Çok Partili Döneminde İslamcı Siyaset.....	23
1.3.1.1 Çok Partili Dönemin İlk Yıllarında Siyasal İslam.....	23
1.3.1.2 Demokrat Parti ve Siyasal İslam.....	29
1.3.1.2.1 Kuruluşu.....	29
1.3.1.2.2 İdeolojisi.....	31
1.3.1.2.3 Değerlendirme.....	37
1.3.1.3 Adalet Partisi ve Siyasal İslam.....	41
1.3.1.3.1 Kuruluşu.....	41
1.3.1.3.2 İdeolojisi.....	43

1.3.1.3.3 Değerlendirme.....	49
1.3.1.4 İslami Sermayenin Gelişimi.....	50
1.3.1.5 Milli Nizam Partisi ve Milli Görüş.....	52
1.3.1.5.1 Kuruluşu.....	52
1.3.1.5.2 İdeolojisi.....	54
1.3.1.5.3 Değerlendirme.....	59
1.3.2 Milli Nizam Partisi'nden (MNP) Milli Selamet Partisi'ne (MSP) Milli Görüş Hareketi.....	61
1.3.2.1 Milli Nizam Partisi'nin Kapatılması.....	61
1.3.2.2 Milli Selamet Partisi.....	62
1.3.2.2.1 Kuruluşu.....	62
1.3.2.2.2 İdeolojisi.....	64
1.3.2.2.3 Değerlendirme.....	70

İKİNCİ BÖLÜM

1980 SONRASI SİYASAL İSLAM'IN GELİŞİMİ VE REFAH PARTİSİ

2.1 1980 SONRASI SİYASAL İSLAM'IN GELİŞİMİ ve REFAH PARTİSİ..	72
2.1.1 1980 Sonrası Yeni Merkez Projesi.....	72
2.1.2 Anavatan Partisi ve Merkez Sağ.....	74
2.1.2.1 Kuruluşu.....	74
2.1.2.2 İdeolojisi.....	75
2.1.2.3 Değerlendirme.....	79
2.1.3 Refah Partisi.....	81
2.1.3.1 Oluşum ve Gelişimi Süreci.....	81
2.1.3.2 İdeolojik Yapısı.....	86
2.1.3.2.1 Milli Görüş ve Adil Düzen.....	86
2.1.3.2.1.1 Milli Görüş.....	87
2.1.3.2.1.2 Adil Düzen.....	88
2.1.3.2.2 Refah Partisi'nin Demokrasi Ve Laiklik Söylemi..	91
2.1.3.2.3 Refah Partisi'nin Ekonomi Politikası.....	101
2.1.3.2.4 Refah Partisi'nin Dış Politikası.....	104

2.1.3.3	Refah-Yol İktidarı: 28 Şubat Süreci ve RP'nin Kapatılması	109
2.1.3.3.1	Refah-Yol İktidarı ve Siyasal İslam.....	109
2.1.3.3.2	28 Şubat Süreci ve RP'nin Kapatılması.....	116
2.1.3.3.2.1	28 Şubat Süreci.....	116
2.1.3.3.2.2	RP'nin Kapatılması.....	123
2.1.4	Refah Partisi'nin Devamı: Fazilet Partisi ve Saadet Partisi.....	125
2.1.4.1	Fazilet Partisi İçinde Yenilikçi Hareketin Gelişimi.....	125
2.1.4.2	Fazilet Partisi'nin Kapatılması ve Saadet Partisi'nin Kuruluşu.....	128

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MİLLİ GÖRÜŞ HAREKETİ ÇERÇEVESİNDE ADALET VE KALKINMA PARTİSİ

3.1	ADALET ve KALKINMA PARTİSİ.....	132
3.1.1	Oluşum ve Gelişim Süreci.....	132
3.1.1.1	Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Kuruluşu.....	132
3.1.1.2	3 Kasım 2002 seçimleri ve Adalet ve Kalkınma Partisi.....	135
3.1.1.2.1	3 Kasım 2002 Seçimlerinin Genel Değerlendirmesi.....	135
3.1.1.2.2	Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Seçmen Profili....	140
3.1.1.3	28 Mart 2004 Yerel Seçimleri ve Adalet ve Kalkınma Partisi.....	147
3.1.1.3.1	28 Mart 2004 Yerel Seçimlerinin Genel Değerlendirmesi.....	147
3.1.1.3.2	28 Mart Seçimleri ve Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Seçmen Profili.....	148
3.1.2	Adalet ve Kalkınma Partisi'nin ve Muhafazakar Demokrasinin İdeolojik Yapısı.....	151
3.1.2.1	Adalet ve Kalkınma Partisi ve Muhafazakar Demokrasi....	151
3.1.2.1.1	Muhafazakar İdeoloji.....	151
3.1.2.1.1.1	Düşünsel Temeli ve Ortaya Çıkışı.....	151
3.1.2.1.1.2	Muhafazakarlığın Siyaset Anlayışı.....	153
3.1.2.1.1.3	Muhafazakarlığın Ekonomi Anlayışı... ..	158

3.1.2.1.2 Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Muhafazakar Demokrat İdeolojisi.....	160
3.1.2.1.2.1 Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Muhafazakar Demokrat Anlayışı.....	160
3.1.2.1.2.2 Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Laiklik Anlayışı.....	173
3.1.2.1.2.3 Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Ekonomi Politikası.....	177
3.1.2.1.2.4 Adalet ve Kalkınma Partisi ve Dış Politika.....	181
SONUÇ.....	189
KAYNAKÇA.....	196

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
AB	Avrupa Birliği
AK Parti	Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	Anavatan Partisi
AP	Adalet Partisi
Bkz.	Bakınız
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
ev.	Çeviren
Der.	Derleyen
DP	Demokrat Parti
DYP	Doğru Yol Partisi
FP	Fazilet Partisi
MHP	Milliyetçi Hareket partisi
MNP	Milli Nizam Partisi
MP	Millet Partisi
MSP	Milli Selamet Partisi
RP	Refah Partisi
SP	Saadet Partsi
y.a.g.e.	Yukarıda Adı Geçen Eser

GİRİŞ

14 Ağustos 2001 tarihinde kurulmuş olan ve 3 Kasım 2002 seçimlerinden büyük bir zaferle çıkan Adalet ve Kalkınma Partisi, (AK Parti) kurucularının ve önde gelenlerinin büyük çoğunluğunun Milli Görüş Hareketinden gelmeleri sebebiyle, partinin kimliği ve İslamcılığa ilişkin düşünceleri üzerine tartışmalar başlamıştır. Bu çalışma, halen güncelliğini koruyan bu tartışmalara ışık tutmak amacıyla, Siyasal İslam, Milli Görüş Hareketi, ve bu hareketin siyasal partileri, 1980 sonrası merkez sağ ideoloji ve AK Parti'nin ideolojik ve sosyolojik temeli, karşılaştırmalı bir bakış açısıyla incelenmeye çalışılmıştır.

Milli Görüş Hareketi, ideolojik temelini, İslam'ın doğuşuyla birlikte ortaya çıkan İslamcı ideolojiden veya Siyasal İslam'dan, özellikle de Meşrutiyet dönemi İslami akımlardan almaktadır. Bu sebeple, çalışmanın ilk bölümünde, Siyasal İslam kavramı tanımlanmış ve bu kavramın ortaya çıkış süreci ve temel ilkeleri saptanmaya çalışılmıştır. Ardından İslamcı ideolojinin gelişim süreci açıklanmış, günümüzle olan bağlantıları saptanmaya çalışılmıştır. Çok partili siyasal hayat içinde, Siyasal İslam'ın temsilcisi durumunda olan Milli Görüş Hareketi'nin oluşum ve gelişim süreci de incelenerek, bu hareketin siyasi arenadaki yansımaları olan MNP ve MSP'nin ideolojik yapısı ve aktif siyaset anlayışı aynı bölüm içinde irdelenmiştir.

1980 Askeri darbesi ile kesintiye uğrayan demokratik siyasal süreç, 1982 Anayasası'nın kabulüyle yeniden hareketlenmiştir. Kurum ve kurallarıyla farklı bir siyasal yapılanma anlayışı olan bu süreçte, günümüze ışık tutması amacıyla öncelikle, 1990'ların sonunda çökecek olan siyasal yelpazenin merkez sağ çalışmanın ikinci bölümünde açıklanmıştır. Daha sonra Milli Görüş Hareketi'nin devamı sayılan RP'nin oluşum ve gelişim süreci, demokrasi ve laiklik anlayışı, ekonomi ve dış politikası incelenmiştir. Bu süreçte RP'nin yenilikçi kanadının ortaya attığı kitle hareketine değinilmiş, bu kapsamda dördüncü ve beşinci kongreler ayrıntılarıyla ele alınmıştır. RP kiteselleşme hareketiyle birlikte oy potansiyelini arttırarak iktidara ortak olmuş ve bu aşamada ilkelerini nispeten uygulamaya

koymuştur. Refah-Yol hükümeti olarak adlandırılan bu dönem 28 Şubat süreciyle kapanmıştır. Ancak bu sürecin etkileri gnmzi Őekillendirerek, belki de AK Parti'nin doğuşuna zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla bu bölümde 28 Şubat süreci ve bu sürecin sonuçları da ayrıntılarıyla ele alınmıştır.

nc ve son bölümde, çalışmanın ana konusu olan AK Parti'ye yer verilmiştir. Bölümde ncelikle AK Parti'nin oluşum ve gelişim süreci açıklanmış, bu aşamada 3 Kasım Genel Seçimleri ve 28 Mart Yerel Seçimleri, ayrıntılarıyla ele alınmıştır. Daha sonra AK Parti'nin ideolojik temeli üzerinde durulmuştur. Bu kısımda konu başlıkları, AK Parti'nin RP ile daha rahat kıyaslanabilmesi amacıyla, ikinci bölümle benzerlik göstermektedir. Dolayısıyla bu bölümde AK Parti'nin ideolojik temeli, demokrasi ve laiklik konusundaki görüşleri ve ekonomi ve dış politika anlayışları ayrıntılarıyla incelenmiştir.

Çalışmanın nihai amacı, AK Parti'nin ideolojik kimliğinin tespit edilmesi ve bu kimliğin Milli görüş Hareketi ekseninde irdelenmesidir. Ayrıca bu ideolojik temelin, farklı siyasal teoriler ışığında irdelenmesi ve siyasal yelpazedeki yerinin tespit edilmesi, bu kimliğin siyasal yapıyla karşılıklı ilişkisinin kavranabilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MİLLİ GÖRÜŞ HAREKETİ ve SİYASAL İSLAM

1.1 İSLAMİYET ve SİYASAL İDEOLOJİ OLARAK İSLAMCILIK

1.1.1 Sosyal Bir Din ve Kültür Sistemi Olarak İslamiyet

İdeolojik bir öğreti olan İslamiyet'in temelinde tevhid yani birlik ilkesi bulunmaktadır. Birlik ilkesi, Allah'ın birliğine inançtan kaynaklanmakta ve bu birlik temelinde evreni bir bütün olarak yorumlamaktadır. Allah'ın birliğine inanç ise, İslamiyet'in her alanı düzenlemesini gündeme getirmektedir¹. Dolayısıyla İslamiyet kültürel ve siyasal bir sistemi kendi içerisinde barındırmakta ve kültürel, siyasal, ekonomi ve hukuk alanlarına ilişkin düzenlemeleri de beraberinde getirmektedir.

İslamiyet diğer tüm dinler gibi birtakım kültürel ve sosyal kurallar koyup işleyen bir dindir. Tanrı ile kul arasındaki ilişkinin derinlemesine kurulduğu mistik bir yöneliş olan tasavvuf, İslami kültürün önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. *"Tasavvufun kurumsallaşması olan tarikatla da varlıklarını ve yaygınlıklarını psikolojik denge mekanizmasını kurmaktaki ustalıklarına borçludur."*². Tarikatlar sayesinde Tanrı ile kul arasındaki ilişkiler toplumsal bir boyuta taşınmaktadır.

İslam, *"ferdin diğer insanlarla kuracağı ilişkileri, toplumu bir bütün halinde işletecek normları da tayin eder. Diğer dinlerin de sosyal normlar koyma iddiası vardır. Ancak İslam'ın bu sahadaki iddiası, diğer dinlere göre tartışma götürmez bir kapsayıcılık gösterir. Gibb bu kapsayıcılığı Sosyal-dini sistem olarak isimlendiriyor."*³. Bu anlamda sosyal ve kültürel bir din olan İslam, her şeyden önce kamu ahlakının kolektif olarak uygulanmasını vurgulayan bir dindir. Toplumsal hayatın pratiklerini, aile hayatının belli başlı bütün ayrılıklarını örgütlemeye çalışır⁴.

¹ Gencay Şaylan, **Türkiye'de İslamcı Siyaset**, Versoy Yayınları, Ankara, 1992, s. 50.

² Mümtaz'er Türköne, **Siyasal İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu**, Lotus Yayınları, Ankara, 2003 (a), s. 16.

³ H. A. R. Gibb, **Mohammedanism**, New York, 1955'den aktaran Mümtaz'er Türköne, 2003 (a), s.16.

⁴ Nazih Ayubi, **Arap Dünyasında Din ve Siyaset**, (Çev. Yavuz Alogan), Cep Kitapları, İstanbul, 1993, s. 47.

İslam ortaya çıktığı 7. yüzyıldan itibaren cemaat kavramı üzerinde yoğunlaşmıştır. “İslam’ın tartışmasız beş temel şartından dördü (namaz, oruç, hac, zekat) cemaat hayatına yöneliktir.”⁵. ki bu İslam’ın sosyal ve kültürel boyutunu bir kez daha gözler önüne sermektedir. İslamiyet açısından cemaat ile birlikte normların kapsayıcılığı bir bütünsellik arz etmektedir. Nitekim, İslam toplumunda değerler değil, normlar önem taşımaktadır⁶.

Cemaat hayatı daha geniş bir yapı içerisinde, siyasal düzenlemeleri de içeren ümmet anlayışıyla bütünleşir. “Ümmet her türlü farklılaşmanın üstünde olup; hem toplumsal sınıfları hem ulusal, etnik ve kabilesel bölünmeleri reddeder. O kadar ki, bölünme sosyolojik bir veri olarak değil, günah olarak algılanır.”⁷.

İslamiyet’in sosyal ve kültürel yanı vurgulanırken, toplumsal açıdan yerine getirdiği işlevlerin kapsayıcılığı ortaya çıkarken, siyasal boyutun sosyal ve kültürel yapıyla bağlantılı oluşu, İslamiyet’in siyasal kapsayıcılığını da gözler önüne sermektedir. “Nazari olarak İslam, siyaseti de; yani toplumu kimin yöneteceğini, yönetenlerin yetkilerini, yönetenlerin haklarını da tayin eder.”⁸.

1.1.2 Siyasal İdeoloji Olarak İslamcılık

Getirdiği düzenlemelerle İslam, “bireyin özel hayatından, hukuk alanına, sosyal ve siyasal hayattan ekonomiye kadar uzanan hem sosyal hem de siyasal nitelikte bir dindir de. Bu bakımdan İslam’ın bütün sosyal ve siyasal hayata uygulanması istenen inanç, fikir ve davranış kurallarını içine alan iki yönlü bir ideolojik format içerdiği söylenebilir.”⁹. Toplumsal alanda bireylerin yaşamlarında önemli roller oynayan ve onlara yön gösteren İslam, siyasal yaşamda da siyasal

⁵ Mümtaz’er Türköne, 2003 (a), s.17.

⁶ Şerif Mardin, **Din ve İdeoloji**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 57.

⁷ Ali Yaşar Sarıbay, 1994, s. 20.

⁸ Mümtaz’er Türköne, 2003 (a), s. 18.

⁹ Ali Yaşar Sarıbay, 1985 (a), s. 35.

iktidarı düzenler, yönlendirir ve ona geçerlilik kazandırır. Yani İslam, bir yandan dinsel bir öğreti, diğer yandan yasal bir sistem ve siyasi bir felsefedir¹⁰.

Siyasal İslam, modernleşmeye karşı alternatif bir ideolojik format olarak İslami gelişme modelini temel alan bir düşünce sisteminin söylemidir. Bu düşünce sistemi, Batı uygarlığı ve onun yarattığı tüm olumsuzlukların karşısına İslami değerlere dayalı bir toplum yapısını çıkarmaktadır. Dolayısıyla, “İslam toplumu bir inanç toplumu, İslam devleti olup, öngördüğü insan tipi de, inanç ve ideoloji insanıdır.”¹¹.

İslam öğretisi ve İslam devleti aynı tarihsel süreç içerisinde benzer olgular şeklinde ortaya çıkmıştı. “İslam bir öğreti olarak tarih sahnesinde kendini gösterirken bir siyasi güce, bir devlete dayanmıştır.”¹². İslam her şeyden önce siyaset, iktidar ve bunun için verilen mücadele ile ilgilidir¹³. Siyasi iktidar anlamında Mekke yönetici sınıfının ekonomik ve siyasi egemenliğine karşı bir protesto hareketi olarak da şekil kazanan İslam, daha doğuşundan itibaren dinsel olanla siyasi olanın birbirinden ayırt edilemediği bir niteliğe bürünmüştür¹⁴. “Peygamber’in Medine’ye hicretinden sonra İslami devlet ortaya çıkmıştır. Başka bir deyişle daha Kuran’ın inişi tamamlanmadan önce, İslamiyet bir siyaset ve devlet haline gelmiş ve bu politik sistemin gelişimi Kuran’ın tamamlanmasıyla beraber yürütülmüştür. İslamiyet’in dünya üzerinde yayılışı da kurulan devlet sayesinde olmuştur.”¹⁵. Böylece din ile siyaset özdeşleşmiştir¹⁶.

Siyaset, devlet kurumunun işleyişine katılmak ya da iktidar olgusu sayesinde ona yön vermek anlamında yönetilen ve yöneten sınıf arasındaki ilişkiler ise¹⁷, İslam bir siyasi düzenlemeyle ortaya çıkmakta ve siyasi ve toplumsal ilişkileri ümmet tipi bir toplum yapısı içinde gerçekleştirmektedir. Gencay Şaylan bu uyumu; “Eğer

¹⁰ Binnaz Toprak, **İslam and Political Development in Turkey**, Leiden, 1981, s. 22; Menderes Çınar, “Siyasal Bir Sorun olarak İslamcılık”, **Birikim Dergisi**, Nisan 2002 (a), Sayı: 156, s. 21-33.

¹¹ Ali Yaşar Sarıbay, 1985 (a), s. 37.

¹² Gencay Şaylan, a.g.e., s. 50.

¹³ Nazih Ayubi, a.g.e., s.14.

¹⁴ Ali Yaşar Sarıbay, 1985 (a), s. 35.

¹⁵ Gencay Şaylan, a.g.e., s. 51.

¹⁶ Mümtaz’er Türköne, 2003 (a), s. 19.

¹⁷ Siyasetin belirtilen anlamı için; Bülent Daver, **Siyaset Bilimine Giriş**, Siyasi Kitabevi, Ankara, 1993, s. 5.

*siyaset, bir devlet kurumunun işleyişine katılmak ya da yön vermek, devletin özünü, amaçlarını, biçimini ve işlevlerini belirlemek biçiminde tanımlanabiliyorsa İslamiyet için dinin siyasetin beraberce oluştuğu ileri sürülebilmektedir.”*¹⁸ sözleriyle dile getirmektedir. Ümmet içinde siyasi haklar ve sorumluluklar dinin belirlediği esaslar çerçevesinde uygulanmaktadır. İktidar yapısı da İslami öğretiye dayanmak zorundadır. Bu iktidarın dayandığı güç ilahi bir güç olan Allah’tır. Yani iktidar Allah’a aittir. Devleti yönetenler, Allah adına ,onun dünyadaki görevlisi ya da halifesi olarak toplum düzenini oluşturma hakkına ve uhdesine sahip bulunmaktadır. Yöneticinin görevi, yönetimi altındaki sıradan bir vatandaş kadar kendisinin de bağlı bulunduğu hukuku korumak,desteklemek ve devamını sağlamaktır. Yönetici bu amaçları yerine getirebilmek için hukuku uygulayıp, baraklaştırmak üzere kanun ve düzenlemeler yapabilir. Fakat hiçbir şekilde hukuku ortadan kaldıramaz, değiştiremez ve eklemeler yapamaz¹⁹. Sadece Allah yasama ve kanun koyma yetkisine sahiptir²⁰.

İslam toplumlarında siyasetin dini kaynaklı olmasının kanıtlarından biri de mezheplerin ortaya çıkışıyla ilgilidir. Mezheplerin ortaya çıkışıyla ilgili tartışmalar bize göstermektedir ki mezhepler, siyasi iktidarın nasıl ele geçirileceği, nasıl sürdürüleceği ve kimin yönetmeye hakkı olduğu gibi siyasi anlaşmazlıklar üzerine kurulmuştur²¹.

İslam’ın ortaya çıkışıyla birlikte sosyal ve kültürel içerikli bir din olmasının yanında siyasi içeriği bünyesinde barındırmasıyla birlikte, günümüzde artık, sosyal ve kültürel bir din olan İslamiyet önemini giderek kaybetmeye başlamış, İslam tamamıyla siyasileşmiş ve siyasal İslam’a dönüşmüş ve bazı ülkeler o siyasal sistemi kendi içinde yaşatmaya başlamıştır. İslam ile ilgili ortaya çıkan yeni algılama

¹⁸ Gencay Şaylan, a.g.e., s. 5.

¹⁹ Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, (Çev.Metin Kırathı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1984, s. 52-53.

²⁰ Doğan Duman, **Demokrasi sürecinde Türkiye’de İslamcılık**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1999, s. 278.

²¹ Önder Güngör, **Siyasal İslam’da Bölünmeler**, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 77-91.

biçimleri ve yeniden keşif süreci (yorumlama çabaları), İslam'ın siyasi ve sosyal taraflarının yükselmesine ve kuvvetlenmesine sebebiyet vermiştir²².

İslamcılık, “Batıdan gelen ideolojik düşünce yapısı ile geleneksel İslami değerlerin birleşimi sonucunda, İslamiyet’in ideoloji formu içinde yeniden sistemleştirilmesiyle ortaya çıkmaktadır.”²³. İslamcılıkta, İslamiyet’in dünyanın gereklerine uygunluğu ve meşruluğu, tamamıyla akla hitap eden, çağın paradigmalarına uygun tezlerle savunulmaktadır. Öbür dünya inancı ideolojik İslam içinde önemini kaybetmekte, İslam artan oranda dünyevileşmektedir²⁴. Bu süreçte İslamcılık, geleneksel İslam’dan farklı biçimde rakip olarak dinleri değil, felsefe ve ideolojileri görmektedir²⁵.

Günümüzde İslamcı ideoloji, aydın çevrelerce ve üniversitelerde tartışılmakta ve ilgi görmektedir. Oliver Roy bu gelişmeyi şöyle açıklıyor:

“Aydın çevrelerdeki İslamcı başarı ideolojilerin krizi ile de açıklanabilir. İlerici ideolojilerin itibar kaybetmeleri, köken ve kimlik kavramlarının birdenbire yeniden belirmediği, yapısı bozulmaya uğramış toplumlarda, geçmişe geri dönüş özlemi için değil, ama yeniden kazanılmış bir kimlikle modernleşmeyi benimseme arayışı içinde, muhalif yeni ideolojilere boş alan bıraktı. Bu nedendir ki İslamcılar her yerde sanayi kalkınmayı, kentleşmeyi, kitlelerin eğitimini ve bilimsel eğitimi yüceltmektedirler. Bütün ülkelerin ezilenlerine sundukları şey, dışlandıklarını hissettikleri bu kalkınma ve tüketim dünyasına girebilme düşüdüdür. İslamcılık şeriat artı elektriktir.”²⁶.

İslamcılar, devleti ele geçirmek ve toplumu İslamileştirmek için zaman zaman dinsel sembollerle de ördükleri söylemleriyle bu tür geniş kitlelerin kendi amaçları doğrultusunda siyasallaşmasını hedeflemektedir. Toplumsal ve siyasal sistemi İslami esaslar doğrultusunda dönüştürme amacıyla ortaya çıkan İslamcı ideoloji, İslam

²² İsmail Kara, **İslamcılar’ın Siyasi Görüşleri**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1994, s. 21.

²³ Mümtaz’er Türküne, 2003 (a), s. 26.

²⁴ y.a.g.e., s. 27.

²⁵ y.a.g.e., s. 26.

²⁶ Oliver Roy, **Siyasal İslam’ın İflası** (Çev. Cüneyt Akalın), Metis yayınları, İstanbul, 1994, s. 79.

lkelerinde varolan siyasal sistemlerin başarısızlığını ve Batı'nın taklit edilmesine yönelik politikalara bağlayarak yola çıkmaktadır. Bu noktada İslam, din, siyaset ve toplumu bütünleştiren kapsayıcı ve bütüncül bir sistem olarak tüm bu olumsuz yapıya karşı bir zm yolu sunmaktadır. Bu nedenle İslamcı ideolojiye göre Kuran'a sünnete ve şeriate dönüş mutlaka gerçekleştirilmelidir. İslam'ın önerdiği siyasal sistem ve İslam hukuku egemen kılınmalıdır. Dolayısıyla İslam'ın öngördüğü sistemi sağlayacak kurum ve örgütleri oluşturmak gereklidir²⁷.

İslamcı düşünce yapısı içinde kimlik sorunu da ön plana çıkmaktadır. Biz ve öteki sembollerini birbirinden ayıran temel ölçüt din yani İslam olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda siyasal kimlik ve siyasal bağlılığın, yaşanılan ülkeye göre değil, cemaate göre belirlenmesi genel bir eğilimdir. Bu eğilim temelini yine geleneksel İslam'da bulur. Müslüman kavramı siyasal bir kimlik, dolayısıyla siyasal sembol (simge) olarak kullanılır²⁸.

İslamcılar, siyaset sorununu İslam'ın bütünsel ve kapsayıcı bir düşünce olması ilkesinden hareket ederek almaktadırlar²⁹.

İslamcılara göre, toplumun İslamileştirilmesi toplumsal ve siyasal bir eylemin ürünüdür. İslamcı hareket bu anlamda 1960'lı yıllardan sonra iktidarı hedefleyen bir politika izlemiştir. İslamcılara göre "*İslam, şeriatın basit uygulanışının ötesinde bir şeydir. İslam önce toplumu dönüştürüp, ardından şeriatın yerleşebilmesini sağlayan bütünlükçü bir ideolojidir. şeriat ancak gerçek bir İslami toplumda anlam taşır.*"³⁰.

İslamcılar, ngrdkleri İslami düzeni sağlamak için eylem alanını genişletmişlerdir. Toplumsal ve siyasal yaşantı alanındaki her sorun İslamcı hareketin ilgi ve eylem alanı içine girmiştir. Parti tipi bir örgütlenme bu eylem alanının planlandığı ve stratejinin belirlendiği hiyerarşik bir yapıdır. İslamcı hareket

²⁷ Serpil şr, **Din, Siyaset ve Kadın-İran Devrimi**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1991, s. 25-26; Oliver Roy, a.g.e., s. 56.

²⁸ Bernard Lewis, 1984, s. 10-11.

²⁹ Oliver Roy, a.g.e., s. 56.

³⁰ y.a.g.e., s. 60.

Oliver Roy'a göre üç parti tipi ya da örgüt modeli içinde siyasal eylemlerini yaşama geçirmektedir:

“İktidarı hedefleyen ve öteki partilere hiçbir meşruiyet hakkı tanımayan, kendisini öncü parti olarak sunan Leninist tipte parti: Afgan Hizb-i İslami'nin durumu budur. Programında azami sayıdaki unsuru, seçimler ve çok partili sistem içerisinde benimsetmeye çalışan Batılı tip parti: Türkiye'deki Refah Partisi. İslami değerleri yüceltmeye, toplumu ve anlayışları değiştirmeye çalışan dernek tipi hareketler yaratan ve seçkinlerin içine sızan, ancak dolaysız siyasal amaç taşımayan militan, dinsel oluşumlar”.³¹.

Bu anlamda, İslamcı ideolojide parti, hem bir siyasal eylem aracı, hem de militanı ya da destekçisinin içinde İslami modele göre yaşayabileceği, bu modelin unsurlarını tamamen özümseyeceği bir karşı toplumdur. Bu karşı toplum örgütlenmesi, yani İslamcı parti aynı zamanda sistemin dönüştürülmesi, toplumun İslamlaştırılması ve devleti İslam esaslarına dayalı bir hale getirilmesi yolunda en önemli muhalefet ve mücadele aracıdır.

İnsan yaşamının her alanını düzenleyen total bir ideoloji olan İslam'ın, bu çerçevede içerisinde siyasal yaşamı da düzenleye çalışmasının kendi iç mantığı açısından tutarlı olduğunu belirtmek gerekmektedir.

İlerleyen bölümde anlatılacak olan batılılaşma veya modernleşme süreci İslam'ı bir ideoloji olarak ortaya çıkarmıştır. Gerek İslam'ın bir muhalefet aracı olarak kullanılışı, gerek İslam'a bir sosyal pekiştirici ya da kimlik aracı işlevlerinin yüklenmesi, gerekse bir meşruiyet aracı olarak yeniden yorumlanması, aslında İslamcılık ideolojisinin doğuşunu da hızlandırmıştır. Bu etkilerle şekillenen İslamcılık akımı, *“İslam'ı bir bütün olarak yeniden hayatta hakim kılmak ve akılcı bir metotla Müslümanları, İslam dünyasını Batı sömürsünden, zalim ve müstebit yöneticilerden, esaretten taklitten, hurafelerden kurtarmak, medenileştirmek, birleştirmek ve kalkındırmak uğruna yapılan aktivist, modernist ve eklektik yönleri*

³¹ y.a.g.e., s. 71-72.

baskın siyasi, ilmi ve fıkri çalışmaların, arayışların, teknik çözümlerin bütününi ihtiva eden bir hareket” olarak tarif edilebilir³².

1.2 SİYASAL İSLAM’IN DOĞUŞU ve GELİŞİMİ

1.2.1 Siyasal İslam’ın Ortaya Çıkış Süreci

İslamcılığın ortaya çıkışının temellerini, İslam ülkelerinde batılılaşma ya da modernleşme politikalarının yarattığı kültürel anomi, yabancılaşma ve kimlik krizi oluşturmaktadır. *“Hızlı ve dengesiz ekonomik gelişme, tarım ve sanayi dengesinin bozulması sonucu arta işsizlik ve yoksullaşma... Kapitalist gelişme ile durumları kötüleşen esnaf ve tüccar gibi geleneksel orta sınıflar, kentlere yayılmış işsiz köy kökenliler, artan eğitim olanakları sonucu yetişerek bekledikleri refah düzeyinde yaşama kavuşamayan, yönetici elitler tarafından siyasal yaşamdan dışlanan geleneksel orta sınıf kökenli yeni aydınlar ve öğrenciler”³³* bu temeli hazırlayan ve hızlandıran başlıca etkenlerdir. İslamcılığın ortaya çıktığı dönemde, yani 19. yüzyılda Avrupa ve Batı uygarlığı tarih sahnesinde belirleyici bir rol oynamaya başlamıştır. Aydınlanma düşüncesi ve sanayi devrimi gibi değişimleri yaşamayan İslam dünyası, aydınlanma düşüncesi ve sanayi devriminin açtığı yolda ilerleyen Batı’nın hemen her alanındaki üstünlüğüne boyun eğmek durumunda kalmıştır. Böylece İslam dünyası Batı Uygarlığı tarafından sömürge haline getirilmeye başlar. Askeri ve siyasal alandaki gerilemeler küçük İslam devletlerinin bağımsızlıklarını yitirmesine, Müslüman halkın da kendilerine duydukları güveni kaybetmelerine neden olur³⁴.

Tarık Zafer Tunaya İslam dünyasındaki bu gerilemeyi iç ve dış sebepler olmak üzere iki sebebe dayandırmaktadır. Tunaya iç sebebi İslamiyet’e değil, Müslümanların adalet ve gafletlerine dayandırmaktadır. Müslümanların zamanla İslamiyet ilkelerinden uzaklaştığını vurgulamış ve bu sebeple İslam aleminin yenilik

³² İsmail Kara, **Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi 1**, Risale Yayınları, İstanbul, 1987, s. 25.

³³ Serpil Üşür, a.g.e., s. 24-25.

³⁴ Mohammed Arkoun, “İslam ve modernlik Nasıl Bağdaştırılır ?”(Çev. Mine Hoksal), **Le Monde Diplomatique Türkiye**, Nisan 2003, Sayı: 12, s. 60.

ve hakikat düşmanlığına büründüğünü, sonuçta bir gerilemeyle karşılaştığını belirtmiştir. Tunaya dış sebebi ise Batı'nın (Avrupa'nın) Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki ağır baskısına dayandırmaktadır. Avrupa'nın kültürü ve teknik alandaki ilerlemeleri sayesinde maddi ve manevi tüm kuvvetleriyle Müslümanlık dünyasına saldırdığını belirtmiştir³⁵.

Yine Şerif Mardin ve Tarık Zafer Tunaya'ya göre, böylesi bir toplumsal ve siyasal ortamda İslamcılık akımı ve düşüncesinin İslam dünyasının son kalesi olan Osmanlı İmparatorluğu'nda İkinci Meşrutiyet'ten sonra ortaya çıkmıştır³⁶.

İslam dünyasının Batı karşısındaki geri kalmışlığını ortadan kaldıracak bir strateji olarak ortaya çıkan "İslamlaşmak" projesine göre, "*Osmanlı İmparatorluğu'nun yaratıcı ve dinamik bir güce kavuşması için onun yeniden İslamlaşması gerekmektedir.*"³⁷. Çünkü, Osmanlı İmparatorluğu, Batı'yı taklit yoluyla Batı'nın sahip olduğu uygarlık düzeyine erişebileceğini düşünmüş, ancak taklit O'nun geri kalmasına neden olan iç dinamiği engelleyememiştir³⁸.

İslamlaşmak stratejisi ,özellikle İkinci Meşrutiyet'ten sonra daha da belirgin hale gelecek ve İslamcılık akımı İslami bir düzen isteği ile ortaya çıkacaktır. İslamcılık akımı ortaya çıkarken beraberinde siyasi bir kuramı da getirecektir. Bu kurama göre İslam, sosyal ve siyasal ilkeler içeren bir bütündür ve İslami düzen ancak İslam sosyal felsefesinin İslam'ın siyasal sistemiyle çakıştığı bir ortamda kurulabilecektir. Bu kuram İslam'da ve şeriata bağlı olarak yönetilen bütün ülkelerde demokrasi olduğu savını da içermektedir³⁹.

³⁵ Tarık zafer Tunaya, **İslamcılık Akımı**, Simavi Yayınları, İstanbul, 1991, s. 21-22; Önder Tekin, "İslamcılık=Mağlubiyetin Parolası mı ?", **Birikim Dergisi**, Temmuz 2001, Sayı: 147, s. 60-63.

³⁶ Şerif Mardin, "İslamcılık", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 1936; Tarık Zafer Tunaya, 1991, s. 15-16.

³⁷ Şerif Mardin, **Modern Türkiye'de Din ve Toplumsal Gelişme**, Said-i Nursi Olayı (Çev. Metin Çulhaoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s.26.

³⁸ Tarık Zafer Tunaya, 1991, s. 25.

³⁹ Şerif Mardin, 1993, s. 27.

Osmanlı'nın batılılaşma hareketlerinde önemli bir yer tutan Yeni Osmanlı Hareketi bu kuramla daha da netlik kazanan İslamcılığın fikir öncülüğünü de yapmıştır. Yeni Osmanlılar, siyasal iktidar sorununa İslami yaklaşımlar getirmişler ve reform programlarında ana rolü İslam'a vermişlerdir⁴⁰. İslamcılığın ortaya çıkışı ve gelişimi sürecinde, kurulacak olan siyasi birimin yani devletin, bütün Müslümanlardan oluşacak bir devlet olması gerektiği her zaman vurgulanmıştır. Ayrıca İslamcılar arasında Batının tekniğini kullanmak ancak Müslüman kültürü saklamak amacını güden bir grup da bu akım içerisinde yer almıştır⁴¹. Bu düşüncenin uzantıları bugünün İslamcıları arasında da yandaş bulmaktadır.

İslamcılık akımının doğuşunda vurgulanması gereken önemli bir nokta da gazetenin rolüdür. Gazete İslamcılık akımının doğuşunda ve gelişiminde belirgin bir role sahiptir. Mümtaz'er Türköne'ye göre gazete, "*bilinmeyen İslam dünyasını, camaat hayatı içinde yaşanan Müslümanların sınırlı dünyasına girecek kadar küçültmüştür.*"⁴². Yeni Osmanlılar da gazetenin bu işlevini fark ederek, gazeteyi, kendi görüşlerini dolayısıyla İslamcılık akımını anlatmak ve yaymak için kullanmışlardır⁴³.

İslamcılık akımı Meşrutiyet ile başlamakla birlikte, bu akımın uzantıları ilerleyen yıllarda, Cumhuriyet Türkiye'sinde de etkisini gösterecektir. Şerif Mardin'e göre bir bağımsızlık savaşı olan Kurtuluş Savaşı sırasında mücadelenin sürdürülmesinde İslami kurum ve din adamlarının katkıları vardır. Anadolu'da istilaya karşı örgütlenme birçok yerde din adamlarınca yürütülürken, halk tabakalarına daha yakın olan İslami kurumlar koordinasyonu sağlamışlardır⁴⁴. Cumhuriyet döneminde ise bu akımların tamamen ortadan kalktığı söylenemez. Nurculuk hareketi, Menemen isyanı gibi Nakşibendilik olaylarında teokratik devlet

⁴⁰ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999; Mümtaz'er Türköne, 2003 (a), s. 77-143.

⁴¹ Şerif Mardin, 1993, s. 27, 28.

⁴² Mümtaz'er Türköne, 2003 (a), s. 59.

⁴³ Tarık Zafer Tunaya, 1991, s. 245.

⁴⁴ Şerif Mardin, 1993, s. 30.

özlemleri su yüzüne çıkmıştır⁴⁵. İslamcı düşüncenin Türkiye Cumhuriyeti'nde siyasete karışması ise daha çok 1945 yılından sonra olmuştur.

1.2.2 Osmanlı Dönemi Gelişmeler

1.2.2.1 Meşrutiyet Öncesi Dönemde Siyasal İslam

İslamcılık akımı, bir siyasal düşünce olarak Osmanlı İmparatorluğu içinde ortaya çıkmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nde görülen din-siyaset ilişkisi de, köklerini Osmanlı İmparatorluğu'ndan almaktadır⁴⁶.

Osmanlı Devleti, örfi hukuk ve İslam Şariatını birlikte uygulayan bir yapıya sahipti. Ancak gerileme dönemi şeri hukukun ağırlığının arttığı bir dönem olmuştur. Bu gelişme ise Osmanlı İmparatorluğu'nun, çağın gerisinde kalan bir yapılanma içerisine girmesine sebebiyet vermiştir.

18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun almış olduğu yenilgiler, özellikle ordu hususunda Avrupa'nın kendisini aşmış olduğunu fark etmesine neden olmuştur⁴⁷. Ancak gerileme orduyla birlikte, mevcut tüm kurumlar üzerinde de gözlemlenmekteydi. Bu yüzden eski kurumları ya değiştirmek ya da revizyondan geçirmek gerekiyordu. İşte, mevcut kurumları değiştirmek ya da ıslah etmek için başlatılan hareketler⁴⁸, karşısında daima ilmiye sınıfı ve yeniçeri ocağının muhalefetini bulmuştur. Bu tutucu çevreler, kendi aleyhlerine gelişeceğine emin oldukları ıslahat hareketlerine karşı daima "din" silahını kullanmışlardır⁴⁹.

⁴⁵ Tarık Zafer Tunaya, 1991s. 247.

⁴⁶ Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti tarihinde İslam'ı çalışmak ile ilgili ayrıca bkz.; Ahmet Yaşar Ocak, "Türk ve Türkiye Tarihinde, İslam'ı Çalışmak Yahut Arı Kovanına Çomak Sokmak", **Toplum ve Bilim Dergisi**, Kış 2001-2002, Sayı: 91, s. 100-114.

⁴⁷ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Hil Yayınları, İstanbul, 1995, s. 19.

⁴⁸ Osmanlı modernleşmesinin başlangıcı ile ilgili yorumlar arasında farklılıklar olmakla birlikte, Osmanlı modernleşmesinin ilk somut adımlarının 3. Ahmet döneminde başladığı yaygın bir kanattır.

⁴⁹ Osmanlı İmparatorluğu'nu modernleşme olgusuyla karşı karşıya getiren olay, İmparatorluğun gerilemeye başlamasıyla "niçin gerilediği" sorusuna aranan cevaplar olmuştur.; Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi, Makaleler 4**, İletişim Yayınları, İstanbul 1994 (b), s. 10.

Osmanlı İmparatorluğu'nda din silahının kullanıldığı ilk hareket Lale Devri'ne son veren Patrona Halil İsyanı'dır. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılacağı söylentileri ile huzursuz olan Yeniçeriler bu ayaklanmaya destek vermişlerdir. 28 Eylül 1730 tarihinde Beyazıt Camisi önünde namaz sonrası Patrona Halil ayağa kalkıp, Sultan'ın ve Sadrazam'ın Şeriatı ihlal ettiğine dair söylemlerde bulunmuştur. Ayaklanma boyunca Patrona Halil ve adamlarının ağzında “*din ve devlet adamları ile davamız şeriat üzerinedir*” sözleri duyuluyordu⁵⁰.

Reform çabalarına karşı ikinci hareket Nizam-ı Cedid olayına karşı gerçekleşmiştir. Enver Ziya Karal, “Yeni dünya Düzeni” anlamına gelen Nizam-ı Cedid deyiminin Osmanlı'da ihtilal anlamında kullanıldığına değinmiştir. Nitekim Osmanlı'da Fransız İhtilaline “Fransız Nizam-ı Cedidi” dendiğini, dolayısıyla yeni bir düzen anlamında kullanıldığını belirtmektedir⁵¹. Bu kapsamda ele alınan reformlar, özellikle orduya ve eğitim alanına yöneliktir. Doğal olarak da bu durum Yeniçeriler ile İلميye sınıfını bir araya getirmiştir ve reformlara karşı muhalefetlerini yine din üzerinden inşa etmelerine sebep olmuştur. İmamlar Camilerde açık açık Sultana saldırmaya başlamışlardır⁵². Tayyar Paşa'nın, “*Nizam-ı Cedid elbisesi kafir elbisesidir, böylece de Müslümanlık devletten çıkarılmıştır.*” sözleri ile Köse Musa Paşa'nın “*Nizam-ı Cedid elbisesi giyerseniz dinden çıkarsınız, giymezeniz atılacaksınız. Belki de Nizam-ı Cedid sizi öldürecek.*” Sözleri bu ayaklanmanın dinsel karakterini gözler önüne sermektedir⁵³. Lale devri gibi Nizam-ı Cedid hareketi de İلميye Sınıfı'nın din silahını kullanması ile sona ermiştir.

Görüleceği gibi Tanzimat öncesi, her iki olayda da ,İلميye-Yeniçeri ittifakı kurulmuş ve kışkırtmacılar camilerde toplanan halkı etkilemişlerdir. Özellikle III. Selim'e karşı başlatılan harekette “dini kılık” silah olarak kullanılmıştır. Cami ve kıyafet gibi sembollerin önemi, 20. yüzyılda da şeriat isteklilerinin Türkiye Cumhuriyeti'nde aynı sembolleri kullanmasından gelmektedir. Bu benzerlik ise,

⁵⁰ Alan Palmer, **Osmanlı İmparatorluğu Son Üçyüz Yıl Bir Çöküşün Yeni Tarihi**, (Çev. Belkıs Çorak Dişbudak), Sabah Yayınları, İstanbul, 1993, s.42.

⁵¹ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C.V, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983, s. 61.

⁵² y.a.g.e., s. 78-79.

⁵³ y.a.g.e., s. 78-81.

Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşanan dinsel nitelikli hareketlerin kökeninin Osmanlı İmparatorluğu'ndan geldiğinin bir kanıtıdır.

Günümüzde Şeri düzeni bir hayat amacı gibi görenler olduğu gibi, iktidara bu yolla sahip olmak isteyenler de mevcuttur. görenler olduğu gibi, iktidara bu yolla sahip olmak isteyenler de mevcuttur. Yapılması gereken, din silahını iktidar amaçlı olarak kullananları, bu silahı bırakmalarını sağlayacak gerekli sosyo-ekonomik ve yapısal tedbirler üzerinde düşünmek ve uygulamaya geçirmektir. Gerçek şeriat isteklilerini ise bu istekleri ile baş başa bırakmaktır.

Osmanlı döneminde çağdaşlaşma yönünde atılmış en önemli adımlar Tanzimat dönemi adı altında toplanmıştır. Bu süreçte kabul edilen Tanzimat ve Islahat Fermanlarına karşı ilmiye sınıfının muhalefetini görmekteyiz.

Tanzimat, şeri esaslarla yönetilen devlet yönetiminin, yetersiz kalışı sebebiyle bazı yeni kurumların oluşturulmaya başlandığı bir dönemdir. 3 Kasım 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı ve onun tekrarcısı gibi görünen ve Avrupa devletleri'nin baskısı ile çıkarılan Islahat Fermanı laik denebilecek bir düzenin başlangıcı olması sebebiyle önem taşımaktadır. Ancak bu dönemdeki gelişmelerde de pek çok zorlukla karşılaşmıştır. Her aşamada İlmiye sınıfının tepkisiyle karşılaşmış, Tanzimatçılar İlmiye tarafından dinsizlikle suçlanmıştır. Padişah ise, Fermanları sanki şeriatın gereği imiş gibi sunmaya çalışmıştır.

Burada değinilmesi gereken önemli bir konu da ordunun bu fermanlar karşısındaki tutumudur. Server Tanilli'ye göre Sened-i İttifak'ın 6. maddesi⁵⁴, özellikle asker ocaklarını hedef almış ve Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılmasına dayanak oluşturmuştur. Yine Tanilli' ye göre Türklerin yakın tarihinde ilk olarak askeri alan bir tezattan kurtulmuştur. Bu suretle ordu, Yeniçeri Ocağı'nın 1826'da ortadan kaldırılışından beri her zaman ıslahata en fazla açık, yeniliklerin en önce

⁵⁴ Sened-i İttifak'ın 6. maddesi, asker ocaklarında bir ayaklanma olması halinde yani Padişaha itaatsizlik durumunda, Padişah'ın izin almadan bu kurumu dağıtmasını öngörmektedir. Sened-i İttifak'ın Tam Metni için bkz; İrfan Bingöl, **Ülkemizde Anayasa Hareketleri**, Atak Ofset, İstanbul, 1993, s. 27-28.

girdiği bir kurum olmuştur⁵⁵. Böylece İlimiye sınıfıyla ortak hareket eden ordu, Yeniçerilerin ortadan kaldırılmasıyla, İlimiye sınıfını, muhalefette yalnız bırakmıştır.

Tanzimat, mevcut şeri mahkemelere dokunmamıştır ve Osmanlı sisteminin teokratik yönetim yapısını değiştirmemiştir. Ancak Batı'dan alınan yeni kurumlar eski sisteme monte edilmiştir⁵⁶. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat ile birlikte Batı kökenli kurumlar, eski kurumlarla birlikte yaşamaya başlamıştır⁵⁷. Bu sebeple de devlette giderek Batı kültürünü alarak yetişenler ile eski düzende eğitilenler birbirine karşı düşmanca tavırlar izlemeye başlamışlar ve birbirlerini inkar etmeye çalışmışlardır. Tanzimat'ın yetiştirdiği, medrese kökenli olmayan aydınlar, yeni reform talepleri ile ortaya çıkmışlar, reform aleyhtarı çevreler de her seferinde yine din silahı ile onların karşısına dikilmişlerdir. Tanzimat'tan Meşruiyet'e, Meşruiyetten Cumhuriyet'e bu çatışma artarak devam etmiştir. Cumhuriyet devrim yanlılarının zaferi gibi görünmektedir. Ancak çatışma bitmemiş ve Cumhuriyet ile birlikte devam etmiştir.

1.2.2.2 Meşrutiyet Döneminde Siyasal İslam

İslamcılık akımı İslam dünyasında olduğu gibi Osmanlı'da 19. yüzyılda filizlenmiş ve doktrinde bir siyasal düşünce olarak meşrutiyet döneminde özellikle de 2. Meşrutiyet sonrasında gelişmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu içerisinde başlıca dört düşünce akımı olan "Osmanlıcılık", "Baticılık", "Türkçülük" ve "İslamcılık" 19. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bu dört düşünce akımının da amacı Osmanlı İmparatorluğu'nu yeniden eski gücüne kavuşturmaktır. Ancak her akım bu amaç uğruna farklı bir yöntem ortaya koymuştur.

⁵⁵ Server Tanilli, **Devlet ve Demokrasi**, Say Yayınları, İstanbul, 1990, s. 27-28.

⁵⁶ Muzaffer Sencer, **Dinin Türk Toplumuna Etkileri**, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 172.

⁵⁷ Tanzimat'ın getirdiği yenilikler için bkz; Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Afa Yayınları, İstanbul, 1995, s. 31-89; Zafer Gören, **Anayasa Hukukuna Giriş**, Barış yayınları, İzmir, 1997, s. 11-16; Şeref Gözübüyük, **Anayasa Hukuku**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2000, s. 104-108; Fevzi Demir, **Anayasa Hukukuna Giriş**, Barış yayınları, İzmir, 1998, s. 208-214; Ahmet Mumcu, **İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri**, Savaş Yayınları, Ankara, 1994, s. 79-202; **Türkiye Tarihi** (Yayın Yönetmeni: Sina Akşin), **C:III Osmanlı Devleti 1600-1908**, Cem Yayınları, İstanbul, 1997, s. 122-151; Muzaffer Sencer, 1999, s. 166-179.

“Osmanlıcılık”, tüm etnik grupları bir Osmanlı üst kimliği altında birleştirmeyi hedeflerken, “Batıcılık”, batının sosyal, kültürel, teknik ve siyasal kurumlarının benimsenmesi gerektiğini savunuyordu. Ancak bu akımı savunanlar kendi içlerinde batıya özgü kültürel ve manevi değerleri benimsenmesi konusunda ayrılıyorlardı⁵⁸. “Türkçülük” akımı ise Osmanlı İmparatorluğu öncülüğünde yeryüzündeki bütün Türkleri kapsayan bir devleti hedeflemekteydi⁵⁹. Bu yapılanma öncelikle Osmanlı sınırları içinde tamamlanacak, daha sonra ülke dışında yaşayan milyonlarca Türk ile birleşme yolu aranacaktır. Bu sayede İslam Birliği kadar kuvvetli bir Türk Birliği kurulmuş olacaktır. Bu vatanın adı da Turan olacaktır⁶⁰.

Biz ilgilendiren temel düşünce yapısı olan ve İkinci Meşrutiyet’in en güçlü akımı olan “İslamcılık” ise Osmanlı İmparatorluğu’nun gerileme sebebini İslam’dan uzaklaşmada görmekte, ülkeyi kurtaracak tek yolu İslam’ın kurallarına sıkı sıkıya sarılmakta bulmaktadır. Bu akımı tercih edenler için İslam’ın siyasal ve sosyal kurumlarını uygulamak tek çare idi. Yani İslam tüm kurumları ile topluma egemen olacaktı⁶¹. Osmanlı’da yaşanan İslam’ın ise gerçek İslam olmadığı, tam anlamıyla uygulandığı taktirde her çağa uyabileceği iddia ediliyordu⁶². Hatta demokrasinin İslam’da yüzyıllarca evvel kurulduğu, Batı’nın bu alanda geç bile kaldığı iddia ediliyordu. Batı’nın zayıf olan tarafı ahlakı ve maneviyatıydı. İslamcılık işte asıl bu alanda hiçbir şey almaya mecbur değildi. Batı doğuya nazaran sırf teknik bakımdan üstündü⁶³. Görüldüğü gibi Tarık Zafer Tunaya’ya göre İslamcılık akımı, Batı’nın sosyal ve ahlaki yapısı ve değerlerine karşı çıkmakta, ancak onun teknolojisini dışlamamaktadır.

⁵⁸ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılulaşma Hareketleri**, Arba Yayınları, İstanbul, 1996 (b), s. 81.

⁵⁹ Toktamış Ateş, **Türk Devrim Tarihi**, Der Yayınları, İstanbul, 1997, s. 78-79.

⁶⁰ Tarık Zafer Tunaya, 1996 (b), s. 87.

⁶¹ İsmail Kara, “Tanzimattan Cumhuriyet’e İslamcılık Tartışmaları”, **Tanzimattan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C. V, İletişim Yayınları, 1985, s. 1411.

⁶² Kurtuluş Kayalı, “Said Halim paşa”, **Tanzimattan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 1305.

⁶³ Tarık Zafer Tunaya, 1996 (b), s. 82-83.

Oysa ki İslamcıların demokrasi anlayışı da din ilkeleri ile sınırlı idi⁶⁴. Şerif Mardin'e göre İslam'da tek kanun koyucu Allah olduğu için, İslam, demokrasiyi kendi anlayışına göre yorumlamaktaydı⁶⁵. Kaldı ki yasama yapma yetkisi olmayan bir meclisin varlığı, demokrasi ile uzaktan yakından bağdaşmamaktadır.

Yaşanılan dönemde İslamcılık cereyanı mensuplarının, İslam dininin siyasal bir din olduğu konusunda hiçbir kuşku yoktur. Bu akımı mensup kişilerin savunduğu esas görüş, Avrupa'nın teknolojisinin alınması ancak başka bir kurumun ithal edilmemesi idi. Bu yüzden, Batı'yı diğer sosyal kurumları ile birlikte getirmek isteyen "Batıcılık" cereyanı mensuplarına şiddetle karşı çıkıyorlar, onları batı taklitçisi olmakla suçluyorlardı. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte çok partili siyasal hayatın İslamcılık cereyanı lideri Necmettin Erbakan'ın da aynı deyimini kullanması tesadüf olmasa gerek.

İslamcılarının nihai amaçları bir İslam Birliği kurmaktı. Bu amaca ulaşmak için ise, önce İslam toplulukları millet haline gelerek kent devletini kuracak daha sonra da birleşerek bir İslam Birliği oluşturmalıydılar. Görüldüğü üzere İslamcılar, bu İslam Birliği'ni öncelikle Osmanlı içinde gerçekleştirmeyi hedefleyip, daha sonra bütün İslam milletlerinin büyük bir devlet halinde bir araya gelmesiyle kuracaklardır⁶⁶.

Tarık zafer Tunaya'ya göre İkinci Meşrutiyet İslamcılarının amacı, şeriati hukuk nizamına hakim kılmak, bütün yasaları şeriata uygun olarak oluşturmak, bunun için de Şeyhülislam'ın başkanlığındaki İlmiye'nin, yasaların şeriata uygun olup olmadığını kontrol etmesi gerekli idi⁶⁷.

⁶⁴ İslamcılar'ın demokrasiye yaklaşımları için bkz. Doğan Duman, a.g.e., s. 293-313.

⁶⁵ Şerif Mardin, "İslamcılık", **Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 1402.

⁶⁶ Şerif Mardin, İslam Birliği projesinin nedenini, İslama yüklenen "sosyal pekiştirici" işleve ve bu işlev sayesinde modernleşme sürecinde kültürel ve etnik unsurların uyumlu bir bütün olarak muhafaza edilme isteğine bağlamaktadır.; Şerif Mardin, **Türkiye'de Toplum ve Siyaset, Makaleler 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994 (a), s. 48.

⁶⁷ Tarık Zafer Tunaya, 1991, s. 99-106; İslamcılarının siyasi ilkeleri ve söylemi için: Mümtaz'er Türköne, 2003 (a), s. 102-143, Ahmet Yücekök, **100 soruda Türkiye'de Din ve Siyaset**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1983, s. 50-55; Ali Yaşar Sarıbay, 1985 (a), s. 60-65, Şerif Mardin, **Türkiye'de Din ve Siyaset**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 85-104.

İslamcılar 10 Temmuz hareketiyle kurulan İkinci Meşrutiyeti desteklemişler ve bunun İslam dünyasındaki reformların son halkasını oluşturduğunu öne sürmüşlerdir. Meşrutiyet'in iki büyük partisi olan İttihad ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf, programlarında ve eylemlerinde İslamcı görüşlere yer verdikleri gibi⁶⁸, İslamcılar açısından da kendilerine taraftar bulmuşlardır. Ancak zamanla İttihad ve Terakki Fırkası'nın din ve devlet işlerini birbirinden ayırma yönündeki girişimleri⁶⁹ İslamcılar arasında Meşrutiyet'in getirdiği kurum ve düzenlemeler konusunda düşünce ayrılıklarına sebep olmuştur. Bu düşünce ayrılığı, İslamcıların kurmuş olduğu derneklerin de çeşitlenmesine sebep olmuştur.

Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte, İslamcı çevrelerin organize olmaya başladıkları ve bunların bir kısmının dernek kurarak bir araya geldiğini görmekteyiz. Bu yolla dinin siyasete, siyasetin dine alet edilmesi, din adamlarının siyasal hayatın aktif birer unsuru gelmeleri amaçlanmaktaydı⁷⁰. Kurulan dernekler arasında, 31 Mart Olayı nedeniyle siyasal yaşama karışan ve bir irtica olayını yorumlayan, Cemiyeti İlmiye-i İslamiye, İslam dinini yaymak, gereklerini anlatmak ve siyasi düşmanlardan korunmak üzere kurulduğunu iddia eden El İslam Cemiyeti, tüm tarikat mensuplarını bir araya toplamak amacı ile kurulduğunu iddia eden Cemiyet-i Sufiye ve Hürriyet ve İtilaf belli başlılarıdır. Ancak bu derneklerin içlerinde en önemlisi İttihad-ı Muhammediye Fırkası'dır.

Bir siyasal parti olan İttihad-ı Muhammediye Fırkası'nın programından şeriatçi ve ümmetçi olduğu anlaşılmaktadır. Dönemim iktidar partisi olan İttihat ve Terakkiye de düşmandır. Çünkü İttihat ve Terakki yöneticileri Batıyı körü körüne taklit etmektedir. Kuruluş Beyannamesi'nin 1. maddesine göre partinin başkanı Hz. Muhammed'dir. 3. maddeye göre sosyal yaşam bütünüyle şeriata göre düzenlenecek ve İslam dünyası saldırılardan korunacaktır. 5. maddeye göre, parti üyesi ulema, halkı din ve şeriat konusunda aydınlatacaktır. Parti ümmetçi yapısı ve hedefleri ile enternasyonalist İslamcı görünümündedir ve ihtilalcidir⁷¹. Müslümanları ortak bir

⁶⁸ Tarık Zafer Tunaya, 1991, s. 109.

⁶⁹ Şeyhülislamlıkla, Adliye Nezareti arasında vazife bölümüne gidilmesi, Şeyhülislamlığın elinden yargıya ait yetkilerin alınması; Bkz. Tarık Zafer Tunaya, y.a.g.e., s. 110.

⁷⁰ Tarık Zafer Tunaya, y.a.g.e., s. 97-98.

⁷¹ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, Arba Yayınları, İstanbul, 1995, s. 271-272.

çatı altında toplama ve birleştirme girişimi şeklinde nitelendirilebilecek İttihad-ı Muhammediye Fırkası, şeriata aykırı her türlü harekete karşı mücadele etmeyi amaçlamıştır. Parti sık sık teokratik yapının güçlendirilmesi gerektiği üzerinde durmakta, böylece dinin devlete hakim olması temasını sürekli kılmaktadır. Bu parti, 31 Mart olayında da varlığını etkili bir şekilde hissettirmiştir⁷². İttihad ve Terakki yönetiminin yarattığı rahatsızlık, İslamcı çevreleri İttihad-ı Muhammediye etrafında toplamıştır. Parti, bu dönemde, İslam dünyasının kurtuluş umudu olarak görülmektedir. Bu yönüyle parti bütün İslam dünyasını kapsayan bir karaktere sahiptir⁷³. Partinin yöntemi, İttihatçıların karşısında olan İلميye ve orduyu kullanmaktır. Asker Meşrutiyet'i nasıl ilan ettiyse, bu sefer de ülkeyi İttihatçıların elinde kurtarıp siyaset sahnesinden çekilmelidir⁷⁴.

Görüldüğü gibi, İslamcılık akımı sadece iktidar ve muhalefet partileri içinde değil, Meşrutiyet yılları boyunca İslamcı düşünceleri dernekler vasıtasıyla programlaştırarak siyasal yaşama etkide bulunmuştur. Bu kurumlar siyasal olaylara da kayıtsız kalmamışlardır. Hatta bu kurumlardan bir bölümü, siyasal amaçlar doğrultusunda bazı istekleri yaşama geçirmeye bazılarını da önlemeye çalışmışlardır.

Rumi takvimle 31 Mart 1325 (13 Nisan 1909) tarihinde meydana geldiği için 31 Mart vakası olarak bilinen olay, Meşrutiyet tarihinin en önemli irtica hareketidir. 31 Mart olayı hakkında farklı yorumlar yer almaktadır. Bir görüşe göre İttihat ve Terakki iktidarını güçlendirmek için bu olayları başlatmıştır. Ancak daha sonra kontrol edememiştir. Diğer bir yorum ise bu olayları Abdülhamid'in planladığı şeklindedir. Daha yaygın bir yoruma göre ise, bu olayları muhalefet partisi grupları düzenlemiştir. Yani Prens Sabahattin, Ahrar Fırkası, İttihad-ı Muhammediye Fırkası ve Volkan Gazetesi başta olmak üzere İslamcı kesimin desteğiyle bu hareket düzenlenmiştir⁷⁵. 31 Mart Olayı İslam temelinde bir devlet yaratmaya yönelik bir darbe girişimidir. Olay, Yeniçeri ayaklanmasına benzemektedir. II. Mahmud'dan bu yana parçalanmış olan ordu-İلميye ittifakı sanki yeniden kurulmuştur. gerek

⁷² Bu konuda Bkz., Şerif Mardin, 1999, s. 23-24; Mümtaz'er Türköne, 2003 (a), s. 197-265, Tarık Zafer Tunaya, 1991, s. 115-116.

⁷³ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, İstanbul, 1952, s. 261-275.

⁷⁴ Tarık Zafer Tunaya, 1991, s. 124.

⁷⁵ Sina Akşin, **Ana Çizgileri İle Türkiye'nin Yakın Tarihi**, İmaj Yayınevi, Ankara, 1998, s. 52.

askerlerin, devletin tamamen İslam'ın esaslarına dönmesi yönündeki isteklerini “Şeriat isteriz” diye bağıarak dile getirmeleri, gerekse bir grup askerin meclisi basması sırasında kürsüden bildirilen istekler, İslami bir devleti egemen kılmak arzusunun yansımalarıdır. Şeriatçı darbe Nisan 1909’da Hareket Ordusu tarafından bastırılmıştır⁷⁶. Hareket Ordusu Kurmay Başkanı Mustafa Kemal idi. Kıta komutanları arasında Ali Fethi Okyar bulunuyordu. Yıldız Sarayını kuşatan birliğin komutanı ise İsmet İnönü idi. Görüldüğü üzere gelecekte laik temeller üzerine kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucu kadrosunun çekirdeği, önce Osmanlı’yı şeriatçı bir karşı devrimden kurtarıyordu.

Günümüz İslamcılarının kökeni Osmanlı döneminden, özellikle de meşrutiyet dönemi İslamcı hareketlerden gelmektedir. Dönemim kısmi özgürlük havası, İslamcılık cereyanlarının ortaya çıkmasına ve bilinçlenmesine ortam hazırlamıştır.

Kurtuluş Savaşı yıllarında da bu hareketler devam etmiştir. Bu dönem Türkiye Cumhuriyeti’nin temellerinin atıldığı, teokratik yapıdan kademe kademe halk egemenliğine geçilen dönemdir⁷⁷. Milli mücadele döneminde özellikle İngiltere ve İstanbul Hükümeti’nin arkasında olduğu ayaklanmalar vardır. Bu ayaklanmalarda da halkın tahriki için hep din silahı kullanılmıştır. 26 Ekim-24 Aralık 1919 tarihleri arasında cereyan etmiş olan Şeyh Eşref olayı ve 1920 yılı içinde cereyan eden I. Ve II. Düzcce Ayaklanmaları din ve şeriat motiflerinin işlendiği ayaklanmalardır⁷⁸.

1.2.3 Cumhuriyet Sonrası Gelişmeler

Cumhuriyet’in ilk döneminde İslamcı ideoloji, merkezi siyasal yetkeye karşı önemli bir başkaldırı silahı olarak kullanılmıştır. 1920’ler ve 1930’larda Cumhuriyet rejimine karşı bir dizi ayaklanma İslam adına kışkırtılmıştır. Bu nedenle siyasal otorite İslam konusunda çok duyarlı olmuş, katı bir laiklik anlayışını uygulamaya

⁷⁶ William Hale, **1789’dan Günümüze Türkiye’de Ordu ve Siyaset** (Çev. Ahmet Fethi), Hil Yayınları, İstanbul, 1996, s. 45.

⁷⁷ Bkz.; 1921 Teşkilatı Esasiye m.1: “Egemenlik kayıtsız Şartsız milletindir. Yönetim şekli halkın kaderini bizzat ve fiilen idare etmesi esasına dayanır.”

⁷⁸ Bu ayaklanmalarla ilgili olarak Bkz.; Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Devlet Basımevi, İstanbul, 1938, s. 247-248; Doğan Avcıoğlu, **Milli Kurtuluş Tarihi**, C. I, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1985 (a), s. 143; Doğan Avcıoğlu, **Milli Kurtuluş Tarihi**, C. II, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1985 (b) s. 659-660.

koyduğu devrimlerle gerçekleştirmeye çalışmıştır. Gerçekten de Cumhuriyet'in ilk yıllarında girişilen reformların listesi , Türkiye Cumhuriyeti'ni İslami bir ortamdan kurtarıp, Batılı bir ortama doğru köklü bir dönüşümü gerçekleştirmeyi hedeflemektedir. 1922 yılında saltanatın, 1924 yılında Halifeliğin, Şeyhülislam makamının ve Şer'i mahkemelerin kaldırılması, medreselerin kapatılması, 1925'te tarikatların kapatılması, Şapka Kanunu'nun kabulü, Hicri ve Rumi takvimlerin yerine miladi takvimin benimsenmesi, 1926 yılında Medeni Kanun'un kabulü, 1928'de batı rakamlarının benimsenmesi, Arap yazısından Latin yazısına geçilmesi, İslamiyet'i devletin dini olarak kabul eden 1924 Anayasası'nın ikinci maddesinin kaldırılması, 1931'de Türk Dil Kurumu'nun kurulması ve Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin Türkçe'den ayıklanması sürecinin başlatılması, metrik sistemin benimsenmesi, 1934'de kadınlara siyasal haklarının tanınması, 1935'de haftalık tatil gününün cumadan pazara alınması, İslamiyet'in Türk toplumundaki gücünü kırmaya (İdari, yasal ve eğitim alanında) ve İslam'ın toplumsal hayattaki etkisini de azaltmaya yöneliktir⁷⁹. Siyasal açıdan yapılan reformların en önemli özelliği, siyasal yetkenin meşruluğunun İslam hukuku yerine ulusun egemenliğine dayandırılmasıydı.

Görüleceği gibi, devrimler İslam geleneklerinden koparak Batı hedefli olarak yürütülüyordu. Ancak bu devrimler, merkezde benimsenmesine karşın, çevrede önceleri bir direnişle karşılaştı. Tarık Zafer Tunaya'ya ıslahat olaylarına sadece muhafazakar bir çevrenin engel olduğunu, bununda din perdesi adı altında yapıldığını belirterek, Türk milletinin kararının muasır medeniyete çıkmak olduğunu ve bunun hiçbir şarta bağlı olmadan bütün kuralları ile kabul edileceğini, bunun en canlı kanıtının bu inkılapların kendisi olduğunu ifade etmiştir⁸⁰.

Ancak büyük bir hızla gerçekleştirilen devrimler, karşısında muhalefeti de oluşturuyordu. Muhalefet hem mecliste hem de halkın arasında idi. Bu dönemde meclis dışındaki en önemli dinci olay Şeyh Sait isyanıydı. Nakşibendi tarikatı üyesi olan Şeyh Sait 13 Şubat 1925'de tarihinde Bingöl'ün Piran köyünde ayaklandı. Bu

⁷⁹ Binnaz Toprak, **Dinci Sağ, Geçiş Sürecinde Türkiye** (Der. İrvin Cemil Schik, Ertuğrul Ahmet Tonuk), Belge Uluslararası Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 244; Sina Akşin, "Türk Devrimi ve Türkiye'de İslamiyet", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Aralık 1995, Sayı: 186, Cilt: 19, s. 60; Murat Yılmaz, "Modernleşme Din ve Siyaset", **Türkiye Günlüğü**, Kasım-Aralık 1997, Sayı: 48, s. 11-21.

⁸⁰ Tarık Zafer Tunaya, **Batılılaşma Hareketleri**, Arba Yayınları, Ankara, 1996 (a), s. 133-134.

isyanda üç faktör rol oynamıştır. Bunlar Kürt bağımsızlık hareketi, Musul sorunu ve Siyasal İslam'dır. Mustafa Kemal'i ve arkadaşlarını Kur'an ahkâmına aykırı hareket ettiklerini, Allah ve Peygamberi inkar ettiklerini ve İslam Halifesi'ni sürdükleri için gayri meşru olan bu idarenin yıkılması gerektiğini halk önünde açıkça iddia etmiştir⁸¹. Aynı günlerde meclisten Takrir-i Sükun yasası geçirilerek, Şark İstiklal Mahkemeleri kurulmuştur. Ayaklanmaya katılanlar bu mahkemelerde yargılanmıştır. 14 Nisan 1925'de Şeyh Sait teslim olmuş ve ayaklanma bastırılmıştır.

Görüleceği gibi Şeyh Sait Ankara Hükümeti'ne cihad ilan etmiştir. Yargılanma sırasında da Şeyh Sait amacının şeriatı getirmek olduğunu belirtmiştir. Bu ayaklanma Cumhuriyet'in şeriatla ciddi boyutta ilk karşı karşıya gelişidir. Aynı dönemlerde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmuş ve Takrir-i Sükun'a muhalefet etmiştir. partinin yerel şubeleri ayaklanmayı destekledikleri gerekçesiyle 3 Nisan 1925'de İstiklal Mahkemeleri tarafından kapatılmıştır. Ankara İstiklal Mahkemesi ise Hükümete, partinin tümüyle kapatılmasını öğütledi. Böylece Terakkiperver Fırka, 3 Haziran 1925'de karşı devrimci nitelik taşıdığı gerekçesiyle kapatıldı⁸². Oysa partinin programı Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan farklı değildir. Bundan 5 yıl sonra kurulacak olan Serbest Cumhuriyet Partisi de kurulur kurulmaz muhalefeti içinde barındırmıştır. Bu muhalefetin içinde İsmet İnönüye karşı olanlar, çıkarları zedelenmiş burjuvazi ve esnaf ve laiklik ve Cumhuriyet karşıtları vardır. Parti, etkin ve güçlü potansiyel bir muhalefetin olduğu ortamda kurulduğu için 17 Kasım 1930'da kendi kendisini feshetmiştir. (Atatürk'ün Fethi Okyar'a ricası üzerine)⁸³.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapandıktan 35 gün sonra 1930 yılının Aralık ayında yeni bir olay patlak verdi. Olayda başı yine Nakşibendiler çekiyordu. 22 Aralık 1930'da Nakşibendi tarikatı üyesi Derviş Mehmet ve müritleri, Menemen Camiinde namaz kılıp, halka Ankara Hükümeti'nin düşürüleceğini, yerine II. Abdülhamit'in oğlu Selim'in "Halife" sıfatı ile geçeceğini bildirdiler. Kalabalığı dağıtmak üzere Jandarma Alay Komutanlığı, yedek subay Mustafa Fehmi Kubilay komutasında bir müfreze gönderdi. Kubilay, sayıları bini şan bir topluluğun "tekbir"

⁸¹ Uğur Mumcu, **Kürt İslam Ayaklanması 1919-1925**, Tekin Yayınevi, Ankara, 1993, s. 64.

⁸² Emre Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 139..

⁸³ Tarık Zafer Tunaya, 1995, s. 632-633.

sesleri içinde öldürüldü ve başı yeşil bir bayrağın ucuna takılarak dolaştırıldı. 1 Ocak 1931'de Başbakan İsmet İnönü olayı şöyle yorumladı: “Yüzlerce seneden beri dini siyasete alet eden hareketlerin bir tekrarı. Bu zavallılar laikliğe karşı gelerek şeriat istemektedirler; aslında çıkarlarını kaybetmişler onu istiyorlar.”⁸⁴.

Görülebileceği gibi şeriatçı ayaklanmaların hepsinde, laik devrimlere karşı çıkmak, şeriatı yasa kılmak asıl amaçtır. Bu amaca ulaşmak için bu hareketler genellikle, camilerdeki vaazlar sonrasında düzenlenmekte, çoğunlukla kılık kıyafetle ilgili düzenlemeler tahrik unsuru olarak kullanılmaktadır. Günümüzdeki siyasal İslamcı hareketlerde de aynı bulgular gözlemlenmektedir.

İslamcı akımın Cumhuriyet yıllarında çok etkin olduğu söylenemez. Çok partili siyaset yıllarına değin İslamcı düşüncenin bastırıldığını söyleyebiliriz. İslamcı akım Cumhuriyet yıllarında gelenekçi çevreler olarak varlığını sürdürmüş, devletin İslami esaslara göre yapılanması yönündeki düşünce ve çalışmalarını azaltmışlardır. Bu dönemde İslamcı düşünce yok olmasa bile, Meşrutiyet yıllarındaki gibi kendini açık bir şekilde ortaya koyan bir İslamcı akıma rastlanmaz. Cumhuriyet dönemindeki İslamcı düşünce, laik bir devlet yapısı ve kadrosu içinde teokrasiye olan özlemin etkisiz bir ifadesidir. Ancak bu dönemde laik temeller üzerine kurulu Türkiye Cumhuriyeti'nin ilkelerine ve getirdiği yeni yapılanmaya karşı çıkan hareketler yok değildir ve bu hareketler de İslamcı düşünce ve oluşumlardan beslenmiştir. Bununla birlikte İslami muhalefet yetkisi tek parti yönetimi altında tabanını genişletemedi, bütün bu ayaklanmalar bastırıldı. Ancak yer altına inen İslami hareketler, 1946'da tek parti döneminin sona ermesiyle birlikte, daha esnek bir yapılanma içinde yeniden su yüzüne çıkmıştır.

⁸⁴ Mete Tunçay, “Laiklik”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 573.

1.2 TÜRKİYE'DE SİYASAL İSLAMIN PARTİLEŞME SÜRECİ ve MİLLİ GÖRÜŞ HAREKETİ

1.3.1 Türkiye'nin Çok Partili Döneminde İslamcı Siyaset

1.3.1.1 Çok Partili Dönemin İlk Yıllarında Siyasal İslam (1945-1950 Dönemi)

Cumhuriyet'in ilk yirmi yılındaki ayaklanmaların bastırılışından 1945 yılına kadar merkezi siyasal yetkeye karşı, İslami çağrılara dayalı açık bir tehdit görülmemiştir. Çünkü İslami muhalefet yetkisi, tek parti yönetimi altında tabanını genişletememiştir⁸⁵.

Özünde din kurumuna ve İslam inancına karşı olmayan Türk devrimi, esas olarak siyasal İslam'a karşı çıkmıştır. Bu sebeple Kemalist devrim gerçekte, İslamlığın Osmanlı rejimindeki devlet-din bileşimi örneği içindeki yerine karşı çıkmıştır⁸⁶.

Tek parti döneminde CHP, hilafet ve saltanat temeline dayalı teokratik siyasal rejimi ortadan kaldırırken, bunun dayanağını oluşturan İslam inancının siyasal yönüne de ağır bir darbe indirmiştir. Fakat 'CHP'nin başardığı köklü değişiklikler, kaçınılmaz bir şekilde karşıtlarını doğurmaya engel olamamıştır.

Bu dönemde katı bir laiklik politikası izlenmiştir. Bu politikanın uygulanmasından yana olanlar, devletin din üzerindeki denetiminin

⁸⁵ Binnaz Toprak, 1998, s. 246-247.

⁸⁶ Niyazi Berkes, **Teokrasi ve Laiklik**, Adam Yayıncılık, İstanbul, 1984, s. 69.

gevşetilmemesini, aksi halde Şeyh Sait isyanı ve Menemen olaylarında olduğu gibi rejimi tehlikeye düşürecek eylemlerin tekrarlanabileceğini ileri sürmüşlerdir⁸⁷.

1945 yılı, inanç-siyaset ilişkisi açısından bir dönüm noktasıdır. 18 Temmuz 1945’de Milli Kalkınma Partisi’nin kuruluşuyla birlikte, tek partili dönemin uygulamalarına muhalif olan çevreler, değişik görüş ve amaçlarla çeşitli siyasal oluşum ve denemelere girişmişlerdir. Bu görüşlerden biri de, tek parti döneminde sinmiş olan İslamcı görüştür.

Çok partili siyasal yaşama geçiş sonrasında İslamcı muhalefet üzerindeki baskılar bir ölçüde ortadan kalkmaya başlamıştır ve gelenekçi-İslamcı çevrelerle oy pazarlığına girilmiştir. Bu dönemde siyasal partilerin, iktidar yarışında, İslamcı kenar muhalefeti bir oy potansiyeli olarak görmesi dini, partiler arasında en çekici oy avlama aracı durumuna getirmiştir⁸⁸.

Bu dönemde CHP’nin de aynı stratejiye yöneldiğinin en belirgin kanıtı dönemin başbakanı Şemsettin Günaltay’ın mecliste yaptığı konuşmadır:

*“İlkokullarda din dersleri okutturmaya başlayan hükümetin başkanıyım. Bu ülkede Müslümanlara namazlarını öğretmek, ölülerini yıkatmak için imam-hatip kursları açan bir hükümetin başbakanıyım. Bu ülkede Müslümanlığın yüksek esaslarını öğretmek için İlahiyat Fakültesi açan bir hükümetin başbakanıyım”*⁸⁹.

Bu dönemde bizzat İnönü bile, CHP’nin dini, siyasal amaçlarla istismar ettiğini belirtiyordu⁹⁰.

1945 sonrasında dine karşı gösterilen ılımlı yaklaşımın bir sebebi de Sovyet Birliği ile olan ilişkilerin gerginleşmesi ve rejimin kendini ciddi bir komünizm tehlikesiyle karşı karşıya hissetmesidir⁹¹.

⁸⁷ Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, Afa Yayınları, İstanbul, 1996, s. 238.

⁸⁸ Doğan Duman, a.g.e., s. 29.

⁸⁹ Feroz Ahmad, Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1976, s. 54.

⁹⁰ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye(1945-1980)**, Hil Yayınları, İstanbul, 1996, s. 441.

Çok partili dönemin başlangıcından Demokrat Parti iktidarına değin Türkiye’de 24 siyasal parti ve oluşum ortaya çıkmıştır⁹². Bu siyasal oluşumların büyük bir bölümü din ve gelenek konularındaki tutucu eğilimlerini parti programlarına ve uygulamalarına yansıtmişlardır.

Hükümetin dine ılımlı yaklaşımı; Milli Kalkınma Partisi, İslam Koruma Partisi, Muhafazakar Toprak Emlak Partisi, Sosyal Adalet Partisi, Çiftçi Köylü Partisi gibi dinsel motifleri yoğun bir biçimde politize eden gelenekçi-İslamcı partilerin kurulmasına neden oldu. Böylece 1923’ten sonra ilk kez bu dönemde, İslamcı düşünce siyasi yaşamda yer almaya başlamıştır. Yani Siyasal İslam bu dönemde canlanmış ve günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

Örneğin, Milli Kalkınma Partisi, dış politika alanında İslam Birliği-Şark Federasyonu Projesinin gerçekleşmesini istemiştir. Milli Kalkınma Partisi tüzüğünde birçok konunun gelenekler ve ahlak esasına göre belirlenmesi üzerinde durulmuştur⁹³.

Demokrat Parti’den dini reform isteğiyle ayrılan bir grubun kurduğu Millet Partisi ise, ana programında dini kurumları ve geleneklere saygıyı özellikle vurgulamıştır. Millet Partisi, orta öğrenime din derslerinin konulmasını, din işlerinin bağımsız bir kurum tarafından yürütülmesini isteyerek, İslami ve tutucu bir görüşün savunuculuğunu üstelenmiştir⁹⁴.

1946’da kurulan Arıtma Koruma Partisi, tüzüğünün birinci maddesinde, dinci sşyasal bir parti olduğunu açıklamıştır. 1946 yılında kurulan İslam Koruma Partisi kuruluş dilekçesi de amaçlarının siyasal etkinlik değil, İslam’ın yükselmesi ve dayanışma içinde güç kazanması olduğunu belirtmiştir.

⁹¹ Gotthard Jaschke, **Yeni Türkiye’de İslamlık** (Çev.: Hayrullah Örs), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1972, s. 77.

⁹² Türkiye’de çok partili dönemin ilk yıllarındaki siyasi partiler hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Tarık Zafer Tunaya, 1995, s. 644-736; Tarık Zafer Tunaya, 1991, s. 179.

⁹³ Tarık Zafer Tunaya, 1995, s. 644.

⁹⁴ Tarık Zafer Tunaya, 1991, s. 179.

Parti programında İslami esaslara yer veren bir başka siyasal oluşum da Türk Muhafazakar partisi'dir. 1949 yılında kurulan Toprak, Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi de, aydın dindarlığı destekleyeceğini belirterek, dini cemiyetlerin serbestliği ve örgütlenmesi yönündeki isteklerini programına yansıtmıştır⁹⁵.

Özellikle 1950 yılından itibaren Türk siyasal yaşamına büyük etki yapan Demokrat Parti ise 1949 yılında topladığı ikinci büyük kurultayında İslami çevrelerin desteğine talip olduğunun açık mesajlarını vermiştir. "*Partinin Genel Başkanı Celal Bayar, söylevinde laiklik ve dine hürmet esaslarını birleştirmiş, Türk Milleti'nin Müslüman olduğunu, Müslüman olarak Allah'ına kavuşacağını belirtmiştir. Bununla beraber, dinin siyasete alet edilmesine muhalif olduğunu da ileri sürmüştür.*"⁹⁶.

1950 seçimlerinde seçmenlerin çoğu, yönelim açısından laik olmasına karşın, geleneksellikten kaynaklanan din duygularının da yoğun etkisiyle, pratik düzeyde dinsel gereksinimlerine daha doyurucu yanıtlar verebileceğine inandığı DP'yi desteklemişlerdir⁹⁷.

İslamcı düşünce özellikle 1950 yılından itibaren Demokrat parti iktidarının tereddütlü ve amaçlı politikaları nedeniyle siyasal yaşamdaki etkinliğini giderek arttırmıştır. Çok partili rejim, toplumsal yaşam içinde bastırılmış, için için devam etmiş olan İslamcı akımları canlandırmıştır. Bu canlanma özellikle Demokrat Parti iktidarının ekonomik sorunları içinde bir oy toplama politikasının sonucu ile doğru orantılı olarak kendisini göstermiştir⁹⁸. Demokrat Parti'nin daha geleneksel bir yapıya bürünmesi ve din konusunda İslamcı çizgiye paralel bir söyleme yaklaşması, özellikle iktidar yıllarında belirginleşecektir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin uygulamaları, Türk Devrimleri'ne paralel uygulamaları bu çevrelerce eleştiri yağmuruna tutulacaktır.

⁹⁵ Tarık Zafer Tunaya, 1995, s. 693-736.

⁹⁶ Nazmi Sevgen, **Celal Bayar Diyor ki**, Yayınevi Belirtilmemiş, İstanbul, 1951, s. 352.

⁹⁷ İler Turan, "Türkiye'de Din ve Siyasal Kültür", **Çağdaş Türkiye'de İslam: Din, Siyaset, Edebiyat, Laik Devlet**, (Der.: Richard Tapper; Çev.: Özden Arıkan), Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1991, s. 56.

⁹⁸ Tarık Zafer Tunaya, 1991, s. 178.

İslamcı ve gelenekçi muhalefetin eleştirisi noktaları ve karşı çıktıkları konuların başında laiklik gelmektedir. İslamcı çevrelerce dışa vurulan bu eleştiriler, CHP'nin uyguladığı laiklik anlayışının, Türk halkının duygularını hiçe sayması ve sadece siyasal amaç ve beklentilere dayanması savı üzerine kuruludur. Bu sayede gelenekçi yapıların İslamcı düşünceye yakınlık duymaları sağlanmaya çalışılmaktadır.

İslamcı çevreler, yine dönemin en önemli tartışma konularından olan Kuran diliyle ibadet konusunda da muhalefetin öncülerini arasında yer almışlardır. Din eğitimi en çok üzerinde durdukları bir başka konudur. Tarık Zafer Tunaya'nın da belirttiği gibi, *“İslamcı görüş, din okullarının, fakültelerinin açılması meselesini de laiklik prensibi açısından belirtmiştir. Türk halkının Müslüman olduğu belirtildikten sonra, ona dinini öğretmek, dini müesseselerini yaşatmak, İmam-hatip okullarını açmak, İlahiyat Fakültesi kurmak tabii birer gerekliliktir. Bunlar laikliğe aykırı değildir. Laiklik bunları yapmaya mani değildir. Laiklik diye memleketin din hayatını körleten aşırılıklar esas laikliğe aykırıdır.”*⁹⁹. İslamcı çevrelerin din eğitimi konusundaki bu eleştirileri, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve medreselerin kapatılması uygulamalarından kaynaklanmaktadır.

İslamcılar, 1945-1950 yılları arasında, siyasal örgütlerde etkin olmaya çalışmışlardır. Bu dönemde İkinci Meşrutiyet'in, İslamcılık akımıyla bağlantı içinde olan ve sınırlı sayıda temsilci ile yetinmek zorunda kalan tutucu akım, özellikle devrimlerin sonuçlarını eleştirmekle yetinmek zorunda kalmıştır¹⁰⁰.

Görüldüğü gibi, İslamcı akım, 1945 yılından sonra, Cumhuriyet devrimlerini dinsizlikle özdeşleştirmiş, dinin toplum üzerindeki etkisinden yararlanarak, dini siyasal amaçlar uğruna araç durumuna düşürmüştür. İslamcı düşünce bu tür söylemlerle 1945-1950 yılları arasındaki siyasi oluşumlar içinde yerini almış, Türk Modernleşme hareketine yönelik karşı çıkışını daha da netleştirip etkinleştirerek sonraki yıllara taşımıştır.

⁹⁹ Tarık Zafer Tunaya, y.a.g.e, s. 192.

¹⁰⁰ Muzaffer Sencer, 1999, s. 143.

Gelenekçi-İslamcı düşüncenin güçlenmesi üzerine, 1949 yılında, Ceza Kanunu'nun 163. maddesinin yeniden gözden geçirilmesi zorunlu görülmüştür. Yapılan bir değişiklikle, dine dayalı devlet kurmaya yönelik propaganda yapmak ve örgüt oluşturmak, bir suç olarak yeniden düzenlenmiştir¹⁰¹.

Çetin Özek'e göre bu dönemde, gerçekte toplumda, tabandan gelen ciddi dinsel hareketler yoktur. Aksine, "*siyasi faaliyet ve çekişmeler, dini konu olarak aldıkça toplumda uyumuş veya bastırılmış*" bir halde saklı bulunan İslamcılık düşüncesi uyandırılmıştır¹⁰². Ancak Şerif Mardin aynı düşüncede değildir. Ona göre, 1940'lı yıllardan itibaren, Atatürk devri laikliğini "yumuşatma" ya çalışan eğilimleri "İslamcılık" olarak değerlendirmek pek doğru değildir¹⁰³. Yine Mardin'e göre Cumhuriyet döneminde de toplumsal eşitsizliklerin ve adaletsizliklerin varolması, halkı tekrar, İslami yoruma yöneltmiştir¹⁰⁴. Niyazi Berkes ise İslamcılığın yeniden canlanmasını, İkinci Dünya Savaşı sonrası ulusal bağımsızlığın eski gücünü yitirmesine bağlamaktadır¹⁰⁵.

Çok partili siyasal yaşama geçiş dönemindeki İslamcı düşüncenin, Cumhuriyet öncesi akımla karşılaştırıldığında, daha etkisiz kalmasının en önemli nedeni, laik sistemin, bu akımın beslenmesini sağlayan kaynak üzerindeki baskısı ve yeni düzenlemelerdir¹⁰⁶. 1945-1950 yılları arasında, laik sistemi tamamen reddetmeye ve bu sistemi yıkmaya yönelik düşüncelerin güçlenmesine izin verilmemiştir. İslamcılık düşüncesinin temsilcisi durumunda bulunanların, sisteme yönelik eleştirileri sınırlı kalmış, genişleyememiştir¹⁰⁷.

Uygulanan ciddi ve sert tedbirler sayesinde Cumhuriyet laik temeller üzerine oturtulabilmiştir¹⁰⁸. Buna karşılık çok partili siyasal yaşama geçiş, oy kaybı

¹⁰¹ Doğan Duman, a.g.e., s. 33.

¹⁰² Çetin Özek, **Türkiye'de Gericilik Hareketleri ve Nurculuğun İyüzü**, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1964, s. 187.

¹⁰³ Şerif Mardin, 1991, s. 35.

¹⁰⁴ Şerif Mardin, 1983, s. 110.

¹⁰⁵ Niyazi Berkes, a.g.e., s. 70.

¹⁰⁶ Doğan Duman, a.g.e., s. 33.

¹⁰⁷ Bu dönem İslamcılarının istemleri konusunda geniş bilgi için Bkz.; Tarık Zafer Tunaya, 1991, s. 186-189.

¹⁰⁸ Kemal H. Karpat, a.g.e., s. 246.

doğurmuş, yukarıdan aşağıya doğru dine dönüş düşüncesi yayılmaya başlamıştır¹⁰⁹. 1948'den sonra ise gerek muhalefet, gerekse iktidar partileri içinde, gelenekçi-İslamcı gruplar ortaya çıkmıştır. Böylece, Cumhuriyet'in ilk yıllarında izlenen laiklik politikalarından sapmalar ortaya çıkmış, bu yeni durum ise İslamcı akımın önce canlanmasına, daha sonraki yıllarda da güçlenmesine doğru giden yolun başlangıcı olmuştur.

1.3.1.2 Demokrat Parti ve Siyasal İslam

1.3.1.2.1 Kuruluşu

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından başlayan siyasal sistemlerdeki değişim süreci, o yıllarda Türkiye'yi de etkisi altına almıştır. Savaşın sonuna doğru tek partinin baskısı gitgide gevşemeye yüz tutmuştur¹¹⁰.

1944 yılına gelindiğinde hükümete yönelik eleştiriler mecliste ve dışında yükselmeye başlamıştır. 1945 yılında kabul edilen 4753 sayılı Çiftçiye Topraklandırma Kanununun kabul edilmesi meclis içinde çok büyük bir tartışma ortamı hazırlamıştır¹¹¹. Adnan Menderes, parlamento hayatında ilk aktif mücadelesini bu kanuna karşı vermiştir¹¹². Aynı yılın Mayıs sonunda yapılan bütçe görüşmelerinde de hükümetin uyguladığı ekonomi politikaları sert bir biçimde eleştirilmiştir¹¹³. Yapılan Bütçe oylamasına 77 milletvekili katılmazken, 5 red oyu kullanılmıştır. Bu 5 muhalif oy, aslında kurulacak olan Demokrat Parti'nin (DP) yeni kadrosunu ortaya çıkarmaktaydı. Red oyu kullananlar Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü, Celal Bayar ve Emin Sazak idi¹¹⁴.

¹⁰⁹ Tarık Zafer Tunaya, 1991, s. 199.

¹¹⁰ Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Görüp ve Geçirdiklerim (1945-1970)**, Tan Matbaası, İstanbul, 1971, s. 28.

¹¹¹ Tefrik Çavdar, "Demokrat Parti", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 2064.

¹¹² Muzaffer Sencer, **Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyolojik Temelleri**, Geçiş Yayınları, İstanbul, 1971, s. 298.

¹¹³ Mahmut Goloğlu, **Tek Partili Cumhuriyet (1931-1950)**, Ankara, 1974, s. 32.

¹¹⁴ Celal Bayar, **Başvekilim, Adnan Menderes**, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1986, s. 30.

7 Haziran 1945 günü CHP gurubuna 3 sayfalık bir önerge gelir. “Dörtlü Takrir” adıyla tarihe geçen bu önergeyi imzalayan Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü, üç istekte bulunmaktadırlar ve açıkça CHP’ye meydan okumaktadırlar¹¹⁵.

1. Mecliste denetimin sağlanması
2. Siyasal özgürlüklerin genişletilmesi
3. Parti çalışmalarının yeniden düzenlenmesi

Şevket Süreyya Aydemir, “bu takrirle beraber parlamentoda yeni bir partinin kurucu kadrosu belli oldu” ifadesini kullanırken, Sina Akşin, takririn başkalarının parti kurma özgürlüğüne atıfta bulunduğuna dikkat çekmektedir¹¹⁶. İsmet Bozdağ da dörtlü takrire imza atan dört milletvekilinin ayrı bir parti kurma hevesinde olmadığını belirtmektedir¹¹⁷.

Dörtlü takririn reddedilmesi, CHP’nin kendi içinde bir muhalefet partisi çıkarma eğilimi olarak değerlendirilmiştir¹¹⁸. Muhalif olarak Celal Bayar ve arkadaşları CHP için ideal görülmektedir¹¹⁹. Çünkü Bayar ve CHP’lilerin iş başında olması, kurulacak partinin Atatürkçülük yolundan kolay kolay sapmaması konusunda teminat olacaktı¹²⁰.

Parti grubunda beliren durum üzerine Celal Bayar, 17 Haziran 1945’te milletvekilliğinden istifa etti. 25 Eylül 1945 grup toplantısında ise, diğer iki imza sahibi Adnan Menderes ve Fuat Köprülü, partinin iç durumunu bozmak için partide kaldıkları gerekçesiyle CHP’den ihraç edildiler. 27 Kasım’da da Refik Koraltan için de ihraç kararı alındı. Böylece dörtlü takririn üç üyesi partilerinden ihraç edilmiş, birisi de milletvekilliğinden istifa etmiş bulunuyorlardı. Bu durumun neticesinde, dört kişi birleşerek, savundukları düşünceyi koruma yoluna gitmişlerdir. Bunun da tek yolu vardır. Yeni parti kurmak.

¹¹⁵ Bernard Lewis, 1984, s. 303; M. Ali Birand; Can Dündar; Bülent Çaplı, **Demirkırat, Bir Demokrasinin Doğuşu**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1995 s. 26.

¹¹⁶ “Demokrat Parti Belgeleri”, **Tarih ve Toplum**, Sayı: 53, Mayıs 1988, s. 264.

¹¹⁷ İsmet Bozdağ, **DP ve Ötekiler**, Kervan Yayınları, İstanbul, 1975, s. 1518.

¹¹⁸ Metin Toker, **Tek Partiden Çok Partiye, 1944-1950**, Bilgi Basımevi, İstanbul, 1990, s. 90-95

¹¹⁹ y.a.g.e., s. 66-67.

¹²⁰ Sina Akşin, “Demokrat Partinin Kurulması”, **Tarih ve Toplum**, Sayı: 53, Mayıs 1988, s. 271.

Cumhurbaşkanı İnönü'nün de isteğiyle 1 Aralık 1945 tarihinde Celal Bayar, yeni parti kurulacağını açıklamıştır. Bu dönemde İsmet İnönü de, Türkiye açısından çok önemli sonuçlar verecek olan bir demokrasi devresine, kontrollü bir muhalefetle girmeyi planlandığının izlenimini vermekteydi. Ancak Tevfik Çavdar burada kullanılan kontrol sözünün, doğrudan CHP'nin güdümünde bir denetim anlamına gelmediğini, belirli ilkelerin sınırlandığı bir alanda oynama biçiminde algılanması gerektiğini belirtmektedir¹²¹. Nitekim çok geçmeden, 7 Ocak 1946'da DP resmen kurulmuştur¹²². Böylece geçmişten günümüze bir çok parti gibi DP de doğrudan doğruya Millet meclisi içinden koparak çıkmıştır.

1.3.1.2.2 İdeolojisi

O günlerde kamu oyu tarafından, hem tereddütle, hem de iştiyakla karşılanan bu partinin asıl maddi desteğini, kent burjuvazisi ile büyük toprak sahiplerinden derleyeceği de daha ilk basın konuşmalarında ortaya çıkmıştır. Zaten partinin kurucuları arasında kent burjuvazisinin sonsuz güvenine sahip olan Celal Bayar ile büyük toprak sahiplerini temsil eden Adnan Menderes bulunmaktaydı¹²³.

DP'nin muhalefette bulunduğu dönemde, İslamcı çevrenin bu partiye yaklaşımı olumlu olmamıştır. Partinin İslamcı çevrelerce CHP'den farkı yoktur. Çünkü laiklik konusunda her iki partinin programında bir farklılık gözükmemektedir¹²⁴. Nitekim DP'nin programını simgeleyen iki ilke Liberalizm ve demokrasidir. Liberalizm derken hem toplumsal yaşam açısından hem de ekonomi açısından bu ilke savunuluyordu. Devletçiliğe karşı mülkiyetin temel alındığı bir özel girişimcilik ruhunun sonuna kadar aralanacağı program maddelerinden anlaşılmaktaydı¹²⁵. Demokrasi yaklaşımı ise, bilinen soyut bir özgürlük kavramı çevresinde

¹²¹ Tevfik Çavdar, 1995, s. 2064.

¹²² Cem Eroğul, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-71", **Geçiş Sürecinde Türkiye** (Der. İrvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak), Belge Uluslararası Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 114; Mahmut Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş 1946-1950**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1982, s. 41.

¹²³ Tevfik Çavdar, 1995, s. 2065.

¹²⁴ Doğan Duman, a.g.e., s. 35.

¹²⁵ Tevfik Çavdar, 1995, s. 2065.

oluşturulmuştu. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Beyannamesi ve Ana Sözleşmesi'nce kabul edilen bir çok temel hak ve özgürlük sayılıyordu.

DP, muhalefette bir yandan laik sisteme olan bağlılığını vurgularken, oy kaygısıyla gelenekçi-İslamcı kesime mesaj vermeyi ihmal etmemiştir. Parti genel başkanı Celal Bayar, İkinci Büyük Kurultay'da yaptığı konuşmada, laiklik ve dine saygı kavramlarını birleştirmiş, "*Türk Milleti'nin Müslüman olduğunu, Müslüman olarak Allah'ına kavuşacağını*" belirtmiştir.¹²⁶

14 Mayıs 1950 seçimi, demokrasi tarihimizde önemli bir dönüm noktasıdır. Çünkü bu seçimle birlikte Türk siyasal hayatında tek parti döneminde Türk Devrimleri'nin uygulayıcısı olarak toplumsal dönüşüm hareketini gerçekleştiren CHP'nin iktidarı sona ermiş, DP iktidardaki yerini almış. Bu sadece "*Demokrat Parti için değil, laiklik ve devrimcilik ilkelerinden hoşnut olmayan kişi ve çevreler için de yeni bir devrin başlangıcı sayılmıştır... Muhafazakar çevreler 1950 seçimini İslam'ın bir zaferi olarak karşılamışlardır.*"¹²⁷. Nitekim 1950 yılında DP'nin iktidara gelmesiyle Türkiye ile yakından ilgilenen yabancı araştırmacıların İslamiyet'in canlanmasından söz etmesi aynı döneme rastlamaktadır. Bu araştırmacıların sözünü ettikleri olgu İslami faaliyetlerdeki yükseliştir.¹²⁸

CHP'nin reformları yukarıdan aşağıya, tepeden inme anlayışla uygulaması, İslamcı ve gelenekçi çevrelerin tepkilerini, DP içinde bir araya getirmesine sebep olmuştur. Kırsal bölgede yaşayan insanların, Batılılaşmayı her türlü olumsuz gidişin nedeni olarak görmesi de bu tepkilerin sayıca çoğalmasına ve etkili olmasına sebep olmuştur. Özellikle ekonomik dar boğazlara girildikçe, DP bu tepki iktidarı olma özelliğini, daha geniş ölçüde kullanmıştır, geniş yığınların anılarını tazelemek istercesine, CHP'nin yaptığı her eleştiriye tek parti döneminin örnek olayları ile

¹²⁶ Nazmi Sevgen, a.g.e., s. 352.

¹²⁷ Tarık Zafer Tunaya, 1991, s. 192-193; Tefvik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950-1995**, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s.15.

¹²⁸ Binnaz Toprak, 1998, s. 247; Bu konuda geniş bilgi için bkz. Tarık Zafer Tunaya, 1991; Çetin Özek, 1964; Muzaffer Sencer, 1999; Howard A. Reed, "Revival of İslam in Secular Turkey", **The Middle East Journal**, Yaz, 1954, s. 267-282, Bernard Lewis, "İslamic Revival in Turkey", **International Affairs**, Ocak 1952, s. 38-48.; Lewis V Thomas, "Recent Development in Turkish İslam", **The Middle East Journal**, Kış 1952, s.22-40.

yanıtlamıştır¹²⁹. İlkay Sunar'a göre "DP'nin siyasal başarısının arkasında sınıfsal çelişkiler değil, Türk toplumunun Osmanlı'dan miras aldığı, tek partili dönemde laikleşmeyle daha da belirginleşen dikey bir zulaşma yatar."; yani "laiklik, çağdaş ve siyasal gücün tekelleştiği siyasal merkez ile ekonomik yükün taşındığı geleneksel, dinsel toplum"¹³⁰.

Ali Yaşar Sarıbay'a göre ise DP'nin iktidara gelişi, devletçi ve merkezîyetçi politikalar karşısında yeni yeni güçlenmeye başlayan girişimci sınıfının, muhafazakar çevrelerle yaptığı amaç birlikteliğinin bir sonucudur. Şöyle ki:

"1930-1950 iktisadi ve siyasal iki oluşum dikkate değerdir. Birincisi, bürokrasinin güdümünden kurtulacak denli güçlenen girişimci sınıfın iktisadi yapıyı denetim altına almak istemesidir. İkincisi ise, girişimi sınıfın güçlenmesinin siyasal sisteme de yansiyarak, çok partili siyasal hayata geçirilmesidir. Demokrat Parti'nin iktidarı ele geçirmesinde asıl etken, girişimci sınıfın yanında, kırsal kesimin desteğini de sağlamış olması; CHP'yi laikliğinden dolayı hiçbir zaman affedemeyen dinsel gelenekçilerin de bu muhalefete katılmış bulunmasıdır."¹³¹.

İslamcı çevrelerin DP iktidarına desteği ve DP'nin de böylesi bir desteğe olan gereksinimi, DP iktidarı döneminde hükümet uygulamalarına yansiyarak, İslamcı çevrelere ödün verilmesi sonucunu doğurmuştur.

Başbakan Adnan Menderes ilk hükümetin programını 29 Mayıs 1950 günü TBMM'de okurken, Türk devrimlerini millete malolmuş ve olmamış diye ikiye ayırmış ve "millete malolmuş inkılaplarımızı mahfuz tutacağız" demiştir¹³². Görüldüğü gibi, böylesi bir ayırım bile, İslamcı çevreleri verilen ödünü kanıtlar niteliktedir. Kaldı ki hükümet programında ödün olarak nitelendirilebilecek ifadeler 18 gün sonra uygulamayla kendisini göstermiştir.

¹²⁹ Tefik Çavdar, 1995, s. 2068.

¹³⁰ İlkay Sunar, "Demokrat Parti ve Popülizm", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. 7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 2081.

¹³¹ Ali Yaşar Sarıbay, 1985 (a), s. 92.

¹³² Çağlar Kırçak, Türkiye'de Gericilik 1950-1990, İmge Kitabevi, Ankara, 1993, s. 28.

Her ne kadar İsmet Paşa, DP'nin kurucularından irtica ögesini kullanmayacaklarına ilişkin söz almış idiyse de, Türkçe ezan okunması “*halka mal olmamış devrimler*” arasında sayılarak¹³³, ezan 16 Haziran 1950 tarihinde yeniden Arapça okunmaya başlanmıştır¹³⁴. İslamcı çevreler, bir yandan CHP dönemini ağır bir şekilde eleştirip DP'nin uygulamalarını alkışlarken, öte yandan DP'nin gerçek din özgürlüğünü henüz sağlayamadığını ve 163. maddeyi kaldıramadığını vurgulayarak, bu partiyi de tehtidvari bir şekilde eleştiriyorlardı. Fakat bu eleştirilere rağmen İslamcılar artık DP etrafında kenetlenmişlerdir¹³⁵.

İslamcı düşüncenin canlanmasına yol açan ödünler bununla da sınırlı kalmamıştır. Türk Ceza Yasası'ndaki laikliğe aykırı kuruluşları ve propagandayı cezalandıran 163. madde iktidar partisi milletvekilleri tarafından tartışılmaya açılmış ve değiştirilmek istenmiştir. Anayasaya devletin dini İslam'dır şeklindeki ibarenin yeniden eklenmesi teklif edilmiş, din ve peygamberin yasaların koruyuculuğu altına alınması istenmiştir. Meclisteki bütçe görüşmeleri sırasında da İslamcı çevreler, toplumun İslami esaslara göre yapılandırılması konusundaki düşüncelerini değişik olay ve konulara göre tarihten de örnekler sunarak dile getirmişlerdir¹³⁶. Aynı zamanda DP iktidarı döneminde devlet radyosundan Kuran yayınlarına başlanmış, din eğitimi veren okulların sayısını çoğaltılmış, ilk öğretim sınıflarında din derslerine daha çok ağırlık verilmiş ve devlet bütçesinden Diyanet İşleri Reisliği'ne ayrılan ödenekleri arttırılmıştır¹³⁷.

DP'nin iktidardaki daha ilk yıllarında benimsediği bu tutum, İslamcı çevrelerin kendilerini açık bir şekilde ortaya koymasına da neden olmuştur. Örneğin, Ticaniler, bu dönem içerisinde Atatürk heykellerine ve büstlerine saldırarak kırmışlardır. “*Teokratik bir devlet kurmaya yönelik eylemler içinde olan Ticaniler*”, amaçlarını

¹³³ Emre Kongar, 1999., s. 246.

¹³⁴ Ezanın yeniden Arapça okunması yönünde alınan kararın Ramazan ayının bir Cuma gününe denk gelmesi, DP'nin İslam'a bağlılığının sembolü haline gelmiştir.Bkz.; Binnaz Toprak, 1981, s. 79-80.

¹³⁵ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, Cilt 3, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1968, s. 68-9; Doğan Duman, a.g.e., s. 39.

¹³⁶ DP iktidarı döneminde İslamcı düşüncenin parlamentodaki yansıması için Bkz.; Tarık Zafer Tunaya, 1991, s. 207-211; Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Yayınevi, Ankara, 1970, s. 71.

¹³⁷ Tevfik Çavdar, 1995, s. 248.; Doğan Duman, a.g.e., s. 39.

Tanrı emirlerini yerine getirip, peygamberin ahlakını temsil etmek şeklinde ortaya koymuşlardır¹³⁸.

İslamcı düşünce, Demokrat Parti iktidarında yayın organları aracılığıyla da sesini duyurmuş, kamuoyu yaratmış, böylece hükümet uygulamalarını etkilemeye çalışmıştır. DP öncesinde de faaliyetlerini sürdüren bu yayın organları, DP iktidarında daha etkin bir hale gelmiştir. Bu yayın organları, laikliğin dinsizlik olduğu düşüncesini vurgulayarak, Cumhuriyet rejiminin ilkelerine saldırmışlardır¹³⁹.

DP'nin plansız ekonomi politikaları sonucu, kitlelerin ekonomik durumu 1950'lerin ortalarında bozulmuş ve bu tarihten itibaren mukaddesatçı ideoloji bir afyon olarak piyasaya sürülmeye başlanmıştır. 1954 seçimlerinden büyük bir başarıyla çıkan DP, birkaç yıl sonra kötüleşen ekonomik durum ve parti içindeki muhalefet nedeniyle güç kaybedince, İslam'ı daha açık kullanmaya ve yeni ödünler vermeye başlamıştır. 1957 seçimlerinde, dinsel sloganları ağırlıklı kullanırken, nurcularla da seçim ittifakına girmiştir. Buna rağmen DP, seçimlerde beklediği oranda destek bulamamış ve oy kaybetmiştir. Siyasal İslam'a verilen ödünler 1957 seçimlerinde DP'ye yaramamıştır. Ancak bu ödünler yoluyla, ülkedeki bütün İslamcı-gelenekçi güçler daha aktif olmaya başlamıştır¹⁴⁰.

1958'de ise, ülkenin yaşadığı büyük ekonomik kriz¹⁴¹, İslami gelişmenin doruk noktasına gelmesi ve CHP'nin şiddetli muhalefeti karşısında DP, geniş kitleleri, din duygularını kullanarak sakinleştirmeye çalışmıştır. Bu süreçte nurcuların anti-laik propagandalarına göz yumulurken, radyodaki dini programlar arttırılmıştır. Başbakan Adnan Menderes'in "*Arkadaşlarım beni diktatörlükle suçladılar. Benim sizin karşınızda diktatör olmama imkan var mıdır?... Siz öylesine güçlüsünüz ki, şu anda*

¹³⁸ Tarık Zafer Tunaya, 1991, s. 212; Çağlar Kırçak, a.g.e., s. 30.

¹³⁹ Çetin Özek, 1964, s. 201.

¹⁴⁰ Doğan Duman, a.g.e., s.44.

¹⁴¹ DP'nin ekonomi politikaları için Bkz.; Stefanos Yerasimos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye: Dünya Savaşı'ndan 1971'e**, (Çev. Babür Kuzucu), Belge Uluslararası Yayıncılık, 1989, İstanbul, 163-227.

isterseniz Anayasayı bile değiştirebilir, hilafeti geri getirebilirsiniz.” sözleri de da bu iddiaları destekler niteliktedir¹⁴².

Menderes’in “*geniş halk yığınları üzerindeki etkinliğini yitirmemek kaygısıyla dinsel sömürüyü elden bırakmaması*” iktidar yılları boyunca devam etmiştir. Örneğin Menderes, Adana’da yaptığı bir konuşmada halka seslenerek, “*İstanbul’u ikinci bir Mekke, Eyüp Sultan Camii’ni ikinci bir Kabe yapacağız*” demiştir¹⁴³.

DP’nin dinsel simge ve temalara dayalı bu siyaset anlayışı, İslamcı çevrelerin başkaldırı ortamını da yaratmıştır. İslamcı çevreler bu dönemde, saldırgan bir tavır takınmışlardır. 3 Mart 1952’de İslami düşünce doğrultusunda İslam Demokrat Partisi adında bir partinin kurulmuş olması, İslamcı çevrelerin bu ödünler ile yetinemeyeceğini ve amacına yönelik olarak, bağımsız bir siyasi oluşum arayışında olduğunun açık bir göstergesidir.

DP’nin iktidar yıllarında, İslamcı düşünce, siyasi kadrolar ve İslamcı çevreler aracılığıyla Cumhuriyet’in ilanından bu yana ilk kez bu kadar rahat ve açıklıkla ifade edilmiştir. DP’nin iktidar yıllarının son dönemlerinde iktisadi sorunlar sebebiyle kaybolan kitle desteğini yeniden kazanmak için İslami silah olarak kullanmıştır. Bazı gündelik olay ya da kazalarda da İslami söylemler, siyasi malzeme haline dönüřtürülmüřtür¹⁴⁴.

Sayısal çoğunluğun, siyasal baskı aracı olarak kullanılması yani, demokratik hak ve özgürlüklerin, demokrasiyi tahrip etmek için kullanılması, DP yönetiminin, 27 Mayıs 1960 tarihinde askeri bir darbe ile düşürülmesi sonucunu getirmiştir. DP liderleri ve tüm parlamento üyeleri Yassıada’da, Yüce Divan’da yargılanarak, verilen kararlar sonunda Adnan Menderes, Fatih Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan idam

¹⁴² Emre Kongar, 1999, s. 246.; Çağlar Kırçak, a.g.e., s. 53.

¹⁴³ Çağlar Kırçak, y.a.g.e., s. 54-58.

¹⁴⁴ Bu söylemlerden en belirginini 1959 Şubatında Menderes’in geçirdiği uçak kazasıdır. Menderes’in kurtulduğu kaza sembollerle anlamlandırılarak siyasi bir malzeme olarak kullanılmıştır. DP yanlısı basın, Menderes’i Allah’ın kurtardığını yazarken, İslami yayın organlarında Menderes’in İlahi bir dokunulmazlığa kavuştuğu vurgulanmıştır. Hatta İslamcı basın bu kurtuluşa ilahi bir saygı duyarak, Anayasaya “Türk ulusunun dini İslam’dır.” ifadesinin eklenmesini istemiştir. Bkz.; Tefvik Çavdar, 1995, s. 2069; Doğan Duman, a.g.e., s. 48.

edilmişlerdir. O yıla değin İslamcı siyaset DP içinde varlığını sürdürmüş, bu partinin iktidarından beslendiği gibi bu iktidarı da beslemiştir. Bu süre içinde İslamcı ve gelenekçi kesim siyasi yaşamda dinsel rejime yönelik değişiklikler istemiştir.

Böylece DP dönemi sona ermiştir. Ama bu sona erme, partinin fiziki yaşamı ve bazı liderlerinin etkinlikleriyle ilgili bir sona ermedir. Temelde DP'nin sahip olduğu ekonomik, toplumsal ve kültürel felsefe ise kaçınılmaz bir biçimde günümüze kadar etkisini sürdürmüştür¹⁴⁵. DP 1960'da askeri darbeyle iş başından uzaklaştırılınca, öteki partiler, ülke rekabetçi siyasete döner dönmez seçim başarıları uğruna dini taleplere kulak verme stratejisini devralmışlardır.

1.3.1.2.3 Değerlendirme

DP, *“daha dar çıkarları ve kimliğiyle siyasi bir parti olmaktan çok, ortak bir amaç etrafında birleşen – ki bu amaç CHP ve tek parti zihniyetini alaşağı etmekte kimi zaman çatışan ve çelişen, çeşitli çıkarları kucaklayan bir hareket görünümündedir.”*¹⁴⁶. Gerçekten DP kadroları, yerel bağları güçlü bir siyasi seçimler grubundan oluşmaktaydı. İşte bu yüzden DP İslamcı hareketin canlanmasına sessiz kalmıştır. Doğal olarak yerel ilişkiler ve bağlar, DP kadroları içinde daha tutucu bir dünya görüşünün hakim olmasına sebebiyet vermiştir¹⁴⁷. Fakat, partideki İslamcı gelişme, bir süre sonra toplum düzenini tehdit edecek olayların çıkmasına ortam hazırlayınca, DP, sessiz kalma tavrını değiştirmeye ve laik sisteme açıkça sahip çıkmaya başlamıştır¹⁴⁸. Ancak İktidara gelen DP hükümetince tek parti döneminin laikleşme programının gevşetilmesi, İslamiyet'e olan ilginin canlanmasını kuşkusuz hızlandırmıştır.

¹⁴⁵ Tevfik Çavdar, 1995, s. 2070.

¹⁴⁶ Feroz Ahmad, 1996, s. 100.

¹⁴⁷ Gencay Şaylan, a.g.e., s. 94.

¹⁴⁸ 7 Şubat 1953'de toplanan DP İstişari Kongresi'nde Menderes “Partimizin hürriyet, milliyetçilik ve laiklik telakkilerine uymayanları saflarımız dışında bırakarak parti tesanidini kuvvetlendireceğiz” derken, dinin, dünya işlerine ve siyasete karıştırılmasını önleyici bir yasanın gerektiğini belirtmiştir.; Bkz. Doğan Duman, a.g.e., s. 44.

Aslında İslamcılarının bu dönemde savundukları düşünceler, İkinci Meşrutiyet yıllarında ileri sürdükleri düşüncelere oranla bir yenilik taşımamaktadır. Aksine daha da zayıflamış ve sistemini kaybetmiştir. Şüphesiz ki bunun en önemli nedeni, Cumhuriyet'in ilanından sonra İslamcı düşüncenin baskı altına alınması, ideolojik ve kuramsal alanda hızlı bir laikleşme politikasının izlenmesidir. DP dönemindeki İslamcı düşüncenin en belirgin özelliklerinden biri, siyasi yaşama etki edebilme çabasıdır. Her türlü siyasal gelişmenin İslami açıdan yorumlanması, siyasal yönetimin İslami kuralları yaşama geçirme yönünde baskı altına alınması, bu dönem İslamcılarının en belirgin özelliğidir.

Tarikatlar üzerindeki baskının kısmen gevşemesi, ezanın Arapçalaştırılması, radyoda Kuran okunmaya başlanması ve Menderes ve parti ileri gelenlerinin yapmış olduğu dinsel içerikli konuşmalar, İslamcılarının DP'ye doğru yönelişlerinde etkili olan belli başlı noktalardır.

Şerif Mardin'e göre, bu dönemde, her iki tarafta da çıkara dayalı bir ilişki içine girmiştir. Bunun sonucunda da İslam, Türkiye'deki laik sisteme eklenmeye başlamıştır. Yani DP İslam ve geleneksel değerleri meşrulaştırmıştır¹⁴⁹. Ali Bulaç'a göre de DP, İslam'a daha yakın olduğunu göstererek, hem iktidar için halk desteğini sağlamış hem de giderek "*olumsuz mecralara kanalize olma istidadı göstermesi mümkün olan bir tepkiyi sistemin gelişmesinde destekleyici bir faktöre dönüştürmüştür.*"¹⁵⁰.

Emre Kongar'a göre aslında egemenliğin kaynağını tartışan "radikal İslamcı" öğelerin Cumhuriyet'in kurucularının liderlik yaptığı bir parti içinde kapsanması, ulus-devlet anlayışının ve halk egemenliği kavramının benimsetilmesi ve sistem açısından bu devrimlerin sindirilmesi bakımından oldukça olumludur. Fakat Siyasal İslam bu tür kazanımlarla yetinmemiştir. DP, kendi iktidarı döneminde, siyasal İslam'a, sahip olunan "sayısal desteğin", "siyasal desteğe" nasıl çevrilebileceğini göstermiştir. Siyasal desteğini gittikçe yitiren DP, güçsüzleştiği oranda, siyasal

¹⁴⁹ Ali Yaşar Sarıbay, "Türkiye'de Siyasal Modernleşme ve İslam", **Toplum ve Bilim**, Sayı 29/30, Bahar/Yaz 1985, s. 59.

¹⁵⁰ Ali Bulaç, **İslam Dünyasında Düşünce Sorunları**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1993, s. 72-73.

İslam'a yaklaşmış ve "demokratik ve laik devlet" kavramından ödünler vermiştir. DP, iktidardan düşürülmeden önce, siyasal İslam'a önemli bir ders vermiş, sayısal büyüklüklerin, demokrasinin özünü zedelemek pahasına bile olsa, sisteme egemen olma yolunda nasıl kullanılacağını da öğretmiştir. Sonuç olarak DP, yılların birikimini, siyasal İslam'a ödünler vererek, kendi tabanında kurumsallaştırmak istemiştir¹⁵¹. Feroz Ahmad'a göre ise DP, "Kemalist reformları feda etmeden dini özgürleştiren" bir parti olarak ün kazanmıştır¹⁵².

Tevfik Çavdar'a göre, "DP için din ve dinsel kurumlar, iletişim ve etkileşim açısından bulunmaz bir araç niteliğindedir. İktidarı süresince bu kurumları elinden geldiğince başarılı bir biçimde kullanmıştır. Ankara ve çevresinde Ticani'leri, yurt çapında ise Said-i Nursi'yi¹⁵³ kayırma politikası, bu iletişim gereksiniminin somut örnekleri olarak karşımızdadır. Bunun da ötesinde, radyolarda çeşitli nedenlerle sık sık mevlit okutulması, bu gibi törenlerin ekonomik ve siyasal darboğazlar arttıkça daha da yoğunlaşması, gene dini duyguların siyasal amaçlarla kullanılmasına örnek teşkil etmektedir. DP iktidarı dinsel kurumların yöresel tarikatlara kadar inerek kendi amaçları için kullanmış, yığınlarla bağlarını bu yolla da pekiştirmeye çalışmıştır. Kırsal kesim ve onu yöneten kadrolar açısından dini kurumlar ne kadar önemli ise, belli bir grup eşraf v.b orta sınıflar açısından da şoven duyguların pekiştirilmesi o derece önemliydi. Bu nedenle DP bu duyguları sonuna kadar istismar etmeyi ihmal etmemiş, bu açıdan Milliyetçiler Derneği ve Komünizmle Mücadele Derneği gibi kendi denetiminde örgütler kurmuş, bunlar aracılığı ile bu duyguları kullanabildiği toplumsal gruplar üzerinde etkili olmuştur."¹⁵⁴.

Yine Çavdar'a göre, DP hareketinin kökleri Genç Türkler'in 1902'deki kongresine kadar dayanmaktadır¹⁵⁵. Bu kongrede Genç Türkler, merkezi otoritenin

¹⁵¹ Emre Kongar, 1999, s. 247.

¹⁵² Feroz Ahmad, 1996, s. 444.

¹⁵³ Bu dönemde, dini cemaatler içerisinde en önemli gelişmeyi Nurcular göstermiştir. DP'nin oy kaybı, Nurculuk hareketlerinin ve gösterilerinin geniş bir müsamaha iklimi içinde serbestçe cereyanını sağlamıştır. Hükümet erkani, Emirdağ ilçesinde, Said-i Nursi ile buluşmuş, Başbakan Menderes, 19 Ekim 1958'de aynı ilçeyi ziyaret ettiği zaman Nurcular, Menderes'i iki tuğralı yeşil bayrakla karşılamışlar ve daha sonra da Said-i Nursi memleket içinde seyahatlere çıkarılmıştır.; Bu konuda Bkz; Şerif Mardin, 1991; Tarık Zafer Tunaya, 1991, Simavi Yayınları, İstanbul, 1991.

¹⁵⁴ Tevfik Çavdar, 1995, s. 2073-2074.

¹⁵⁵ Genç Türkler ve 1902'deki kongre için Bkz.; Şerif Mardin, 1999.

güçlü olması ile daha liberal bir yönetim biçiminin (Adem-i Merkeziyet) yeğlenmesi düşünceleri açısından ikiye ayrılmışlardı. Bunlardan birincisini Ahmet Rıza'nın liderliğini yaptığı İttihat ve Terakki, diğerini ise Prens Sabahattin'in önderliğini yaptığı grup oluşturmuştu. Liberal diye adlandırabileceğimiz Prens Sabahattin önderliğindeki grup, Ahrar, Hürriyet ve İtilaf, Cumhuriyetçi Terakkiperver Fırka ve Serbest Fırka çizgisini sürdürerek DP'ye kadar gelmiştir¹⁵⁶.

İktidar olduğu dönemde DP lider kadrosunun yapmak istediği şey, İslamcı grupları belli sınırlar içinde tutmak ve bu yolla DP'yi Türkiye'de İslami kesimin tek siyasi temsilcisi göstermektir¹⁵⁷.

DP döneminin, laikliğe ihanet ve İslamcı düşüncenin güçlenme dönemi mi, yoksa sistemle uyumlu yeni bir İslam anlayışının geliştirildiği dönemin başlangıcı mı olduğu, tartışmaya açıktır. Aslında bu dönemde, ılımlı laiklik politikası ile, halk kitlelerine İslam ile laikliğin uzlaşabileceği düşüncesi benimsetilmiştir. Ancak Türk siyasal hayatında laiklikten sapmanın, DP ile başladığı yolunda yerleşik bir tezin oluştuğu da yadsınmamaktadır.

DP'nin iktidar yılları, İslamcı siyasetin gücünü ortaya koymasından büyük önem arz etmektedir. Bu durum, İslamcı çevreleri daha sonra kendi başlarına siyasi oluşumlar içine yöneltecek ve İslamcı siyaset bir müddet sonra kendi partisine kavuşacaktır. O zamana değin İslami çevreler bir başka ortamda, Adalet Partisi iktidarı döneminde varlığını koruyarak kendi siyasal gücünü yansıtacağı siyasi parti için uygun koşulların oluşmasını bekleyecektir.

¹⁵⁶ Tefik Çavdar, 1995, s. 2074.

¹⁵⁷ H. Bayram Kaçmazoğlu, **Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmalar**, Birey Yayınları, İstanbul, 1988, s. 75.

1.3.1.3 Adalet Partisi ve Siyasal İslam

1.3.1.3.1 Kuruluşu

27 Mayıs Hareketi'nin arkasında yatan temel neden, DP iktidarının Atatürk İlkeleri ve Devrimleri ile uyuşmayan bir takım uygulamaları, İslamcılara verilen ödünler ve bunun sonucunda tekrar canlanan irticai faaliyetlerdir. Bu sebeple 1961 Anayasası, Cumhuriyet'in sosyal, demokratik ve laik yapısına vurgular yapmış, Atatürkçülüğe bağlı laik bir düzeni amaç edinmiştir¹⁵⁸.

1960 ihtilalinden sonra siyasal hayata bazı kısıtlamalar getirilmiştir. DP'lilere siyaset yasağı konulmuş, 1950-1960 döneminin iktidarı olan ve Anayasa'yı ihlalle suçlanan DP'nin aynı ad altında siyasal hayata dönemeyeceği ve DP'nin ileri gelen siyaset adamlarının politika yapamayacakları kabul edilmiştir.

Bu gelişmeler büyük bir siyasi sorunu gündeme getirmiştir. Bu sorun DP'nin mirasına kimin sahip çıkacağı, başka bir deyişle DP'nin kapatılmasıyla ortaya çıkan siyasi boşluğu kimin dolduracağına ilişkin idi. Bu boşluğu doldurmak amacıyla eski demokratlar ile yeni şahsiyetler DP'nin dağılmış örgütünü saflarına çekmek için çalışmışlardır. Amaçları eski DP'lileri aynı çatı altında toplamaktır¹⁵⁹. Bu amaçla 11 Şubat 1961'de önce Adalet Partisi (AP) hemen arkasından da Yeni Türkiye Partisi (YTP) kuruldu. DP'nin mirasını alması en olası görüneni AP idi. Çünkü kurulur kurulmaz, DP'nin ülke çapındaki örgütünü kullanabildi. Buna karşılık YTP, DP'nin daha çok 1950-1955 döneminin, başka bir deyişle liberal kanadının mirasçısıydı¹⁶⁰.

İçişleri Bakanlığı'nın 13.1.1961 tarihli tebliği üzerine yeni siyasal parti kurma faaliyeti başladı. Söz konusu tebliğde "*Yeni partilerin kurulmasına şartlı olarak izin*

¹⁵⁸ 1961 Anayasası'nın 2. maddesinde, Laiklik, devletin temel niteliklerinden biri olarak kabul edilirken, 19. madde ile herkesin din ve vicdan özgürlüğüne sahip olduğu belirtilmiş, devletin temel yapısının belirli bir dinin kurallarına göre düzenlenmesi yasaklanmıştır. Bkz. Doğan Duman, a.g.e., s. 57; Muzaffer Sencer, 1999, s. 157.

¹⁵⁹ Firuzan Hüsrev Tökin, *Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi*, Elif Yayınları, İstanbul, 1965, s. 105.

¹⁶⁰ Cem Eroğul, 1998, s. 137.

verildiği” şeklinde bir ifadeye yer verilmesi, siyasal parti etkinliklerinin Ankara’nın dışına İstanbul, İzmir gibi kentlere taşınmasına yol açtı.

AP’nin kuruluş hazırlıkları 1960 Ağustos ayı ortalarına kadar geriye götürülebilir. 27 Mayıs’tan sonra Genelkurmay Başkanlığı’na getirilen Orgeneral Ragıp Gümüşpala, ordudaki büyük tasfiye hareketi ile emekliye sevk edilince, İzmir’de bir muhalif partinin kurulmasına yönelik ilk temaslarına başlamıştır. Gümüşpala’nın asker kökenli oluşu, MBK tarafından da güvenle karşılanmıştır. Eski demokratlardan Mehmet Yorgancıoğlu’nun girişimi ile, Gümüşpala ile başlayan temaslar olumlu sonuçlanmış ve Gümüşpala, dolaylı ve dolaysız yollardan yaptığı temaslardan sonra AP’yi 11 Şubat 1961’de kurmuştur¹⁶¹.

İlk AP başkanı Orgeneral Ragıp Gümüşpala olmuştur. AP’nin ilk başkanının, DP mirasına tümüyle yabancı bir insan olması, MBK üyelerinin DP’ye karşı almış oldukları tavırdır Nasıl DP kurulurken başında Celal Bayar’ın bulunması İnönü için zorunlu bir güvence sayılmışsa, AP kurulurken de başında Gümüşpala’nın bulunması, Devlet Başkanı Cemal Gürsel için önemli bir güvence oluşturmuştur¹⁶².

AP açısından kuruluş yıllarındaki en önemli olay, 1964 yılında Gümüşpala’nın ölümüyle boşalan Genel Başkanlığı kimin dolduracağı sorunuydu. Gümüşpala’nın sağ kolu olarak nitelendirilen Dr. Sadettin Bilgiç, en doğal aday olarak gözükiyordu. Ancak Demirel’in adaylığı ile birlikte Bilgiç aleyhine bir kampanya başlatıldı. Demirel’in, batılı davranışları, iş çevrelerine yakınlığı, hatta ABD Başkanı L. Johnson’a olan bağlılığı anlatılarak yüceltiliyordu ve Demirel Kasım 1964’de beş yüz oy farkla AP’nin genel başkanı oldu.

¹⁶¹ 11.2 1961 günü DP ile birlikte Cumhuriyetçi Mesleki İslahat partisi, Çalışma Partisi, Memleketçi Parti, Türk İşçi ve Çiftçi Partisi, Mutedil Liberal Parti İçişleri Bakanlığı’na kuruluş müracaatlarını yaptılar. Bkz; Tefik Çavdar, 2000, s. 119-120.

¹⁶² Tefik Çavdar, y.a.g.e, s. 138.

1.3.1.3.2 İdeolojisi

Yassıda mahkemelerinin sürdüğü, eski demokratların hortladığı bu ortamda partinin “Adalet” adını alması rastlantı değildir. Bu isimle, DP tabanına büyük bir mesaj iletilmek istenmiştir. Parti sözcüsü Şinasi Osma, ilk demeci ile kurulmakta olan partisini şu şekilde tanıtmıştır. Yeni parti Atatürk’ün izinden gidecek, sağa ve sola taviz vermeyecek, sıcak bir siyaset takip edilecek, dahilde irtica ve komünizme yüz verilmeyecek, dış siyasette iktidar partisi ile anlaşma yolu arayacak, ekonomik siyaseti liberalizm olacaktır. Şinasi Osma “*Biz münfesiş DP’nin temiz kalmış, kirli bir işe girmemiş mensuplarını elbette sinemize alacağız*” ifadesi ile tabanını tespit etmiş oluyordu.

DP’nin gerek ismi gerekse kadrosuna sahip olmak bir devamlılık anlamına geliyordu ki bu halk nezdinde iyi bir puan almaktı. Gerçekten AP’nin örgütlenmesinde bunu ilk günden itibaren görebiliriz. Nitekim, AP örgütünün kurucuları arasında eski DP’liler çoğu kez çoğunluğu oluşturuyordu. AP’nin örgütlenmesinde eski DP’liler kadar emekli subaylar da yer almıştır. Bu, demokratların izlediği ince bir siyasetti. Siyasette var olabilmenin yöntemiydi. Ordu yönetiminin seçim kararı alması AP’yi etkin bir muhalefete yöneltti¹⁶³.

Ragıp Gümüşpala beyanlarında MBK ve hükümete tam ittihattla bağlı olduğunu tekrar etmiştir. Hükümete sunulmuş, gazetelerde de yayınlanmış tüzük ve program tetkik edildiğinde görülür ki şimdiye kadar kurulmuş hiçbir partinin tüzük ve programına uymadığı, AP’nin hiçbir partinin devamı olmadığı ifade edilmiştir. Ancak AP’nin kurucuları ve yetkilileri sürekli olarak DP’nin devamı olduklarını söyleyerek, yayarak onun programını benimsediklerini ifade etmişlerdir. 1961 seçimlerinde AP’nin DP çizgisinde olduğu daha bir açıklıkla ortaya çıktı. Yapılan konuşmalarda sürekli olarak “*gözlerimize bakarsanız anlarsınız*” teması işlenerek Menderes, Polatlı ve Zorlu’nun idamlarından duyulan keder ve isyan vurgulandığı

¹⁶³ Türk Silahlı Kuvvetleri 27 Mayıs hareketiyle DP’yi siyasal ortamdan tasfiye etmiş olmasına rağmen, onun sahibi bulunduğu oyları tasfiye edememiştir. Ordunun, yönetimi sivil iktidara devretmek düşüncesiyle seçimlerin yapılmasına karar vermesi siyasal ortamda bir miras kavgası başlatmıştır. AP, YTP, CKMP gibi partiler kendilerini DP’nin gerçek mirasçısı ilan etmişlerdir.

gibi, birçok DP'linin yakınlarının aday ilan edilmesi de bu durumu pekiştirmekteydi.(s. 120)

Parti programı ana hatlarıyla DP programının yeni Anayasası'nın gereklerine uyumlandırılmış bir şekliydi. Gerçi programın hazırlanışı sırasında Yeni Anayasa tüm boyutlarıyla ortada bulunmuyordu ama içerdiği ilkeler belliydi. Örneğin planlama teşkilatının kurulacağı, ekonomik kalkınmanın plana bağlanacağı açıktı. Oysa tamamen özel girişim ve serbest piyasa yanlısı olan AP, bu durumu kendi programına geçirmemezlik edemezdi. Bundan ötürü de programda karma ekonomi ilkesi benimsendi¹⁶⁴.

15 Ekim 1961 günü yapılan genel seçimlerde, DP'nin mirasçı olduklarını iddia eden iki parti, AP ile YTP, sırasıyla oyların %34.8 ve %13.7'sini aldılar. CHP %36.3, CKMP ise %14 oy aldı¹⁶⁵.

İslamcı çevreler, toprak ağaları, sanayi ve ticaret burjuvazisi gelenekçi yoksul köylüyle birleşerek, AP'nin etrafında toplanmış ve AP'yi 240 milletvekiliyle iktidara taşımıştır. AP iktidarı hükümet programında Atatürk ilkelerine bağlılığını dile getirmiş, ancak daha iktidarının ilk günlerinde, tıpkı DP gibi İslamcı çevreleri cesaretlendiren bir söylemi ülke gündemine yerleştirmiştir¹⁶⁶.

AP iktidarında, DP iktidarında olduğu gibi İslamcılara ödün veren siyasal gelişmelerin yaşanması bazı yayın organlarında yer bulmuş, köşe yazarları, öğretim üyeleri yazılarıyla bu gelişmelere dikkat çekmiştir. İslamcı çevrelerin AP iktidarı döneminde güçlenmesi İslamcı isteklerin ve düşüncelerin mitingler aracılığıyla meydanlarda da dile getirilmesine neden olmuştur¹⁶⁷.

¹⁶⁴ Tevfik Çavdar, 2000, s. 120.

¹⁶⁵ Cem Eroğul, 1998, s. 139.

¹⁶⁶ İslamcı yayın organlarının, Ayasofya müzesinin cami yapılması için başlattığı kampanya hükümet üyelerince olumlu karşılanmış, Devlet Bakanı Rafet Sezgin bu konuda gerekli girişimlerin yapılacağını açıklamıştır. Aynı bakan, bir başka konuşmasında, Dünya Boks Şampiyonu Muhammed Ali'nin başarısında Müslümanlığın büyük payı olduğunu söylemiştir.; Ali Yaşar Sarıbay, 1985 (a), s. 94; Çağlar Kırçak, a.g.e., s. 175.

¹⁶⁷ Örneğin, Milli Talebeler Birliği'nce 30 Mart 1968'de Ankara'da düzenlenen Milli Şahlanma Mitingi'nde "Yasamız ordumuz, İslamiyettir Yolumuz" sloganları atılmıştır. 23 Mart 1968'de Bursa'da düzenlenen Türkiye'de Milliyetçilik Kuruluşları İstişari Kongresi'nde Anayasa yerilerek

Dönemin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın, İmam-Hatip okulları mezunlarını “*dine saygılı vatansever gençler*” olarak nitelenmesi ve siyasal görevler yüklenmelerine olumlu bakması ve Komünizme karşı toplu namazlar, devletin desteği ile “siyasal İslam'ı” güçlendiren bir eylem ve söylemler olarak gündemin baş sırasında yer almıştır. Bu süreç bir yandan “siyasal İslam”ın, öte yandan “ırkçı-milliyetçi sağ”ın resmi örgütler ve makamlar eliyle de desteklenerek güçlenmesi sonucunu doğurmuştur¹⁶⁸. Nurcular, bu süreçte DP'nin mirasçısı olarak yeni kurulan AP'ye destek vermişlerdir¹⁶⁹.

Oy kaygısı yüzünden dinsel temaların yüzeysel sembollerle yapılması, bir süre sonra İslamcıların devrimlere karşı DP dönemindekine benzer tepkiler göstermesine yol açmıştır. Atatürk'ün heykel ve resimlerinin parçalanması şeklinde eylemler bu tepkilere örnek gösterilebilir¹⁷⁰. Partinin lideri Süleyman Demirel'in İslamköy'de doğmuş olması, babasının hacı oluşu bile, AP'nin İslam'a olan sevgisinin işaretleri olarak gösterilmiştir¹⁷¹.

Özellikle 1965 seçimlerinde AP'nin tek başına iktidara gelmesi ile din, yeniden Türk Siyasal yaşamında etkili bir araç durumuna gelmiştir. Anayasa'daki engelleyici hükümlere rağmen, bütün bunlardan da çıkarılacağı gibi, dinin politik amaçlarla istismar edilmesi, 1960'lar boyunca da sürmüştür¹⁷².

DP ve AP iktidarlarının uyguladığı siyasi ve ekonomik politikalar, İslamcı çevrelerin özellikle kırsal kesimdeki küçük burjuvazinin ve taşra esnafının desteğini alarak, onların siyasi istek ve beklentilerinin siyasi parti altında bir araya getirmelerine sebep olmuştur. Oy kaygısı sebebiyle dinsel motifler eklenerek oluşturulan siyaset anlayışı, İslami çevrelerin daha etkin bir şekilde ortaya çıkması,

Abdülhamit övülmüş “Egemenliğin Ulusta değil, Müslümanlıkta olduğu” ileri sürülmüştür.”; Bkz; Çağlar Kırçak, a.g.e., s. 207-208.

¹⁶⁸ Emre Kongar, 1999, s. 249.

¹⁶⁹ Binnaz Toprak, 1998, s. 253.

¹⁷⁰ Muzaffer Sencer, 1999, s. 162.

¹⁷¹ Abdullah Ahsen, **Çağdaş Müslüman'ın Kimlik Krizi** (Çev. Kenan Dönmez), İnkılap Yayınları, İstanbul, 1986, s. 24.

¹⁷² Doğan Duman, a.g.e., s. 58.

İslamcılarının kendi istek ve beklentilerini, yine kendi oluşumları içerisinde dile getirmelerine sebebiyet vermiştir. Kırsal kesimdeki küçük esnafın da hem gelenekçi dini duyguları hem de ekonomik hoşnutsuzlukları bu sonucu hızlandıran bir etken görünümündedir.

Bu oluşumlara dayalı ilk hareket, yani Milli Nizam Partisi, yapısında büyük toprak sahipleri ve girişimci sınıfları barındıran AP döneminde gerçekleşen iktisadi büyümeden en az payı alan küçük imalatçı kesimin, yani küçük burjuvazinin tepkisiyle doğmuştur¹⁷³. Çünkü Anadolu'daki küçük sermaye kuruluşları kendilerinin ikinci plana itildiğini görmüş, taleplerinin AP tarafından artık karşılanmadığını fark etmişlerdir¹⁷⁴.

Taşralı küçük burjuvazi ile İslamcı ve dinsel gelenekçilerin bir araya gelerek bir siyasi parti çatısı altında siyasal yaşamı etkilemeye çalışmalarının temelinde AP döneminin siyasal, sosyal ve ekonomik koşullarının yanı sıra, 1961 Anayasası'nın yarattığı özgürlükçü ortam da bulunmaktadır. *“Anayasa'nın, 1961 sonrası siyasal ideolojilerin yaygınlaşmasını kolaylaştıran özgürlük ortamında, milliyetçi ve Sosyalist ideolojiler yanında dinci ideoloji de ön plana çıkmıştır.”*¹⁷⁵.

Emre Kongar'a göre, 1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlük ortamı içinde, bu süreçte sağ ve sol akımlar da parçalanmalar yaşanmıştır. *“Sağda liberaller, demokratik bir platform oluşturmaya çalışırken, dinci ve milliyetçi sağ hem birbirinden, hem de liberal sağdan ayrılmıştır. Bu çerçevede sağdaki yelpaze içinde artık iyice farklılaşan, ayrıca kendisine Anadolu sermayesi içinde ve esnaf-zanaatkar kesimi arasında sınıfsal taban da bulmuş olan siyasal İslam, Milli Nizam Partisi adı altında ve Erbakan'ın liderliğinde partileşmiştir.”*¹⁷⁶.

Yine Kongar'a göre, 1960'lı yılların sonuna dek süren bu dönemde “Siyasal İslam”, yani “mukaddesatçı sağ”, terörden ve cinayetlerden uzak durmuştur. Siyasal

¹⁷³ Muzaffer Sencer, 1971, s. 271; Ali Yaşar Sarıbay, 1985 (a), s. 96.

¹⁷⁴ İsmail Cem, **Tarih Açısından 12 Mart**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1973 s. 122.

¹⁷⁵ Ali Yaşar Sarıbay, 1985 (a), s. 97.

¹⁷⁶ Emre Kongar, 1999, s. 248.

İslam, henüz ne uluslararası bağlantılar kurabilmiş ne de cinayet işleyebilecek ölçüde pervasızlaşabilmiştir¹⁷⁷.

Bütün bu oluşumlar içinde ipleri elinde tutamayan ve sürekli olarak ülkenin 1961 Anayasası ile yönetilemeyeceğini savunan Demirel'in propagandası, sonunda, sivil politikacılar yerine askerleri harekete geçirmiş ve 12 Mart 1971 askeri müdahalesi gerçekleşmiştir. Bu süreçte Milli Nizam Partisi kapatılmış ve çok geçmeden aynı taban Milli Selamet Partisini kurmuştur.

Türkiye'de "siyasal İslam"ın iktidarı , siyaseten Ecevit ile Erbakan'ın kurduğu ortaklıkla ,düşünsel olarak da, "Türk-İslam Sentezi ile başlamıştır. 1971 İhtilalinin ardından kurulan CHP-MSP ortak hükümetini Ecevit'in bozması ve iktidarı bırakmakta ısrarlı davranması, yeni bir hükümet oluşumunda, "Türk-İslam sentezi" anlayışını ve bu anlayışı savunan Aydınlar Ocağı'nı gündeme getirmiştir. Yeni hükümet, "Milliyetçi Cephe" adı altında "liberal sağ" temsil eden Demirel liderliğindeki AP ile milliyetçi ve mukaddesatçı öğeleri temsil eden yani "faşizme" ve "şeriata" açık olan ideolojilerin temsilcisi olarak MHP ve MSP'yi iktidara taşımıştır. Bu iktidarın oluşumunda Aydınlar Ocağı'nın önemli bir payı vardır. Milliyetçi Cephe hükümetinin kuruluşu ile Türk siyasetinde "Siyasal İslam" için yeni ufuklar açılmıştı.

İlhan Tekeli'ye göre, "*Milliyetçi Cephe Hükümeti*"ne zemin hazırlayan koşullar özellikle 1960'lı yılların ikinci yarısından sonra ortaya çıkmıştır. Bu süreçte 1961 Anayasası'nın sağladığı düşünsel özgürlük ortamı soldaki siyasal akımların güçlenmesine olanak sağlamıştır. Bu durum, sağ partilerin dine bakış açısını değiştirmiş ve Komünizmle mücadele etme amacı ön plana çıkararak Türkçü ve İslamcı kesimler bir araya gelmiştir. Bu süreçten sonra İslamcılar dinsizlik tehlikesini artık devlette değil, Komünizmde görmeye başlamışlardır. Sağ partiler içinde yer alan muhafazakar kesimde bu oluşuma ortaklık etmiştir. Bu bakış açısının

¹⁷⁷ y.a.g.e., s. 248

yayılanmasında öncülüğü, 1970'li yılların başında muhafazakar kesimce oluşturulan Aydınlar Ocağı yapmıştır¹⁷⁸.

Yine Tekeli'ye göre Milliyetçi Cephe Hükümeti'nin temeli Türk-İslam sentezi ile açıklanabilir. Bu ideoloji Ulusçuluğu ön plana çıkarırken, ulusun bekası için milli kültürün korunması veya sahip çıkılması gerektiğini savunmaktadır. Bu amaca ulaşmak için ise Batı'nın yalnızca teknolojisi alınmalı, milli kültürün yabancı etkilerle zayıflatılmasına engel olunmalıdır. Milli kültür ile kastedilen ise İslam'dır. Tekeliye göre, Türk-İslam sentezi 1980 sonrasında devlet politikalarını önemli düzeyde etkilemiştir. Ancak Türkiye'deki muhafazakarlığın kaynağı olarak görülen iki ideolojinin yani Türkçülük ve İslamcılığın sağ siyaset boyutuyla parçalanmasını engelleyememiştir. Türkçüler CKMP/MHP, İslamcılar ise MNP/MSP/RP olarak partilemişlerdir. İslamcılar bu dönemde modernite projesinin iddialı bir alternatifi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu aşamanın gelişmesi, 1980 sonrasında da İslam'ın siyasallaşmasındaki derinleşmeyle devam edecektir¹⁷⁹.

İkinci Milliyetçi Cephe hükümeti dönemi boyunca "siyasal İslam" iktidarı paylaşmış ve bunun sorumluluğunu yerine getirerek şiddet ve terörden olanaklı olduğunca uzak durmuştur. Böylece pek çok aydının ve genel kamuoyunun gözünde, siyasal cinayetlerin sorumlusu olan "milliyetçi" ideoloji karşısında görel olarak bir saygınlık ve güven kazanmıştır.

Milliyetçi Cephe hükümetleri sırasında İslamcılar devlet yapısı içinde kadrolaşma imkanına sahip olmuştur. Demirel'in azınlık hükümeti sırasında sayısal güçlerini siyasal güce dönüştürme zamanının geldiğine inanan İslamcılar bu çerçevede Konya mitingini düzenlemişlerdir. Bu miting bütün Türkiye'nin dikkatini yeniden "şeriat devleti" özlemlerine çevirmiştir. Hemen ardından askerler rejime yeniden müdahale etmişlerdir.

¹⁷⁸ y.a.g.e., s. 249.

¹⁷⁹ y.a.g.e., s. 251.

1.3.1.3.3 Değerlendirme

Denilebilir ki, 1950'den sonra, İslamcı kesim sağ iktidarla barışık, uzlaşmacı ve muhafazakar bir kimlik edinmiştir. 1950 'ye kadar gelen zayıf ve bağımsız dinsel tepkinin bu süreçten itibaren sağcılaşma istikametinde serpilmesi önemli bir değişikliktir. 1950 sonrası İslamcı kesimin dinsel tepkisinin, komünizm tehlikesine karşı yönlendirilmesi, İslamcı kesimin sağa kaymasının önemli sebeplerindendir. DP'nin devamı olduğunu belirten AP'nin, uzun bir süre Komünizm tehlikesini yine CHP'nin kişiliğinde somutlaştırarak İslamcı kitlenin oylarını büyük ölçüde kendisine çekmesinde etkili olan faktör, AP'nin bu politikasıydı¹⁸⁰.

1960 sonrası DP'nin devamı niteliğinde kurulan Adalet Partisi (AP), bir mirasın temsilcisi görünümündedir. İslamcı siyasetin temelini şekillendirip sağlamlaştırılması anlamında AP'nin 1965 yılında iktidara gelmesi önemli bir noktadır. Çünkü, *“AP hem DP'nin devamı olduğunu söyleyerek, dinsel muhalefeti, bürokrasiye karşı yanına almanın yeni bir simgesi olmuş, hem izlediği iktisat politikasıyla işlevsel bölünmelerin keskinleşmesine yol açmış, hem de Milli Nizam Partisi'nin doğumunu hazırlamıştır.”*¹⁸¹.

Bu dönemde denilebilir ki, *“İslamcı muhalefet, Cumhuriyet döneminde ilk kez siyasal örgütlenmeyle güçlenebilmiş, hatta siyasal iktidarda yerini almasına yönelik bir süreç izlemiştir.”*¹⁸². Bu süreçte İslamcı kesim partileşme sürecine girerek, önce MNP, daha sonra da MSP ile siyasal yaşamda bağımsız bir kimlik edinmiştir.

Sonuç olarak, 27 Mayıs İhtilali, İslami uyanışı durduramamış, 1961 Anayasası'nın sağladığı özgürlük ortamı içerisinde 1960'lı yılların sonuna kadar Türk sağına entegre olan İslamcı kesim, bu süreçten sonra liberal laik sağdan ayrılarak, kendi bağımsız kimliğine sahip çıkmış ve partileşme sürecine girmiştir. Bu hareketin ilk olarak Milli Nizam Partisi ile kendisini göstermiş ve Milli Selamet

¹⁸⁰ Doğan Duman, a.g.e., s. 51.

¹⁸¹ Ali Yaşar Sarıbay, 1985 (a), s. 94.

¹⁸² Çetin Özek, **Devlet ve Din**, Ada Yayınları, İstanbul, Tarih Belirtilmemiş, s. 558.

Partisi ve 1980 Sonrası, Refah Partisi, Fazilet Partisi ve Saadet Partisi ile devam etmiştir.

1.3.1.4 İslami Sermayenin Gelişimi

Siyasal İslam'ın gelişiminde etkili olan en önemli faktörlerden biri de “İslami Sermaye” veya “Yeşil Sermaye” olarak da anılan sermaye hareketidir¹⁸³. İlk icraatlarını 1970'lerle birlikte ortaya koymaya başlayan bu sermaye, Arap-İslam ülkeleri ile geliştirilmeye başlayan ekonomik ilişkiler ve ardından gelen kalkınma projeleri ile, kısa sürede önde gelen sermaye gruplarına alternatif olan bu sermaye grubu, siyaset arenasında da geleneksel sağ partilerden uzaklaşarak, kendisini temsil eden ayrı bir partinin -Milli Nizam Partisi- kurulmasına vesile olmuştur. Siyasal İslam'ın temsilcisi durumunda olan bu partilerin ortaya çıkış süreci ile, bu sermaye gruplarının güçlenmesi aynı döneme rastlamaktadır.

O tarihlerde artık pek de küçük olmayan, metal, tekstil, ağaç, gıda, endüstri temelli tarım ve inşaat gibi alanlar kompleks sistemler haline gelmiş, daha sonra da Al Baraka Türk, Kuveyt Türk, Faisal Finans, Libya Türk gibi, büyük çaplı bankacılık ilişkilerini taşıyabilecek olgunluğa erişen, güçlü sermaye grupları ortaya çıkmıştır. Bu süreçte İslam'ı referans alan Milli Görüş Hareketi daha yüksek bir oy potansiyeline ulaşmış hatta CHP ile koalisyon kurarak iktidar ortağı olmuştur. Her iki cephedeki gelişim süreci, birbirinden etkilenerek daha doğrusu birbirine destek vererek kendi alanında yüksek mertebelere ulaşmıştır¹⁸⁴.

12 Eylül darbesi sonrasında Özal'ın da desteklediği bir ekonomik yapılanmada etkin rol almayı başaran bu gruplar, devletin Türk-İslam sentezine uygun ideolojik donanımına da destek olabilecek şekilde, Arap ve İslam ülkeleri ile olan ilişkilerin gelişiminde büyük etkinlik sağladılar. Bilindiği gibi sözü edilen yıllarda Türkiye'nin İslam ülkelerine yaptığı ihracat büyük bir artış gösterdi.

¹⁸³ İslam ve piyasa ekonomisi için bkz.; Ömer Demir, “Piyasa Ekonomisinde İşlem Maliyetini Düşüren Kurumlar Olarak Hukuk, Ahlak ve Din”, *Liberal Düşünce Dergisi*, Bahar-Yaz 1998, Sayı: 10-11, s. 98-105.

¹⁸⁴ Volkan Yaraşır, Tarık Aygün, *Siyasal İslam ve AKP*, Akyüz Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 198.

Türkiye'nin toplam ihracatının 1980'de yüzde 22.4 iken bu rakam sadece 2 iki yıl sonra 1982 yılında yüzde 48 düzeyine ulaştı. Benzer bir yükseliş, sermayenin dolaşım seyri de izlenebiliyordu. Adını saydığımız bankalar kanalıyla Türkiye'ye verilen kredi miktarları 1980 sonrasında olağanüstü arttı. 1979-1988 arasında Arap-İslam merkezli sermaye miktarı, 1.460 milyon doları bulmuştu. Daha sonra İslam sermayeli holding ve finans kurumlarının örgütlenme süreci de başlatıldı. 1987-1997 arasındaki on yıllık dönemde bu finans grupları, ülkedeki toplam mevduatın yüzde 3'ünü kontrol edebilecek bir düzeye ulaşmış görülüyordu. Kısaca artık şehir merkezli sermaye gruplarının karşısında temsilde adalet arayan küçük çaplı bir taşra sermayesi sınıfı değil, fiilen uluslararası ilişkileri bulunan bankalara, fabrikalara, finans kurumlarına sahip olan, bünyesinde çok sayıda işçi çalıştırabilen büyük ve güçlü bir sınıf ortaya çıkmaktaydı.

Bu durum elbette siyasal yönetimdeki değişiklikleri de beraberinde getirmekte gecikmedi. RP aynı dönemlerde toplumsal desteğini arttırarak iktidar olmuştur ve elbette bu sınıfları temsil eden siyasal parti konumuna yükselmiştir¹⁸⁵. RP Pre-modernist olan eski tabanının da hızla terk ederek bu güçlü sermaye grubunun da desteğini almayı başarmıştır. Aynı yıllarda RP'nin söyleminin de değişmeye başlaması, ağır sanayi hamlesi ya da devletçi korumacı bir ekonomik model yerine, çağın nerdeyse tartışılmaz modeli haline gelen, serbest piyasa modelini benimsemeye başladığını ilan etmesi dikkat çekiciydi. Yine bu dönemde İslami akım yabancı sermaye düşmanlığını bir kenara iterek, küresel rekabet koşullarında, serbest piyasa ekonomisinde yerini almıştır. Aynı doğrultuda bu akımın siyasal temsilcileri de ekonomik söylemlerinde daha liberal bir görüntü çizmişlerdir.

28 Şubat'ın bu sermaye gruplarının çok güçlendiği bir döneme gelmesi de bu nedenle düşündürücüydü. Hemen ardından parti içinde ve tabanda yaşanmaya başlanan gelenekselci, yenilikçi tartışması, kırılma sürecinde parti kadrolarının alacağı konumu netleştirmeye yardım ederken, ardındaki sermaye gruplarının konumlanışının ne olacağı yönünde de mesajlar taşıyordu. 28 Şubat sonrasında

¹⁸⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz.; Ümit Kıvanç, "İslamcılar ve Para-Pul,: Bir dönüşüm Hikayesi", **Birikim Dergisi**, Temmuz 1997, Sayı: 99, s. 35-63.

ordunun bazı şirketleri kendi ihalelerine almayacakları açıklaması sermaye grupları arasındaki ayrışmanın daha da netleşmesini beraberinde getirdi¹⁸⁶.

Daha sonra AKP süreci başlatıldığında, bir yandan sistemden onay alan bir partinin diğer yandan geliri meşru kabul edilen sermayenin ortak çıkarları konusundaki bir ittifakın, ilk sinyalleri de verilmeye başlandı.

1.3.1.5 Milli Nizam Partisi ve Milli Görüş

1.3.1.5.1 Kuruluşu

1960'ların sonlarında temeli atılan ve 1970 yılında kurulan Milli Nizam Partisi'nin (MNP) kuruluşunu hazırlayan etmenler yalnızca dinsel karakterli değildir. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra girdiği süreç, sosyo-ekonomik gelişmeler, laikliğin korunmasına yönelik izlenen politikaların ılımlılaşması ve demokratikleşme çabaları, dinsel muhalefetin de 1970'lerin başında bağımsızlığını kazanmasına sebep olmuştur.

1960'lı yılların sonlarında kapitalizmin gelişmesi ve Türkiye'nin sanayileşmesinin geldiği nokta, büyük sanayici ve iş adamlarının çıkarlarıyla, Anadolu'nun küçük kasabalarında bulunan küçük iş adamı ve esnafın çıkarlarını uzlaştırma olanağını tamamen ortadan kaldırmıştır¹⁸⁷. Anadolu'daki küçük sermaye kuruluşlarının, Adalet Partisi içinde kendi çıkarlarına öncelik verilmediğini ve büyük sermayeye karşı korunmadıklarını fark etmeleri yeni bir siyasal oluşumun ortaya çıkmasını tetiklemiştir. Tabii böyle bir oluşuma olanak sağlayan 1961 Anayasasının siyasal katılım anlamında getirdiği özgürlük ortamı da MNP'nin kuruluşuna etki eden siyasal faktörlerden bir tanesidir¹⁸⁸. MNP'nin ortaya çıkmasını hazırlayan bir faktör de, kimi İslami cemaatlerin politikayı artık bağımsız olarak sürdürme düşüncesidir. Örneğin Nakşibendi tarikatına bağlı İskender Paşa Cemaati lideri M.

¹⁸⁶ Volkan Yaraşır, Tarık Aygün, a.g.e., s. 199.

¹⁸⁷ Türker Alkan, "The Nations Salvation Party in Turkey", Metin Heper, **Islam-Politics in The Middle East, London**, 1984, s. 97.

¹⁸⁸ Ali Yaşar Sarıbay, 1985 (a), s. 97.

Zahit Kotku, AP'den umudunu kestiği için, artık ayakları üzerinde durabilecek İslami bir partinin zamanının geldiğini düşünerek adını da kendisinin koyduğu, MNP'nin kurulmasını teşvik etmiştir¹⁸⁹. MNP'nin genel başkanı olarak Necmettin Erbakan adını ortaya atan kişi de Mehmet Zahit Koktu idi¹⁹⁰.

1967 yılında, Süleyman Demirel'in liderliğindeki Adalet Partisi (AP) içindeki bazı milletvekilleri İslami özellikleri ağır basan yeni bir partini kurulması için çalışma içine girmişlerdir¹⁹¹. 1966 yılında Türkiye Odalar Birliği Sanayi dairesi Başkanlığı'na seçilen, 1968 yılında da Odalar Birliği Başkanlığı'na getirilen Necmettin Erbakan önce AP içindeki İslami yönleri ağır basan oluşuma katılmıştır¹⁹². Erbakan'ın büyük şehirlerde hızla büyüyen sermayeye karşı siyasi tavır takınması AP iktidarının Erbakan'ı başkan olarak tanımamasına ve görevden uzaklaştırılmasına sebep olmuştur. Erbakan'ın AP'den Konya Milletvekilliği aday adaylığı da veto edilince, Erbakan, "Bağımsızlar Hareketi" olarak nitelendirilen bir grup içinde hareket ederek, 1969 genel seçiminde Konya'dan bağımsız milletvekili seçilmiştir. Aynı seçimlerde oyların %5.6'sını alan ve Mecliste 15 sandalye kazanarak 4. grup olan bağımsızların seçim performansı, Erbakan'ı siyasi parti kurmaya teşvik etmiştir.

Böylece MNP, geleneklere sıkı sıkıya bağlı ve büyük sermayeyle çatışma içinde olan Anadolu küçük girişimci ile İslami kesimlerin oluşturduğu bir tabana seslenmek üzere – Bu birlikteliğin Nakşibendi, Nurcu, Kadiri Koalisyonu olduğunu iddia edenler vardır¹⁹³ - aralarında Erbakan'ın da bulunduğu 18 kişi tarafından 26 Ocak 1970'te kuruldu. MNP'nin kökleri arasında siyasal İslamcılığın ana bir unsur olmasına rağmen kurucuları arasında sadece bir tane din adamının bulunması tezat gibi görünmektedir. MSP ve RP'de de benzer bir durumla karşılaşmaktayız. Bunu, 20. yüzyıl İslami hareketlerin genelinde, liderliğin, modern okullarda yetişmiş ve beşeri ilim dallarında ihtisas yapmış bir grup aydın tarafından yürütüldüğünü

¹⁸⁹ Doğan Duman, a.g.e., s. 71.

¹⁹⁰ Soner Yalçın, **Milli Nizam'dan Fazilet'e Hangi Erbakan**, Su Yayınları, İstanbul, 1999, s. 47.

¹⁹¹ Asaf Hüseyin, **İslam Dünyası'na Siyasi Bakışlar**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1991, s. 249.

¹⁹² Muzaffer Sencer, 1971, s. 366.

¹⁹³ Soner Yalçın, a.g.e., s. 48.

belirterek açıklayabiliriz.¹⁹⁴ Kaldı ki Türkiye’de din eğitimi almış dini liderler, politik bir önderlik yerine sohbetleri, nasihatleri ve telkinleriyle politikacıları yönlendirdiğini göz önünde bulundurmalıyız. Erbakan, MNP’nin ve kurucularının taşıdığı misyon ve manayı bin yıllık tarihten referanslar alarak tanımlamaya çalışmaktadır. Bu da bize MNP’nin ve kurucularının mukaddesatçılığın yanında milliyetçi bir çizgide politika üreteceğini göstermektedir¹⁹⁵. Nitekim bu tanımlamalardan dolayı parti, dönemin basın ve yayın organları tarafından, Türkiye’de İslamiyet’in destekleyicisi olarak nitelendirilmiştir¹⁹⁶.

1.3.1.5.2 İdeolojisi

MNP’nin amblemi “*işaret parmağı havada sıkılmış bir sol yumruktu.*”¹⁹⁷ Erbakan’a, partilerinin amblemiyle ilgili yöneltilen bir soru üzerine Erbakan sağ elin, partilerinin sağcı bir parti olduğunu, şahadet parmağının partilerinin tek bir parti olduğunu, diğer dört parmağın kardeşlik, dostluk, birlik ve beraberliklerini ifade ettiğini söylemektedir¹⁹⁸. Erbakan partisinin sağ ideolojiyi benimseyen tek parti olduğunu açıkça ifade etmektedir. O yıllarda henüz İslamcılığın sağcılıktan tam olarak ayrılmadığı hesaba katılırsa bu ifadenin önemi daha iyi anlaşılabilir.

MNP’nin konumuz açısından önemi, gerek Kuruluş beyannamesinde belirtilen noktalar ve gerekse Erbakan’ın konuşmalarının içerdiği hedefler ve ilkeler bakımından bundan sonraki siyasal yaşamda MNP’nin çizgisi üzerinde kurulacak MSP ve RP ile benzerlikler taşımasından kaynaklanmaktadır. Yani MNP kadroları, ilkeleri ve hedefleri bakımından bugüne kadar devam eden bir siyasal hareketin

¹⁹⁴ W. Mont Gornery Watt, **İslami Hareketler ve Modernlik**, İz Yayınları, İstanbul, 1997, s. 83.

¹⁹⁵ Parti Kurucularının yaptığı birçok konuşmada, partinin kurucuları arasında, ilk İslam Halifeleri’nden, 2. Abdülhamit’e kadar birçok İslam büyüğünün bulunduğu, parti iktidara gelince, meclisin Ayasofya’da toplanacağı gibi ifadelere yer vermişlerdir. Bkz.; Muzaffer Sencer, 1971, s. 372;

¹⁹⁶ Ali Yaşar Sarıbay, 1985 (a), s. 99; Erbakan, 18 Ocak 1979 tarihinde yaptığı konuşma da bu iddiayı destekler niteliktedir: “Türkiye’de yeni bir Müslüman partisi kurulmasının lüzumunu hissederek MNP’yi kurduk.” Erbakan 19 Eylül 1970 Tarihinde de Siyasal İslamın teorisiyle uyuşacak şekilde: “MNP’nin herkesin anladığı manada bir parti olmadığını, teşkilatlandırmak ve maksatlara ulaşabilmek amacı ile parti adını aldıklarını, kanuni mecburiyetle parti adı altında toplandıklarını, fakat hakikatte parti olmadıklarını” söylemektedir. Bkz; Soner Yalçın, a.g.e., s. 55.

¹⁹⁷ Turhan Dilligil, Erbakan ve Erbakancılık, Turkish Daily News Matbaası, Ankara, 1994, s. 15; Soner Yalçın, a.g.e., s. 48.

¹⁹⁸ Mehmet Cemal, **Muhterem Başkan Erbakan**, Kayhan Yayınları, İstanbul, 1991 (2. Baskı), s. 221.

başlangıcı olmuştur. MNP'nin kuruluş beyannamesinde belirtilen düşünce ve görüşler, MSP ve RP programlarında zenginleştirilerek dile getirilmiştir. Kuruluş beyannamesinde belirtilen “*Hakkın yardımıyla çok yakın bir gelecekte milletimizin yeniden bütün dünyaya örnek büyük bir medeniyet kuracağı*” ifadesi RP'nin adil düzen sloganıyla vurguladığı ana temayı içermektedir.

MNP'nin kuruluş beyannamesi incelendiğinde MNP'nin “*Allah'ın hakkı tutma, iyiyi sağlama ve kötüyü men etme*” emrini şiar edinmiştir. Yine Kuruluş Beyannamesi'nde yer verdiği temalardan, Osmanlıcı, Milli, bağımsızlıkçı, İslamcı olduğu ve teknik açıdan modernleşmeye karşı olmadığı, modernist niteliklere sahip bir parti olduğu anlaşılmaktadır¹⁹⁹. Yine Kuruluş Beyannamesi'nde yer alan “*Hakkın yardımıyla çok yakın bir gelecekte milletimizin yeniden bütün dünyaya örnek büyük bir medeniyet kuracağı*” ifadesi RP'nin Adil Düzen sloganıyla vurguladığı ana temayı içermektedir²⁰⁰.

Milli Görüş olarak belirtilen partinin programı, sanayileşme ve başta Suudi Arabistan olmak üzere İslam ülkeleri ile daha sıkı işbirliği idi. MNP, AET'ye girilmesine karşıydı. İslam Ortak Pazarı'ndan yanaydı. Parti programının “Esas Gaye” bölümünde geçen “yüksek ahlak ve fazilet”, “manevi kalkınma”, “müsbet ilimler”, “teknik”, “milli ve manevi değerler”, “taklitçilik”, “üstün medeniyet” ifadeleri, partinin ideolojisinin anahtar kelimeleridir. Bu bölümde Manevi kalkınmanın önemine değinilirken, kalkınmanın taklitçiliğe başvurmadan, milli ve manevi değerlerimize zarar vermeden gerçekleşmesi istenmiştir²⁰¹.

MNP'nin programında net bir demokrasi tanımı ve açık bir demokrasi anlayışı yoktur. MNP, demokrasiyi “*Hakka en riayetkar, en bilgili ve en liyakatli kimselerin*

¹⁹⁹ “Bugün bundan bin sene önce şahlanıp haçlı ordularını göğsünde söndüren, beş yüz sene önce gemileri karadan yürüten, dört yüz sene önce Viyana kapılarını zorlayan, yarım asır önce Çanakkale ve İstiklal Harbimizin şaheserlerini meydana getiren ruh yeniden şahlanıyor, coşuyor ve Milli Nizam Partisi kuruluyor....Bugün daima Hak'ka bağlılıkta, Hak'kı tutmakta, iyiyi destekleyici, kötüyü men edici hüviyetiyle insanlık tarihinin en ulvi mahrekilerinin hüküm sürdüğü oldukça uzun bir devreden sonra yeniden ulvi ve şanlı tarihi yörüngesi üzerine oturtulması için füzelerin ateşlendiği gündür....” Bkz. Ruşen Çakır, **Ne Şeriat Ne Demokrasi**, Siyahbeyaz Metis Güncel Yayınları, İstanbul, 1994, s. 20; **MNP Kuruluş Beyannamesi**.

²⁰⁰ Kuruluş Beyannamesi ile ilgili daha fazla bilgi için Bkz. Soner Yalçın, a.g.e., s. 53-54.

²⁰¹ Muzaffer Sencer, 1971, s. 368.

*millet hizmetine getirilmesi ve milletin en adil, en isabetli ve ilmi usüllerle idaresi için hakkı arayan ve hakkın tahakkukuna çalışan hak ve hakikat otoritesine yol açan serbest imkanlar zemini olarak*²⁰² tarif ediyor. Programında ayrıca “*ahlak ve fazilet gibi temel hassasiyetlerin bozulduğu bir toplumda demokrasi dejenere olarak insan haysiyetine aykırı rejimlerden birine dönüşecektir.*”²⁰³ denilmiştir. Buradan da anlaşılacağı gibi MNP için demokrasinin olmazsa olmaz şartı ahlak ve fazilettir. Bu iki kavram olmaz ise anarşi demokrasinin yerini alır. Ancak doktrinde demokrasinin bir ahlak ve fazilet kalıbı olmadığı için, demokrasiye dönük bu yaklaşım anti-demokratik gibi gözükmemektedir.

MNP'nin kapsamlı bir laiklik tanımı da yoktur. Din eğitime verdiği önem laiklik anlayışının bir uzantısı halindedir. MNP'ye göre laiklik, din ve vicdan hürriyetinin güvencesi olarak dine baskı yapılması ve dindarlara saygısızlık edilmemesi esasına dayanır²⁰⁴. Milli Görüş partilerinin hemen tamamının temel iddiası haline gelmiş laikliğin din düşmanlığı olarak tatbik edildiği görüşü, MNP'de de yer almıştır.

MNP'nin ekonomi anlayışı da RP'ce ortaya atılacak olan Adil Düzen projesini anımsatmaktadır. MNP büyük sermayeden ziyade, Anadolu'nun küçük sermayesini, sanayicisini ve tüccarını savunan bir yapı üzerine kurulmuştur. Özel sektörün teşvik edilmesi ve ülke genelinde geliştirilmesi üzerinde durulmuştur²⁰⁵. Programında faizciliğin ve montaj sanayinin ülke ekonomisini felce uğrattığını vurgulayan MNP, Türkiye'nin sanayileşme meselesini bir dava haline getirmiştir. Programının 22. maddesinin başlığı “Sanayi Davamız” dır. MNP, Büyük Türkiye'nin doğuşunu sanayileşmeye bağlamaktadır. Kaldı ki Erbakan MSP döneminde ağır sanayi davasını, ideolojisinin temeli olarak sunmuş ve iktidar dönemlerinde “Ağır Sanayi

²⁰² **MNP Program ve tüzüğü**, s. 5.

²⁰³ **MNP Programı** m.4.

²⁰⁴ “Din ve vicdan hürriyetinin teminatı olarak tarif edilen laikliğin dine baskı ve dindarlara saygısızlık gayesine alet edilmesine karşıyız. Laiklik konusunda partimizin ölçüsü, bu meseleyi din aleyhtarlığı şeklinde bir tatbikata döken her nevi anlayışa karşı olmak şeklinde ifade edilebilir... Milletimizi dini bilgiden kısmen ve tamamen mahrum bırakmaya müncer olabilecek yanlış politikanın yerine, dini hislerin istismarına mahal ve imkan bırakmayacak mahiyette bir eğitim ve öğretim politikası takip ve tatbik etmek davasındayız” Bkz; **MNP Program ve Tüzük** m. 6.

²⁰⁵ Halen tatbik edilmekte olan mahdut zümre özel sektörcülüğü yerine kalkınmayı bütün yurt safhına yayıp bir yaygın özel sektör politikası yürütülecektir. Bkz; **MNP Program ve Tüzük** m. 49-5051.

Hamlesi” başlatmıştır. MNP yabancı sermayeye de karşı çıkarak, yerli sermayeyi güçlendirmeyi hedeflemiştir.

MNP dış politikada milletimizin topyekün maksat ve iradesine, tarihi karakterimize uygun uzun vadeli, milli, müstakil ve şahsiyetli bir dış politikadan yanadır. Uluslararası antlaşmalara sadık kalacağını belirten MNO, uluslararası haksızlıkları gidermenin yolunun emperyalizme karşı mücadeleden geçtiğini ileri sürmektedir²⁰⁶.

MNP dış politikada üç konuya önem vermekteydi. Bu konulardan biri Ortadoğu sorunu ve İsrail üzerinedir. MNP’ye göre İsrail Devleti Siyonistler tarafından zorla ve haksız bir şekilde kurulmuştur. İsrail Orta Doğu’daki huzursuzluğun başlıca sebebidir, işgalcidir ve işgal ettiği topraklardan çekilmelidir. MNP, Kıbrıs meselesini de milli dava haline getirmiştir. Kıbrıs’taki gelişmeler aleyhimize bir değişim kaydetmektedir. MNP’nin dış politikada en çok önem verdiği konu İslam alemidir. Ortak Pazara karşı olan ve Ortak Pazarı bir Hıristiyan birliği olarak kabul MNP, Türkiye’nin Ortak Pazar içerisinde sömürüleceğini iddia etmekte ve İslam ülkeleriyle ortak pazara gidilmesini savunmaktadır. Başta Suudi Arabistan olmak üzere, İslam ülkeleriyle işbirliğine gidilmeliydi²⁰⁷.

Bu üç dış politika konusu, sadece MNP’nini değil bütün milli görüş partilerinin programlarında aynı hassasiyetle ele alınmıştır. Milli Selamet Partisi’nin iktidar döneminde Kıbrıs Barış Harekatı gerçekleştirilmiş, ayrıca Müslüman ülkelerle işbirliği arttırılmıştır. RP iktidar döneminde de Erbakan ilk dış gezilerini İslam ülkelerine yapmış ve G-7’ ye karşı İslam ülkelerinden oluşan D-8’leri kurmuştur. Bu konuları dikkatle incelediğimizde, Milli Görüş ideolojisinin dış politika önceliğinin Milli ve İslami esaslar doğrultusunda belirlediğini görmekteyiz.

MNP’nin programı içerisinde yer almamakla birlikte, batı ve batılılaşma karşıtlığı, MNP’nin üslubunda anlaşılmakta ve ideolojisini belirleyen temel bir unsur

²⁰⁶ MNP Program ve Tüzüğü, s. 34.

²⁰⁷ Ayrıntılı bilgi için Bkz.; Necmettin Erbakan, **Mecliste Ortak Pazar**, İstiklal Matbaası, İzmir, 1971, s. 113-117.

olmaktadır. MNP dışarıdan gelen fikirlere karşı olduğu gibi batı hayranlığına ve batıcılığa da karşıdır. Batıcılığı taklitçilik olarak niteleyen MNP, batıcılığın sonucunun maddi ve manevi sefalet olduğunu ileri sürmektedir. MNP, “sizi Batılılaştıracamız” diyenleri gardiyan olarak nitelendirirken bu kişileri ve kökünden kopmuş bütün yabancıları bir kenara itmektir²⁰⁸. Bu da MNP’nin Milliyetçi bir ideoloji ile yoğrulduğunun göstergesi olmaktadır. Ancak gerçekte MNP’nin tam anlamıyla batı karşıtı olmadığı da söylenebilir. MNP’nin karşı olduğu batının ahlak yapısı ve değeridir²⁰⁹.

MNP’nin 8 şubat 1970 yılında Ankara’da topladığı Birinci büyük kongresi “Allahüekber, amin, ya Allah, inşallah” sesleri ile açılmış, Erbakan burada yaptığı konuşmada partinin İslami yönünü vurgulamıştır²¹⁰. “İşin özü: İslam dünyaya nizam vermek için gelmişti. Şimdi bu görevi MNP yerine getirecekti.”²¹¹.

MNP bir yıllık parlamento deneyimi içerisinde birçok faaliyette bulunmuştur. MNP’nin ,özellikle yerli sermayenin korunması, ortak pazara girilmemesi ve 163. maddenin kaldırılmasıyla ilgili mecliste yaptığı çalışmalar²¹², daha sonra gelen milli görüş temsilcisi MSP ve RP’nin de ana ilgi odağı olmuştur.

²⁰⁸ Hasan Aksay, **Milli Nizam Davamız**, Karınca Matbaası, İzmir, 1971, s. 21.

²⁰⁹ “Bugün onlar ilerledikleri maddi sahayı aşında bize borçludurlar. Milletimiz asırlar boyu hem manevi alanda, hem de maddi alanda çok çok önde idi. Zamanla batı, bizden ilmi alarak onu geliştirdi. Bugün batının geldiği maddi ilimlerdeki gelişmişlik düzeyinin temelinde İslam bilginleri vardır. Batının kullandığı modern ilimlerin temelini Müslüman alimler kurmuştur. Dolayısıyla batının kazanmış olduğu ilmi başarıların temelinde İslam alimleri vardır.” Bkz.; Necmettin Erbakan, **İslam ve İlim**, İstiklal Matbaası, İzmir, 1970.

²¹⁰ “MNP milletin iman davasını kendisine şiar edinmiştir. Türkiye’de bugün üç yol vardır; birincisi solculuk, sonu komünizm yolu, bu yolda CHP; ikincisi kozmopolit masonluk yolu, bu yolda AP levhası var. Üçüncü yol MNP yolu. Bu yol sağı temsil eder. Hak yolu, iman yolu, önümüzdeki seçim sonunda, yani 1973 yılında sizleri Ayasofya Camii’nde namaz kılmaya davet ediyorum”. Bkz Turhan Dilligil, a.g.e., s. 15-16; Soner Yalçın, a.g.e., s. 53.

²¹¹ Soner Yalçın, a.g.e., s. 53.

²¹² MNP 12 Mart askeri müdahalesinin ardından anayasada yapılan değişiklikleri fırsat bilerek, fikir suçlarını cezalandıran 163. maddeyi ele alan, cebir kullanmadıkça fikirlerin açıklanmasının suç sayılmayacağını öngören bir tadil önergesi hazırlamıştır. Ayrıca Erbakan 17 Mayıs 1970 tarihinde yaptığı konuşmada şunları söylemiştir: “Türk ceza Kanunu’nun 163. maddesi Müslümanlığı yok etmek için kullanılıyor.”

1.3.1.5.3 Değerlendirme

MNP'nin üslubunda Osmanlı İslamcılığı'nın izlerini bulabiliriz. Kuruluş Beyannamesi'nde yer alan "...Milletimiz maddi alanda da Batı'dan önde idi. İlim, fen, teknoloji, öğretimde ve eğitimde ileri idi ve bilhassa ahlaki üzüntülüğümüz her safhadaki başarımızın temel taşıyı teşkil ediyordu. Milletimizi dıştan yenemeyen Batılı güçler, uzun asırlar sonra onu içten yenme yoluna yöneldiler ve bu hususta zamanla büyük başarılar sağladılar. Milletimizi kendi öz benliğinden uzaklaştırma ve fitratında mevcut ahlak ve fazileti tatbikat sahasından kaldırmaya matuf maksatlı çalışmalar birkaç asırdan beri onu içten yıkma hususunda mühüm merhaleler katetti. Tanzimat ile su yüzüne çıkan kozmopolitik ve gayrı-millilik hareketleri meddi ve manevi alanda gerilememize sebep olmuş ve Büyük İmparatorluğumuzu kısa zamanda çöktürmeye ve yıkmaya kafi gelmiştir."²¹³ İfadeleri dikkatle incelendiğinde bu görüş ve düşüncelerin batının bilim ve teknolojisini alıp, manevi değerlerimizi koruyarak kalkınmayı sürdürmek şeklindeki Osmanlı'nın son döneminde görülen İslamcılık ideolojisi ile MNP'nin üslubu hemen hemen aynı retoriğe sahiptir. Bu anlamda Çetin Özek, Milli Nizam Partisi için, "Osmanlı'da Batılılaşma hareketlerinin başlamasından sonra...hep muhalefet olan İslamcılar'ın oluşturduğu önemli bir siyasal örgüt"²¹⁴ tanımı yapmaktadır.

MNP, "Cumhuriyet'in laik eğitim kurumlarından yetişmiş taşra kökenli serbest meslek sahipleri ile yine taşrada ticaret ve sanayi ile iştiğal eden dindar girişimcilerin ortak hareketi olarak tanımlanabilir."²¹⁵ Muzaffer Sencer ve Ahmet Yücekök'e göre MNP küçük kent burjuvazisinin tepkisi olarak doğmuştur²¹⁶. Özellikle parti il başkanlarının çok büyük bir kesiminin tüccarlar tarafından oluşması, MNP'nin temsil ettiği kitlelerle ilgili açık bir ipucu oluşturmaktadır. Partinin yönetici katmanının, gelenekselliğini koruyan, modernleşmenin ürettiği yeni toplumsal ilişki biçimleri karşısında, daha çok, dine yönelen ve giderek artan

²¹³ Milli Nizam Partisi Kuruluş Beyannamesi, s. 3-4.

²¹⁴ Çetin Özek, 1964, s. 570.

²¹⁵ Ruşen Çakır, 1994, s. 21.

²¹⁶ Bkz; Ahmet Yücekök, *Dinin Siyasallaşması Din-Devlet İlişkilerinde Türkiye Deneyimi*, Afa Yayınları, İstanbul, 1997, s. 48.

eşitsizlik ve adaletsizliği, İslam'ın adil ve eşit düzeni ile yeniden kurmak isteyen, taşra kökenli küçük girişimcilerin olduğu görülecektir²¹⁷.

MNP Türk siyasetine “Milli Görüş” olarak adlandırılan popüler İslami söylemi taşımaya çalışmıştır. Bu nedenle Türk siyasal hayatında ideolojik nitelikleri ile popüler bir İslami söylem MNP ile varolmuştur. Milli Nizam Partisi, Türkiye'nin kültürel ve siyasal yaşamının İslamlaşmasını istemiştir.. “*Bireyin günlük yaşamının İslami kurallara göre biçimlendirilmesini istediği gibi Devletin de İslamlaşmasını savunmuştur.*”²¹⁸. Küçük girişimcinin savunucusu olan MNP, bu kesimin ideolojisi olan dini ön plana çıkararak bir İslam Partisi özelliği kazanmıştır.

MNP Türkiye’de İslami hareketin gelişiminde büyük rol oynamıştır. Bu parti Müslümanların siyasi tercihleri ile İslami kimlikleri arasında özdeşlik kurmalarını sağlamıştır. Kurulduğu güne kadar sağcı partilere destek veren İslamcılara, kendi tercihleri ile tutarlı bir siyasal örgütlenmeye katılma bilinci aşılamıştır. Dolayısıyla İslamcıların sağ ideolojiden ayrışmasını sağlamıştır. Bu yönüyle MNP Türkiye’de gelişen İslamcı akımın siyasal uzantısı ve temsilcisi olarak değerlendirilebilir.

MNP'nin kapatılmasıyla birlikte, İslamcı taban yeni parti kurma girişimlerine başlamıştır. MNP'den sonra kurulacak olan partiler, isimlerini MNP'nin Kuruluş Beyanamesi'nin son paragrafından alacaklardır²¹⁹.

Eski MNP'liler siyasal arenaya tekrar girebilmek amacıyla Milli Selamet Partisi (MSP) adı altında yeni bir oluşuma gitmişlerdir. Necmettin Erbakan'ın İsviçre’de kalıyor olması dolayısıyla²²⁰ genel başkanlığa Süleyman Arif Emre’yi getirmişlerdir.

²¹⁷ Ahmet Yücekök, 1983, s. 80.

²¹⁸ Soner Yalçın, a.g.e., s. 50.

²¹⁹ “...Milletimizin fitratındaki yüksek ahlak ve fazilet, bu kapakların açılmasıyla kuvveden fiile çıkacak, Milli Nizam Partisi'nin muntazam kanallarından dört bir yana dağılarak, bütün yurt safhında her tarafa; refah, saadet ve selamet götürmeye başlayacaktır. Bugün bu mutlu gündür.. Bütün milletimize uğurlu ve hayırlı olsun”.

²²⁰ Erdoğan Teziç, **Siyasi Partiler**, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1976, s. 338.

1.3.2 Milli Nizam Partisi'nden (MNP) Milli Selamet Partisi'ne (MSP) Milli Görüş Hareketi

1.3.2.1 Milli Nizam Partisi'nin Kapatılması

MNP'nin amacı, yasal zeminde mücadele ederek, yukarıdan aşağıya bir İslamileşme politikası gerçekleştirmektir. Ancak 26 Ocak 1970'de kurulan MNP'nin Türk siyasi yaşamındaki ömrü fazla uzun olmamış, yurdun her bölgesinde örgütlenmiş olan bu parti hakkında Anayasa Mahkemesi 20 Mayıs 1971 tarihinde kapatma kararı vermiştir.

12 Mart 1971 askeri darbesinden hemen sonra Yargıtay Başsavcılığı tarafından hazırlanan Milli Nizam Partisi dosyası Anayasa Mahkemesi'ne verildi. Milli Nizam Partisini 17 avukat savundu. Dosya üzerinde yapılan çalışmalar sonucunda, MNP'nin kapatılmasına oy birliği ile karar verildi. Parti Anayasa'nın başlangıç kısmı ile, 2,19 ve 57. maddelerindeki ilkelere ve 648 sayılı Siyasal Partiler Yasası'nın 92, 93 ve 94. maddelerine aykırı hareket ettiği için "temelli" olarak kapatıldı. Karar 14 Ocak 1972 tarihinde Resmi gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girdi.

Anayasa Mahkemesi, partinin kapatılma gerekçesini; kurulu düzenin kısmen veya tamamen dini esaslara dayandırılması amacıyla faaliyette bulunmayı yasaklayan T.C.K'nın 163. maddesinin kaldırılmasını istemek, din derslerinin orta öğretimde mecburi hale getirilmesini savunmak, hilafetin geri gelmesinde büyük faydalar görmek ve millet isterse bunun olabileceğini söylemek, din ile devletin ayrılmayacağını iddia etmek, buna bağlı olarak, ülkemizde geçen yüzyılın ortalarında başlayan batılılaşma ve laikleşme yönündeki gelişmeleri, mahkum ederek son elli yıllık laik devri ise dalalet devri olarak görmek, her alanda İslamlaşma zorunluluğundan söz etmek şeklinde belirtilmiştir²²¹.

²²¹ Bkz. **Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi**, Sayı: 9, 1972, s. 62; Doğan Duman, a.g.e., s. 79.

Gerekçeli karara göre MNP şu nedenlerle kapatılmıştır²²².

- İzmir Gençlik Kolları tarafından bastırılıp dağıtılan Erbakan ile ilgili üç kitapta şeriat propagandası yapılmıştı.
- Genel kongrede partililerin içtiği Milli Nizam Andı.
- Yine genel kongrede birlikte söylenen “*Hak Yol İslam yazacağız*” Milli Nizam Marşı

MNP'nin 12 Mart askeri muhtırasından kısa bir süre sonra kapatılması da üzerinde dikkatle durulması gereken bir konudur. Ordunun Atatürkçü düşünceye ve laikliğe olan bağlılığı, MNP'nin kapatılmasında etkili olmuştur. Nitekim söz konusu muhtıra “*Anayasa'nın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılap kanunlarını uygulayacak bir hükümet*” kurulmadığı takdirde Silahlı Kuvvetlerin yönetime el koyacağı bildirilmiştir. 12 Eylül askeri darbesinin de MSP kongresinden hemen sonra yapılması, her iki darbenin yapılış nedenini gerici hareketlere de bağlayabilmektedir²²³.

1.3.2.2 Milli Selamet Partisi

1.3.2.2.1 Kuruluşu

MNP'nin Anayasa mahkemesinin verdiği kararla kapatılmasından bir süre sonra, yeni bir parti kurulması için İslamcı tabandan güçlü baskılar gelmeye başladı. 12 Mart yönetiminin gittikçe yumuşayan ve İslamcı ideolojiye yarayan siyasal ortamı bu baskılarla birlikte birleşince MNP'nin kapatılmasından yaklaşık bir buçuk yıl sonra, 11 Ekim 1972'de MNP'nin devamı niteliğinde olan ve onunla aynı siyasal çizgiye yerleşen MSP, kurulmuştur²²⁴. Dönemin koşulları göz önünde

²²² Soner Yalçın, a.g.e., s. 57.

²²³ MNP 1. Olağan kongresi 12 Mart askeri darbesine çok az bir süre kala 24 Ocak 1971 tarihinde yapılmıştı. MNP'nin kongresi tıpkı 12 Eylül askeri darbesine birkaç gün kala yapılan MSP'nin Konyadaki ünlü mitingi gibi basından ve kamuoyundan çok tepki almıştı. MNP kongresinde Atatürk'ün fotoğrafı yoktu. Sarıklı, cüppeli sakallılar sürekli tekbir getirmişlerdi.

²²⁴ Doğan Duman, a.g.e., s. 80; İlder Turan “Siyasal İdeoloji Olarak İslam ve Milliyetçilik”, **Çağdaş Türkiye’de İslam** (Der.: Richard Tapper), Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1991, s. 57.

bulundurularak, MSP'nin 19 kişiden oluşan kurucuları arasında MNP kurucularından hiç kimse yer almamıştır.

12 Mart Yönetiminin MNP'yi kapatmış olmasına rağmen, bir süre sonra bir anlamda dinci ideolojinin temsilcisi görünümünde olan, MSP'nin politik yaşama katılmasına karşı çıkmamıştır. Bunun sebebi, 12 Mart yönetiminin AP'yi zayıflatma taktikleri ve muhtemelen İslamcı-gelenekçi muhalefeti de siyasal sisteme entegre etmek ve böylelikle İslami temelli bir siyasal partiyi tehlike olmaktan çıkarma politikasıdır. Nitekim, MSP ileriki dönemde ödünler vermek durumunda kalacak ve bunun sonucunda kimi radikal İslamcı gruplar tarafından revizyonistlikle suçlanacaktır²²⁵.

MNP'nin kapanıp, MSP'nin kurulması bir anlamda tabela değişimine dönüşmüştür. MSP'nin, 1 ay içinde 42 il ve 300 ilçede örgütlenmesi, MNP'nin bıraktığı örgütü çok kısa bir sürede yeni adla kendi çatısı altında birleştirmesinden kaynaklanmaktadır²²⁶.

MSP 14 Ekim 1973 Milletvekili Genel Seçimlerine Süleyman Arif Emre başkanlığında girmiştir. Bu seçimden, MSP'yi kuranların beklentilerine uygun, fakat diğer kesimleri şaşıratan bir sonuç alınmıştır. MSP Türkiye genelinde kullanılan toplam oyların yüzde 11.8 ini almış ve 48 milletvekili çıkarmıştır. Senato seçimlerinde yüzde 12.3 oy oranıyla 3 senatör çıkarmıştır²²⁷. Böylece Türk siyasal yaşamının üçüncü büyük partisi olmuştur. MSP'ye yönelik bu ilginin en önemli nedeni MSP'nin, rejimin laik-Batıcı söylemine ilk defa, açık olarak ve geleneksel İslami terimlerle karşı çıkarak, İslamcı çevrenin dikkatini çekmesi bu niteliğiyle de Cumhuriyet'in ilanından beri laik-Batıcı cephe ile çatışma halinde olan bu cepheye karşı zayıf düşen kitlelerin desteğini sağlamasıdır²²⁸.

²²⁵ y.a.g.e, s. 80.

²²⁶ Ali Yaşar Sarıbay, 1985 (a), s. 109.

²²⁷ Ruşen Çakır, **Ayet ve Slogan**, Metis Yayınları, İstanbul, 1993, s. 217.

²²⁸ Doğan Duman, a.g.e., s. 83.

MSP'nin elde ettiği bu sonuç, hiçbir partinin tek başına hükümet kurmaya yetecek bir çoğunluğa sahip olmadığı bu ortamda çok büyük değer taşımaktaydı. MSP'nin 48 milletvekili ile öteki küçük partiler karşısındaki görece gücü, partiyi Mecliste amblemindeki gibi anahtar parti konumuna getirmiştir²²⁹. MSP önüne çıkan bu fırsatı iyi kullandı ve CHP'ye koalisyon hükümeti için yeşil ışık yaktı. Ancak Binnaz Toprak'ın da belirttiği gibi *“bu seçimlerde söz konusu olan, salt dini kaygılardan çok, iktisadi hoşnutsuzluğun din aracılığıyla dile getirilişidir.”*²³⁰.

1.3.2.2.2 İdeolojisi

MSP'nin 1973 seçim beyannamesinde Türk siyasal hayatında üç temel görüşün bulunduğu, CHP'nin sol görüşü, AP'nin liberal görüşü, MSP'nin Milli Görüş'ü temsil ettiği belirtilmiştir. Milli Görüş dışındaki partilerin maddeci oldukları, MSP'nin ise öncelikle ahlaka önem verdiği söylenmiş ve aynı beynamede devlet işlerinin yürütülmesinde sürati sağlamak amacı ile başkanlık sistemi önerilmiştir²³¹.

MSP'nin dayandığı ideolojinin temelinde Milli Görüş anlayışı bulunmaktadır²³². MNP tarafından ortaya atılan ve MSP tarafından geliştirilen milli görüş hem toplumsal ve siyasal bir proje hem de siyasal bir hareketin kendisidir. MSP'nin programı da neredeyse MNP programının aynısıdır. Sadece MNP programı daha ayrıntılı yazılmıştır.

Parti ideolojisine göre, Türkiye'nin ekonomik geri kalmışlığı ve kültürel yozlaşmasında Batılılaşma ve onun sonrasında kabul edilen değerlerin çok büyük etkisi vardır. Parti programında “Milli Görüş” adı ile anılan ideoloji kısa sürede sanayileşmeyi ve İslam ülkeleri arasında daha sıkı işbirliğini savunuyordu. MSP Türkiye'nin Ortak Pazar'a girmesine karşıydı ve faizleri de haram kabul ediyordu.

²²⁹ Anahtar Parti için bkz; Maurice Duverger, *Siyasi Partiler*, (Çev. Ergun Özbudun), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993, s. 367-440.

²³⁰ Binnaz Toprak, 1998, s. 248.

²³¹ Nazmi Üste, *1980 Sonrası Türkiye'de Siyasal Partilerin Gelişimi ve Refah Partisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 53.

²³² MSP'nin kendisince resmen “Milli Görüş” olarak adlandırılan ideolojik tutumunu, en iyi 1975 yılında Dergah yayınlarından çıkan ve Necmettin Erbakan tarafından kaleme alınan Milli Görüş kitabı anlatmaktadır. Biz bu konuya çalışmamızın İkinci Bölümünü oluşturan “Refah Partisi” kısmında ayrıntılı olarak değineceğiz.; Bkz; Tefik Çavdar, 2000, s. 240.

Bu partiye göre, milli kalkınmanın ve güçlü olmanın yolu, yeniden İslami değerlere ve uygulamalarına dönüşür. Bu görüş gerçekleşirse, hızlı bir sanayileşme ve kalkınma sağlanacaktır²³³. MSP'nin Birinci Büyük Kongresinde de MSP Genel Başkanı Süleyman Arif Emre, partisinin izlediği politikayı “Milli Görüş” olarak tanımlamıştır²³⁴.

Süleyman Arif Emre, 21 Ocak 1973'teki Birinci Büyük Kongre'de üç temel görüşten bahsetmektedir. Süleyman Arif Emre'nin sözünü ettiği üç temel görüş “Milli”, “Liberal” ve “Solcu” görüşlerdir. MSP'nin bir fikir partisi olduğunu vurgulayan Emre'ye göre, partisi Milli Görüş'ün Türkiye'deki en samimi temsilcisidir²³⁵. Milli Görüş dışındaki partiler “maddecidirler”. CHP, “her işin başı maddedir”, “AP, her işin başı paradır.” derken, MSP, “her işin başı ahlaktır.” ilkesini benimsemiştir²³⁶.

Ahlakçı, manevi değerlere saygılı, milli, sosyal adaletçi, güvenli bir düzeni dile getirdiği öne sürülen “milli görüş”ün karşısında sayılan CHP ve AP, “Batı Kulübü”nü'nün uydusu olarak nitelendirilmektedir²³⁷. Süleyman Arif Emre, “*Türk toplumunun siyasal bakımdan bir yapı değişikliği geçirdiğini ve bu değişikliğin şimdiye kadar Türk siyasal hayatında birinci derecede rol oynayan kitle partilerinin çözülmesine, bunun yerine fikir sistemleri etrafında mihraklaşan partilerin geçmesine neden olduğu belirterek; hür ve demokratik batı ülkelerinin hemen hepsinde olduğu gibi Türkiye'de belli başlı üç görüşü temsil eden siyasal kuruluşların yer alacağına anlaşıldığını*” vurgulamıştır²³⁸.

²³³ Doğan Duman, a.g.e., s. 84.

²³⁴ Bu tanımlamadan sonra Süleyman Arif Emre Konuşmasında, “Milli Görüşün” amacını, manevi ve maddi alanlarda kalkınmayı sağlamak, özellikle manevi gelişmeye ve ahlakçılığa gereken ağırlığı vermek, teknik ve sanayide şahsiyetini bulmuş bir milli hamle yapmak, bu amaçla da bireyin manevi eğitimini sağlamak biçiminde deklare etmiştir. Bkz. MSP Genel Başkanı Süleyman Arif Emre'nin 1. Büyük Kongreyi Açış Konuşması, Ankara, 1973, s. 5-6.

²³⁵ y.a.g.e., s. 5.

²³⁶ y.a.g.e., s. 15-16.

²³⁷ Doğan Duman, a.g.e., s. 82.

²³⁸ Ali Yaşar Sarıbay, 1985 (a), s. 110.

İslami motifler içeren bir ahlakçılık anlayışının ön plana çıktığı Milli Görüşte, ahlak düzeni demokratik rejimin manevi temeli ve varlığını garantisiydi. Milli görüş, beş ana hedef öngörmekteydi. İç barış, devlet millet kaynaşması, yeniden büyük Türkiye meşalesi, manevi kalkınma, maddi kalkınma.

MSP, MNP'nin politik anlayışını sürdürerek Ortak Pazar'a karşı çıkmış ve İslam dünyası ile işbirliğinin artırılmasını savunarak küçük burjuvazinin ekonomik çıkarlarına uygun bir politika izlemiştir. MSP'nin Batı karşıtlığı sadece dinsel temele dayandırılmamakta, Batı ekonomik açıdan Türkiye'yi sömüren ve çöküşlere neden olan güç olarak da görülmektedir. Batı, "Siyonizm", "masonluk", "Hıristiyan haçlılığı"nın simgesi olarak görülüp, İslam düşmanı ve İslam'ı çökertici bir düşman olarak algılanmaktadır²³⁹.

Binnaz Toprak'ın da belirttiği gibi aslında MSP, ideolojik açıdan İslamiyet ve Batılılaşma arasında en az bir yüzyıldan beri devam eden bir tartışmayı sürdürüyordu²⁴⁰. 1972 yılında kurulan MSP Meşrutiyet dönemi İslamcılarının iddialarını bir ölçüde tekrarlıyordu. MSP de kendinden önceki gelenekçi-İslamcı gruplar gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesini ,Batılılaşma uğruna İslam uygarlığının reddedilişine bağlıyordu. Türkiye'nin büyük bir devlet haline gelmesinin ön koşulu, İslamiyet'e ve onun yarattığı uygarlığa dönüştü²⁴¹. Bu dönüşümü sağlayacak güç ise Milli Görüş idi. Bu ön koşul bir kez gerçekleşince , MSP'ye göre hızla sanayileşilecekti. Gerçekten de MSP, ideolojisinin ikinci birleşimi olan sanayileşmeye büyük bir ağırlık veriyordu.

MSP, İslamiyet'i hızlı sanayileşmenin yükünü hafifletecek bir araç olarak sunup sanayileşme ile kültür arasında ilginç bir bağlantı kurmaya çalıştı. Türkiye'nin sınai büyümeyi gerçekleştireceğini ama maddeciliğe dayalı kapitalist modelin yarattığı sorunlarla karşılaşmayacağını öne sürdü. İslamiyet'teki kardeşlik ve yardımlaşmaya dayalı cemaat fikri kitle sanayi toplumunun atomlaşmış bireylerini ortadan kaldıracaktı. Bu bağlamda parti sözcüleri, özellikle görünüşte büyük sanayi

²³⁹ Çetin Özek, 1964, s. 474-475.

²⁴⁰ Binnaz Toprak, 1998, s. 250.

²⁴¹ y.a.g.e., s. 250.

ile örgütlü işçi hareketi arasında sıkışıp kalan “küçük adam”a seslenmeye çalışıyorlardı. Partinin bu konudaki tutumu, bir dizi laik aydını onun İslami yönünü gözardı edip 1973’te ortanın solundaki CHP ile kurulacak bir koalisyon için en iyi aday olarak kabul etmeye itti²⁴².

Yetmişli yıllarda politik İslamı temsil eden MSP, laik koalisyon ortaklarıyla, önce sosyal demokrat CHP ve daha sonra da AP ve diğer sağ partilerle işbirliği yapmıştır²⁴³. Böylece “...Egemenlik kaynağı olma niteliği, Atatürk tarafından elinden alınan din, Atatürk ihtilali tarafından biçimlendirilen toplumda yeni bir siyasal güç kaynağı olarak ortaya çıkıyor ve Atatürk’ün partisi ile ortaklık kuruyordu...Bu olayın anlamı, İslam dininin, siyasal olarak örgütlenmiş olsa bile artık laik Cumhuriyet ilkesine karşı bir tehlike biçiminde kabul edilmediğiydi.”²⁴⁴.

MSP’nin içinde yer aldığı üç koalisyonla iktidar paylaşımı, politik İslam’ın meşruiyetini güçlendirdi. Erbakan ve partisi, bu koalisyonları iyi değerlendirerek kadrolaşma yoluna gitmiştir. 1974 ile 1977 yılları arasındaki dönemde, parti kabinedeki en önemli bakanlıklardan bazılarını elinde tuttu. Erbakan’ın sürekli elinde tuttuğu Başbakan Yardımcılığı’ndan ayrı olarak, parti üyeleri, Devlet, Adalet, Ticaret, Gıda-Tarım ve Hayvancılık, Sanayi, İçişleri, Bayındırlık, Çalışma, Sanayi ve Teknoloji, Orman, İmar ve İskan Bakanlıkları’na atandı. Parti, çoğunlukla kilit görevlere adamlarını yerleştirerek devlet yapısı içinde bir basamak elde etmek için bu bakanlıkları kullandı. Geçmişte sadece üniversite mezunlarına açık olan görevler, İmam Hatip Lisesi mezunlarına da açık hale getirildi. Bu kazanımlara karşın, CHP ile koalisyonunu “ortanın solu şeriat yolu” tekerlemesiyle doğrulamaya çalışsalar da, MSP’nin devleti İslamlaştırma yeteneği hiçbir zaman olmadı²⁴⁵.

²⁴² Bu esnada Türkiye’ye dönen Erbakan, MSP tüzüğü’nün 13. maddesinde genel başkanın büyük kongre tarafından seçileceği hükmü yer almasına karşın, 21 Ekim 1973 günü partini genel idare kurulu toplantısında genel başkanlığa seçilmiştir. ; Bkz. Erdoğan Teziç, a.g.e., s. 339.

²⁴³ Feroz Ahmad, 1996, s. 383.; MSP, koalisyonu kendini meşru kılmamanın bir aracı olarak görmenin yanında, salt kendi programını uygulama aracı da yapmaya çalışmıştır. İktidara ortak olmanın sağlayacağı yararlar ve parti programının kısmen de olsa uygulanmamasının tek başına iktidara gelmelerine katkıda bulunacağı da hesaplanmaktaydı.; Bkz. Ruşen Çakır, 1993, s. 218.

²⁴⁴ Emre Kongar, 1999, s. 182.

²⁴⁵ Feroz Ahmad, 1996, s. 383-384.; Ancak MSP, özellikle CHP ile koalisyonunda, “Milli Görüş” ideolojisini destekleyici icraatlarda bulunmuştur. Örneğin; Genel Af Yasası görüşmeleri sırasında, sol ideolojiye yönelik 141 ve 142. maddelerden mahkum olanların affedilmesi, MSP’li Milletvekillerince

Hükümette bulunma ve patronaj, 1970'lerde MSP'yi bir arada tutan etkenler olmuştur. Aksi takdirde hizipçilik partiyi bitirebilirdi. 1974'te CHP-MSP koalisyonu dağıldığında bu ayrılıklar ortaya çıktı ve ortalıkta iktidar mücadelesi söylentileri vardı²⁴⁶.

Önceki yıllardaki propagandasıyla karşılaştırıldığında Erbakan, 1977'de, kalkınma ve sanayileşmeye daha az vurguyla İslami retoriği daha özgürce kullanıyordu. Erbakan, gittiği her yere fabrika, her köye cami ve kuran kursu, her ilçeye imam hatip okulu, her ile manevi ilimler açma vaadinde bulunuyordu. MSP, Birinci Milliyetçi Cephe Koalisyonu'nda, müftülerin vali yapılmasını, İslam ülkelerine atanacak temsilcilerin o ülkenin dilini bilen ve namaz kılan kimselerden seçilmesini, İmam-Hatip Okulu mezunlarının polis olmasını ve bu mezunlara Silahlı Kuvvetler mensubu olma hakkının verilmesini istemekteydi. MSP'nin bu isteklerinin, daha sonraki dönemlerde, siyasal sistemde ideolojisini devam ettirecek olan Refah Partisi'nde de yer aldığını görmek mümkündür. Bu durum MNP-MSP-RP çizgisinin ideolojik temelini gereğidir. Bu çabalar, sistemin dışına çıkabilmek, hatta sistemi değiştirebilmek için sistemin koruyucularını etkisiz hale getirmenin bir gereğidir.

Erbakan, Cumhuriyet tarihinin en kötü dönemlerinden birinde İkinci Milliyetçi Cephe hükümetine katıldı. Sonuç olarak koalisyondaki bütün partiler(AP, MSP, MHP), seçmenin gözünde itibar yitirdi. Aralık 1977 seçimlerinde bu partilerin oyları düştü. Ancak en çok etkilenen MSP oldu. MSP sadece 46 belediye olarak MHP'nin bile gerisine düştü. Aralık'ın sonunda koalisyon çöktü ve Erbakan kendisini muhalefette buldu²⁴⁷.

engellenirken, dinsel ideolojiye yönelik 163. maddenin af kapsamına alınması.; Bkz, Ali Yaşar Sarıbay, 1985 (a), s. 190; Ruşen Çakır, 1993, s. 218.

²⁴⁶ Nizam Partisi'nin MSP'ye karşı propagandası, dini oyları böldü ve partinin 1973'teki yüzde 11.8'lik oy oranından 1977'de yüzde 8.6'ya düşmesine neden oldu. Fakat oylar mutlak sayı itibarıyla gerilememiş bilakis yükselmiştir. Bu durum MSP'nin ülkede sağlam bir temel kurduğunu gösteriyordu.; Bkz. Feroz Ahmad, 1996, s. 385.

²⁴⁷ Feroz Ahmad, 1996, s. 386.

MSP, gerek CHP ve gerekse “Milliyetçi Cephe” hükümetleri dönemlerinde, manevi kalkınmaya büyük önem vermiştir. İktidar ortağı olduğu sürece, İmam Hatip Liseleri, Yüksek İslam Enstitüleri ve Kuran kurslarının sayılarını arttırdı. MSP'nin bu çalışmaları taban sağlama politikası olarak değerlendirilebilir. Yine bu dönemde Türkiye’de, “İslam Konferansı Dış İşleri Bakanları Toplantısı” gerçekleştirilirken, Türkiye İslam Konferansı’na üye olmak için resmen başvurdu. MSP'nin iktidar ortağı olduğu dönemde İslam Ülkeleri ile olan ilişkiler yakınlaşarak, üst seviyeye ulaşmıştır. Ayrıca, inanç ve düşünce özgürlüğünün sınırlarını belirleyen 163 ve benzeri maddelerin işlevini kaybetmesi amacıyla çeşitli toplantılar düzenlenmiş ve propagandalar yapılmıştır. Bu dönemde, Diyanet İşleri Başkanlığı’na geniş yetkiler verilirken, kadrolarının sayısı yaklaşık on katına çıkarılmıştır.

MSP muhalefet döneminde daha radikal politikalara yönelmiştir. Örneğin 15 Ekim 1978’de yapılan 4. Büyük Kongre’de, salonda bulunan büyük boy Atatürk resminin gözleri oyulmuş, salonun duvarlarına, “*İslam Devleti kurulsun*”, “*Ya İslam ya ölüm*”, sloganları yazılmıştır. MSP'nin daha radikal politikalara yönelmesinde, muhalefete düşmesi, 1977 seçimlerinde oylarının düşmesi ve İran’da Şah rejimine karşı verilen İslami mücadeleler etken olarak gösterilebilir²⁴⁸.

1970’lerin sonlarına doğru yaşanan ekonomik ve siyasal kriz, kutuplaşma ve şiddet olayları, İslamcı siyasi organizasyonlar arasında, militanlığın artmasına sebep olmuştur. MSP daha militanca ve sistem aleyhtarı bir tavır aldı. 12 Eylül 1980 darbesinden önce MSP'nin düzenlediği Konya mitingi, bu militanlığın en belirgin örneğidir²⁴⁹. Ülke 12 Eylül İhtilali’ne doğru ilerlerken, MSP de 6 Eylül’de Konya’da “Kudüs’ü Kurtarma ve Gençlik Mitingi” ile gövde gösterisine hazırlanıyordu. 6 Eylül’de yapılan miting ve atılan sloganlarla Laik Cumhuriyet’e karşı bir gösteriye dönüşmüştür. Mitingden kısa bir süre sonra, 12 Eylül 1980’de yönetime el koyan

²⁴⁸ Soner Yalçın, a.g.e., s. 137-138; Erbakan Çanakkale’de yaptığı konuşmada beş istekten bahsetmektedir. Erbakan’a göre, İslam Ülkeleri Birleşmiş Milletleri sağlanmalı, İslam Ortak Pazarı kurulmalı, İslam Birimi olarak “Dinar” kabul edilmeli, İslam dünyasını savunacak bir askeri güç kurulmalı, İslam prensipleri esasına göre fikir birliği meydana getirecek kültür kurumları oluşturulmalıydı. Bkz; Doğan Duman, a.g.e., s. 98.

²⁴⁹ Konya Mitingi ile ilgili olarak Bkz.; Soner Yalçın, a.g.e., s. 144-145-146; Ergün Poyraz, **MNP’den FP’ye İhanetin Belgeleri**, MK Yayıncılık, Ankara, 1998, s. 61-62.

ordu, diğer siyasi partilerle birlikte MSP'yi de kapatmıştır. Erbakan seçim yasaklısı durumuna gelmiştir²⁵⁰.

1.3.2.2.3 Değerlendirme

MSP, “toplumsal ve kültürel hayatın İslami ilkeler uyarınca yeniden gelenekselleştirilmesini öngören bir platformu savunan, yeni-İslamcı bir parti olarak Türk siyasal sahnesine çıkmıştır.”²⁵¹.

Aslında MSP hareketi “kalkınmacı” tezleri açısından AP'nin “büyük Türkiye”, “Nurlu Ufuklar”, “Müreffeh Gelecek” anlayışı ile aynı zeminde yer almaktadır. Kültürel tezleri de, AP'nin muhafazakar kanadının milliyetçi-mukaddesatçı anlayışından pek de farklı değildir. Farklılıklarına gelince, özellikle MSP, AP'nin önemli siyasal kararlarda hemen hiç etkili olmayan milliyetçi-muhafazakar kanadına daha aktif ve belirleyici bir politika izlemelerini sağlayıcı ayrı bir platform sağlamıştır. Başka bir deyişle, bu siyasetçiler yönlendirmeye çalıştıkları sağcı siyasi partilerde yer almaktan kurtulup programlarını rahatlıkla uygulayabilecekleri kendi partilerine kavuşmuşlardır²⁵².

1973 ve 77 seçim sonuçları, MSP'nin oylarının en yüksek yüzdesini ülkenin ya en az gelişmiş, ya da en hızlı gelişmekte olan bölgelerinde elde ettiğini göstermektedir. En az gelişmiş bölgelerde MSP'ye oy verenlerin partinin geleneksel-İslami duygulara seslenmesi etkilemiş olsa gerektir. Diğerlerinde ise MSP oyu, muhtemelen ekonomi içerisindeki eski yerlerini yitirmiş marjinal bireylerin –küçük tüccar, zanaatkar, esnaf ve benzeri- bir tür protestonun yansımasıydı²⁵³. Ahmet Yücekök de benzer bir gözlem yaparak, dinin ülkenin az gelişmiş bölgelerinde geleneksel güç ilişkilerini pekiştirdiğini, daha gelişmiş bölgelerde ise bir protesto biçimi olarak işlev gördüğünü ileri sürmektedir²⁵⁴. MSP içerisinde Nakşibendiler de parti politikasına katıldılar. Partinin Doğu Anadolu'daki oy gücü ve örgütsel ağı, bu

²⁵⁰ Serkan Oral, **Karga Tulumba Refah**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998, s. 22.

²⁵¹ Binnaz Toprak, 1998, s. 249.

²⁵² Doğan Duman, a.g.e., s. 82.

²⁵³ Binnaz Toprak, 1998, s. 252.

²⁵⁴ Bkz.; **Türkiye'de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1971.

tarikatla olan yakın ilişkisine çok şey borçluydu. Nurcu ve Nakşibendilerin yanı sıra parti politikasında faal olan üçüncü bir grup da Milliyetçi Hareket Partisine girmiş olan Süleymancılardı²⁵⁵.

Görüldüğü gibi MSP hareketi bir tepki, bir protesto hareketidir. Bu tepkici özellik Cumhuriyet öncesi İslamcı akımdan kaynaklanmaktadır. Ancak MSP'nin asıl orijinalliği, Mehmet Metiner'in de belirttiği gibi Cumhuriyet sonrası Müslümanlara kazandırdığı bağımsız siyasal kimlikte aranmalıdır. MSP bu anlamda siyasallaşma sürecindeki Müslümanlara güven ve kişilik kazandırmıştır. Ayrıca, 1973 ve 1977 genel seçimlerinde MSP'nin başarısı, politik İslama, o zamana kadar kamunun gözünde yoksun olduğu bir meşruluk sağlayarak İslami harekete ivme kazandırmıştır. Böylece, İslami görüş ve geleneklerin yönetim üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olma olasılığı bir gerçeklik halini almıştır.

²⁵⁵ Binnaz Toprak, 1998, s. 253.

İKİNCİ BÖLÜM

1980 SONRASI SİYASAL İSLAM'IN GELİŞİMİ VE REFAH PARTİSİ

2.1 1980 SONRASI SİYASAL İSLAM'IN GELİŞİMİ ve REFAH PARTİSİ

2.1.1 1980 Sonrası Yeni Merkez Projesi

1980 askeri darbesi, yeni bir siyasi yapılanmayı da beraberinde getirmiştir. 12 Eylül'ü gerçekleştiren askeri eliti, yeni bir siyasi yapılanmaya iten sebep, özellikle 1965'ten sonra artma eğilimi gösteren siyasi liberalizmle birlikte siyasi ideolojilerin çeşitlenmesi ve siyasi kutuplaşmanın artması sonucu, aydın ve bürokrat kesimin bu ideolojilerin etkisi altında kalması ve bu kutuplaşmanın başlıca sorumluları olduğunun düşünülmesidir. Bu yüzden hedeflenen yeni siyasi oluşumda, devlet otoritesini zaafa uğrattığını düşünülen 12 Eylül öncesinin siyasi elitlerine yer verilmemiştir.

Yeni proje, merkezin işlev ve etki alanını genişletirken, sadece askerlere ve projeye sadık sivil bürokrasiye siyasi sistem içerisinde yer vermiştir¹. Başlıca amaç, toplumu depolitize etmek ve siyasi yelpazedeki kutuplaşmaya engel olmak, dolayısıyla siyasi liberalizmi sekteye uğrattırmasıdır. Bunu gerçekleştirmek için de siyasi yaşam, emir ve buyruklar etrafında yeniden şekillendirilmeye çalışılmıştır. Bu stratejide siyasi kurumlar geleneksel bağlarından koparılmış ve doğrudan doğruya halkla iletişim içine girilerek popülist lider imgesi öne çıkarılmıştır².

Yeni siyasi proje merkezi etkin kılabilmek amacıyla 1982 Anayasası'nın temel niteliklerini de bu yönde düzenlemiştir. 1982 Anayasası'nın hazırlanmasında rol oynayan temel yargı, 1961 Anayasası'nın, otorite-hürriyet dengesini, otorite aleyhine bozmuş ve devleti güçsüz kılmış olduğudur. Bu sebeple 1982 Anayasası otorite-hürriyet dengesinde, otoritenin ağırlığını arttırmıştır. Anayasa, yaşanan bunalımı,

¹ Ergun Özbudun, *Türkiye'de Devlet Seçkinleri ve Demokratik Siyasal Kültür*, Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, s. 26-29.

² Ersin Kalaycıoğlu, *Türk Siyasal Sisteminde Değişim, Siyasal Patronaj ve Yozlaşma*, Doğu Matbaası, İzmir, 1994, s. 71.

yürütmenin güçsüzlüğünde görerek, yürütmeyi ve Cumhurbaşkanı'nı güçlendirme yolunu seçmiştir. Dolayısıyla 1982 Anayasası ile yasalarda yapılan geniş çaplı kurumsal düzenlemelerin tümü, merkezi güçlendirmeye yönelik olmuştur. Öngörülen siyasi modelde üniversitelerden yargı organlarına, siyasal partilerden demeklere, sendikalara kadar, tüm sivil toplum örgütlerinin faaliyet alanı kısıtlanmıştır. Sonuçta siyasal sistem aşırı merkezileşmiştir³.

Yeni merkez projesinin ekonomi politikası da büyük değişiklikler ön görmüştür. Askeri elit merkezin geleneksel aktörleri yerine, büyük burjuvaziye yanına almıştır. Büyük burjuvazi ise, 24 Ocak kararlarıyla birlikte kendi lehine işlemeye başlayan mekanizmanın savunucusu durumuna gelmiştir. Ancak büyük burjuvazi, farklı toplumsal sınıflarla ittifaka girmeyerek 1990'lardan itibaren yaşanan ekonomik sıkıntıların temelini oluşturmuştur. Yaşanan bu ekonomik sıkıntılar siyasal yapılanmayı da etkilemiş, bu süreç 1980 sonrası siyasal ve ekonomik yapılanmanın uzun vadede kalıcı olamayacağını sinyallerini vermeye başlamıştır. Alev Özkazanç'a göre burjuvazi egemen sınıf olarak ilk kez 12 Eylül ile birlikte siyasal sistemde ve ekonomide yeniden yapılanmada söz sahibi olmuş ve yeni sistemin savunuculuğunu üstlenmiştir⁴.

12 Eylül süreci, yeni bir kültür inşasını da gerekli kılmıştır. Merkez, milliyetçi niteliğini sürdürmeye devam etmiştir. Ancak merkezin laikçi çizgisi yumuşatılarak, Türk-İslam sentezi gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu anlayışın günümüze de yansıyan en büyük sonucu, İslamcı-Muhafazakar değerleri benimseyen çok sayıda bürokratin önemli kamu görevlerinde istihdam edilmesi ve İslam'ı referans alan partilerin 1990 sonrasında toplum nazarında büyük destek görmesidir. Bu süreçte milliyetçilik ve din birleştirici kültürel değer olarak sunulmuş, bu yolla oluşturulmak istenen siyasal yapılanmanın meşruiyeti sağlanmıştır.

³ Ersin Kalaycıoğlu, **1960 Sonrası Türk Siyasal Hayatına Bir Bakış**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 111.

⁴ Alev Özkazanç, "Türkiye'de Yeni Sağ", **C.D.T.A.**, Cilt: 15, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 1219.

Yeni modelde, siyasal istikrar adına, siyasal yelpazenin ideolojik sınırları merkez sağ ve sol olarak öngörülmüştür. Merkez dışındaki sağ ve sol unsurlar ise bu pota içinde eritilerek, iki partili sistem hedeflenmiştir. Kısaca amaç, 12 Eylül öncesinin ideolojik temelli ve zıt kutuplu parti yapılanması yerine, merkez sağ ve merkez solda ılımlı devletçi, liberal ve pragmatist iki partili yapılanmadır. Bu yapılanma Anayasal ve yasal araçlarla da pekiştirilmiştir.

12 Eylül rejiminin parti sistemine yönelik üç hedefi dikkat çekmektedir.

1. İki partili sistemi yerleştirmek;
2. Sivil toplum örgütlerini de kapsayacak şekilde, toplumun bütününde depolitizasyon;
3. Eski siyasi modelden kopuş ve kendi istediği sınırlar içerisinde, yeni bir siyasi kadro yaratmak⁵.

Bu yaklaşım, siyasal partilerin kurumsallaşmasının önünü tıkayacak, siyasal partiler ise bu yapılanmanın kurumsallaşmasını sağlayacaktır. Toplumun siyasallaşmasını önlemeye yönelik bu düzenlemelerle oluşturulmak istenen modelden ancak yıllar sonra yapılan düzenlemelerle uzaklaşmaya çalışılmaktadır.

2.1.2 Anavatan Partisi ve Merkez Sağ

2.1.2.1 Kuruluşu

12 Eylül 1980 ihtilalinden sonra, Siyasi Partiler Kanunu'nun kabulü ile birlikte, yeni siyasi partiler kurulmaya başlamıştır. Bu süreçte Başbakan Yardımcılığı'ndan istifa eden Özal da 12 Eylül'ün yeni merkez projesine uygun, sağ ve soldaki akımları merkeze çekecek ve onları aynı potada eritecek yeni bir parti kurma hazırlığındaydı.

Parti kurmak amacıyla, İçişleri Bakanlığı'na ilk başvuru, 16 Mayıs 1983 tarihinde, Turgut Sunalp liderliğinde Milliyetçi Demokrasi Partisi'nden (MDP) gelmiştir. ANAP'ın kuruluş dilekçesi ise 20 Mayıs 1983 tarihinde İçişleri

⁵ Tanju Tosun, **Türk Parti Sistemi'nde Merkez Sağ ve Merkez Solda Parçalanma**, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 1999 (a), s. 150.

Bakanlığı'na verilmiştir. 1983 seçimlerine girebilmek amacıyla askeri yönetimden icazet alması gereken siyasi partilerden ANAP'a, Özal'ın partiyi MSP ve MHP'lileştirmemesi kaydıyla onay verilmiştir. 20 Mayıs 1983'te ise seçimlere katılacak son parti, Necdet Calp liderliğinde Halkçı Parti (HP) kurulmuştur.

6 Kasım 1983 seçimlerine MDP, ANAP ve HP olmak üzere üç parti katılabılmıştır. Seçimlerden ANAP yüzde 45.1 oy oranı ile birinci çıkarak, meclisin yüzde 52.7'sini elde etmiştir. HP yüzde 29.7 oy alırken, MDP yüzde 17.7 oy toplayabilmiştir. Sonuç olarak, HP ve MDP bu oy oranlarıyla uygun parti konumunda iken, ANAP yasamayı tek başına kontrol edecek gücü elinde tutarak hakim parti konumuna yükselmiştir.

2.1.2.2 İdeolojisi

ANAP, hem parti birliğini hem de tabanını iç ve dış etkilerden korumak için parti ideolojisi olarak Türk-İslam sentezini benimsemiştir⁶. Böylece ANAP, 12 Eylül'ün devlet-millet bütünlüğünü ve millet kavramını bu senteze uygun bir çerçeveye oturtarak yeniden kurmuştur⁷. Ancak ANAP'ın kongrelerinden hiç birinde bir ideoloji olarak Türk-İslam sentezinden bahsedilmemiştir. Bu sentez daha çok diyaloglar ve parti kadrosunda yer alan politikacılardan anlaşılmaktadır.

Türk-İslam Sentezi'nin Anavatan Partisi ile ilişkisinin kökleri Aydınlar Ocağı ve İlim Yayma Cemiyeti arasındaki yakınlaşmaya kadar gitmektedir. Bu konuda Hürriyet Gazetesi'nde yayınlanan bir dizi yazıda Çetin Yetkin Aydınlar Ocağı'nın önde gelen kişilerinin yakın ilişkiler kurduğu İlim Yayma Cemiyeti'nin kurucu üyeleri arasında Turgut Özal ve Korkut Özal'ın da isimlerinin geçmekte olduğunu belirtmiştir⁸.

⁶ M. Sait Yazıcıoğlu, "Özal'ın İslam Anlayışı ve Dini Özgürlükler", **Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet** (Ed. İhsan Sazıl, İhsan Dağı), Boyut Yayınları, İstanbul, 2003, s. 197-211.

⁷ Tanju Tosun, 1999 (a), s. 225.

⁸ Bkz; Çetin Yetkin, "İşte İrtica İşte Süleymancılar", **Hürriyet Gazetesi**, 05.03.1998.

ANAP, milliyetçi, muhafazakar, sosyal adaletçi ve liberal ekonomi yanlısı görüntüsüyle, dört eğilimi birleştirme misyonunu üstlenmiştir. Bu dört eğilimi kendi siyasal gücünü arttırmak için kullanan ANAP, aslında bu eğilimlerin siyasal-ideolojik tarafını boşaltarak pragmatist parti tablosu çizmiştir. Dikkatle bakıldığında, ANAP içinde yer alan bu dört eğilimin, birbirlerini dengeledikleri ve aşırı uçları törpüledikleri görülmektedir. Bu konuda Mesut Yılmaz'ın "*ANAP milliyetçiliği, muhafazakarlığı, liberalliği ve sosyal adaletçiliği birleştirme iddiasıyla ortaya çıkmıştır. Milliyetçilik ve liberalizm kontrolünde olmayan bir muhafazakarlığın gericiliğe, liberalliğin ve muhafazakarlığın kontrolünde olmayan bir milliyetçiliğin militarizme, milliyetçilik ve muhafazakarlığın kontrolünde olmayan bir liberalizmin batı taklitçiliğini dönüştürme tehlikesi vardır.*"⁹ ifadesi anlamlıdır.

ANAP, devleti araçsal bir mekanizmaya dönüştürerek, "devlet baba" anlayışını terk etmiş, devletin millet için varolduğu anlayışını savunmuştur¹⁰. Milleti devletin önüne yerleştiren bu yaklaşım, parti programında şu şekilde belirtilmiştir:

*"Devlet millet için vardır. Devletin millet ile bütünleşmesi esastır. Asıl olan devletin zenginliği sonucu milletin zenginliği değil, milletin zenginliği sonunda devletin zengin olmasıdır."*¹¹

ANAP'ın ideolojisinin önemli bir kaynağı da muhafazakarlıktır. ANAP'ın uyguladığı politikalar, milli kültürde muhafazakarlığı, teknoloji de ise Batıcılığı hedef almaktadır. Bu anlamda Özal benimsediği düşünce tarzı ve teknokrat olma sıfatıyla Necmettin Erbakan'a benzetilmektedir¹². Erbakan'ın da İslam'ı gelişmiş teknoloji ile uyum gösteren en modern din olarak yorumladığı bilinmektedir. Her iki liderin bu düşünce tarzı, sanayileşme sürecinin getirdiği hızlı değişimlere tepki olarak İslam'ın yeniden canlandırılması gerekliliğini savunmak konusunda tutarlı kabul edilebilir¹³. ANAP'ın, bu muhafazakar kimliği Özal tarafından şu şekilde ifade edilmektedir:

⁹ D. A. Rustow, "Turkish Democracy in a Historical and Comparative Perspective", **Politics in the Third Turkish Republic** (Ed. Metin Heper, Ahmet Evin), Westview Pres, Boulder, San Francisco, Oxford, 1994, s. 10.

¹⁰ Mustafa Erdoğan, **Demokrasi, Laiklik, Resmi İdeoloji**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1995, s. 119.

¹¹ ANAP Programı, s. 14.

¹² Şerif Mardin, "İslam in Mass Society", **Politics in the Third Turkish Republic** (Ed. Metin Heper, Ahmet Evin), Westview Pres, Boulder, San Francisco, Oxford, 1994, s. 241.

¹³ Bozkurt Güvenc, **Türk İslam Sentezi**, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1994, s. 32.

“...Bizim tarihin derinliklerinden kopup gelen milli normlarımız vardır. İslamiyet öncesinden başlayan, İslamiyet ile gelişip güçlenen sosyal değerler ve içtimai bağlarımız vardır. Sağlam aile yapımız işte bu değerler, içtimai bağlar üzerinde büyüyüp gelişmiştir. Bu müşterek değerlerin değişen ve gelişen hayat şartlarının tahribatlarından korunabilmesi için, ortak kültürel tedbirler geliştirilmelidir. Özellikle televizyon yayınlarında, milli yayıncılığa ağırlık verilmelidir. Musikide, edebiyatta, folklorde, milli zevkimizi işleyen yerli programlar yapılması, edebiyatı, irfanı, folklorü, sanatı, musikisi, hayranlıklar, tepki ve tutkuları ile Müslüman-Türk insan modeli oluşturulmaya çalışılmalıdır.”¹⁴

Özal, yerleşmiş geleneksel değerleri korumayı şiar edinmişken, modernleşmeyi sadece, ekonomik kalkınmada, imar ve inşada görmüştür¹⁵. Bu farklı bakış açısı, liberalizm ile koyu muhafazakarlık arasında sürekli bir çatışmaya yol açmıştır. Bu anlamda ANAP’ın liberal görüşü ekonomiyle sınırlı kalmıştır. Liberalizmin ekonomiye yansıyan özelliklerinin siyasal alana da yansıdığını söyleyemeyiz. Nitekim, ANAP’ın programında demokrasi, katılım, çoğulculuk kavramlarına hiç yer verilmemiştir¹⁶. Dolayısıyla, gerek 1980 anlayışı, gerekse Türk-İslam sentezi bağlantılı ANAP, çoğulculuğu reddeden bir anlayış geliştirmiştir. Timuroğlu, 12 Eylül’cülerle başlayan ve onun uzantısı olduğu daha iyi anlaşılmaya başlanan ANAP’ın Türk-İslam Sentezi anlayışının, genç kuşakların, pısrık, sormayan, aramayan ve baştaki önderin söylediğini onaylayan bir kuşak olarak yetiştirilmeye çalışıldığını iddia etmiştir¹⁷.

Turgut Özal, 1983 seçimleri öncesinde liberal bir ekonomi politikası izleyeceğinin işaretlerini vermiştir¹⁸. Özal bu dönemde, ekonomik büyümeye ve parasal önlemlere ağırlık veren bir propaganda yürütmüştür. Devlet teşebbüslerinin azaltılmasını, özelleştirilmesini savunarak, Batı Avrupa’daki merkez sağ partilere yaklaşmıştır¹⁹. Özal ekonomisinde milletin devleti anlayışının öne çıkarılması ANAP’ı daha sivil bir görünüme büründürse de, ANAP sivil toplumu gerçekte, partinin din ağırlıklı gelenekselcilik ile belirlenen kültür politikalarına temel

¹⁴ Tanju Tosun, 1999 (a), s. 225.

¹⁵ Ali Yaşar Sarıbay, “Özal’ın Toplum, Toplumun Özal’ı”, **Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet** (Ed. İhsan Sazıl, İhsan Dağı), Boyut Yayınları, İstanbul, 2003, s. 151.

¹⁶ Metin Heper, **Türk Demokrasisinin Dünü, Bugünü, Yarını**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992, s. 240.

¹⁷ Vecihi Timuroğlu, **Türk-İslam Sentezi**, Başak Yayınları, Ankara, 1991.

¹⁸ Atilla Yayla, “Liberal Siyaset/Liberal İktisat: Özal Çizgisi”, **Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet** (Ed. İhsan Sazıl, İhsan Dağı), Boyut Yayınları, İstanbul, 2003, s. 425-443.

¹⁹ Bülent Daver, **Siyaset Bilimine Giriş**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993, s. 257.

sağlamak için kullanmıştır²⁰.

ANAP da MSP gibi İslami söylemle modern değerleri ilginç bir biçimde bir araya getirerek dini inançlara ve kültürel geleneklere bir geri dönüş yolu ile ilerlemiş teknoloji ve sanayisi olan yeni bir toplum kurma çağrısında bulunmuştur²¹. ANAP ve MSP benzer şekilde küçük ve orta ölçekli sanayiciyi ve orta sınıfı, varlıklı yapma iddiasıyla ortaya çıkmıştır. Ancak her iki parti bu amaca ulaşamazken, ANAP dönemi bireyleri kısa zamanda büyük varlıklar elde etmeye çağıran bir değişim yaratmıştır²². Özal'ın, "Kalkınmada Yeni Görüş'ün Esasları"nda eğitim konusuna yaklaşımı, O'nun İslamcı-muhafazakar kimliğini yansıtmaya açısından dikkat çekmektedir: "*Ekonomik kalkınmanın muharrik gücü, manevi kalkınma ile artar. İslam ahlakı ve bunu veren İslam terbiyesinin, insanoğlunu yücelten bir ahlak ve terbiye sistemi olduğu, bu ahlakı kendisine düstur edinmiş milletlerin tarihinde açık bir suretle görüldüğü gibi, son 150 senede bu terbiye sisteminden uzaklaşarak ne hale geldiğimiz kendi tecrübemizle açık bir surette ortadadır.*"²³.

ANAP'ın temsil ettiğini iddia ettiği dört eğilimden biri de sosyal devletçilik idi. Ancak ANAP'ta sosyal devletçilik sadece orta sınıfın güçlendirilmesi gibi sınırlı ve popülist bir anlayışla ele alınmıştır. Benimsediği serbest piyasa ekonomisi içinde sosyal devletçilik, söylemden öteye geçememiştir.

ANAP, programı ve söylemine karşılık, dış politika alanında "siyasi, askeri, iktisadi" işbirliği yönlerinden mensubu olduğumuz Batı dünyası ile ilişkilerde aktif bir politika izlenmesi gerektiğini savunmuştur²⁴. ANAP hükümetinin ilk programında da mevzuatın Avrupa ile uyumlaştırılması hedefler arasında

²⁰ Levent Köker; "Anavatan Partisi", C.D.T.A., Cilt: 15, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 1255.

²¹ Binnaz Toprak, "Islamic Intellectuals: Revolt Against Industry and Technology", **Turkey and the West Changing Political and Cultural Identities** (Ed. Heper, Oncu, Kramer), IB Taurus and Co. Ltd. Publishers, London, Newyork, 1993, s. 241-242.

²² Ali Gevgili, **Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi, Sivil Toplum, Basın ve Atatürk**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1990, s. 144-145.

²³ Mehmet Barlas; **Turgut Özal'ın Anıları**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1994, s. 117.

²⁴ Gülistan Gürbey, "Özal'ın Dış Politika Anlayışı", **Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet** (Ed. İhsan Sazıl, İhsan Dağı), Boyut Yayınları, İstanbul, 2003, s. 285-307.

gösterilmiştir²⁵. Türk-İslam sentezini savunan yazarlardan Altemur Kılıç da, “toplumu türlü yıkıcı akımlardan koruyacak şeyin muhakkak ki Batıya açık bir Türk-İslam Sentezi” olduğunu söylemektedir²⁶.

Siyasi parti liderlerine yönelik yasakların kalkmasıyla birlikte, 12 Eylül öncesi geleneğin yeniden yükselmesi ve 1991’de merkez sağın liderliğini Doğru Yol Partisi’nin ele geçirmesi, ANAP’ta dört eğilimin çözülmesine ve ANAP kimliğinde kırılmalara yol açmıştır. Bu süreçten sonra ANAP içinde milliyetçi-muhafazakar kesimle, liberaller arasında sert tartışmalar ve biri birini suçlayıcı tavırlar, kırılmayı hızlandırıcı bir faktör olarak ortaya çıkmıştır. Parti Genel Başkanlığı’na seçilen Mesut Yılmaz’ın da liberal-milliyetçi çizgiden gelen kimliği yüzünden, dört eğilimi bir arada tutma eğilimi zayıflamaya başlamıştır.

2.1.2.3 Değerlendirme

ANAP özellikle ilk iktidar döneminde, 12 Eylül’ün dayattığı yasaklama rejimini kurumsallaştırdıktan sonra insan hak ve özgürlükleri alanında ancak sınırlı gelişmeler sağlayabilmiştir. Bu açıdan bakıldığında ANAP’ın liberal olma iddiası, serbest piyasa ekonomisine önem verme ve devletin ekonomideki faaliyet alanını azaltma ile sınırlı kalmıştır. ANAP, Türkiye merkez sağının geleneksel özelliği olan devletçi-muhafazakar gelenekten kopamamış, dolayısıyla da siyasal liberalizmi yasakçı ve otoriter bir siyaset anlayışı ile yürütmeyi benimsemiştir.

ANAP’ın, devletçiliği tasfiye gayreti, partiyi seçilmişlerle atanmışlar arasında tercihe yöneltmiş, atanmışları toplumun önünü kesen bir güç olarak görmüştür. Bu tarz bir yaklaşım, ANAP’ın selefleri DP ve AP’nin merkez ve bürokrasi karşıtı çizgisinde hem ideolojik, hem de pragmatik bir tavır alış gibi görünmektedir²⁷. Bu tavır ile, bir yandan anti-bürokratik söylem popülerleştirilirken, geleneksel mülkiye

²⁵ Bozkurt Güvenç, a.g.e., s. 27.; İhsan Dağı, “İnsan Hakları, Demokratikleşme Tartışmaları ve Avrupa Birliği”, **Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet** (Ed. İhsan Sazıl, İhsan Dağı), Boyut Yayınları, İstanbul, 2003 (a), s. 247-285.

²⁶ Ahmet Kılıçbay, **Türk Ekonomisi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1992, s. 177.

²⁷ Aytekin Yılmaz, “Türk Bürokrasisi Geleneği ve Özal”, **Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet** (Ed. İhsan Sazıl, İhsan Dağı), Boyut Yayınları, İstanbul, 2003, s. 89-103.

bürokrasisinin kamu yararı merkezli değer yargıları yerine, ABD eğitilmiş bürokratlar aracılığı ile ekonominin bürokrasinin tek elde toplanması istenmekteydi²⁸.

Ömer Laçiner'e göre, gerçekte ANAP'ı oluşturan parçalar ne liberal, ne muhafazakar, ne milliyetçi, ne de sosyal demokradır. Söylemi sayesinde siyasal yelpazenin tamamını kaplayıp, diğer partileri gereksiz kılan geniş ve oynak merkez sağ projesi, kısa vadede uzlaşma, mutabakat, konsensüs kavramlarına huzur kavramını da eklemesiyle başarıya ulaşmıştır. ANAP'ın merkez sağdaki tüm eğilimleri birleştirme projesi, zamanla temsiliyet ilişkisinin azalmasıyla zayıflamıştır. Bu anlamda dört eğilim içi boşaltılmış postmodern siyaseti ile çakışmaktadır²⁹.

Emre Kongar ise, Özal'lı ANAP'ı şu şekilde değerlendirmektedir: “*Özal sadece 12 Eylül yönetiminden devir aldığı baskıcı hukuk düzenini sürdürmekle yetinmedi. Kendisi de bu düzeni bile daha ağırlaştırıcı bazı uygulamalar ve yasalara girişti...Toplumun tüm değer yapısı, yeni dönemde yeni insan, endüstriyel toplumda en yüce değer paradır, nasıl kazanırsan kazan anlayışı içinde, köşe dönücülüğün yüceltilmesiyle birlikte, bizzat Özal'ın konuşma, tutum ve davranışlarıyla, ciddi bir değişime tabi tutuluyordu...Bu arada tarikatlarla da işbirliği yoluyla, İslam dini siyasallaştırılarak toplumsal değişimin önemli bir ekseni olarak kullanılıyordu.*”³⁰.

ANAP içinde MHP ve MSP merkezli politikalara yer verilmesi parti içinde bu iki eğilimin ayrı kanatlarda saflaşmalarına sebebiyet vermiştir. Anavatan Partisi safları dahilinde bu iki eğilim “Selametçiler” ve “Hareketçiler” olmak üzere ikiye ayrılmıştır. MHP kökenli partilerin dahil oldukları bir diğer farklı kanat ise “Yeniden Milli Mücadeleciler” grubu adını almıştır.

Sonuç olarak ANAP, yerel organlarla iletişimin sınırlı olduğu ve hiyerarşik bir yapılanmanın gözlendiği, parti içi demokrasi anlayışını benimsemeyen bir örgütlenme modeli kurmuştur. ANAP bir lider partisi görüntüsü çizmiştir³¹. Ölümüne kadar Turgut Özal'ın parti üzerinde hakimiyeti söz konusu olmuştur. Mesut Yılmaz

²⁸ Alev Özkazanç, a.g.m., s. 1222.

²⁹ Ömer Laçiner, “Geçiş Sürecinde Özal ve ANAP”, **Birikim Dergisi**, Sayı: 14, Nisan 1991, s. 4.

³⁰ Emre Kongar; **21. Yüzyılda Türkiye**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, s.220-221.

³¹ Veysel Bozkurt, “Geleceğin Toplumunu, Dönüşümcü Liderlik ve Özal”, **Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet** (Ed. İhsan Sazıl, İhsan Dağı), Boyut Yayınları, İstanbul, 2003, s. 169.

ise genel başkanlığı döneminde Özal'dan giderek bağımsızlaşmış ve Özal'ın ölümünün ardından partinin hakimi olmuştur. ancak Özal ile aynı hataya düşerek partiyi, kendi ekseninde şahıs partisi yapmaya çabalamıştır. Bu anlamda kendi içinde demokrasiyi oturtamayan ANAP, ülkede yeni merkez projesinin kurumsallaşmasını sağlayarak, demokrasinin aksak ilerlemesinin sebebi olarak görülmüştür.

2.1.3 Refah Partisi

2.1.3.1 Oluşum ve Gelişim Süreci

12 Eylül hareketinden sonra kapatılan MSP'nin kadrosunda yer alan bazı kişiler, MSP'nin eski bakanlarından Korkut Özal'ın kardeşi Turgut Özal'ın başkanlığını yaptığı Anavatan Partisi'nin çatısı altında toplanmışlardır³².

MSP'nin 12 Eylül darbesinden sonra 1 Ekim 1981 tarihinde MGK tarafından kapatılmasının ardından yaklaşık iki sene sonra Refah Partisi kurulmuştur. 19 Temmuz 1983 tarihinde Ali Türkmen başkanlığında siyasi hayata adım atan Refah Partisi (RP) MSP'nin orta kademedeki kadrolarının ağırlıklı olduğu bir grup tarafından kurulmuştur. Bu adım, aslında kurucuların umutsuz bir girişimi olarak görülmüştür. Ancak RP, MSP'nin misyonunu sürdürmek amacıyla kurulmuştur³³. Nitekim, Parti kurulduğu günden beri "Milli Görüş", "Milli Şuur" gibi sloganları kullanarak MSP'nin devamı olduğunu belli etmiştir³⁴.

Parti kurucularının amacı, askeri idarenin 1983 yılında aldığı seçim kararının gerektirdiği örgütlenmeyi sağlamaktı. Ancak bu örgütlenme sağlansa bile, seçimlere hangi partilerin katılacağına MGK karar verecekti. Nitekim RP, bu konudaki bütün gereklilikleri yerine getirmesine rağmen, vetolar nedeniyle 6 Kasım 1983 tarihinde yapılan seçimlere katılamamıştır.

³² Ruşen Çakır, *Ayet ve Slogan*, Metis Yayınları, İstanbul, 1993, s. 220.

³³ Tefik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950-1995)*, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s. 291.

³⁴ Ruşen Çakır, *Ne Şariat Ne Demokrasi*, Siyahbeyaz Metis Güncel Yayınları, İstanbul, 1994, s. 24.

Seçimlere katılmayan RP, örgütlenmesini tamamlayarak 25 Mart 1984 tarihinde yapılan yerel seçimlere katılmıştır. Seçimlerde umduğunu bulamayan RP, oy tabanının ancak yarısına ulaşabilmiş ve oyların ancak % 4.4 'ünü alabilmiştir.

RP, 28 Eylül 1986 tarihinde yapılan milletvekili ara seçimlerinde de beklentilerin altında, % 5 oranında oy almıştır. RP'nin oylarının bu derece düşük kalmasının sebebini, dört eğilimi birleştirdiğini söyleyen Anavatan Partisi'nin (ANAP) MSP tabanından oy almasına ve Necmettin Erbakan'ın siyaset yapma yasağına bağlayabiliriz³⁵.

RP'nin doğal lideri konumunda bulunan Necmettin Erbakan'ın siyaset yapma yasağı, 1987 yılında yapılan referandumla kaldırılmış ve Erbakan, referandumun ardından yapılan partisinin İkinci Büyük Kongresi'yle Genel Başkan olarak siyasete dönmüştür.

Yasakların kalkmasıyla birlikte, farklı eğilimlere sahip oy potansiyelleri kendi partilerine gitmeye başlamış ve RP 29 Kasım 1987'de yapılan erken genel seçimlerde oyunu %7.16'ya yükseltmiştir. Ancak bu oran meclise girmesine yetmemiştir. Bu seçimlerden itibaren RP ve onun ideolojisi kendisini "Anahtar Parti" olma konumundan iktidara taşıyan kitleselleşme hareketine ivme kazandırarak, "Kadro Partisi" olma özelliğinden uzaklaşmış, meclisteki diğer partiler gibi "Kitle Partisi" görünümü taşımaya başlamıştır.

RP, en büyük sıçramayı 1991 Milletvekili Genel Seçimleri'nde yapmıştır. 20 Ekim 1991 tarihli erken genel seçimlerde Milliyetçi Çalışma Partisi ve Islahatçı Demokrasi Partisi ile ittifak yapan RP, %16.2 oy almış ve 62 milletvekili çıkaran ittifakın 40 milletvekilini RP adı altında meclis sıralarına sokmuştur. 12 Eylül askeri darbesinin demokratik ve sivil örgütlenmelere karşı uyguladığı katı yasaklardan ve sınırlamalardan kendine pay çıkaran dinci siyasal akımların güçlendiğini, bu seçim sonuçlarından çıkarabiliriz.

³⁵ Ruşen Çakır, y.a.g.e, s. 25-26.

Kitle partisi olma yolunda ilerleyen RP, ekonomik toplumsal ve kültürel konulardaki söylemlerini de yaygın kullanımlara göre oluşturmaya başlamıştır. RP'nin ideolojisini değiştirmeden kitleselleşme çabaları ile tabanını genişlettiğini, bu değişimin kendisine oy olarak geri döndüğünü söylemek mümkün görünmektedir.

27 Mart 1994 tarihinde yapılan yerel seçimlerde RP'nin oy oranı %19'a çıkmış, bu oy oranı başta İstanbul, Ankara olmak üzere 22 il, 95 ilçe ve 204 beldede belediye başkanlıklarını RP'li adaylara kazandırmıştır. Hemen ardından 1995'de yapılan genel seçimlerde ise RP, 6.012.000 oy ile toplam oyların %21.4'ünü alarak 158 milletvekili ile Meclis'e birinci parti olarak girmiştir. Böylece RP, sekiz yılda oylarını üç mislinden fazla arttırmıştır. Bu süreçte merkez sağ ve merkez sol partiler sürekli oy kaybına uğramıştır. Bu 11 yıl içinde merkez sağ ve merkez sol partiler % 21.75 oranında oy kaybetmiştir. Sadece merkez sağdaki oy kaybı ise % 14.8'dir. 1984'den 1995'e kadar geçen süre içinde RP'nin oy oranındaki artış % 16.9'dur. Görüleceği gibi merkez sağ ve sol oylardaki düşüş, RP'nin oy artışında etkili bir faktördür.

Erbakan 24 Aralık 1995 seçimlerinden sonra ılımlı ve uzlaşmacı politikalarını sürdürmüştür. Ancak bu ılımlı ve uzlaşmacı politika köklü bir değişikliğin göstergesi değildir. Değişimin sadece imaj olduğu yapının aynı kaldığı Refahyol hükümeti ve 28 şubat süreciyle daha iyi anlaşılacaktır.

1995 Genel seçimleri öncesinde RP'ye karşı olan liderlerin başında gelen Tansu Çiller ile Necmettin Erbakan bir koalisyon hükümeti kurmak için anlaşma sağlamışlardır. Böylece Necmettin Erbakan'ın başkanlığında RP-DYP koalisyonu, yani refahyol hükümeti 28 Haziran 1996 günü kurulmuş ve RP tek başına olmasa da hedefine ulaşmış, iktidarı devralmıştır. RP bu noktaya ideolojisinden ödün vermeden tabanını genişleterek ve sistem içinde politikalar üreterek bu noktaya gelmiştir.

RP bu süreçte artık anahtar parti değil, koalisyonun büyük ortağıdır ve Türkiye, yeterince geliştiremediği çok gedikli demokrasi anlayışının açıklarından yararlanarak tırmanışa geçen RP'yi sistem içinde eritme başarısını göstermekle

demokratikleşebileceği gibi akıl almaz bir mantıkla, demokrasi sınavına koşullandırılmıştır³⁶.

RP'nin iktidara gelmesi, Necmettin Erbakan'ın Başbakan olması, özellikle laik cephe olarak nitelendirilen toplumun büyük bir kesiminde "şeriat düzeni" ve "irtica" endişesinin tekrar canlanmasına sebep olmuştur. RP'nin sistem içi bir parti mi olduğu yoksa takıyye yaparak mı bu noktaya geldiği kamuoyunda uzun uzun tartışılmıştır. Bu soruların kamuoyunun gündeminde canlı kalmasını sağlayan da bizzat Necmettin Erbakan'ın bazı sözleri, RP'li belediye başkanları ve milletvekillerinin yaptığı açıklamalardan kaynaklanmaktadır. Bu söz ve açıklamalara çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılarıyla değinilecektir.

Koalisyon ortağı olarak siyasal modelini nispeten uygulamaya çalışan RP, özellikle ekonomik sorunlar üzerinde yoğunlaşmıştır. Ekonomik sorunların giderilmesi için kaynak paketleri hazırlayan RP'nin uygulanması imkansız görünen bu paketleri sonuca birer tasarı olarak kalmıştır.

Başbakan Necmettin Erbakan'ın yaptığı dış geziler ise "İslam Birliği" söyleminin içini dolduran boyutta gerçekleştirilmiştir. Erbakan, İslam ülkeleriyle ilişkilerin pekiştirilmesi yönünde ilk dış gezilerini bu ülkelere yapmıştır. Sekiz İslam ülkesinin Dışişleri Bakanları'nın katıldığı D-8 ülkelerinin toplantılarının İstanbul'da Erbakan tarafından başlatılması, Erbakan'ın Türkiye liderliğinde İslam Birliği'ni gerçekleştireceği mesajını vermeye yönelik iç politika malzemesi yapılmıştır.

Dış politikada kendisini gösteren İslami yönelimler, ekonomi alanında da yaşanan Milli Görüş hareketinin dinamiklerinden birini oluşturan İslami eğilimli iş adamlarının kuruluşu olan MÜSİAD'ın (Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği) düzenlediği ve İslam ülkelerinin iş adamlarının katıldığı uluslararası toplantılar, Erbakan'ın da katılımıyla siyasi bir boyuta taşınmıştır. Erbakan siyasi yaşamındaki özlemlerini ve düşlerini yansıtan Büyük İslam Birliği oluşumunu bu platformlarda sık sık dile getirmiştir.

³⁶ Tülay Özürman, **Türkiye'nin Batılılaşma ve Demokratikleşme Açmazı**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1988, s. 71.

Erbakan, İslami motiflerle bezenmiş bir modeli ve yönetim biçimini dış politika ve ekonomi alanlarında uygularken, toplumsal alanda da aynı adımı atmaktan kaçınmamıştır. İslami bir kimliğin canlanmasına yönelik izlenen bu politikalar, pek çok tartışmayı kamuoyuna taşımıştır. Aynı günlerde baş örtüsü yasağını kaldırmaya yönelik bir kararname Bakanlar Kurulu'nda imzaya açılmıştır.

Yaklaşık bir yıl süren iktidarı süresince RP'nin tek net çizgisi popülist bir parti oluşudur. Bu niteliği ne ılımlı ne de ne radikal olmak konusunda kararlı bir politika izlemeyişinin açıklayıcısıdır. Sistemin diğer partilerini batıl olarak niteleyen ve sisteme alternatif olarak ortaya çıkan bir anlayışın, sistemin koruma duvarlarına çarptıkça ılımlı, boşluklardan yararlandığı ölçüde radikal çıkışlar yapması, amaçlarını gerçekleştirmek yolunda demokrasiyi hem bir engel, hem de araç olarak algılayışının doğal sonucudur.

RP iktidar olduğu süreçte, uygulanan politikaların İslami yönü ön plana çıkmış, bunun dışında ortağı Çiller'in aklanması, susurluk skandalı, örtülü ödenek tartışmaları gündemde kalmıştır. Özellikle susurluk skandalının çözülmesinde hükümeti yetersiz bulan halk "Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık" eylemini başlatmıştır. Özellikle 1997 Şubatı'nda tüm Türkiye'de çok yaygın bir kamuoyu protestosu yaşandı. Emre Kongar bu eylemin iki niteliğini şu cümlelerle ortaya koymaktadır:

"Birinci olarak, hareketin bir lideri, ya da bir örgütün yönlendirmesi yoktu. Buna karşın, belki de bundan dolayı, yani hiçbir siyasal grubun bu protestodan özel bir çıkar sağlamak peşinde olmamasından dolayı, halkın katılımı çok etkin ve çok yaygın oldu."³⁷

"İkinci ilginç nokta, olayın Refah Partisi ile uzak yakın bir ilişkisi görünmemesine karşın, belki de ortağını yalnız bırakmamak kaygısı ile, RP yetkililerinin, bu eyleme karşı olumsuz tavır koymalarıdır."³⁸

³⁷ Emre Kongar, 1999, s. 280.

³⁸ y.a.g.e, s. 280.

“Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık” eylemi bir süre sonra Refahiyol iktidarına karşı bir nitelik kazanmıştır. Bir yandan yolsuzluk iddiaları, öte yandan, milyonlarca dolarlık rüşvet ve rant paralarının paylaşılmasına yönelik cinayetler, Güneydoğu’da PKK’ya karşı süren sıcak savaş, mafya-politikacı-güvenlik güçlerinin karanlık işbirliği ve hepsinin üzerine “demokrasi amaç değil araçtır” diyen bir söylemle şeriat özlemlerini açıkça dile getiren Başbakan ve RP, ordunun bu olumsuzlukları Anayasal sınırlar içinde Cumhurbaşkanı ile birlikte müdahale etmesine sebebiyet vermiştir³⁹.

Bu süreçte Refahiyol hükümeti sona ermiş, bir süre sonra Yargıtay Başsavcısı Vural Savaş RP’nin kapatılması istemiyle dava açmış⁴⁰ ve bu dava RP’nin kapatılmasıyla sonuçlanmıştır. Ancak İslami hareket Fazilet Partisi ve Saadet Partisi ile partileşme sürecini devam ettirmiştir.

2.1.3.2 İdeolojik yapısı

2.1.3.2.1 Milli Görüş ve Adil Düzen

RP’nin ideolojisinin unsurları, büyük ölçüde Osmanlı devlet geleneğinden ve İslam anlayışından gelmektedir. Bu ideolojinin temel unsurlarını “milli görüş” ve “adil düzen” programlarının kavramsal dokusunda bulmak mümkündür. “Milli görüş” ve “adil düzen” Türk milletinin sahip olduğu dünya görüşünü ve değer ölçütlerini yansıtan bir ideoloji olarak sunulmaktadır.

RP’nin ideolojisinde ağır basan en önemli unsur, Osmanlı döneminde modernleşmenin devamı olarak görülen İslamcılıktır. Osmanlı İslamcılarının bazı siyasal, kültürel kavramlara dayalı yaklaşımlarıyla MNP-MSP-RP çizgisinin o kavramları ele alışı arasındaki benzerlikler dikkat çekicidir. Daha önceki bölümlerde de belirtildiği gibi, İslam’ın ilerlemeye engel teşkil etmediği argümanı her iki kesim tarafından da kullanılmıştır. Kaldı ki, İslami cemaatler de RP’nin ideolojik boyutunda yer almaktadırlar.

³⁹ y.a.g.e, 281.

⁴⁰ Bu dava ile ilgili ayrıntılar çalışmanın ileriki bölümünde ayrıntılarıyla verilecektir.

Türkiye'nin sorunlarının, “milli görüş” zihniyetiyle, “adil düzen” içinde çözülebileceğini savunan RP, diğer partileri, Batı taklitçiliği ile suçlamaktadır. Bu sebeple, “adil düzen” ve “milli görüş” kavramlarına kısaca değinmek, RP'nin ideolojisini kavramak açısından gerekli görülmektedir.

Türkiye'nin sorunlarının, “Milli Görüş” zihniyetiyle “Adil Düzen” içinde çözülebileceğini savunan RP, diğer partileri de Milli Görüş'ün karşısında yer alan taklitçilikle suçlamaktadır⁴¹.

2.1.3.2.1.1 Milli Görüş

Milli Görüş, Türk siyasal hayatında, MNP-MSP-RP geleneğinin siyasal simgesi ve bu geleneği temsil eden hareketin adı olmuştur.

Milli Görüş düşüncesinin temeli Erbakan'ın Odalar Birliği'nde çalışmaya başladığı yıllarda atılmıştır. Bu dönemde Erbakan, Anadolu'nun küçük ve orta ölçekli sanayici ve tüccarlarının yanında yer alarak, onların taleplerini din ekseninde etrafında dile getiren milli görüş tezlerini de bu dönemde geliştirmiştir⁴².

Erbakan o dönemde 1960'larda hızla gelişen Türkiye'de, geleneksel yapıları nedeniyle çöküntüye uğrayan taşra esnafının tutucu (muhafazakar) fikirlerinden yola çıkmıştır. Bu fikirler daha sonra MNP-MSP-RP çizgisinin de ana unsurlarını oluşturmuştur. RP-MNP-MSP, “adil düzeni” daha sonra parti programı olarak benimsemiş ve Türk siyasal yaşamına sokmuştur.

⁴¹ Necmettin Erbakan, **Türkiye'nin Meseleleri ve Çözümleri**, Ankara, 1991 (c), s. 9.

⁴² Oral Çalışlar, **RP Nereden Nereye**, Pencere Yayınları, İstanbul, 1995, s. 22-23.

RP programında milli görüşten bahsedilirken, taklitçilik üzerinde durulmuş ve tüm partileri taklitçi zihniyet olarak gören bu tutum, taklitçilikten uzaklaşıldığında milli görüşe ulaşılabileceğini iddia etmiştir. Bu anlamda RP diğer partiler gibi taklitçi bir parti değildir⁴³.

Taklitçiliğin, ülkede maddi ve manevi tahribata yol açtığını vurgulanırken, milli görüşün tahribatı durduracak prensip ve hamleleri ise şöyle sıralandırılmıştır: “Devlet- Millet kaynaşması, inanç ve fikir hürriyeti, adil düzenin kurulması, milli, güçlü, süratli, yaygın kalkınma, herkese refah, ağır sanayi hamlesinin hedefe ulaştırılması, şahsiyetli dış politika, Müslüman ülkelerle işbirliği, Milli Hap Sanayi oluşturmak; lider Türkiye’yi kurmak.

2.1.3.2.1.2 Adil Düzen

RP’nin siyasal simgesi “Adil Düzen”, uygulanabilirliği göz önüne alındığında ütopya olarak tanımlanabilecek bir teoridir. Teorisi, İzmir Akevler Kooperatifi’nde Prof. Arif Ersoy ve Yrd. Doç. Dr. Süleyman Akdemir’in tezlerinden hareketle Süleyman Karagülle adlı bir mühendisin öncülüğündeki çalışma grubu tarafından hazırlanmış, 1985’te Erbakan tarafından “Adil Düzen” olarak biçimlendirilmiştir. Daha sonra Erbakan ve RP’li uzmanlar Akevler çevresiyle birlikte bu projeyi parti programı olarak kaleme almışlardır⁴⁴.

Teoriye göre adil düzen, medeniyetler tarihindeki değişim ve gelişmelerin incelenmesi sonunda gelecekte oluşması ümit edilen bir düzendir⁴⁵. Erbakan’ın kendisinin kaleme aldığı ve 1991 yılında yayınlanan “Adil Ekonomik Düzen” isimli kitapçıkta mevcut ekonomik sistemi “köle düzeni” olarak adlandırmış ve bu düzenin “beş temel mikrobu” olduğu iddiasında bulunarak bunları şöyle sıralamıştır. “...Faiz mikrobu, haksız vergi mikrobu, darphane mikrobu, kambiyo mikrobu, kredi sistemi mikrobu.”⁴⁶

⁴³ Nazmi Üste, **1980 Sonrası Siyasi Partilerin Gelişimi ve Refah Partisi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1994, s. 57.

⁴⁴ Ruşen Çakır, 1994, s. 132.

⁴⁵ Necmettin Erbakan, **Adil Ekonomik Düzen**, Ankara, 1991 (a), s. 68-77.

⁴⁶ y.a.g.e., s. 3-4.

Necmettin Erbakan adil düzenle ilgili olarak "...tam ve mütakamil bir düzendir. Bu düzende kapitalizmin ve komünizmin faydalı yanları mevcuttur. Fakat mahsurlu ve zararlı yanlarına ise yer verilmemiştir..."⁴⁷ derken, bu düzenin iki önemli özelliğini ortaya koymuştur: Birincisi, gelişme sürecini tamamladığıdır. İkinci özellik ise, düzende eklektik yönlerin bulunduğudır.

Milli Görüş, Müslüman ülkelerle ortak pazarın kurularak onların ihtiyaçlarının Türkiye'ce karşılanmasını, böylece Türkiye'nin çok kısa bir zamanda dünyanın en güçlü ülkelerinden birisi olacağını öngörmektedir. Adil Düzen'in insan haklarına yönelik değerlendirmesi ise bu görüşün temelini oluşturan düşünceyi anlamak bakımından öne taşımaktadır. Adil Düzen'de hak dört sebepten doğmaktadır; yaşama hakkı, neslin Korunması, ırz ve namusun korunması hakkı, mülkiyet hakkı, inancın korunması hakkı⁴⁸.

İslam dinine dayalı bir sistem kurma çabası içinde olan milli görüş, ekonomi boyutu da eklenerek genişletilmiştir. Ancak bu ideoloji incelendiğinde, amaçlanan yaklaşımın demokrasinin sağladığı düzene uymadığı anlaşılmaktadır.

Adil düzen sosyal güvenlik ile ilgili de temel hedeflerini sıralamaktadır. Adil Düzen sosyal güvenlikle ilgili temel esaslarını da şöyle sıralamıştır.

- Herkes sigortalı
- Sigorta ve emeklilik için para ödenmez
- İşsizlik ve emeklilikte herkesin (Yaş, tahsil, hizmet, ehliyet) esasına göre ne alacağı katsayı ile belirlenir.
- İşsizlik ve emeklilik karşılığı bütçeden ödenir. Milli gelirle orantılı pay⁴⁹.

Erbakan, Adil Düzen kitapçığının "netice" bölümünde Adil Düzen'in uygulamaya konulmasının sonuçları olarak şunları açıklamıştır:

⁴⁷ y.a.g.e., s. 17.

⁴⁸ y.a.g.e., s. 14-15.

⁴⁹ y.a.g.e., s. 64.

“...Milletin gerçekleri görüp şuurlanması ve verdiği oylarla taklitçi zihniyetleri değil, Milli Görüş zihniyetini desteklemesiyle yeni Adil Düzen kurulacaktır...Bütün inançlı düzen kadroları Adil Ekonomik Düzen kurup çalıştıracaklardır. Böylece bu düzende IMF'nin yerini Milli Görüş Motoru alacak, taklitçi zihniyetli partilerin yerini Milli Görüş zihniyetli parti alacaktır...Cenab-ı Hakk'ın Türkiye'ye verdiği bütün zenginlikler, “Milli, Güçlü, Süratli- Yaygın Kalkınma Stratejisi'ne uygun olarak hazırlanacak makro planlar ve projeler ile seferber edilecektir.”⁵⁰.

Adil ekonomik düzen, bir çok İslam düşünürü tarafından eleştirilirken, Menderes Çınar, kurgulanan bu sistem için, “lafzoloji” yakıştırması yapmıştır: “Bunun nedeni sanırım genelde İslami bir ekonominin, özelde ise Adil Düzen'in oturmuş bir teorik çerçevesinin olmamasıdır. Nitekim Adil Düzen, bir yandan serbest piyasa düzeni olduğunu iddia ederken, diğer yandan bu serbest piyasada devlete oldukça önemli bir rol vermektedir. Para, üretimin bir unsuru olarak hem kabul edilmiştir, hem de edilmemiştir... Adil Düzen kurma çabasının gayri demokratik ve devletçi korporatist metoda dayanacağını söylemek sanırım uygun olacaktır.”⁵¹.

Ruşen Çakır ise bu sistem için; “Erbakan'ın ve dolayısıyla RP'nin ne derece samimi olduğu tartışmalarını bir kenara bırakıp, muhtemel bir RP iktidarının bunu hayata geçirmeye çalıştığını varsayarsak, Türkiye'de çok ciddi gerilimlerin doğacağını kestirmek kolay olacaktır... Dolayısıyla, tabanındaki sistem karşıtı potansiyele rağmen sistem içi bir güç olan RP için Adil Düzen çekici bir slogan olmaktan öteye gitmemektedir. Muhtemel yerel ya da merkezi RP iktidarlarının Adil Düzen'de biçimlendirilmiş hususlardan bazılarını yumuşak bir şekilde uygulamaya sokmaları beklenebilir. Ancak bir bütün olarak Adil Düzen'in hayata geçirilmesi hep konjonktürel değerlendirmelerle bir başka bahara ertelenecek, bir türlü çözülemeyen sorunlar (adaletsizlikler) için vatandaşlara itidal tavsiye edilecektir.”⁵² yorumunu yapmaktadır. Düzenin teorisyenlerinden Süleyman Akdemir ise, bu düzenin,

⁵⁰ y.a.g.e., s. 66.

⁵¹ Menderes Çınar, “İslami Ekonomi ve Refah'ın Adil Düzeni”, **Birikim Dergisi**, Sayı: 59, Mart 1994, s. 25.

⁵² Ruşen Çakır, 1994, s. 149.

dejenere olmuş, kuvveti üstün tutan, Batı medeniyetinin çökmesinden sonra; hakkı üstün tutan bir medeniyetin düzeni olacağı düşünülmektedir⁵³.

Necmettin Erbakan adil düzenle ilgili olarak "...tam ve mütakamil bir düzendir. Bu düzende kapitalizmin ve komünizmin faydalı yanları mevcuttur. Fakat mahsurlu ve zararlı yanlarına ise yer verilmemiştir..."⁵⁴ derken, bu düzenin iki önemli özelliğini ortaya koymuştur: Birincisi, gelişme sürecini tamamladığıdır. İkinci özellik ise, düzende eklektik yönlerin bulunduğu⁵⁵.

Görüldüğü gibi, adil düzen, RP'nin toplum projesi ya da model olmasının ötesinde bir siyasal simge ve slogan olarak kullanılmıştır. RP, özellikle 1990'lardan itibaren kitleleşme yönünde adım atarak bu iki söylemden uzaklaşmış gibi görünse de, Refah-Yol döneminde bu sistemi nispeten uygulama fırsatı bulmuştur. İleriki bölümlerde bu sistem teoride ve uygulamada daha ayrıntılı olarak incelenecektir.

2.1.3.2.2 Refah Partisi'nin Demokrasi ve Laiklik Söylemi

Demokrasi bir yönetim biçimidir. Demokrasilerde yönetenler, belirli aralıklarla yapılan seçimlerde halk tarafından belirlenmekte ve denetlenmektedir. Ayrıca seçimlerin bu işlevi, çıkar ve baskı grupları aracılığı ile sürdürülen denetimle de pekiştirilmektedir. O halde çok partili siyasal sistemler demokrasi bakımından yadsınamaz bir zorunluluktur⁵⁶. Esat Çam'a göre, günümüzde demokrasi düşüncesi genel olarak dört temel öğeden meydana gelmektedir. Kişi-toplum ilişkilerinin belirlenmesi sürecine halkın tümüyle katılması, azınlık haklarına saygılı bir çoğunluk yönetiminin sağlanması, Kişiye ait hak ve özgürlüklerin korunması, Toplumun tüm üyelerine fırsat eşitliğinin sağlanması⁵⁷. Demokrasinin temel öğelerinden biri de

⁵³ Süleyman Akdemir, **Sosyal Denge I**, İşaret Yayınları, İstanbul, 1990, s. 235-236.

⁵⁴ Necmettin Erbakan, 1991 (a), s. 17.

⁵⁵ Nazmi Üste, a.g.e., s. 60.

⁵⁶ Nur Sertel, **Dinde Siyasal İslam Tekeli**, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 61.

⁵⁷ Esat Çam, **Siyaset Bilimine Giriş**, Der Yayınları, İstanbul, 1995, s. 388; Demokrasi ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz.; Tarık Zafer Tunaya, **Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, İstanbul, 1996, s. 288-298; Ali Yaşar Sarıbay, **Siyasal Sosyoloji**, Der Yayınları, İstanbul, 1992, s.71; Arend, Lijphart, **Çağdaş Demokrasiler**, (Çev. Prof Dr. Ergun Özbudun), Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, Ankara, 1996 s. 14-27; Yaşar Gürbüz, **Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler**, Beta Yayınları, İstanbul, 1987, s.54; Fevzi Demir, **Anayasa Hukukuna Giriş**, Fakülteler Kitabevi, İzmir, 1998, s. 40-44;

hukuk devletidir. Demokrasi bireyin, bireysel ya da örgütsel aktif katılımını gerektiren bir yaşam biçimini de beraberinde getirmektedir.

Oysa siyasal sistem getiren hiçbir din demokrasinin gerekleri ve bireye sağladığı yaşam biçimi ile uzlaşmaz. İslam dininde varolan hoşgörü ve vicdan özgürlüğü, demokrasi olgusundan farklıdır. İslam devleti'nde, İslami kurallara aykırı, örgütlü bir siyasal hareketin kabul görmesi ve çoğulcu demokrasi içinde bu harekete siyasal özgürlük tanınması mümkün değildir. Çünkü kaynağını Kuran'dan alan İslam Devleti yasalarında, vicdan özgürlüğü, sınırlı bir özgürlüktür. Vicdan özgürlüğünün sınırı Bakara Süresi 217. ayette şöyle ifade edilmiştir.” Sizden kim dininden döner ve kafir olarak ölürse işte onların bütün yaptıkları dünyada da ahrette de boşa çıkmıştır ve onlar ateş halkıdır. Orada ebedi kalacaklardır.”

İslam dinini politik bir ideolojiye dönüştürüp İslami bir devlet kurmayı arzulayan İslamcılar, dindar ve gelenekçi tabanı kendilerine yakın görmüşler ve mücadelelerini bu taban ile birlikte yürütmüşlerdir.

Türkiye'de İslamcıların demokrasi karşıtı söylemi, 1980 ortalarından itibaren İslami hareketliliğin gözle görülür bir canlanma içine girmesiyle paralel bir gelişme izlemiştir. Bu gelişmenin ardında iç ve dış nedenler yatmaktadır. İç neden olarak 1980 sonrası girilen yeni merkez projesini⁵⁸, dış neden olarak da İran İslam Devrimi'ni görebiliriz..

1980 sonrası, demokrasiyi eleştiren İslamcılar, bunun karşısına somut şeriat programları çıkaramamışlardır. Örnek alınmaya çalışılan İran Devrimi ve oluşturulan İran Devleti de yoğun Şii nüfusu nedeniyle Sünni bir topluma uygun bulunmamıştır.

Sartori Giovanni, **Demokrasi Teorisine Geri Dönüş**, Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, 1993; Robert Dahl, **Demokrasi ve Eleştirileri**, Türk Demokrasi Vakfı Yayınları; Manfred G. Schmidt, **Demokrasi Kuramlarına Giriş** (Çev. M. Emin Köktaş), Vadi yayınları, Ankara, 2002.

⁵⁸ Tanju Tosun, **Türk Parti Sisteminde Merkez Sağ ve Merkez Solda Parçalanma**, Boyut Yayınları, İstanbul, 1999 (b), s. 143-157.

RP demokrasi ve laiklik anlayışını, adil düzen ideolojisi içerisinde belirtmektedir ve demokrasi ve laikliği adil düzen projesi içerisinde erimektedir. RP, adil düzenin hali hazırda uygulanan demokrasilerden daha ileri bir yapı oluşturacağı iddia etmiştir⁵⁹.

Her şeyden önce adil siyasal düzenin devlet yapısı oldukça farklıdır. Devleti dayanışma ortaklıkları oluşturmaktadır. Dayanışma ortaklıklarının oluşumu şöyledir; Halk kendi işini kendi istediği gibi, aklıyla hareket ederek yapar. Topluluk ise anlaşmalara, sözleşmelere dayanır. İki kişi istediği gibi anlaşıp ortaklık kurabilir. Bu ortaklık faydalı ise devam eder, değilse ayrılık olmaktadır⁶⁰. Örnek sözleşmelerle halk dayanışma ortaklıkları içinde organize olmaktadır. Bu ortaklıklar mesleki, ahlaki, ilmi ve siyasi olup mensuplarına bu grupların ehliyetini vereceklerdir. Devleti bu dayanışma ortaklıkları oluşturur. Meclisleri bunlar kurar. Yasamayı ilmi, yürütmeyi mesleki, yargıyı siyasi, denetlemeyi de dini dayanışma ortaklıkları gerçekleştirecektir⁶¹.

Toplum, aşiret, bucak, il, devlet ve insanlık şeklinde organize olmuştur. Alt birim üst birimden tamamen bağımsızdır. Alt birim işlerini yapamazsa üst birimden yardım ister. Ancak üst birimin kararı alt birimi bağlamaz. Örneğin bucak içinde bucak kararının üzerinde karar verebilecek hiçbir merci yoktur.. Bucakların kamu hukukları birbirinden farklı olabileceklerdir. Kişiler istedikleri dayanışma ortaklığının oluşturduğu sistemi(özel hukuk)seçip, istediği bucağın hukukunda /kamu hukuku) yer alabileceklerdir⁶².

Adil siyasal düzende anayasa da, kişilerin inanışlarına göre yaşamasına izin veren bir barış ve uzlaşma anlaşması niteliğinde olacaktır. Anayasa hem insan haklarını koruyacak hem de devletin zulüm yapmasını önleyecek şekilde siyasal gücün sınırlarını belirtecek, kuvveti değil, hakkı tutan bir anayasa olacaktır. Bu

⁵⁹ Ruşen Çakır, 1994, s. 144.

⁶⁰ Nazmi Üste, a.g.e., s. 64.

⁶¹ Ruşen Çakır, 1994, s. 144.

⁶² y.a.g.e. s. 145..

anayasa bir “saadet nizamı”nın kurulmasını güvence altına alacak esasları da içerecektir⁶³.

Erbakan’a göre, bu anayasa, demokrasiyi bir ideal olarak değil, bir araç olarak algılamaktadır. Anayasa’nın ideali “Saadet Nizamı”nın kurulmasıdır. Adil siyasal düzende demokrasiye güven yoktur. Çünkü demokrasi ile iktidara gelenler “zulüm nizamı”nı getirebilirler. Bu duruma karşın yine de seçmene alternatiflerin sunulması öngörülmektedir⁶⁴. Örneğin alternatif siyasal partilerin, seçmene eşit şartlar altında ve yeterince tanıtılmasının gerektiği, partilerin gelişmesi için, eşit davranılması ve kendilerini tanıtma imkanının verilmesi gibi ifadeler yer almaktadır⁶⁵.

RP’nin kimi zaman demokrasiyi kimi zaman da İslamiyet’i öne çıkararak kullandığı ifadeler, Türkiye’deki Nurcular, Fethullahçılar, Süleymancılar gibi örgütlü, etkili ve yaygın cemaatlerin tepkisini almış olacak ki, bu dini cemaatler RP çizgisinin dışında yer almışlardır⁶⁶.

Abdurrahman Dilipak’a göre, demokrasi de, İslamiyet de kendi mantığı ve bütünlüğü içinde değerli ve anlamlıdır. İslam demokrasisi veya demokraside İslam’ı keşfetmek gibi çalışmalar bu değerlerde bir zaafın bulunduğu izlenimini uyandırır. Oysa özellikle İslamiyet zaafi kabul etmemektedir. Bu tür sentezci çabalar demokrasi için de İslam için de haksızlık olmaktadır⁶⁷.

Belki RP’nin demokrasi anlayışını çözümlenmede Erbakan’ın “çoğulcu demokrasi yerine azınlığın çoğunluğu tahakkümü rejimi yürüyor”⁶⁸ sözleri yardımcı olabilir. Bu sözler ters çevrilerek RP’nin Çoğulcu demokrasiden, çoğunluğun azınlığa tahakkümünü anladığı pekala çıkartabiliriz. Bunun dışında RP’nin bir çok milletvekilinin yapmış olduğu açıklamalar da bu dönemde RP’nin demokrasi

⁶³ Necmettin Erbakan, 1991 (c), s. 47.

⁶⁴ y.a.g.e., s. 47.

⁶⁵ y.a.g.e., s. 46.

⁶⁶ Mümtaz’er Türköne, “Refahlı Demokrasi”, **Türkiye Günlüğü Dergisi**, Sayı 27, Mart- Nisan 1994, s. 55.

⁶⁷ Abdurrahman Dilipak, **Sorunlar, Sorular ve Cevaplar**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1993, s. 85.

⁶⁸ Ruşen Çakır, 1994, s. 122.

anlayışını açıkça ortaya koymaktadır⁶⁹. Son olarak, Erbakan'ın 13 Nisan 1994 tarihinde Parti Grubunda "Bizim iktidarımız tatlı tatlı olsun, yoksa kanlı olur" doğrultusundaki sözleri RP'nin aslında hep gizlenmek istenen diğer yüzünün bir yansımasıdır⁷⁰.

RP içerisinde mücadele eden değişim yanlısı grup ile gelenekçiler arasındaki en belirgin ayrım gelenekçilerin RP'yi ideolojik bir kadro partisi olarak tutmak istemeleri, yenilikçilerin ise onu ideolojik omurgalı bir kitle partisine dönüştürmeyi hedeflemeleriydi. Ancak amaçlanan sonuç Çakır'a göre aynı idi. Her iki grubun da nihai amacı İslam'ı egemen kılmaktı⁷¹. Değişimciler partinin kitleselleşmesini savunurken, kendilerine yönelen insanları "milli görüş"e kazandırabileceklerine inanıyorlardı. RP'deki değişim rüzgarı 1990'lı yıllarla birlikte yenilikçilerin bu düşünceleri temel alınarak değişime uğradı.

İslamcı çevrelerin ve RP'nin demokrasiye bakış açıları – söylem açısından - 1990'lı yıllarla beraber ılımlı bir hale gelmiştir. Bu yolla RP kemikleşmiş seçmen kitlesinin dışındakilere de hitap etmiş, böylece sistem içinde ama diğerlerinden farklı bir parti imajı çizmiş ve seçmen tabanını genişletmiştir. Bu durum RP'nin 4. Büyük Kongresi'ne de yansımıştır. RP Genel Başkanı Erbakan, kongrenin açılış konuşmasında "demokratikleşme" bölümünde şunları söylemiştir:

⁶⁹ Necmettin Erbakan 1990 yılında yaptığı bir konuşmadan: "...Köylere dağılıp temsilci ve müşahitleri tespit etmek ve çalıştırmayı cihat biliniz"; Rıza Zelyut, **Muaviye'den Erbakan'a Din ve Siyaset**, Yön Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 211; Bir sendikaya genel başkanlık yapan ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı görevi devam ederken Necati Çelik şunları söylemiştir: "Kim Cumhuriyet adına, Atatürk adına konuşuyorsa, yüzlerine tükürün", Yüksel Işık, **Siyasal İslam'ın Arka Bahçesi**, Ütopya Yayınevi, Ankara, 1999, s. 76; Erbakan'ın sağ kolu Grup Başkanvekili Şevket Kazan'ın sözleri: "Bu düzen benim değil, bizim getireceğimiz düzen 1400 yıl önce Arabistan'da Hz Ömer devrindeki düzendir.". RP Genel Sekreteri Oğuzhan Asiltürk'ün Milli Gençlik Vakfı toplantısındaki konuşmasında:"Bizim getireceğimiz düzen ile laikliğin ve demokrasinin arasında dağlar kadar fark var. Bizim getireceğimiz düzen, dağların tepesinde yer alırken, laiklik ve demokrasi uçurumun dibinde yer alır" demiştir.; Ergün Poyraz, **MNP'den FP'ye İhanetin Belgeleri**, MK Yayıncılık, Ankara, 1998, s. 160. Laiklik ve demokrasi karşıtlığına vurgu yapan RP yetkililerinin konuşmalarının tamamı için, yukarıda adı geçen eserler önerilmektedir.

⁷⁰ Doğan Duman, **Demokrasi sürecinde Türkiye'de İslamcılık**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1999, s. 123.

⁷¹ Ruşen Çakır, 1994, s. 77.

“Türkiye’yi medeni, çağdaş, gerçek demokrasi ve gerçek çoğulcu demokrasinin tatbik edildiği, insan haklarının tam, kamil ve çağdaş manada teminat alındığı bir ülke haline getirilmesi için canla başla ve inançla ve samimiyetle çalışan parti Refah Partisi’dir.”⁷².

Erbakan konuşmasında gerçek demokrasiden bahsetmiş ve “RP, demokratik yollar ve hür seçimle iktidara gelip yine demokratik yollar ve hür seçimle iktidarı devretmeyi deklare ediyor. Bu durumda RP’nin antidemokratik olduğu veya demokrasiyi rafa kaldıracağı yolundaki iddialar basit ve ucuz bir propaganda malzemesi ötesinde değer ve ciddiyet taşımaz”⁷³ diyerek, RP’ye yönelmiş suçlamaları reddetmiştir. Bu açıdan bakıldığında demokrasinin RP için amaçtan çok araç olduğunu söylemek mümkündür.

RP, demokrasiye yaklaşımını değiştirdiğini 5. Kongre’sinde Erbakan’ın konuşmasındaki mesajlarla vermiştir. Konuşmasında, RP’yi tanımlar ve tanıtırken söylemini dine dayandırmayan Erbakan geleneksel tabanından çok; toplumun her kesimine seslenmeye çalışmıştır. “... Gerçek demokrasiyi biz yürütüyoruz. RP demokrasinin teminatıdır. Bu gerçek apaçık ortaya çıkmıştır. RP İran tipi rejim de gerektirmez. Gördüğümüz gibi Türkiye hiçbir ülkeye benzemez. Türkiye’nin yönetimi kendi Anayasası’nda belirlenmiştir. Biz bu Anayasa içerisinde, bu esaslar dahilinde Türkiye’yi yüceltiyoruz, çünkü bu Cumhuriyet’i biz kurduk, onu biz yücelteceğiz. Yeniden büyük Türkiye’yi kuruyoruz”⁷⁴.

RP’nin 24 Aralık 1995 Milletvekili Genel Seçimleri öncesinde kullandığı seçim sloganlarında “gerçek demokrasi”den bahsedilmiştir. “Güdümlü demokrasi gidiyor, gerçek demokrasi geliyor” ve “seçim günü değil, her gün demokrasi” sloganlarıyla demokrasiye de yer verilmiştir.

⁷² Necmettin Erbakan, **RP 4. Büyük Kongre**, Genel Başkan Necmettin Erbakan’ın Açılış Konuşması, Ankara, 1993, s. 15.

⁷³ y.a.g.e., s. 16-17.

⁷⁴ Necmettin Erbakan, **5. Büyük Kongre**, Açılış Konuşması, Yeni Yüzyıl Gazetesi, 4 Ekim 1996.

Bu süreçte RP'nin ideolojik örgütlenme biçiminden taviz vermeyerek sadece pragmatik davranarak amacına kısa sürede ulaşmayı planladığı söylenebilir.

Şüpheler RP'nin DYP ile kurduğu "Refahyol" koalisyon hükümetinin uygulamalarıyla daha da artmıştır. RP'li bazı milletvekilleri ve belediye başkanlarının kimi sözleri ve uygulamaları kamuoyunda RP'nin tek başına iktidara geldiği zaman demokratik ve laik Cumhuriyet esaslarını yok edeceği şeklinde bir kanının oluşmasına ve güçlenmesine neden olmuştur.

Anayasal bir prensip olan laiklik pozitif hukukun konusudur. Fransız İhtilali ile uygulama alanına giren laiklik, din ve dünya işlerinin birbirinden ayrılmasını amaçlayan bir görüştür⁷⁵.

Devlet yaşamını oluşturan ve sürdüren kurallar dine değil, akla bağlanır. Temelleri dine dayanmayan devlet de dine karşı yansız ve kayıtsız bir tutum içine girer. Böylece İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirisi'nin 10. maddesindeki hüküm belirir. "Hiç kimse, dinsel nitelikte bile olsa, kanılarından dolayı rahatsız edilemez, yeter ki bu kanıların açığa vurulması kanunla kurulan kamu düzenini bozmasın"⁷⁶.

RP'nin laiklik anlayışı, öncülleri olan MNP ve MSP'den temelde bir farklılık göstermemektedir. RP'yle olgunlaşma devresine giren MNP-MSP-RP çizgisi başlangıcından itibaren merkez sağ partilerin muhafazakar kesimleri içinde yer alan İslamcılardan farklı bir yol izlemiştir. Onun temel talebi siyasetin dine uygun biçimde icra edilmesiyle sınırlı kalmamıştır. RP, kutuplaşmanın öteki tarafının ürktüğü ve toplumu teyakkuz haline geçirdiği şeyi talep eder gibi görünmektedir. Nitekim MNP'nin kapatılması için başvuru gerekçe de bu partinin devletin İslam öğretilerine uygun biçimde yapılanmasını, dinin bizzat iktidar olmasını talep etmesidir.

Ancak, RP din ve inanç özgürlüğü konusundaki taleplerin ve endişeleri öne çıkaran grupların kendisinin zaten doğal tabanı olduğundan hareketle, toplumun öteki kesimlerine açılmaya karar verdikten sonra, bu talebi MNP ve MSP çizgisinden

⁷⁵ Nazmi Üste, a.g.e., s. 70.

⁷⁶ Ahmet Mumcu, **Atatürkçülükte Temel İlkeler**, İnkılap ve Aka Basımevi, İstanbul, 1981, s. 134.

çok daha yumuşak bir şekilde ifade etmiştir. Gerek MNP gerekse MSP, hukuki açıdan mümkün olmaması nedeniyle programlarına Türkiye'yi İslam dininin öğretilerine uygun biçimde yeniden yapılandıracaklarına yönelik ibareler koymamışlardır. Ancak RP'ye göre MNP ve MSP dinle ilişkili taleplerini programlarında çok daha belirgin şekilde hissettirmişlerdir.

RP'nin gerek programında, gerekse Milli Görüş'e dayandırdığı Adil Düzen Projesinde devletin dini esaslara göre yeniden kurulmasını düşündüren hiçbir görüş yoktur⁷⁷. Devletin din ve inanç özgürlüğü konusundaki politikaları eleştirilmiştir. RP gerçek laikliği kendisinin uygulayacağını duyurmuştur. RP, Türkiye'de din ve inanç düşmanlığı şeklinde işlediğini öne sürdüğü laikliği değil, devletin dine hiçbir şekilde müdahale etmemesini gerektiren gerçek laikliği talep ve vaat ettiğini iddia etmiştir⁷⁸.

Erbakan laiklik sorununu, demokrasi ve insan hakları bazında ele almıştır. Türkiye'deki laiklik uygulamasını bu yönde eleştirerek, laikliğin batılı anlamda bir laiklik değil, "Müslümanlara baskı rejimi, İslam düşmanlığı" şeklinde anlaşılıp uygulandığını öne sürmüştür⁷⁹.

⁷⁷ Toktamış Ateş'e göre RP, toplumda anti laik bir partiye karşı ne tür direnmeler olacağını bildiğinden vitrini değiştirmektedir. "... Bir türlü laik olduklarını söyleyemiyorlar ama başta laiklik olmak üzere tüm kavramları alt üst ederek, insanların kafasını karıştırıyorlar. Ve insanlar acaba diyorlar, acaba biz Refah Partisini ve Refah Partilileri yanlış mı anladık, yanlış mı değerlendirdik. "; Toktamış Ateş, **Dünya'da ve Türkiye'de Laiklik**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1994, s. 165; Özellikle RP'nin yenilikçi kanadının yaptığı açıklama ve uygulamalar kişilerde RP ile ilgili oluşmuş imajı değiştirecek kadar etkili olmaktadır.; Ruşen Çakır, 1994, s. 205.

⁷⁸ Bu konuda benzer bir görüşü Mümtaz'er Türköne Türk Modernleşmesi kitabında ele almaktadır. Türköne Türkiye'de laiklik prensibinin tehdit altında olduğunu kabul etmekle birlikte, bu tehdidin sanıldığı gibi RP'den değil, siyaseten kendini laik olarak tanımlayan "laikçi"lerden geldiğini savunmaktadır. Laikçilerin laikliği bir din olarak algıladıklarını belirten Türköne, bu anlayışın sebebinin pozitivizme bağlamaktadır. Türköne kitabında laiklik ile laikçilik arasındaki farkı şu sözlerle belirtmektedir. "Anayasal bir prensip olan laiklik pozitif hukukun konusudur. Asgari düzeyde devletin dine karşı kayıtsızlığını, daha esnek versiyonuyla mesafe koymasını ifade eder. Pozitif hukukun konu edindiği laiklik temel insan haklarını baskılardan korur, kamu hizmetlerinden yararlanma eşitliğini sağlar. Kimse dini inancını başkalarına dayatamaz, dini inançlarından dolayı kimse baskı altına alınamaz. Bu haliyle laiklik, demokrasi için bir önkoşuldur. Demokrasinin siyasal eşitlik prensibi ancak laik bir hukuki temelde hayat imkanı bulabilir. Laikçilik dini hedef aldığı, kutsallıkla kendini ifade eden hayat alanlarına meşruiyet tanımadığı için inancın rakibidir. Bu rakip kendisini laiklikle özdeş bir tutum olarak takdim ettiği için, inananlar nezdinde laikliğin meşruiyet alanını daraltır...Bu sebeptir ki, Türkiye'de laiklik, Müslümanlar arasında laikliğin varolabileceği meşruiyet alanını daralttığı için laikçilerin tehdidi altındadır."; Mümtaz'er Türköne, **Türk Modernleşmesi**, Lotus Yayınevi, Ankara, 2003 (b), s. 109-110.

⁷⁹ Necmettin Erbakan, **Refah Partisi 4. Büyük Kongre, Açılış Konuşması**, RP Kitapçığı, 10 Ekim 1993, s. 80.

Erbakan'ın MNP-MSP çizgisinden beri laiklik karşısında takındığı tavır, ana hatlarıyla RP döneminde de sürmüştür, ancak bu dönemde geçmişten taşınan düşünceler sistematik biçimde ele alınmış ve halka sunulmuştur. RP laikliği demokrasi tartışmaları üzerinden eleştirmiştir. RP Anayasa değişikliği isteğini uzlaşma teklifi şeklinde ortaya koyarken, laiklik anlayışını da açıkça burada belirtmiştir⁸⁰.

RP, Anayasa Değişikliği Uzlaşma Teklifi'nde, laikliğin yorumunu 24. maddede ortaya koymaktadır: “Herkes vicdan, dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir. Dini inanç ve kanaatlerini açıklama ve yayma, öğrenme ve öğretme, örgütlenme ve inandığı gibi yaşama ve ibadet hürriyetleri, din ve vicdan hürriyetinin ayrılmaz parçalarıdır. İbadet, dini ayin ve törenler serbesttir. Kişinin din hürriyetini kullanmasına mani olunamaz, dini işler, ayinler ve ibadetler engellenemez. Kimse, ibadete, dini ayin ve törenlere katılmaya, dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz. Dini inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz ve suçlanamaz. Din ve dince kutsal sayılan şeyler tahkir ve tezyif edilemez. Dini ve ahlaki eğitim ve öğretimi devletin denetim hakkına hâlel gelmeyecek şekilde dinin temel ilkelerine uygun olarak yapılır. Din kültürü ve ahlak öğretimi ilk ve orta öğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcisinin talebine bağlıdır.”⁸¹.

Görüldüğü gibi, Anayasa ve kanunlarla laik düzene aykırı olduğu gerekçesiyle yasaklanan ve sınırlanan dini ayin ve törenler, tarikat ayinleri, tarikatları ve dini esasları hakim kılma çerçevesinde gerçekleştirilecek her türlü örgütlenme ve din eğitimi Anayasa ile güvence altına alınmak istenmektedir. Ancak devletin İslami

⁸⁰ RP, Anayasa Değişikliği Uzlaşma Teklifi'nde Anayasa'nın 1. maddesini aynen korurken, Cumhuriyet'in niteliklerini belirleyen 2. maddede laiklik ifadesinin çıkarılmasını önermiştir. “Türkiye Cumhuriyeti, vatandaşlarına her türlü baskıyı önleyen ve hizmeti esas alan, toplumun huzuru ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına dayanan, milli demokratik ve sosyal bir hukuk devletidir.”; RP, ikinci maddedeki değişikliğin gerekçesini şöyle açıklamıştır:” Yukarıdaki madde metninde ,laik kelimesinin ayrıca zikredilmemesinin sebebi, bu niteliğin, vatandaşlarına her türlü baskıyı önleyen, insan haklarına dayanan demokratik devlet, niteliğinin içinde bulunan bir unsur olması yüzündendir. Nitekim bundan dolayıdır ki çağdaş anayasaların hiçbirinde Fansa hariç, bu kelimenin ayrıca zikrine lüzum görülmemiştir.” ; Refah Partisi'nin Anayasa değişikliği, Uzlaşma Teklifi, RP Kitapçığı, Ankara, s. 69-80

⁸¹ y.a.g.e, s. 79-80

esaslar doğrultusunda dönüştürülme isteği RP'nin yönetim kadroları tarafından hiçbir zaman açıkça dile getirilmemiştir.

Erbakan 5. Büyük Kongre'sinde gerçek laiklik ve gerçek demokrasi ifadelerini kullanarak bir bakıma demokrasi ve laiklik söylemine farklı bir tanımlama getirmiştir. Bundan, RP'ye göre laiklik ve demokrasiyi anlamak mümkündür.

RP'nin laiklik anlayışını ve laikliğe yaklaşımını netleştirmek amacıyla parti üst yönetimi için hazırlanan RP açısından Türkiye'nin Görünüşü başlıklı rapora bakıldığında RP ile ilgili önemli veriler elde edilebilir⁸². Raporda, laikliğin Türkiye'de din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılması anlamına gelmediği belirtilmiştir. Çünkü devlet (Rapora göre) Türkiye'de istediği durumlarda ve zamanlarda dine karışıp, müdahale etmektedir. Amaç bir devlet dini oluşturmaktır. Raporda bunun karşılığının laiklik değil "Bizantinizm" olduğu söylenmektedir. Bu da "Bizans usulü dini denetleme modeli" demektir. Raporda bütün bunlara rağmen kilisenin Batıda özerk bir kurum olduğuna, böylece hayatini ve dinamizmini sürdürdüğüne dikkat çekilmiştir. Oysa Türkiye'de İslam ile hayat, kalın çizgilerle birbirlerinden ayrılmak istenmektedir.

RP'lilerin laikliği din ve vicdan özgürlüğüne indirgeyerek açıklamaya çalışmaları, Medine Sözleşmesi'nden esin aldıkları kanısını uyandırmaktadır. Medine Sözleşmesi anlayışında tam bir din ve vicdan özgürlüğü olacaktır ve herkes kendi inancına göre yaşayacaktır. Müslüman Müslüman gibi, Hıristiyan Hıristiyan gibi⁸³. Bu anlayıştan hareketle RP'liler birçok platformda dinde zorlama olmadığını dile getirmişler, ancak bir kere dini tercihinizi yapıp, örneğin Müslümanım dediğinizde İslami gereklere uymanın zorunluluğuna işaret etmişlerdir⁸⁴.

⁸² Raporun "Din Laiklik ve İnsan Hakları" başlıklı birinci bölümün ikinci kısmı laikliğe ayrılmıştır. Bu bölüm laiklik konusunun din-devlet ilişkisinin doğru ve herkesi tatmin edici şekilde düzenlenmesini zorlaştıran ana bir sorun olma özelliğini koruduğu şeklinde bir tespitle açılmıştır. Türkiye'de laikliğin algılanışına ve uygulanmasına ilişkin iki temel nokta vurgulanmıştır. Birincisi, Türkiye'de laikliğin, devletin dine ve dindarlara müdahale etme dini, devletin ve siyasi iktidarların kontrolü altında tutma aracı olarak anlaşılıp öyle kullanıldığıdır. Bu politikaların nedeni, devletin din ve İslam hakkında belli bir fikre ve kanaate sahip olmasıyla açıklanmıştır. Bu fikrin de 19. yüzyıldan kalma pozitivist felsefeden beslendiği vurgulanmıştır.

⁸³ Toktamış Ateş, 1994, s. 154.

⁸⁴ y.a.g.e., s. 154.

RP, 1995 Milletvekili Genel Seçimleri'nin ardından kurulan DYP-ANAP koalisyonunun bozulmasından sonra DYP ile kurduğu "Refah-Yol" koalisyonundaki uygulamalarıyla bu yüzünü göstermiştir. Ülkede gerginliği tırmandıran laiklik karşıtı uygulamaları (Tarikat şeyhlerine başbakanlık konutunda yemek vermek, Sincan'da Kudüs gecesi, Türban yasası v.b...) sonucu 21 Mayıs 1998 tarihinde "laikliğe aykırı faaliyetleri" gerekçe gösterilerek Anayasa Mahkemesi'nin kararıyla kapatılmıştır.

2.1.3.2.3 Refah Partisi'nin Ekonomi Politikası

RP, programında ekonomi politikasını Kapitalist ve Sosyalist sistemlerin dışında farklı bir sisteme dayandırmıştır. Üçüncü bir sistem olarak öne sürülen "Adil Ekonomik Düzen" in, ekonomik sorunların çözümünde bir reçete olduğu öne sürülmüştür. Kitleselleşme hedefine uygun olarak da ekonomik sorunlar, toplumun tüm kesimlerini kapsayıcı bir şekilde ele alınmıştır. Ekonomik sorunların nedeni ve sorumlusu olarak "taklitçi zihniyet" gösterilmiştir.

Erbakan'ın, kiteselleşmenin ilk adımı olarak görülen 4. Büyük Kongre'de ekonomik olarak yaşanan sorunları ve bu sorunların topluma getirdiği ağır maliyeti tek tek sıralamış, işsizlik enflasyon, pahalılık ve geçim sıkıntısı, gelir dağılımındaki bozukluk, geri kalmışlık, borçlar ve faiz yükü, ekonomideki dışa bağımlılık, vergi sistemi ve özelleştirme politikalarındaki yanlışlık ve eksiklikler gibi konulara tek tek değinmiş ve bunun topluma getirdiği yükün üzerinde durmuştur. Faiz ve kredi sistemine ağır eleştiriler getirmiştir⁸⁵.

Erbakan'ın 4. Büyük Kongre'de yaptığı konuşma, ekonomik sorunları derinden hisseden dar gelirli kesimleri hedeflemiş ve bu kesimlerin desteğini sağlamaya yönelik popülist söylemleri içermektedir⁸⁶. "İşte geri kalmış Türkiye", "asıl gerici bunlardır." söylemini kongre salonundan meydanlara da taşıyan Erbakan, ülkenin sırtına yüklenmiş olan borç ve faiz yükünü, "Doğan her çocuk 15 milyon borçla

⁸⁵ Necmettin Erbakan, 1993, s. 44-60.

⁸⁶ "Nüfusun yarısı köyde yaşıyor. Ama köyde yol, su, elektrik yok. 1993 yılı bütçesinden içme suyu karşılığı 32 bin köy e 27 milyon köylü için ayrılan 655 milyardır. Ankara'da bale okuluna ayrılan pay ise 744 milyardır. Şehirde yaşayan nüfusun yüzde 70'i gecekonducularda yaşıyor, bunun da suyu yok, yolu yok." ; Necmettin Erbakan, 1993, s. 47.

doğuyor, borçla yaşıyor. İşte iflas” gibi ifadelerle etkili ve açık bir biçimde ifade etmiştir⁸⁷. “Bu meseleler hakkında ne ciddi ve ilmi teşhisleri ne meselelerin çözümü için çare, plan ve projeleri, ne de meselelerin vüsatini ihata edebilecek bir kabiliyetleri mevcut değildir. Yaptıkları iş sadece şov; sadece dinazor önünde fotoğraf çektirmek, sadece siz bizden daha çok hırsızısınız ithamlarıyla ortalığı bir çamur çevirmek.”⁸⁸.

Böylece, Erbakan, yoksul, umutsuz ve mevcut sistemden rahatsız kitlelere mesaj göndererek, RP'nin planı ve projelerinin diğer partilerden ve mevcut sistemden farklı ve iktidara hazır olduğu izlenimini yaratmaya çalışmıştır. 1980 öncesi dönemde Milli Görüş'ün koalisyon hükümetleri döneminde yaptıkları işleri sıralamış, RP'nin bir çözüm ve icraat partisi olduğu düşüncesini desteklemeye çalışmıştır.

Erbakan, “adil ekonomik düzen”in, hakka dayanan yönlendirici ve teşvik edici bir unsur olduğunu, kara izin verdiğini, haksızlık ve sömürü aracı olan faizi yasakladığını ve serbest piyasa rekabetini ve mülkiyet hakkını esas alarak tekelleşme ve vurgunculuğa olanak tanımayacağını, böylece hakkı üstün tutan bir yapıyı getireceğini ifade edilmiştir⁸⁹.

Ekonomide adil düzenden söz edebilmek için 31 temel esasın yerine getirilmesi gerekir. Bu esasların 3'ü genel esaslardır. 7 tanesi parayla, 7 tanesi krediyle, 7 tanesi vergiyle, 7 tanesi de sosyal güvenlik ile ilgilidir⁹⁰.

Adil ekonomik düzende şahıslar, ekonomik faaliyetleri yürütürken devlet ekonomisiyle ilgili genel hizmetleri, kalkınma planlarını ve tanzim işlerini yürütür. Ayrıca teşvik yöntemiyle yönlendirmelerde bulunmaktadır. Bu yönüyle adil

⁸⁷ y.a.g.e., s. 48-49.

⁸⁸ y.a.g.e., s. 54.

⁸⁹ Nazmi Üste, a.g.e., s. 60.

⁹⁰ Necmettin Erbakan, Tedavi Adil Ekonomik Düzen, Semih Ofset yayıncılık, Ankara, 1991(b), s. 14

ekonomik düzen, serbest piyasa ekonomisine yaklaşırken, İslami yapıya da uygun düşmektedir⁹¹.

Faizi, haksızlık ve zulüm olarak tanımlayan adil düzen, faizsiz olarak işleyen 7 tür kredi sistemi önermektedir. Bunlar, ortaklık kurma, hakkı müktesep karşılığı kredi, emek karşılığı kredi, rehin karşılığı kredi, ödenmiş vergi karşılığı kredi, yatırım projesi karşılığı kredi, selem senedi karşılığı kredi olarak sayılmıştır⁹².

İslami ekonominin en önemli ilkelerinden biri olan faiz yasağı konusunda çok çeşitli tartışmalar yapılmaktadır: Kuran-ı Kerim’de sözü edilen yasaklanmış faizin (Riba), bilinen klasik faizi mi, yoksa tefeci faizini mi ifade ettiği konusunda temel bir anlaşmazlık bulunmaktadır⁹³. Faizin kalkmasıyla sömürü, adaletsizlik ve eşitsizliğin ortadan kalkacağı kesin bir dille ifade etmek mümkün değildir. Zira, faize ikame olarak geliştirilen faizsiz bankacılık sisteminin, klasik sistemden daha sömürücü olduğu söylenmektedir⁹⁴. Aslında kelimenin Arapça kökenlerine inildiğinde İslami açıdan yasaklanan faiz değil de riba olduğu faizin Türkçe’de yanlış kullanıldığı ortaya çıkmaktadır⁹⁵.

⁹¹ "...Ömer Çarpa gibi İslam iktisatçıları ise, İslam'ın serbest piyasa demek olduğunu savunurken, Muhammed'in Mekke'de pazarları dolaşırken fiyatlara karışmamasını, narh koymamasını örnek göstererek" piyasa mekanizmasının, İslam ekonomik sisteminin bir unsuru olarak kabul edildiğini" belirtiyor. Çarpa'ya göre, "İslamiyet, özel mülkiyet ve piyasa mekanizması müessesesini kabul eder."; Fehmi Köfteoğlu, "İslam Ekonomisi", **İktisat Dergisi**, Sayı: 35, Temmuz 1994, s. 34.

⁹² Adil Düzenin ön gördüğü kredi türlerine ilişkin bilgi için bkz; Necmettin Erbakan, 1991 (b), s. 17-25.

⁹³ Prof. Mannan da, bu konuya dikkat çekerek şunları söylüyor; "Bazı eğitim görmüş Müslümanlar bile, İslam'ın faizi değil Riba'yı yasakladığını söylüyor. Onlar üretim faaliyetinde bulunmak amacıyla alınan ödünç para için ödenen faize, Kur'an esaslarının karşı olmadığını ileri sürerler."; Fehmi Köfteoğlu, a.g.m., s. 30.

⁹⁴ Dip not: Bankaya yatırılan para ile vade sonunda elde edilen faiz getirisi, İslami banka olarak tanımlanan özel finans kurumlarının "kar payı" adı altında sağladıkları getiri ile hemen her döneminde aynı oranda gerçekleşmektedir. Bu durumu gösteren tablo için bkz., Fehmi Köfteoğlu, a.g.m., s. 28.

⁹⁵ Konunun anlaşılabilmesi, üç sözcüğün iyi ayrıt edilebilmesine bağlıdır: Fazlalık, artı ürün anlamına gelen faid, yarar, fayda anlamındaki feide ve tefecilik demek olan riba. Günümüz Türkçe'sinde feide sözcüğü yanlış olarak faiz anlamında kullanılmaktadır. Kullanılması gereken yani faiz ibaresini karşılayan sözcük faiddir. Riba kelimesi ise Türkçe'de tefeciliğin karşılığıdır ve yasaklanan budur.; Faik Bulut, "Tessedürlü Kapitalizm", **İktisat Dergisi**, Sayı: 30, s. 54; Nazmi Üste, a.g.e., s. 62.

Adil ekonomik düzende herkes ürettiği kadar malı tüketme hakkına sahiptir. Böylece piyasada arz edilen malların değeri kadar halkın cebinde para vardır. Bu, para=mal anlamına gelmektedir⁹⁶.

Erbakan, adil düzeni, tüm olumsuzlukları giderecek bir program veya sistem gibi sunarken, bu çözümlerin nasıl gerçekleşeceğine ilişkin projeleri belirtmekten kaçınmıştır. Adil Düzen'i mevcut ekonomik sistemden rahatsız bütün kesimlerin sorunlarını çözecek kapsayıcı bir program şeklinde sunan Erbakan, adil düzeni konuşmalarında slogan haline getirmiştir⁹⁷.

Adil düzen, ekonomik yönünün yanında siyasal yöne de sahip bir düzendir. Şu anda uygulanan rejimi "aldatma rejimi" olarak tanımlayan Refah Partililer adil siyasal düzene ulaşmayı hedeflemektedirler.

2.1.3.2.4 Refah Partisi'nin Dış Politikası

Refah Partisi (RP), Türkiye'nin 4 temel sorunu arasında gösterdiği dış politika konusundaki hedeflerini üç esasta toplamaktadır: Şahsiyetli dış politika, hakların korunması, uydu değil, lider ülke Türkiye.

Bu söylem, dayanağını milli görüş hareketi ve adil düzenden almaktadır. Bu anlamda milli görüş dış politikadaki rotasını kendi değer yargılarına yön veren inancın doğduğu rotaya çevirmiştir. Bu rota, adil düzene göre, bu güne kadar taklit edilen Batı değil, doğal bir parçası olunan İslam'dır.

⁹⁶ Necmettin Erbakan, 1991 (a), s. 26.

⁹⁷ Erbakan konuşmalarında adil ekonomik düzen hakkında şunları söylemektedir: "Adil düzen arabanın düz yola gitmesidir. Gerçek özel sektör ve piyasa ekonomisi düzenidir. Planlı ve programlı bir tatbikatla adil düzene geçilecektir... Adil Düzen'de zengin vatandaş, zengin devlet gerçekleşecek... Haksız vergiler bir bir ortadan kaldırılabilecek... Sağlık, yaşlılık ve işsizlik sigortası, geçinemeyen veya geliri giderine kalmıyana devlet bütçesinden ödenecektir...Kredilendirme hakkani esaslara göre...nazara alınacaktır...Bölgelerarası dengesizliği giderecek tedbirler alınacaktır...İstihdam artacaktır...Adil Düzen, ihracat patlamasını sağlayacaktır...Adil düzende bütün ekonomik faaliyetlerin şahıslar ve özel sektör tarafından yapılması esastır."; Necmettin Erbakan, 1993, s. 66-69.

RP'ye göre, bu esaslar doğrultusunda Türkiye'nin dünyaya karşı bir sorumluluğu vardır. Bu sorumluluk adil düzeni kurarak dünyaya iyi bir örnek oluşturmanın verdiği sorumluluktur⁹⁸. Bu sorumluluk yerine getirilirken, tüm Müslüman ülke ve toplulukların bir araya gelmesi amaçlanmıştır. Bu amaca ulaşmak için beş önemli adım atılması planlanmıştır.

İlk olarak, "Müslüman Ülkeler Birleşmiş Milletler Teşkilatı" kurulmalıdır. Çünkü partiye göre dünyada hakkı ve adaleti ancak bu oluşum sağlayacaktır. Mevcut "Birleşmiş Milletler Teşkilatı" ise, sadece "Büyük İsrail" in kurulmasına hizmet etmektedir.

Diğer önemli adım, mevcut "NATO" yerine, "Müslüman Ülkeler Savunma İşbirliği Teşkilatı" kurulmalıdır. Erbakan tarafından Müslüman ülkelerin NATO'su olarak adlandırılan bu teşkilat, caydırıcılığı sayesinde dünyadaki haksız saldırıların önlenmesi sağlanacaktır⁹⁹.

Üçüncü adım, "Müslüman Ülkeler Ortak Pazarı Teşkilatı ve Birliği"nin kurulmasıdır. Adil düzene göre, bu oluşum sayesinde İslam alemi tek pazar uygulamasına geçecektir. Bu sayede Avrupa Topluluğu'na bağlı olan Türkiye yerine İslam alemine liderlik eden lider bir Türkiye yaratılabilecektir¹⁰⁰.

Dördüncü adımda "Müslüman Ülkeler Ortak Para Birimi"ne geçilmesi öngörülmüştür. Gerekçe olarak, günümüzde Müslüman ülkelerin tüm ticari ilişkilerinde dolar rezervinin emperyalizme ve Siyonizme hizmet etmesi gösterilmiştir. Yeni para birimine geçişi sağlamak için "artık biz mallarımızı yeni para birimiyle satacağız" şeklinde dünyaya bir duyurunun yapılması yeterli görülmüştür¹⁰¹.

⁹⁸ Necmettin Erbakan, 1991 (c), s. 32.

⁹⁹ y.a.g.e., s. 33.

¹⁰⁰ Nazmi Üste, a.g.e., s. 68

¹⁰¹ Necmettin Erbakan, 1991 (c), s. 35.

Son adım olarak da “Müslüman Ülkeler Kültür İşbirliği Teşkilatı”nın kurulması düşünülmektedir. Bu teşkilat her şeyden önce Müslüman ülkelerdeki üniversitelerin, enstitülerin ve araştırma müesseselerinin arasındaki koordinasyonun, ilim ve teknoloji sahasındaki işbirliğinin sağlanması hedeflenmektedir¹⁰².

Refah Partisi'nin öngördüğü bu beş adımın atılması dünyadaki tüm Müslüman devletlerin ve toplulukların istek ve desteğine bağlı olduğu için, bütün bu ülkelerin aynı iradeyi göstermemesi yolunda nasıl bir politika izleneceği programda açık olarak belirtilmemiştir. Bunun dışında, halen birbiriyle savaş halinde olan aralarında mezhep ayrılığı gibi nedenlerle yüzyıllardır anlaşmazlık bulunan bazı Müslüman toplulukların bir araya getirip aynı amaca kanalize edebilmenin güçlüğü ortadadır¹⁰³.

RP programında dışarıda yaşayan Türkler ve Müslüman topluluklara da yer vererek, dışarıda yaşayan Türklerin hepsini, cemaat anlayışı gereği Müslüman topluluk olarak kabul etmiş, bu toplulukların bağımsızlığa ulaşmaları için her türlü çabanın gösterileceğini vurgulamıştır. Bu toplulukların bağımsız olamamaları durumunda ise, yaşadıkları ülkelerde başta insan hakları olmak üzere her türlü hakka kavuşmaları için uğraş sarfedileceği belirtilmiştir¹⁰⁴.

Programında dış Türkler ve Müslüman topluluklarla ikili konulara da değinen RP, dış Türkler'in hepsini birer birer Müslüman topluluk olarak kabul etmiş, bu toplulukların bağımsızlığa ulaşmaları için her türlü çabanın gösterileceğini vurgulamıştır. Eğer tüm çabalara karşın bu toplulukların bağımsız olmaları o an için mümkün değilse bu sefer içinde yaşadıkları ülkelerde başta insan hakları olmak üzere her türlü hakka kavuşmaları için uğraş sarf edileceği belirtilmiştir.

RP'ye göre, Türkiye'nin uyguladığı dış politika Amerika ve İsrail'in çıkarlarına hizmet etmektedir. Amerika ve İsrail'i düşman olarak gören bu milli görüş ideolojisi, Türkiye'nin uyguladığı dış politikanın, emperyalizme ve siyonizme hizmet ettiğini

¹⁰² y.a.g.e., s. 35.

¹⁰³ Nazmi Üste, a.g.e., s. 69.

¹⁰⁴ Necmettin Erbakan, 1991 (c), s. 37.

savunmaktadır. Batılı güçlerin hedefi, Türkiye’yi İsrail ile birlikte Avrupa Topluluğu üyesi yapmak ve sonuçta İsrail ile Türkiye’nin tek devlet haline gelmesini sağlamaktır¹⁰⁵.

RP, dış politikadaki hedeflenen bu oyunu bozmayı amaç edinmiştir. Seçim kitapçıklarında ve parti yayınlarında bu amaç, dış politikada uydu olmaktan kurtulmak, “şahsiyetli dış politika” sloganlarıyla ifade edilmiştir¹⁰⁶.

Milli görüş hareketi ideolojisinin dış politika ayağı, Türkiye’nin çıkarlarına dokunan her türlü olumsuzluğun altında emperyalist dış güçleri görmektedir. Müslümanlık-Hıristiyanlık çatışmasını, Türkiye ile Batılı ülkelerin arasındaki ilişkilerin kötü olmasının ana sebebi olarak gören bu anlayış, Türkiye halkının özellikle gelenekçi çevrelerinde yaygındır. RP, özellikle Bosna ve Kafkaslardaki çatışmaları AB ile Türkiye arasındaki ilişkileri bu doğrultuda değerlendirerek, Türkiye’nin bu konulara ilişkin politikalarını eleştirmiştir.

RP’ye göre, AB’ye tam üyelik başvurusu ve Gümrük Birliği Antlaşması ekonomik ve ticari bir tercih değil, siyasi ve ideolojik bir tercihtir. Bu anlamda Gümrük Birliği, Türkiye’yi Batı’ya bağlama ve Türkiye’nin Batı tarafından kontrol altına alınma girişimidir. Bu yüzden Türkiye’nin nihai yeri ve tercihi Batı kampı değil, İslam dünyasıdır¹⁰⁷.

¹⁰⁵ y.a.g.e., s. 12.

¹⁰⁶ RP’nin dış politikaya ilişkin görüşlerini, Erbakan’ın 4. Büyük Kongrede yaptığı açıklamalardan da takip edebiliriz; “Sorarım size bizim askerlerimiz Bosna’da değil de, Somali’de ne arıyor. Amerika istedi diye Silahlı Kuvvetlerimizi Somali’ye gönderdiler. Amerika, Afrika ve Hint Okyanusunda kendine üs edinsin. Somali’nin petrolünü sömürsün. Müslüman Somali halkını öldürsün-vursun. İslami bir yönetim kurmuş olan Sudan’a Somali’den hücum ederek, oradaki yönetimi devirsin... Bu taklitçi yönetimler, Orta Asya’da hürriyetlerine kavuşan Müslüman Türk ülkelerine kendi anlayışlarına göre bir laiklik ihraç ederek onların, yeniden kendi dinleri olan Müslümanlığı öğrenmeleri ve Müslümanlık şuuruna dönmelerine mani olmak için ellerinden ne gelirse yapıyorlar. Bu taklitçiler, dış güçlerin Müslüman ülkeleri birbirine düşürmek için oynadıkları her oyuna koşarak alet oluyorlar. Bu taklitçiler, Türkiye’deki su kaynaklarını Ortadoğu’daki Müslüman ülkelere değil, ABD öyle istiyor diye İsrail’e tahsis etmek için bütün güçleriyle çırpınıyorlar.”; Necmettin Erbakan, 1993, s. 74-75-76.

¹⁰⁷ “Bütün insanlığın kurtuluşu için yeryüzünde kuvveti değil, hakkı hakim kılmak, sömürü değil, Adil Düzeni hakim kılmak için bir an evvel İslam Birliği’nin kurulması gereklidir.”; Necmettin Erbakan, 1993, s. 76.

RP'nin ortaya koyduğu modelde, Batı ile ilişkilerin tamamen kesilmesi de öngörülmemiştir. Dünya'nın bugün geldiği noktada, Batı ile ilişkilerin kesilmesinin mümkün olmadığını gören RP Refah-Yol döneminde Batıyla olan ticari, ekonomik, siyasi ve askeri işbirliğinin sürdürülmesinden yana olmuştur. Kaldı ki, "adil düzenin" hiçbir kimseye ve topluluğa ne kin ne intikam ne de düşmanlık hissi yoktur. Bu düzenin tek amacı herkese iyilik ve saadettir. Bu nedenle sanayileşmiş olan batı ülkeleriyle barış ve dostluk temeline dayalı ilişkiler yürütülecek ve bu arada özellikle bu ülkelere gidilmesi teşvik edilecektir. Bu arada o ülkelere adil düzen tanıtılacak ve mevcut düzenleri nedeniyle çektikleri acılardan kurtulmaları için her türlü gayret gösterilecektir¹⁰⁸.

Batı ile bu ilişkiler yürütülürken, kesinlikle Batı ile entegrasyon düşünülmemekte, tam aksine entegrasyonu engelleyici politikalar üretilmektedir. Dolayısıyla bu ilişkiler Batı ile bir ortak şekilde değil, karşılıklı çikara dayalı bir işbirliği şeklinde gelişmelidir. Böylece Türkiye öncelikli hedefi olarak, kendi tarihsel ve kültürel coğrafyasına uygun ve uyumlu politikalar izleyebilecektir.

Özetle, RP, dış politikadaki gelişmelere, Türk halkının öteden beri taşıdığı kaygıları destekleyecek söylem ve örneklerle yaklaşmış, Müslüman ülkelere yönelik dış politika tercihinin geçerlilik kazandırmaya çalışmıştır. Bu politika, hem kendi doğal tabanına seslenen, hem de Türkiye'nin dış politikada izlediği tutumdan rahatsız olan kitlelere dönük popülist bir siyasi stratejidir. "Şahsiyetli dış politika", "Bosna, Azerbaycan, Kıbrıs ancak RP iktidarıyla kurtulur." söylemi bu politikaların yansımasıdır. RP'nin dış politika ile ilgili bu düşünce ve faaliyetleri, yalnız yurt içinde değil, yurt dışında da büyük yankı uyandırmıştır.

¹⁰⁸ Necmettin Erbakan, 1991 (c), s. 38.

2.1.3.3 Refah-Yol İktidarı: 28 Şubat Süreci ve RP'nin Kapatılması

2.1.3.3.1 Refah-Yol İktidarı ve Siyasal İslam

27 Mart 1994 Yerel Yönetim Seçimlerinde büyük bir oy potansiyeline sahip olduğu anlaşılan RP, 24 Aralık 1995 Genel Seçimleri'nden birinci parti çıkarak, kitleselleşme yolunda önemli bir yol aldığı ispatlamıştır. RP'nin ve İslam'ın yükselişi etrafında speküle edilen bu durum esasen, Türkiye'deki yanlış demokrasi kurgusunun kaçınılmaz sonucudur. Diğer bir deyişle, siyaseti çatışma olarak algılayan sol ve sağda bölünmüşlük, diğer siyasal partilerin uzlaşma kültürünü geliştirmekteki beceriksizlikleri, halkın arayışlarına net yanıt verecek somut programlar üretemeyişleri, RP'nin düzene alternatif slogan üreten ve toplumda marjinal bir yeri olması beklenen sisteme karşıt görüşü, 1995 seçimlerinde RP'yi birinci parti yapmıştır¹⁰⁹.

1995 Genel Seçimleri öncesinde RP'ye en çok yüklenen liderlerin başında gelen Tansu Çiller, seçimlerden sonra Necmettin Erbakan'ın başbakanlığında RP-DYP koalisyonuna sıcak bakmış ve Refah-Yol hükümeti "dönüşümlü başkanlık formülü ile 2 Haziran 1996 günü kurulmuştur. İlk sıra Erbakan'da olmak üzere kurulan Refah-DYP koalisyonu 8 Temmuz 1996 günü TBMM'de, 265 ve 1 çekimsere karşı, 278 ile güvenoyu almıştır. Yeni kabinede, Erbakan Başbakan, Çiller ise Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı olmuştur. "Böylece, Erbakan, Cumhuriyet tarihinde ilk kez, şeriat özlemlerini de içinde barındıran siyasal İslam adına, demokratik rejimin kurallarına uygun olarak normal yollarla Başbakanlık koltuğuna oturmuş"tur¹¹⁰.

¹⁰⁹ Tülay Özüerman, a.g.e., s. 71.

¹¹⁰ "Cindoruk milletvekili seçimlerinde aday olmadığı için, Parlamentoda değildi. Fakat başta İsmet Sezgin olmak kaydı ile, bir grup milletvekili arkadaşı ile birlikte Refah-Yol hükümetinin kurulmasına karşı ciddi bir muhalefet yürütüyordu. Nitekim, Çiller Erbakan ile koalisyona yanaşınca, bu muhalif grup tutumunu iyice sertleştirdi. Son aşamada, DYP'nin Meclis Grubunda Çiller'e muhalif olan on milletvekili, Refah-Yol hükümetinin güven oylamasında "red" oyu kullandı. Böylece, DYP'den fiilen ilk kopma gerçekleşmiş oluyordu. Bu milletvekilleri daha sonra, Hüsamettin Cindoruk'un Genel Başkanlığı'nda Demokrat Türkiye Partisi (DTP) adıyla yeni bir parti kurdular... Demokrat Türkiye Partisi, Çiller'in ve DYP'nin yazgısını önemli ölçüde etkiledi. Refah-Yol hükümetinin iktidardan uzaklaştırılması sırasında aranan yeni hükümet kombinezonlarında, ANAP ve DSP ile koalisyon ortağı olarak, Refah-Yol'un tarihe gömülmesine önemli bir katkıda bulundu.";Emre Kongar, 1999, s. 275.

RP'nin iktidara gelmesi, Necmettin Erbakan'ın Başbakan olması özellikle "laik cephe" olarak nitelendirilen toplumun bir kesiminde "şariat düzeni" ve "irtica" endişesinin tekrar canlanmasına neden olmuştur. Bu gerilimin canlanmasını sağlayan da bizzat Necmettin Erbakan'ın bazı sözlerinin, RP'li belediye başkanları ve milletvekillerinin yaptığı açıklamalarının medya aracılığıyla gündeme getirilmesidir.

Erbakan, hukuk devleti anlayışının savunuculuğuna soyunurken, özellikle İslami kesimleri hoşnut edecek yeni bir kavramı da dile getirmiştir. Bu kavram "çok hukuklu sistem"dir. Erbakan, 23 Mart 1993 günü TBMM Başkanı Hüsamettin Cindoruk'un Başkanlığı'nda, siyasi parti liderlerinin yaptığı konuşmada "çok hukuklu sistem" kavramını ortaya atmıştır:

"Benim inandığım şekilde sen yaşayacaksın, tahakkümün ortadan kalkmasını istiyoruz. Çok hukuklu bir sistem olmalı, vatandaş genel prensiplerini içerisinde kendi istediği hukuku kendisi seçmeli, bu bizim tarihimizde de olagelmıştır. Bizim tarihimizde çeşitli mezhepler olmuştur, herkes kendi mezhebine göre bir hukuk içinde yaşamıştır. Niçin ben başkasının kalıbına göre yaşamaya mecbur muyum?... Hukuku seçme hakkı inanç hürriyetlerimizin ayrılmaz bir parçasıdır."¹¹¹.

İslami akımların çeşitli eylem ve olaylar aracılığıyla kendini açıktan açığa hissettirdiği bir dönemde Erbakan, RP'nin mutlaka iktidara geleceğini, Adil Düzen'in kurulacağını, bunun önünde hiçbir gücün duramayacağını şu sözlerle vurgulamıştır:

"Refah Partisi iktidara gelecek,. Adil Düzen kurulacak. Sorun ne ? Geçiş dönemi sert mi olacak, yumuşak mı olacak, kansız mı olacak. Bu kelimeleri kullanmak istemiyorum ama bunların terörizmi karşısında herkes kendini açıkça görsün diye bu kelimeleri kullanma mecburiyetini duyuyorum. Türkiye'nin şu anda bir şeye karar vermesi lazım. Refah partisi adil düzen getirecek. Bu kesin şart, geçiş

¹¹¹ Hürriyet Gazetesi, 24.03.1993.

dönemi yumuşak mı olacak, sert mi olacak, tatlı mı olacak, kanlı mı olacak. 60 Milyon buna karar verecek.”¹¹².

RP'nin büyük ortak olarak yer aldığı Refah-Yol hükümetinin icraatlarıyla ülkedeki iç ve dış siyasetin ne gibi dönüşüm ve değişimler geçireceği bütün bu söz ve açıklamaların ışığında tartışılmış ve irtica konusu medyada gündemde tutulmuştur.

Koalisyonun büyük ortağı olarak siyasal modelini belirli sınırlar içinde uygulama olanağına kavuşan RP, söylemde ve uygulamada, ekonomik sorunlar üzerine ağırlık vererek politika üretmeye başlamıştır. Uygulamada gerçekleşme olasılığı zor görünen bu paketler “kaynak paketler” adı altında halka duyurulmuş ve bu paketlerin bir dizi ekonomik programla yürütüleceği söylenmiştir. Sonuç olarak bu paketler tasarıdan öteye gidememiştir. Refah-Yol döneminde, milli görüş hareketinin dinamiklerinden birini oluşturan MÜSİAD (Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği) da etkin bir rol oynamıştır. Özellikle MÜSİAD'ın düzenlediği ve İslam ülkelerinin iş adamlarının katıldığı uluslararası toplantılar siyasi bir boyuta taşınarak, “Büyük İslam Birliği Projesi” gündeme getirilmiştir.(Buraya ekonomi ile ilgili kitaplar yazılacak)

Başbakan Necmettin Erbakan'ın yaptığı dış geziler ise “İslam Birliği” söyleminin içini dolduran bir boyutta gerçekleştirilmiştir. Erbakan, İslam ülkeleriyle ilişkilerin pekiştirilmesi yönünde ilk dış gezilerini bu ülkelere yapmıştır. İran ve Libya gezileri, Erbakan'ın İslam dünyasındaki ilişkilerini tartışmaya açarken, o ana kadar Türk dış politikasında önemli bir yer tutmayan Nijerya ve Batı'nın mesafeli yaklaştığı Sudan gibi ülkelerin, Erbakan tarafından ziyaret edilmesi Milli Görüş hareketinin geleneksel söylemini ve yapısını yeniden açığa çıkarmıştır. Sekiz İslam ülkesinin Dışişleri Bakanları'nın katıldığı D-8 ülkeleri toplantılarının İstanbul'da Erbakan tarafından başlatılmasıyla Türk dış politikasının öncelikli hedefleri arasında bulunmayan böyle bir oluşumun temellerinin atılması yine Erbakan'ın Türkiye'nin

¹¹² Milliyet Gazetesi, 14.04.1994.

liderliğinde İslam Birliği'ni gerçekleştireceği mesajını vermeye yönelik iç politika malzemesi niteliğini taşıyan gelişmeler olmuştur.

Erbakan, tabanını ve partisini destekleyen sosyo-kültürel, dini ve siyasal dinamiklerin istek ve beklentilerini kısa vadede karşılayacak İslami motiflerle bezenmiş bir modeli ve yönetim biçimini dış politika ve ekonomi alanlarında uygularken ,toplumsal alanda da aynı adımı atmaktan kaçınmamaktadır. Erbakan, bazı tarikat ve İslami cemaat liderlerine, devrim yasalarına aykırı kıyafetleriyle geldikleri Başbakanlık Konutu'nda iftar yemeği vermiştir. Ocak 1997 günü verilen bu yemeğin yankıları kamuoyunda devam ederken, kısa bir süre sonra Bakanlar Kurulu kararnamesiyle kamu kurumlarında mesai saati iftar saatlerine uygun biçimde değiştirilmiştir. Aynı günlerde baş örtüsü yasağını kaldırmaya yönelik bir kararname Bakanlar Kurulu'nda imzaya açılmıştır.

Refah-Yol hükümeti döneminde RP tarafından yaratılan İslami motifle süslenmiş bu tablo, RP'li bazı milletvekili, belediye başkanı ve yöneticilerin açıklamaları ve etkinlikleriyle gerilimi daha da tırmandırmıştır.

Sincan Belediye Başkanı Bekir Yıldız, İran Büyükelçiliği ile birlikte düzenlediği "Kudüs Gecesi" o dönemde İslami canlanmanın göstergelerinden biri olmuştur¹¹³.

RP'nin devlet ve toplum katında İslami bir kimlik oluşturmaya yönelik bu uygulamaları ve bunu dile getiren açıklamaları ülkenin gündeminde ilk sıraya yerleşen "irtica" tartışmalarını canlandırırken, irticai faaliyetler Türk Silahlı

¹¹³ Kayseri Belediye Başkanı Şükrü Karatepe'nin 10 Kasım 1996 günü yapılan anma törenlerinde "süslü püslü görünüşüme bakıp da laik olduğumu sakın sanmayın. Belki Başbakan'ın, bakanların, milletvekillerinin bazı mecburiyetleri vardır. Ancak sizin hiçbir mecburiyetiniz yok. Bekledik biraz daha bekleyeceğiz. Gün ola harman ola. Müslümanlar, içindeki hırsı, kini, nefreti eksik etmesin" şeklindeki konuşması rejime duyulan öfkenin dile getirilmesidir.....Partinin yönetim kadroları, seçim dönemlerinde oluşturulan ve aktarılan liberal söyleme karşın, içlerinde İslami esasların ve yaşama biçiminin belirlediği bir devlet modelini savunmuşlardır.; **Milliyet Gazetesi**, 11.10.1996; Şanhurfa Milletvekili İbrahim Halil Çelik'in bir başka bitmeyen tartışmayı, yani imam hatip okullarına ilişkin açıklaması bu yönelimin bir diğer ifadesidir.: "RP iktidarında imam hatipleri kapatmaya kalkarsanız kan dökülür. Cezayir'den beter olur. Ben kan dökülmesini istemiyorum. Demokrasi böyle gelecek, fıstık gibi olacak. Ordu 3500 PKK'ıyla baş edemedi. 6 milyon İslamcıyla nasıl baş edecek.;" **Hürriyet Gazetesi**, 09.05.1997.

Kuvvetleri tarafından takibe alınmış, muhalefet partileri Refah-Yol hükümetinin bu faaliyetleri cesaretlendiren uygulamalarını eleştiri yağmuruna tutmuş, sivil toplum kuruluşları tepkilerini her platformda dile getirmiş, medya, irticai faaliyetlere yönelik tartışma ve tepkilerini ekran ve sütunlarına taşımıştır.

RP'nin 5. Büyük Kongresi, irtica tartışmalarının hat safhada olduğu böylesi bir gergin ortamda, Necmettin Erbakan'ın başbakanlığı döneminde yapılmıştır. RP'nin 13 Ekim 1996 günü Ankara'da yapılan 5. olağan Kongresi'nde, rejime karşı bir değil, rejimle uyumlu bir söylem kullanılmıştır. Erbakan'ın konuşmasında "inanç tipi rejim" getirmeyeceklerine dair güvence vermesi, "sakallı olana da, sakalını kesene de saygılıyız" diyerek Afganistan'daki Taliban hareketi gibi olmayacaklarını vurgulaması, toplumun tüm kesimlerine mesaj veren bir söylem olmakla birlikte, bu söylem RP'nin geleneksel tabanında tepki almıştır.

Erbakan konuşmasında, Atatürkçülük ve laiklik kavramları üzerinde durmuş ve gerçek Atatürkçünün RP olduğunu söylemiştir. Erbakan Atatürkçülük hususunda şunları söylemiştir:

"Cumhuriyeti kuranlar Milli Görüşçüdürler. Ne solcudurlar, ne masondurlar...Bazı kesimler Atatürk ilkelerine karşı fikirlerini millete yutturmak istiyorlar. Atatürk'ün en çok üzerinde durduğu prensipler, akılcılık, bağımsızlık, kendi gücüyle kalkınma, sanayileşme, muasır medeniyetlerin üstüne çıkma, şahsiyetli dış politikadır. Bunun bayraktarlığını RP yapıyor."¹¹⁴ Erbakan'a göre, bağımsızlık, şahsiyetli dış politika, akılcılık, kendi gücüyle kalkınma, sanayileşme, muasır medeniyetlerin üstüne çıkma İslami kesimlerin de reddedemeyeceği bir söylemdir.

Bu anlamda Erbakan'a göre, bağımsızlık, şahsiyetli dış politika, akılcılık, kendi gücüyle kalkınma, sanayileşme, muasır medeniyetlerin üstüne çıkma İslami kesimlerin de reddedemeyeceği bir söylemdir.

¹¹⁴ **Milliyet Gazetesi**, "Hoca Merkeze Soyunuyor", 14.10.1996; **Yeni yüzyıl gazetesi**, "RP hem laik, hem Atatürkçü", 14.10.1996; **Radikal gazetesi**, "Erbakan Hoca artık laik", 14.10.1996; **Cumhuriyet Gazetesi**, "Erbakan'dan takiye", 14.10.1996;

Erbakan 5. Kongre’de demokrasinin ve laikliğin de gerçek savunucusunun RP olduğunu vurgulamıştır. “RP laiklik karşıtıdır dediler. Nasıl iflas ettiklerini gördüler. Gerçek demokrasiyi biz yürütüyoruz. RP demokrasinin teminatıdır. Bu gerçek apaçık ortaya çıkmıştır. RP, İran tipi bir rejim de getirmez. Gördüğünüz gibi Türkiye hiçbir ülkeye bantzemez. Türkiye’nin yönetimi kendi Anayasası’nda belirlenmiştir. Biz bu Anayasa içerisinde, bu esaslar dahiline Türkiye’yi yüceltiyoruz. Çünkü bu cumhuriyeti biz kurduk, onu biz yücelteceğiz. Yeniden büyük Türkiye’yi kuruyoruz.”¹¹⁵.

Erbakan orduya da mesaj göndermiştir. “Kahraman ordumuzla ülkemize hizmet için gece-gündüz ve tek vücut olarak, el ele çalışıyoruz. Karhama ordumuzla iftihar ediyoruz.”¹¹⁶ diyerek RP ile Türk Silahlı Kuvvetleri’nin aynı saflarda olduğunu, aralarında hiçbir anlaşmazlık bulunmadığını öne sürmüştür.

Erbakan ve RP’li yöneticilerin daha önce yaptığı açıklamaların toplumda yarattığı gerginlik ve başta Silahlı Kuvvetler olmak üzere çeşitli kurum ve kuruluşlardan aldığı tepkiler nedeniyle RP bu kongrede ortamı yumuşatıcı, gerginlikten uzak bir söylemi tercih etmiştir. Özetle, Erbakan’ın bu kongredeki konuşması, ikili bir işlevi yerine getirmeye yöneliktir. Erbakan ve RP, Türkiye’nin içinde bulunduğu gergin atmosferi azaltmak için girişimde bulunmuş, kendilerine yönelik eleştirileri, uzlaşmacı bir tavırla karşılayarak bu eleştirilerin haksız olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. İkinci işlev ise, Erbakan ve RP’nin devlete ve orduya “rejim içerisinde bir siyaset” güvencesi vermesi olmuştur¹¹⁷.

¹¹⁵ Necmettin Erbakan, 1996.

¹¹⁶ y.a.g.e

¹¹⁷ Bu işlevlere karşı kongrede özellikle İslami tabana yönelik simgeler de kullanılmıştır. Örneğin, Kongreye Müslüman kardeşler, Hamas ve FİS gibi şeriat düzeninin mücadelesini veren, bu yolda şiddete başvurmaktan da kaçınmayan İslami örgütlerin temsilcileri çağırılmıştır. Bununla birlikte birçok İslam ülkesinden üst düzey politikacı ve devlet adamı da kongreye katılmıştır. Örneğin Afganistan Başbakan Yardımcısı Ahmet Zai, Kuzey Irak’ın dini lideri Şeyh Osman’ın kardeşi Seyda Sıdk Abdülaziz, Müslüman Kardeşler Örgütü’nün kurucusu Hasan El Benna’nın oğlu Seful İslam El Benna, Cezayir’de rejim muhalifi FIS’in teösilcisi Şeyh Ebu Amil, Ürdün’den Müslüman Kardeşler’in lideri Abdülmecit Thneba bu konuklardan sadece bir kaçıdır. Ayrıca Kongre salonunda kadınlarla erkeklerin ayrı ayrı oturması, kadınların parti yönetiminde bu kongrede de yer alması da RP’nin yaratmak istediği değişim rüzgarlarına karşın geleneksel yapısını korumaya özen gösterdiğinin işaretleri olmuştur.

Kongrenin medyada, RP'nin çizmeye çalıştığı manzarayı bütünleyen bir biçimde yer almıştır. Yeni yüzyıl yazarı Bilal Çetin, "Erbakan ve arkadaşları muhalefetle birlikte radikal İslamcı kimliği de geçmişte bırakmak istiyorlar...Erbakan Hoca ,değişimi bir an önce gerçekleştirip merkez partisi olmayı, merkezde DYP ve ANAP'ın bıraktığı boşluğu doldurmayı hedefliyor." şeklinde görüşlerini dile getirmiştir¹¹⁸. Gazetelerin başlıkları da bu tür yazı ve yorumları destekler niteliktedir. "Türkümlü, Laikim, Atatürkçüyüm", "Refah Merkez'i savunuyor", "Erbakan hoca artık Laik", "Hoca Kılık Değiştirdi", Refah'ın Sisteme Evlilik Teklifi", "Hoca'nın Atatürkçülüğü".

Refah-Yol iktidarı, özellikle de Refah Partisi'nin belediye başkanları ve milletvekilleri, "siyasal İslam'ın" daha çok şeriata ilişkin söylemlerini kamuoyunda tartışmaya açtılar. Dönemin İstanbul Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan "demokrasinin bir amaç değil araç" olduğunu söylerken, Başbakan Necmettin Erbakan özellikle üniversitelerdeki "türban" olayına değinerek, "rektörlerin türbanlı öğrenciler önünde selam duracağını" belirten açıklamalarıyla yükseköğrenim kurumlarında aslında fiilen kalkmış olan türban yasağını gereksiz yere bir kez daha tartışmaya açmıştır¹¹⁹. Refah-Yol iktidarı, birdenbire, Taksim Meydanı'na görkemli bir cami yapılması projesini de ortaya atmıştır. Bu tartışma, dini bir gereksinmeden çok, siyasal İslam'ın ideolojik ve simgesel bir atağını yansıtmaktaydı¹²⁰.

Refah-Yol iktidarı döneminde, siyasal İslam'ın canlanması, insanların inançlarını yaşayabilmesi sloganı ile, giyim kuşamdan, aile ve miras hukukuna kadar İslam ilkelerinin kendi yorumladıkları biçimde günlük yaşama geçirilmesi önerileri yoluyla, başta medya olmak üzere tüm kamuoyunun dikkatlerini, tarikatların ve cemaatlerin üzerine çekti¹²¹.

¹¹⁸ Bilal Çetin, "Erbakan ve Refah'ın Dönüm Kongresi", *Yeni Yüzyıl Gazetesi*, 14.10.1996, s. 5.

¹¹⁹ Emre Kongar, 1999, s. 275-276.

¹²⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz..Oktay Ekinci, *Bütün Yönleriyle Taksim Camisi Belgeseli*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1997.

¹²¹ "Bu çerçevede, İslam dininin en radikal görünümlü tarikatlarından olan Aczmençiler ve Türkiye'deki en yaygın cemaatlerden olan Nurcular, yaşam biçimleri, toplumsal ve dinsel önerileri ile yazılı ve elektronik medyanın gündeminin birinci sırasına oturdular."; Bkz Emre Kongar, 1999, s. 276.

Aynı dönemde, bazı tarikat şeyhleri ile müritleri arasındaki bir takım seks skandalları ve yasadışı mali ilişkiler, televizyon ekranlarına ve mahkemelere yansdı¹²². Emre Kongar'a göre, "...bu olaylar, Cumhuriyet'in kuruluşundan 74 yıl sonra, İslam dininin tarikatlar aracılığıyla hala, mali, ekonomik, toplumsal ve bireysel sömürü aracı olarak kullanılabildiği hakkında somut göstergeler" idi¹²³.

Aynı dönemde Çiller yönelik suçlamalar gündeme gelirken, Refah-Yol'un Çiller'i aklaması, örtülü ödenek skandalı, Susurluk kazasıyla ortaya çıkan devlet-mafya politikacı ilişkileri, sistemin ne derece yozlaştığını ortaya koyarken, toplumun tüm kesimleri tepkisini "sürekli aydınlık için bir dakika karanlık" eylemi ile göstermiştir. Tüm bu gelişmeler, ileride uzun süre tartışılacak olan 28 Şubat sürecini tetiklemiştir.

2.1.3.3.2 28 Şubat Süreci ve RP'nin Kapatılması

2.1.3.3.2.1 28 Şubat Süreci

RP'nin irticai faaliyetler ve irtica tartışmaları üzerine gerginleşen ortamı yumuşatma amacına yönelik mesajları (Özellikle 5. Büyük Kongresi'nde öne çıkan söylemler), İslami tabanda ve sistemin merkezinde gereken desteği bulamayınca, tartışmalar sürmüş ve siyasal yaşam daha da gerginleşmiştir. Türk Silahlı Kuvvetleri irticai faaliyetlere yönelik tepkisini daha açık ve sert bir şekilde dile getirmiş, bu da kamu oyundaki tartışmalara hız kazandırmıştır. "Sürekli aydınlık için bir dakika karanlık" eylemi her ne kadar, Susurluk olayı ile simgelenen "devlet-siyaset-mafya" üçgenine karşı "temiz toplum özlüklerini" dile getiren bir eylem olarak başladıysa da, bir süre sonra, Refah Partisi'nin bir takım yöneticilerinin de basiretsiz tutumları ile, Refah-Yol iktidarına karşı bir nitelik kazanmıştır¹²⁴.

¹²² Lütfi Kaleli, **Tarikat-Ticaret-Mafya-Siyaset**, Can Yayınları, İstanbul, 1997, s. 272-274; Emre Kongar, **Demokrasi ve Laiklik**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1997, s. 113-117.

¹²³ Emre Kongar, 1999, s. 276.

¹²⁴ y.a.g.e, s. 280. Ayrıca Bkz.; Lütfi Kaleli, a.g.e., s. 272-274; Emre Kongar, 1997, s. 113-117.

Şubat 1997'de yaşanan bir olayda Erbakan, Almanya'da "şeyhülislam" ilan edilen Ali Yüksel ve 40 kişilik heyete iftar yemeği vermiştir. Aynı günlerde RP Kayseri İl Örgütü başkanı Şerafettin Elmastaş, "Biz şeriat için varız. Adil düzeni ve hak düzenini kurup tek başımıza iktidar olacağız." demiştir.

Şubat 1997'de açıklanan Emniyet Genel Müdürlüğü'nün raporunda, Türkiye çapında 700.000 adet silahtan 100.000'nin pompalı tüfek olduğu belirtilmiş, çoğunun RP'liler tarafından satın alındığı ve 27.000'inin Konya ilinde bulunduğu dikkat çekilmiştir¹²⁵.

Tüm bu gelişmelere ek olarak da İslami aydın kimliği ile çeşitli yazarlar doğrudan laikliği ve rejimi hedef alan beyanatlar vermeye başlamışlardır. Örneği İslamcı yazarlardan Abdurrahman Dilipak, Fransız Le Figaro Magazine adlı gazeteye 8 Şubat 1997'de verdiği demeçte şunları söylemiştir: "Türkiye'de yeni bir dönem başlıyor. Ordu İslamîyetçilerin zaferini zorla bastıramaz. İslam'da laiklik yoktur. İslamîyet'te kurumları din belirler. Kemalizm, bizi köklerimizden, dinimizden, tarihimizden ayırdı. Mustafa Kemal otoriter bir askerdi; Türkiye'yi Avrupa'yı maymun gibi taklit etmeye itti. Kemalizm, Batılı siyasal sistemin kötü bir kopyasıdır. Dini bitin Müslüman olan herkes, şeriat kurallarının uygulanması için savaşmalıdır. İslamîyet, Marksizmin yerine geçmiştir. Hiçbir şey önünü kesemez, askerler bile..."Bu demeç kamuoyunda büyük tepkiler toplamıştır."¹²⁶

Gerginliğin hat safhaya ulaştığı ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin tepkisini doğrudan aktardığı olay Sincan'da yaşanmıştır. Sincan Belediyesi ile İran Büyükelçiliği tarafından düzenlenen Kudüs Gecesi'nin ardından, 4 Şubat 1997 günü Sincan ilçesinin merkezinden Genelkurmay Başkanlığı'nın bilgisi dahilinde tanklar geçirilmiş, İslamcı kesimlere gözdağı verilmek istenmiştir. Genelkurmay ikinci başkanı Orgeneral Çevik Bir, ordunun tepkisini "Demokrasiye Balans Ayarı Yaptık" sözleriyle dile getirmiştir¹²⁷.

¹²⁵ Faik Bulut, **Ordu ve Din**, Doruk Yayınları, Ankara, 1997, s. 155.; İrticaya ilişkin raporlar için bkz; Cengiz Özakıncı, **United States of İrtica 1945-1999-Soğuk Savaş Döneminden Yeni Dünya Düzenine Türkiye'de İrtica ve Emperyalizm-**, Otopsi yayınları, İstanbul, 2002.

¹²⁶ y.a.g.e, s. 155-156.

¹²⁷ Bkz. **Milliyet Gazetesi**, 05.02.1997.

Tam bu gelişmeler olurken, yapılan kamuoyu yoklamalarında bir askeri darbe yapılması halinde kamuoyunun %80 oranında darbeye destek vereceği yönünde sonuçlara ulaşılmıştır¹²⁸.

Böylesi bir ortamda siyaset ve çözüm üretemeyen Türkiye'nin büyük partileri de umutların TSK'ye bağlanmasına katkıda bulunmuşlardır. CHP laiklik konusundaki birkaç çıkışıyla dikkat çekerken, DSP ve ANAP oy kaygısıyla "şeriata hayır" demekten çekinmişlerdir.

28 Şubat 1997 tarihi ise Refah-Yol Hükümeti'nin sonunu hazırlayan sürecin başlangıcıdır. Bu tarihte yapılan Milli Güvenlik Kurulu toplantısında askerler, irticai faaliyetler konusundaki tepkilerini Başbakan Erbakan'a iletmişler ve toplantının sonunda laiklik aleyhtarı faaliyetlerin önlenmesi için 18 maddelik kararlar paketi çıkmıştır. Erbakan tabandan gelecek tepkileri de dikkate alarak Milli Güvenlik Kurulu kararlarını imzalamamak için bir direniş göstermiştir. Erbakan 5 günlük bir direnişten sonra kararları imzalamıştır¹²⁹.

¹²⁸ Faik Bulut, 1997, s. 159.

¹²⁹ 1995 seçimlerinden sonra kurulan Refah-Yol Hükümeti ile beraber şeriatçı eylemlerde gözlenen artışa dikkatleri çeken pek çok belge ortaya çıkmıştır. Bu belgelerin ilki Milli İstihbarat Teşkilatı'nın (MİT) 1995 irtica raporudur. Bu raporda şeriatçı unsurlar, milli görüşçü kesim, radikal İslamcılar, tarikatlar olmak üzere üç ana başlık altında incelenmiştir. Bu gruplardan Milli Görüşçü unsurlar, sürekli sağlam ir dış destek ile daha ziyade legal ve siyasal platformlarda etkinlik göstermekte, illegal boyutları olsa dahi bunu çok iyi kamufle etmektedirler. Bu unsurlar Parlamento ve belediyelerde etkinlik sağlamaya ve böylece gündemi kendi görüşleri doğrultusunda oluşturmaya çalışmaktadırlar. Radikal İslamcılar ise kendilerine İran Devrimi'ni örnek alarak, Türkiye'nin gündemindeki her türlü sosyal ve siyasal olayı kullanarak Türkiye Cumhuriyeti aleyhine militanca eylemler yapmaktadırlar. Tarikatlar ise, tasavvufi yapılarını koruyarak, kamu kurum ve kuruluşlarında ve Türk siyasal hayatında ayrıca da dini eğitim vererek etkin olma faaliyetlerini sürdürmektedirler. Anılan raporda ayrıca bu gerici unsurların faaliyetleri neticesinde toplumun laik-İslamcı gruplaşmasına doğru ilerlediği bu durumun engellenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Engelleme faaliyetleri için ise, daha çok propaganda, kamu dairelerinde kadrolaşma, yasa dışı maddi güç temini, dış ilişkiler, teşkilatlanma ve hukuk alanlarına dikkat edilmesi önerilmiştir. Genel Kurmay Başkanlığı'nın ise siyasal İslam'ın yayılmasına ilişkin 1995 tarihli raporu da MİT raporuyla benzerlikler göstermektedir. Raporla, Türkiye'de İslam'ın siyasal açıdan yayılmasının Milli Görüşçüler tarafından yapıldığını belirterek, bu faaliyetlerin iki ana başlıkta analize tabi tutulması gerektiği belirtilmiştir. Birinci olarak Milli Görüşçüler geleceğin seçmen ve yöneticilerini din eğitimi ve yönlendirmelerle etkilemeye çalışmaktadırlar. İkinci husus ise mevcut gelir dağılımındaki eşitsizliklerin ve dengesizliklerin toplumun marjinal fikirlerden etkilenme eğilimini arttırdığı gerçeğine endekslidir. Raporun ayrıntılarında eğitim veren mevcut İmam Hatip okullarının sayıca artı trendine dikkat çekilerek uyarılar bu noktalara kaydırılmıştır. Ayrıca Genel Kurmay Başkanlığı tarafından yapılan uyarıda, mevcut milletvekili seçim yasasında bir değişiklik yapılmadığı takdirde toplam oyların %28'ini aşan bir partinin 276 milletvekili çıkartarak, tek başına iktidara gelebileceği değerlendirilmektedir. Mevcut

Tam bu gelişmeler olurken, yapılan kamuoyu yoklamalarında bir askeri darbe yapılması halinde kamuoyunun %80 oranında darbeye destek vereceği yönünde sonuçlara ulaşılmıştır¹³⁰.

Bu koşullar altında TSK, basında en uzun gece olarak adlandırılan 28 Şubat 1997'deki MGK (Milli Güvenlik Kurulu) toplantısına hazırlanmıştır. Toplantı öncesi Türkiye'deki geleneksel şeriatçı ve kökten dinci faaliyetlere ilişkin istihbarat raporları oldukça fazla sayıdadır. Bu belge ve raporlara göre Türkiye'de yaklaşık 1000 İslamcı-şeriatçı oluşum bulunmaktadır. Bunun 100'e yakını radikaldir, şeriat arzular. Yaklaşık 10 tanesi ise eylemci ve kökten dincidir¹³¹.

Pek doğal olarak, "şeriat tehlikesi" birdenbire, Refah-Yol hükümetinin iktidara gelmesiyle ortaya çıkmış bir "demokrasi tehdidi" değildi. Türkiye'de din kurallarına dayalı devlet kurma özlemlerinin gelişmesinin tarihsel temelleri, 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti'nin, Türkçe okunan ezanı yeniden Arapçalaştırması, İmam-Hatip okullarının açılışını hızlandırması, Nurcuların siyasal güçlerini, kendi tabanının genişletilmesi için kullanması gibi olaylara dayanıyordu¹³². Nitekim 1990'lı yılların sonuna doğru gelinmiş olan noktada, seçmen kitlesinin yüzde 20 dolayında bir bölümünün "şeriat istediği saptanmıştır¹³³. Bu rakamın, "siyasal İslam"ın sözcüsü durumundaki Refah Partisi'nin 1995 seçimlerinde aldığı Yüzde 20 dolayındaki oy ile koşutluk gösterdiği düşünülürse oldukça gerçekçi bir saptama

durumun ve anlayışının devam etmesi halinde 2000 yılında yapılacak olası bir seçimde milli görüşçü bir partinin din eğitilmiş seçmeninin etkisi ile toplam oyların %34'ü ile tek başına iktidara gelerek, ülkede dine dayalı devlet düzenini kurabilecek her türlü değişikliği yapabilecekleri; 2005 yılı milletvekilliği genel seçimlerinde ise 6.506.479 ilave din eğitilmiş seçmenin etkisi ile toplam oyların %66.94'ünü alarak, her konuda mutlak çoğunluğu elde edebilecekleri değerlendirilmektedir. RP'nin eğiliminin bu yönde olduğu yaptığı bazı icraatlara bakıldığında daha da açık anlaşılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için Bkz.; Cengiz Özakıncı, *İrtica*, Otopsi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 235-250; Faik Bulut, 1997, s. 150-162.

¹³⁰ Faik Bulut, 1997, s. 159.

¹³¹ y.a.g.e, s. 162.

¹³² Sabri Sayarı, "İslam, Laiklik, Demokrasi", *İslam ve Demokrasi*, TÜSES Yayınları, İstanbul, 2002, s. 185-205.

¹³³ Necat Erder, *Türkiye'de Siyasi Partilerin Yandaş/Seçmen Profili (1994-2002)*, TÜSES Yayınları, İstanbul, 1996, s. 22.

olduğu görülüyordu. Kaldı ki, aynı araştırmaya göre Haziran 1995'te şeriat isteyenlerin oranı yüzde 20 iken Mart 1996'da bu oran yüzde 26.7'ye yükselmiştir¹³⁴.

MGK'nın 28 Şubat'ta aldığı kararların özü şudur: MGK'da ağırlığı oluşturan askeri temsilciler (Genel Kurmay Başkanı ve Hava, Deniz, Kara, Jandarma Kuvvet Komutanları) "gericilik ve şeriatçılık" eğilimlerinin Türkiye'nin en büyük "iç düşmanı" olduğuna karar vererek, Türkiye'nin, 28 Şubat 1997'den itibaren bu iç düşmanı "bertaraf" etme, yani ortadan kaldırma işine özen göstereceğini belirtmişlerdir.

MGK'nın hükümete iletceği tavsiye kararları şöyle şekillenmiş ve şu hususlara dikkat çekilmiştir.

1. Türk Ceza Yasası'nın laikliğe aykırı örgütlenme ve faaliyetleri yasaklayan, ancak kaldıran 163. maddesine benzer bir yasal düzenleme yapılması. 163. maddenin kaldırılmasından doğan boşluğun Anayasa'nın 24. maddesine uygun biçimde yeni bir yasa maddesiyle doldurulması.
2. Anayasa'nın 174. maddesiyle koruma altına alınmış "devrim Kanunları"nın uygulanması;
 - Tevhidi Tedrisat (Eğitimde Birlik Kanunu)
 - Şapka Kanunu
 - Tekke – Zaviye ve Türbedarlıkların Kapatılması Kanunu
 - Kıyafet Kanunu
3. Tevhidi Tedrisat Kanunu çerçevesinde Milli Eğitim Bakanlığı'nın önlem alması. Tarikatların yönetimindeki okul, dersane ve kursların denetim altına alınıp, aykırı eğitim yapanların kapatılması,
4. İhtiyaç fazlası İmam Hatip Okulları'nın meslek okullarına dönüştürülmesi,

¹³⁴ Aynı araştırma verilerine göre bu oran 1998 yılında yüzde 19.8'e, 2002'de yüzde 9.9'a gerilemiştir. Ancak cevap vermeyen/yanıtsızların oranı yüzde 15.2'eden yüzde 29.4'e yükselmiştir; Ayrıntılı bilgi için bkz. y.a.g.e., s. 22-33.

5. Pompalı tüfek satışlarına ilişkin kayıtların incelenmesi ve yasal düzenlemeye bağlanması,
6. sayılan yasalara aykırı hareket edenler hakkındaki cezai işlem yapılması, bu amaçla adalet mekanizmasının güçlendirilmesi ve yargı bağımsızlığını sağlayacak önlemler alınması, görevini yapmayan savcı ve hakimler hakkında yasal işleme başvurulması¹³⁵.

Toplantıda bilhassa Anayasa ile Atatürk milliyetçiliğine bağlı demokratik, laik ,sosyal hukuk devleti olarak belirlenen Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne karşı çağdışı, rejim aleyhtarı faaliyetler gözden geçirilerek, Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığını, Atatürk ilke ve inkılapları doğrultusunda, çağdaş medeniyet yolunda, demokratik sistem içerisinde ilerlemesini teminat altına alan Anayasa ve Cumhuriyet yasalarının uygulanmasından asla taviz verilmemesi gerektiği vurgulanmıştır. Cumhuriyet tarihinin en kritik MGK toplantısından, “Atatürk ilke ve devrimlerinden ödün verilemez” kararı çıktı. Komutanlar, RP'nin laiklik karşıtı uygulamalarını sert bir dille eleştirip, endişelerini dile getirdiler¹³⁶.

MGK'nın tarihi toplantısı, ordunun, Refah-Yol koalisyonu döneminde laiklikten ayrılan uygulamalar konusundaki rahatsızlığını en kuvvetli ifadelerle kayda geçirmesine sahne olmuştur. Komutanlar, RP'nin hükümet üyeleri, parti teşkilatı ve belediye başkanlarının laiklikten ayrılan uygulamalarını sözlerini esirgmeden, oldukça sert ifadelerle dile getirmişlerdir. MGK, askeri kanatla Başbakan Necmettin Erbakan arasındaki sert bir bildiri krizine de sahne olmuştur. Uzun pazarlıklar sonucunda asker kanadın laiklik konusundaki endişeleri ile Başbakan Erbakan'ın bildirinin yumuşatılması yolundaki beklentileri arasında bir “orta yol formülü” bulunmuştur. Erbakan'ın ısrarları sonucunda daha önceden hazırlanan bildiri metninin bazı bölümleri yumuşatılmıştır.

Ayrıca, Türkiye'nin 1997 yılı içinde AB'ye tam üye olacak ülkeler listesine girmeyi öncelikli bir hedef olarak sürdürdüğü, böyle bir dönemde resmi ve sivil kurum ve kuruluşlarının da sürece katkıda bulunmasının gerekli olduğu, bu sebeple

¹³⁵ Fikret Bila, “28 Şubat”, **Milliyet Gazetesi**, 02.03.1997.

¹³⁶ Bu eleştiriler için bkz.; Emre Kongar, 1999, s. 285.

demokrasimiz hakkında kuşkulara yol açacak, Türkiye'nin yurt dışındaki imajını ve itibarını zedeleyecek her türlü spekülasyona yol açmamak gerektiği, Türkiye Cumhuriyeti'nin laik, demokratik, insan haklarına saygılı, sosyal hukuk devleti olduğu yönündeki temel ilkelerinin Anayasamızın ve devletimizin teminat altında olduğu, rejimin; kendisine ve geleceğine yönelik tartışmaların içinde bulunduğumuz ortamda Türkiye'ye yarardan çok zarar vereceği belirtilerek, aksine davranışların, toplumumuzda huzur ve güveni bozarak yeni gerginliklere ve yaptırımlara neden olacağı değerlendirilmiştir. Bu konularda alınacak ve alınması gereken tedbirler uygun bulunarak bu tedbirlerin Bakanlar Kurulu'na bildirilmesine karar verilmiştir¹³⁷.

28 Şubat 1997 MGK kararları toplumda geniş ölçüde destek bulmuştur. Basın da kararlara verdiği desteği açık olarak belirtmiştir. Yazar Yavuz Gökmen, bir yazısında, "28 Şubat süreci Türkiye için hayırlı olmuştur. Eğer 28 şubat olmasaydı, Türkiye'nin bu gibi sorunları elbette çözülecekti ama bu belki daha uzun bir zaman alacak ve dalgalanmaya bırakılacaktı. Oysa 28 şubat süreciyle birlikte Türkiye'de belki sayıları ve etkileri çok az olan küçük bir azınlık dışında hemen herkes demokrasiden başka bir çıkış yolu olmadığını anladı ve giderek anlayacaktır."¹³⁸ derken, 28 Şubat kararlarının ne kadar yerinde bir uygulama olduğunu vurgulamıştır.

Bu bildirinin "üstü örtülü bir askeri muhtıra" olup olmadığı uzun süre tartışıldı.. Aslında "yaptırım" sözcüğü olmasaydı da, MGK'nın 28 Şubat kararlarının, siyasal iktidara yani hükümete yönelik bir "uyarı" ve bu "uyarıya" dayalı bir yönlendirme olduğu açıktı.

¹³⁷ **Hürriyet Gazetesi**, 01.03.1997 "Ne darbe ne şeriat" Muharrem Sarıkaya, Hakan Akpınar.; Milli Güvenlik Kurulu'nun bu metni hakkında dört genel spekülasyon yapıldı. Birinci olarak, Erbakan'ın bu metni imzalamayacağı söylendi. Fakat, Erbakan'ın ve Çiller'in çekince koyma hakları olduğu halde, hiçbir kayıt koymadan, belgeyi imzaladıkları tanıklar tarafından açıklandı; Fatih Çekirge, "Ankara'yı Karıştıran İmza Tartışması", **Sabah Gazetesi**, 12 Ekim 1997.; İkinci olarak, AB hakkındaki paragrafi metne Çiller'in sokturduğu öne sürüldü. Metne bakıldığında, her kim tarafından konulmuş olursa olsun, AB konusunun bildiride önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Üçüncü olarak, sekizinci paragraftaki "yaptırım" sözcüğü uzun uzun tartışıldı. Bildirideki "yaptırım"ın, siyasal iktidara yönelik bir cezayı öngörüp öngörmediği, MGK'nın böyle bir yaptırım gücü olup olmadığı tartışma konusu yapıldı; Emre Kongar, 1999, s. 283.

¹³⁸ Yavuz Gökmen, "28 Şubat Demokrasiye Dönüşüyor.", **Hürriyet Gazetesi**, 20 Temmuz 1998.

28 Şubat Belgesi'nin doğrudan muhatabı olması beklenen Başbakan Erbakan, kendini muhatap kabul etmeyen bir tavır içine girmiştir. Uzun zamandır laikliğe aykırı davranışlar içinde olan RP, işi adeta pişkinliğe vurarak istifa etmesi gereken bir ortamda koltuğu koruma adına göreve devam etmiştir¹³⁹.

Muhalefet ise başta ANAP, DSP ve CHP olmak üzere kararlar sonrasında toplumsal beklentiye cevap verebilecek politikaları üretmekten uzak kalmışlardır. Böylece bir kez daha Türkiye Cumhuriyeti, atlatılan bir krizden bir başkasına yol almaya devam etmiştir.

2.1.3.3.2.2 RP'nin Kapatılması

28 Şubat süreci sonrası yaşanan tartışmalar ve bu tartışmalara odak teşkil eden RP'lilerin 28 Şubat'a konu olan eylem ve açıklamaları, RP'nin kapatılmasıyla sonuçlanacak hukuksal süreci de başlatmıştır. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş 21 Mayıs 1997 tarihinde RP'nin, laiklik ilkesine aykırı eylemlerin odağı haline geldiği gerekçesiyle kapatılması için Anayasa Mahkemesi'ne dava açmıştır.

Başsavcı Vural Savaş, iddianamesinde Necmettin Erbakan ve RP'li bazı milletvekili, yönetici ve belediye başkanlarının eylem ve açıklamalarının da yer aldığı sözlerini ve davranışlarını örnek göstererek, "bunların laikliğe aykırı eylemler olduğunu, bu nedenle RP'nin temelli kapatılmasını" talep etmiştir¹⁴⁰.

¹³⁹ Mustafa Erdoğan, **28 Şubat Süreci**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 30.

¹⁴⁰ İddianameyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.; **Refah Partisi Kapatma Davası**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1998, s. 25-40.; Serkan Oral, **Karga Tulumba Refah**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998, s. 43-63.

Sekiz aylık yargılama süresince RP, hazırladığı savunmasını demokrasi ve insan hakları teması üzerine kurgulamış ve partinin tüzük ve programı örnek olarak gösterilmiştir. Böylece RP kitleleşme hareketinin temelini teşkil eden demokrasi ve insan hakları kavramlarına partinin kapatılmaması için başvurmuştur¹⁴¹.

RP, savunmasında laikliğe aykırı hiçbir uygulamanın içinde olmadığını, aksine laikliğin savunuculuğunu yaptığını, Erbakan'ın o güne kadar ki konuşmalarının bunun delili olduğunu belirtmiştir. Savunmanın bu noktasında, Başsavcılığın laiklik anlayışı ile RP'nin laiklik anlayışı arasındaki fark vurgulanmış, laikliğin Batı'daki anlamı ile uygulanması hakkında bilgi verilmiş ve RP'nin bu anlamda gerçek laikliğin sonuna kadar savunucusu ve güvencesi olduğu iddia edilmiştir. RP'nin kılık kıyafet kanunu ve din eğitimi konusunda hiçbir yasa dışı eylemin ve uygulamanın içinde olmadığı da savunmada belirtilmiştir. Bu nedenle gerek başörtü gerekse din eğitimi konusunda RP'nin suçlanamayacağı öne sürülmüştür.

Savunmada Erbakan'ın parlamentoda yaptığı konuşmalar dolayısıyla suçlanamayacağı, çünkü bu sözlerin Meclis çatısı altında söylendiği için Anayasa'ya göre "sorumsuzluk güvencesi" altında olduğu vurgulanmıştır. Tarikat ve İslami Cemaat liderlerine verilen yemeğin de Başbakanlık adına halkla ilişkileri geliştirmek adına verilen ve TBMM kararıyla laikliğe aykırı hiçbir yönünün bulunmadığı karara bağlanan bir yemek olduğu, be nedenle Erbakan hakkında ileri sürülen suçlamaların hukuki değeri bulunmadığı belirtilmiştir.

Suçlamalara gerekçe gösterilen bazı milletvekili ve belediye başkanlarının açıklamalarının da partiyi bağlamadığı, bu kişilerin partiyi temsil etme durumlarının bulunmadığı çeşitli hukuki gerekçeler ileri sürülerek bildirilmiştir. Suçlamalara konu bazı olayların (Şükrü Karatepe'nin açıklamaları, Şevket kazan'ın Adalet Bakanı iken

¹⁴¹ Refah Partisi'nin programının başlangıç bölümünde; " Bu program Türk milletinin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkenin bölünmezliğini, Cumhuriyet ve demokrasiyi korumak...kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmak, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gereken şartları hazırlamak amacıyla hazırlanmıştır." İfadeleri yer almaktadır. 4. maddede ise "Partimiz fikir, vicdan ve inanç hürriyetlerine yapılacak her türlü baskıyı laikliğe aykırı sayar" ifadesi yer almaktadır. Laiklik ilgili ise yine 4. madde "Laiklik din düşmanlığı olmayıp, bilakis din ve vicdan hürriyetlerini her türlü ihlalden koruyucu bir prensip olarak geliştirilmiş ve uygulama alanına konulmuştur." İfadesi yer almıştır. Bu maddeler savunma esnasında sunulan belgelerdir. Bkz; Serkan Oral, a.g.e., s. 77.

Sincan belediye Başkanı Bekir Yıldız'ı cezaevinde ziyaret etmesi) daha önce mahkemelerde ve TBMM'nde görüşüldüğü ve bir suç unsuruna rastlanmadığı iddia edilmiştir.

Karar, 16 Ocak 1998 günü Anayasa Mahkemesi Başkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından açıklanmış ve 2'ye karşı 9 oyla RP kapatılmıştır. Kararın Resmi Gazete'de yayımlanıp yürürlüğe girmesiyle birlikte RP'nin siyasi ömrü sona ermiş, Necmettin Erbakan, Şevket Kazan, Hasan Hüseyin Ceylan, Ahmet Tekdal, İbrahim Halil Çelik, Şevki Yılmaz'ın milletvekillikleri düşmüş, bu kişilerle birlikte Kayseri Belediye Başkanı Şükrü Karatepe'ye de 5 yıl süreyle siyaset yasağı getirilmiştir¹⁴².

RP'nin kurmayları Türk adaletine güvendiklerini, RP'nin kapatılması gibi yanlış bir kararın verilmesini beklemediklerini her ortamda dile getirmiş olsalar da, yine de böyle bir kararın çıkabileceğini tahmin ederek yeni bir partinin kuruluş hazırlıklarını başlatmışlardır.

2.1.4 Refah Partisi'nin Devamı: Fazilet Partisi ve Saadet Partisi

2.1.4.1 Fazilet Partisi İçinde Yenilikçi Hareketin Gelişimi

Milli Görüş Hareketi içerisinde şekillenen Tayyip Erdoğan ve Abdullah Gül'ün öncülüğündeki muhalif hareketin doğuşunu tetikleyen ilk olay 28 Şubat kararlayan izleyen dönemde gerçekleşmiştir. Bu dönemde gündeme gelen 8 yıllık kesintisiz eğitim konusunda Necmettin Erbakan'ın Başbakanlığını yaptığı hükümetin, gösterdiği tutuma karşı, Tayyip Erdoğan'ın İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı olmasına rağmen Ankara'ya gelerek TBMM grup toplantısında yaptığı konuşma, Fehmi Çalmuk'un belirttiği gibi ,Erbakan'ın önüne iki seçenek koymuştur. “*Ya İmam Hatipler, ya hükümet*”¹⁴³. Bu bağlamda parti yönetimi 8 yıllık kesintisiz eğitimi

¹⁴² **Refah Partisi Kapatma Davası**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1998 s. 7-25; **Hürriyet Gazetesi**, 17.01.1998; **Sabah Gazetesi**, 17.01.1998.

¹⁴³ Grup toplantısına katılan Erdoğan'ın konuşmasında, “sekiz yıllık eğitim, kediye yavrusunu boğdurma formülüdür. Bunu yapmamızın imkanı yoktur.” diyerek, pek çok milletvekilinin alkışlarıyla onay almış ve parti içi muhalefetin ilk sinyallerini vermiştir. Bkz.; Ruşen Çakır, Fehmi Çalmuk, **Recep Tayyip Erdoğan: Bir Dönüşüm Öyküsü**, Metis Yayınları, İstanbul, 2001, s. 75.

savunarak radikal görünümünden kurtulmaya çalışmakta ve bu anlamda parti yönetimi “yenilikçi” bir tavır sergilemektedir. Oysa bugün, “yenilikçi ve muhafazakar demokrat” kimliğiyle ön plana çıkan AK Parti’nin kurucuları ve ileri gelenleri, RP’nin radikal kimliğinden vazgeçilemeyeceğini savunarak, Milli Görüş kimliğini muhafaza etmek istemişlerdir. Yenilikçiler kanadında, parti kurma çalışmaları, Tayip Erdoğan ceza evinden çıktıktan sonra hız kazanmıştır

16 Ocak 1998 tarihinde RP kapatılmış ve karar 22 Şubat 1998 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanarak, Erbakan ve dört arkadaşının siyasi yasağı kesinleşmiştir. RP’li diğer milletvekilleri ise bağımsız duruma düşmüşlerdir.

Daha RP’nin kapatma kararı verilmeden önce, önlem olarak, yeni bir parti kurulması, kurulacak yeni partinin adının ne olacağı ve yönetimde kimlerin bulunacağı, genel başkanın kim olacağı kararlaştırılmıştır. Nitekim 17 Aralık 1997 tarihinde İsmail Alptekin ve 30 arkadaşı, Fazilet Partisi’ni (FP) kurmuşlardır¹⁴⁴.

Bağımsız kalan RP’li milletvekilleri kısa bir süre sonra FP’ye geçmişlerdir. Ancak RP’nin yenilikçilerine göre FP bir emrivaki ile kurulmuştur. Bu bağlamda parti içinde ilk tepki İsmail Alptekin’e karşı geliştirilmiştir. Asiltürk’e direniş ilk kez 14 Mayıs 1998 Kurucular Kurulu Toplantısı’nda öncesinde yaşanmıştır. FP’nin başına atanmış değil seçilmiş bir genel başkan istediğini teşkilata ulaştıran Tayyip Erdoğan ve ekibi ilk zaferini, 14 Mayıs 1998’de Kutun’ı genel başkanlığa taşıyarak yaşadılar. Böylece partinin önde gelenlerinin bir kaçı dışında bütün ipler yenilikçilerin eline geçmiştir¹⁴⁵.

Yenilikçiler bu süreçte artık FP içinde şanslarını deneyeceklerdir. İlk hedefleri FP’nin Birinci Kongresi olmuştur. Genel Başkan adaylığında Kutun’ın karşısına çıkan Abdullah Gül çıkmıştır. Böylece Milli Görüş tarihinde ilk defa bir partinin

¹⁴⁴ İsmail Alptekin 12 Eylül döneminde MSP’nin avukatlığını yaparak Erbakan’ın ve O’nun camiasının taktirini kazanmıştır. Ancak Alptekin daha sonra, Saadet Partisi’ne değil, AK Parti’ye katılmıştır.; Bkz.; Mustafa Karaalioğlu, **Hilal ve Ampul**, Yayınları, İstanbul, 2001, s. 12.

¹⁴⁵ Oluşturulan MKYK sonradan yenilikçi olacak ekibi içerisinde barındırmıştır; Abdullah Gül, Abdülkadir Aksu, Ali Coşkun, Cemil çiçek, İrfan Gündüz, Nevzat Yalçıntaş, Eyüp Sanay, Aydın Menderes MKYK’ya girmiştir. Yaklaşık 40 yenilikçi milletvekili bu listeyi imzalamıştır.

genel kongresi iki adaylı olmuştur. Sonuçta FP'nin genel başkanlığına yeniden Recai Kutan seçilmiştir. Ancak yenilikçilerin kaybettiği kongre, oy potansiyeli ve aldığı destek bakımından küçümsenemeyecek bir rakamı ortaya koymuştur¹⁴⁶. Delegelerden 633'ü Kutan'a oy verirken, Abdullah Gül 521 oy almıştır. Tayyip Erdoğan, kongre sonrasında, yeni bir parti kurma çalışması içinde olmadığını belirtmiş, ancak FP içinde parti içi demokrasinin geliştirilmesi, yönetimde şeffaflık, karar süreçlerinin legalleşmesi ve karar mekanizmasının tabanın isteklerine göre şekillendirilmesi gibi konularda mücadele vereceklerinin sinyallerini vermiştir¹⁴⁷.

Kongre kaybedilse de yenilikçi kanat gücünü kanıtlamıştı. Abdullah Gül'ün adaylığı, parti içindeki ilk örgütlü muhalefetti. Yıldırım'a göre, AK Parti, yenilikçiler çizgisiyle bu dönemde saflaşmaya başlayarak, parti içi muhalefetini sürdürdü. Cemaat boyutunu temsil eden gelenekçilerle çatışarak, partililiği vurguladı. Aslında AK Partililerin istediği, Milli Görüş içinde yükselen yeni sermaye ve kentli grupların partileşmesini sağlayarak cemaat yapısından vazgeçmekti¹⁴⁸.

Partinin yenilikçileri tam manasıyla Erbakan'a ve Erbakan ile ilgili tüm çalışmalara direnmiştir. Örneğin 2000 yılının temmuz ayında "Düşünce Suçuna Karşı Girişim" kampanyasında 312. maddeye karşı çıkılırken, yenilikçiler parti içinde bu kampanyaya itibar etmemiştir.

Recep Tayyip Erdoğan, Abdullah Gül ve Bülent Arınç ile yapılan pek çok röportaj, yeni oluşumun sinyallerini vermiştir¹⁴⁹. Özellikle Erdoğan'ın hapisten çıkış süreci ile birlikte Anadolu'nun nabzını tutması, sivil toplum örgütleri ile bağlantı kurması ve sermaye sınıfı ile olan iyi ilişkileri, O'nun yeni bir oluşum peşinde olduğunun göstergesiydi. Bu süreçte artık sadece uygun zaman beklenmesi gerekiyordu ve o uygun zaman Fazilet Partisi'nin kapatılması kararı oldu. 15 Aralık 2000 tarihinde FP kapatıldı. Partinin kapatılması, parti içindeki kopuşları da

¹⁴⁶ Ruşen Çakır, Fehmi Çalmuk, 2001, s. 94-95.

¹⁴⁷ Ruşen Çakır, "Demokrasi virüsü FP'ye Sızdı", **Birikim Dergisi**, Haziran-Temmuz 2000, Sayı: 134-135, s. 23-29; y.a.g.e., s. 184-186.

¹⁴⁸ Ergün Yıldırım, "AKP: Bir Politik Tasarımın Sosyolojik, Temsiliyeti", **Birikim Dergisi**, Sayı: 163-164, s. 67.

¹⁴⁹ Bu Röportajlar için bkz; Ruşen Çakır, Fehmi Çalmuk, 2001; Mustafa Karaalioğlu, a.g.e.; Muhammed Pamuk, **Yasaklı Umut Recep Tayyip Erdoğan**, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2001 (b).

beraberinde getirmiştir. Yenilikçi kanat artık, Milli Görüş ve Erbakan çizgisinden ayrılmıştır.

Söylemsel olarak FP'nin çok daha modern bir görünüm sergilemesine rağmen, partideki kopuş engellenmemiştir¹⁵⁰. Partinin cemaatçi yapısının korunmasına taraftar olanlar “gelenekçi”, buna karşı çıkanlar da “yenilikçiler” olarak adlandırılmıştır.

2.1.4.2 Fazilet Partisinin Kapatılması ve Saadet Partisi'nin Kuruluşu

Anayasa Mahkemesi, 10 gün süren karar oturumlarının ardından 22 Haziran 2001 Cuma FP'yi temelli kapatmıştır. Kapatma kararı Anayasa Mahkemesi Başkanı Mustafa Bumin tarafından açıklanmıştır. Mahkeme, temelli kapatılan bir partinin başka bir ad altında kurulamayacağına ilişkin kapatılma istemi reddederken, FP'yi, laik cumhuriyet ilkesine aykırı eylemleri nedeniyle Anayasa'nın 68. ve 69., 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun 101. maddesinin (b) bendi ve 103. maddesi gereğince kapatma kararı almıştır. Mahkeme, beyan ve eylemleriyle partinin kapatılmasına sebep olan İstanbul milletvekili Nazlı Ilıcak ve Tokat milletvekili Bekir Sobacı'nın milletvekilliklerinin, Anayasa'nın 84. maddesinin son fıkrası uyarınca sona ermesine karar vermiştir¹⁵¹.

Görüldüğü gibi FP, Sabih Kanadoğlu'nun RP'nin devamı olduğu gerekçesiyle hazırladığı ek iddianame nedeniyle kapatılmamıştır. Dolayısıyla Ek iddianame sadece dava süresinin uzamasına sebebiyet vermiştir. Anayasa Mahkemesi'nde 8 üye FP'nin “odaktan” kapatılması doğrultusunda oy kullanmıştır. Karar 5 milletvekiline

¹⁵⁰ FP, özellikle RP'nin vurgu yapmadığı, insan hakları, demokrasi ve hukuk devleti ilkelerine yer vererek, halkın tüm kesimlerinin desteğini almaya yönelik “kitleleşme” yolunda önemli bir adım atmıştır.; Bkz. Ergün. Yıldırım “AKP Bir Politik Tasarımın Temsiliyeti”, **Birikim Dergisi**, Sayı 163-164, s. 67; Menderes Çınar; “Milli Görüş Hareketi Kurumsallaşabilecek mi?” **Birikim Dergisi**, Sayı: 134-135, Haziran-Temmuz 2000, s. 23-29; y.a.g.m., s. 16-29; Ruşen Çakır, “Faziletin İmajı, İmajın Fazileti”, **Birikim Dergisi**, Sayı: 114, Ekim 1998, s. 8-12.

¹⁵¹ Karar ile ilgili yorum için Bkz.; Mehmet Turhan, “Anayasa Mahkemesi'nin Fazilet Partisi Kararı”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Yıl: 7, Sayı: 27, Yaz 2002, s. 31-42.

siyasi yasak getirilmesini de ön görmüştür¹⁵². Yasak sayısı beklenenin altında kaldığı için, erken seçime de gerek kalmamıştır¹⁵³.

Necmettin Erbakan, karar için cesur açıklamalarda bulunmuş ve kararın hiçbir ciddi hukuki neden gösterilmeden alındığını söylemiştir. RP'ye aynı muamelenin yapıldığını belirten Erbakan, çözümün yeniden milli görüşe ideale dönmek ve yeniden büyük Türkiye hamlesini başlatmaktan geçtiğini söylemiştir.

Tayyip Erdoğan ise yaptığı ilk değerlendirmede şunları söylemiştir.” *İleri demokrasilerde bir siyasi partinin kapatılması kararını millet vermelidir. Ama bir siyasi partinin içinde, onu temsil edenler, bir suç işlemiş olurlarsa, bunlar bireysel olarak bunu ödeyebilirler. Ama bir partinin kurum olarak bunu ödemesi, demokratik parlamenter sistemin egemen olduğu ve siyasi partilerin de demokratik hayatın vazgeçilmez unsurları olduğu ülkede, tarihe düşülecek eksi bir puandır.*”¹⁵⁴.

FP'nin kapatılmasını hukuki değil, siyasi bir karar olarak gören, partinin ordunun gizli telkinleri ile kapatıldığını yazan dünya basını, kararın ağırlıklı olarak, Türk-AB İlişkilerine ve reform çabalarına büyük darbe vuracağını yazmıştır. Önemli bir analiz de Türkiye'nin yeni bir siyasi belirsizliğe girdiğine ve siyasal İslam'ın bölüneceği yönündeydi. Karaalioğlu'na göre, Batı kaynaklı yorumlarda gözlenen ortak nokta şuydu; “*Batı, ilke olarak parti kapatmaya karşıydı. Ama FP'nin kapatılmasını pek de umursamamışlardı. Ne de olsa bu parti kafalarındaki fundamentalist şablona oturuyordu ve bir şekilde tasfiye edilmesi orta vadede Batı demokrasisi için de gerektiği. Bu çerçevede, üzüntü belirten ifadeler de aslında timsah göz yaşlarını andırıyordu.*”¹⁵⁵.

¹⁵² İstanbul Milletvekili Nazlı Ilıcak ve Tokat Milletvekili Bekir Sobacı'nın milletvekilliğinin sona erdirilmesine karar veren mahkeme, Merve Kabakçı, Ramazan Yenidede ve Mehmet Silay'ı da beyan ve eylemleriyle partinin kapatılmasına neden oldukları iddiasıyla 5 yıl süreyle siyasetten men etmiştir.

¹⁵³ Mustafa Karaalioğlu, a.g.e., s. 155

¹⁵⁴ Muhammed Pamuk, **Recep Tayyip Erdoğan AK Parti ve Kuruluş Felsefesi**, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2001 (a), s. 196.

¹⁵⁵ Mustafa Karaalioğlu, a.g.e., s. 177.

FP'nin kapatılmasının hemen ardından iki parti kurulması yönündeki gelişmelere hız verilmiştir. Gelenekçi kanat kurmayları üst üste yaptıkları toplantılar sonucunda, Recai Kutun ile devam etme kararı almışlardır. 17 Temmuz 2001 tarihinde Türkiye'nin 37. partisi olarak Saadet Partisi (SP) kurulmuştur. Yakup Budak, aynı gün, *"Türkiye'ni nen önemli sorunu ekmek, iş, aştır. Saadet Partisi, Türkiye'nin saadeti için çalışacaktır ve bütün bu sorunları çözecektir."* açıklamasında bulunmuştur. Kutun ise sorumluluk duygusuyla yepyeni yeni bir parti, Saadet Partisi'ni kurduklarına işaret ediyordu. Kutun açıklamasına, *"yeni bir parti, yeni bir kadro, yeni bir ruh ve hamle olarak aziz milletimizin huzurundayız, hizmetindeyiz ve halkımızın bütününe kucak açmaktayız. En halisane niyetlerle milletimize ve ülkemize hizmet aşkı ve heyecanıyla yola çıkıyoruz. Bu çıkış, kurtuluşumuza ilk adımdır. Allah yardımcımız olsun."*¹⁵⁶.

Siyasi ortamdaki bu karmaşık, muğlak yapı, Türkiye'nin içinde bulunduğu Şubat 2001 krizinin en buhranlarına günlerine denk gelmişti. Siyasal İstikrarsızlık, ekonomik krizin tek adresi ve tek gerekçesi haline gelmişti. Gelenekçiler ve yenilikçilerin partileşme süreci işte böyle bir ortamda gelişmiştir. Ancak gelenekçi kanat partileşme çalışmalarında daha çabuk davranmıştır. Yenilikçi kanat için bunu gerekçesi ise Tayyip Erdoğan'ın siyasi yasaklı olup olmadığı konusundaki belirsizlikti¹⁵⁷.

Belirsizlik, Anayasa Mahkemesi'nin 19 Temmuz günü verdiği kararla sona erdi. Anayasa mahkemesi, Güzel'in üyeliğinden dolayı Yeniden Doğuş Partisi'ne ihtar verilmesine gerek olmadığını açıkladı. Güzel, Şartla Salıverme ve Cezaların Ertelenmesi Yasası'ndan yararlandı. Bu karar Tayyip Erdoğan'ın da siyasete dönmesi anlamını taşıyordu.

¹⁵⁶ Muhammed Pamuk, 2001 (a), s. 196-197.

¹⁵⁷ Bu belirsizliği öğrenmenin yolu Erdoğan gibi 312. maddeden dolayı hapis yatıp siyasi yasaklı olan Yeniden Doğuş Partisi Genel Başkanı Hasan Celal Güzel'in, eski partisine üyeliğinin çözülmesiydi. Güzel'in üyeliği Yargıtay tarafından reddedilmiş ve Yeniden Doğuş Partisi'ne ihtar verilmesi için Anayasa Mahkemesi'ne başvurulmuştu. Mahkeme bu başvuruyu kabul ederse, bundan hem Güzel'in hem de Erdoğan'ın siyaset yapmasının yasak olduğu sonucu çıkacaktı.; Mustafa Karaalioğlu, a.g.e., s. 192.

Yasağın kalkması doğal olarak, yeni oluşumun partileşme sürecini de kısaltmıştır. Çünkü yeni oluşum artık doğal liderini bulmuştu. Yeni siyasi oluşum 14 Ağustos 2001 tarihinde Recep Tayyip Erdoğan tarafından Adalet ve Kalkınma Partisi. Adı altında kurulmuştur. Böylece Milli Görüş kadroları tam 32 yıl sonra ilk kez iki parti ile yola devam kararı almıştır. Bu partilerden birisi, öze dönerek yeniden bir çıkış arayan Saadet Partisi, diğeri ise asıl hedefi merkez yorumları yapılan AK Parti hareketiydi.

Türkiye’de 1980 sonrası yaşanan değişim SP’nin Milli Görüş Hareketiyle karşılaştırıldığında hemen hemen aynı kadro tarafından yönetilse de yapısı ve ideolojisinin MSP’ye göre daha farklı olması sonucu doğurmuştur. SP’nin başında aktif siyasete katıldığı yerden devam eden Erbakan, “AkPartililer’in gömleksiz ve taklitçi” olduklarını iddia etmiştir¹⁵⁸. Bu da , Ak Parti’nin farklı bir siyasi parti olduğunu ve partililerin siyasal kimlik bakımından Milli Görüş adıyla anılmak istemediklerini göstermektedir.

¹⁵⁸ Milliyet Gazetesi, 15.06.2003.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MİLLİ GÖRÜŞ HAREKETİ ÇERÇEVESİNDE ADALET VE KALKINMA PARTİSİ

3.1 ADALET ve KALKINMA PARTİSİ

3.1.1 Oluşum ve Gelişim Süreci

3.1.1.1 Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Kuruluşu

AK Parti'nin kuruluşu, özellikle 1980 sonrası gerçekleştirilen yeni merkez projesi ile Türkiye'nin devlet, toplum ve siyaset alanlarında geçirdiği değişimlerle yakından ilgilidir.

Turgut Özal dönemi, tek başına iktidar olan ANAP'ın neo-liberal ve reformcu politikalarının iflasi, 1990'lı yıllarla birlikte Türkiye'yi kriz ülkesi haline getirmiştir. Krizlerin arka arkaya yaşanmasında, Özal sonrası kurulan koalisyon hükümetlerinin basiretsizliği de büyük etken olmuştur. Bu süreçte siyaset kurumuna olan güven iyice azalmış, siyasal partilerin benimsediği patronaj ilişkileri, toplum gözünde siyasal partilerin birer ekonomik çıkar grubundan başka bir anlam ifade etmemesine sebebiyet vermiştir.

1980 sonrasında iki dönem boyunca tek parti iktidarı ile yönetilen Türkiye, yeniden koalisyon dönemine girmiş, bu koalisyon hükümetleri, gelişme için birer kırılma ve duraksama dönemleri olmuştur. 1994'teki ekonomik krizle daha da belirginleşen bu süreçte, 1980 sonrası kurulan dengeler alt üst olmuş ve Türkiye bu dönem itibarıyla günümüze kadar yaşadığı krizle dengeyi bulamayan bir görüntü sergilemiştir¹.

¹ Y. Selim, *Gülün Adı*, Kim Yayınları, Ankara, 2002, s. 18

1994 Krizi, AK Partililerin referansı olan RP'yi öne çıkarmış, bu parti geniş halk kitlelerinin tepkisini sandıkta toplayıp, 1995 seçimlerinde birinci parti olarak iktidara gelmiştir. Ancak Refah-Yol hükümetinin, Refah kanadının, demeçlerinin ve uygulamalarının İslamcı bir parti görüntüsü çizmesi ve kamuoyunda tepkilere neden olması, 28 Şubat sürecini başlatmıştır. Bu sürecin etkisiyle hükümet istifa etmiş, kısa bir süre sonra da Refah Partisi kapatılmıştır.

Özellikle 28 Şubat sonrası Refah Partisi içerisinde yaşanan gelişmeler parti içinde yeni oluşumlara zemin hazırlamıştır. 1980 sonrası parti içinde aktif rol oynayan kesimler 28 Şubat sonrası yaşanan gelişmeleri farklı şekilde yorumlanmıştır. Bu yorum değişikliği beraberinde milli görüş ideolojisinin ve Erbakan'ın eleştirilmesi sonucunu doğurmuştur. *“İktidar olduk ama muktedir olmadık”* sözü, Mili Görüş hareketi için üzerinde düşünülmesi gereken bir sürecin başlangıcının habercisi olmuştur².

RP içinde başlayan parti içi muhalefeti FP'nin kurulmasıyla daha da şiddetlenmiştir. Bu parti içi muhalefet “gelenekçiler ve “yenilikçiler” olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Kendi deyimleriyle erdemliler hareketi veya yenilikçi hareket kitleselleşme, parti tabanını dinleme, Erbakan'ın katı merkezi disiplinine muhalefet ve merkeze kayma bağlamında değişimden yana tavır koyarken, gelenekçiler, Milli Görüş geleneğinin sürdürülmesini, dolayısıyla var olan geleneksel politikanın sürdürülmesinden yana tavır sergilemişlerdir. Bu süreçte FP de kapatılan bir partinin devamı niteliği taşıdığı gerekçesiyle kapatılmış ve Milli Görüş hareketi, Saadet Partisi (SP) ve Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) olmak üzere iki ayrı partiye bölünmüştür.

Yenilikçi kanat çalışmalarını 14 Ağustos 2001'de tamamlayarak AK Parti adında yeni bir partiyi Türk siyasi partiler tarihine yazdırmıştır. Tayyip Erdoğan, bu süreci şu sözlerle değerlendirmiştir:

² y.a.g.e., s. 18.

“Bu çalışmanın içerisinde Abdullah Gül bey, Abdullatif Şener, Abdülkadir Aksu, Cemil çiçek, Melih Gökçek, İsmail Kahraman, Atlan Karapaşaoğlu, Bülent Arınç bir de Abdullah Çalışkan bey vardı. Böyle bir çalışma grubuyla bunu yürüttük. Tüzük çalışmalarlarıyla ilgili de Hayati Yazıcı, Sadık Yakut, Mehmet Ali Şahin bey çalışma yaptılar. Daha sonra da Afyon’daki toplantıyla, 81 vilayete taşındık. Bu hazırlıklar uzun bir sürecin neticesiydi ve bu yaptığımız hazırlıkları orada sunduk ve tartışmaya açtık...Tartışmaların hepsi kayıtlara alındı, çözümden sonra tekrar kurulan bir 10 kişilik heyetle ve 3 kişilik tüzük heyetiyle birlikte Bilkent’te arkadaşlarımız bir çalışmaya girdiler ve olayı nihai bir neticeye vardirdılar. O da zaten partimizin 14 Ağustos 2001’deki program ve tüzüğü oldu.”³.

Partinin kuruluşu esnasında ve seçim sürecinde, özellikle ANAP’tan Erkan Mumcu, DYP’den Köksal Toptan ve Mehmet Dülger’in partiye katılması, AK Parti’nin, kadrolar itibariyle Milli Görüş çerçevesinde kalmayacağını bir göstergesi olmuştur. Dolayısıyla yeni kurulan AK Parti, yalnız Milli Görüş tabanını değil, tüm Türkiye’yi temsil etmeyi amaçlamıştır. FP’ni n kapatılmasıyla bağımsız olan 51 milletvekili AK Parti’ye geçmişlerdir. Böylece kuruluşuyla birlikte AK Parti TBMM’de bir grup oluşturmuştur⁴.

Nuray Mert’e göre AK Parti, geleneksel sağ partiler gibi, askerin siyasete müdahale ettiği 28 Şubat sürecinin bir uzantısı olarak ortaya çıkmıştır. Mert’e göre, geleneksel sağ partilerin ortaya çıkışı ve oy potansiyellerinin artışı tarihsel süreç içerisinde askerin siyasete müdahalesi sonrasında denk düşmektedir. Bu anlamda sağ partiler mevcut konumlarını, büyük ölçüde bir önceki askeri müdahaleye borçludurlar. Örneğin, 1960 İhtilali Adalet Partisi’nin konumunu, 1980 İhtilali ise Anavatan Partisi’nin konumunu belirlemiştir. Mert’e göre bu örneklerde olduğu gibi

³ y.a.g.e., s. 74.

⁴ AK Parti’ye katılan isimler şunlardır; Abdülkadir Aksu, Abdullah Gül, Abdullah Veli Seyda, Abdullatif Şener, Ahmet Nurettin Aydın, Aktif Güllü, Ali Coşkun, Ali Sezai, Bülent Arınç, Ertuğrul Yalçınbayır, Eyü Fatsa, Eyüp Sanay, Faruk Çelik, Hüseyin Arı, Hüseyin Çelik, Hüseyin Kansu, İlyas Arslan, İrfan Gündüz, İsmail Alptekin, İsmail Özgün, Kemal Albayrak, M. Ergün Dağcıoğlu, M. Altan Karapaşaoğlu, M. Vecdi Gönül, Mahfuz Güler, Mahmut Göksu, M. Ejder Arvas, Mehmet Özyol, Mehmet Çiçek, Mehmet Elkatmış, M. Ali Şahin, Mehmet Fırat, Musa Uzun Kaya, Mustafa Baş, Necati Çetinkaya, Nurettin Aktaş, Osman Arslan, Osman Pepe, Özkan Öksüz, Ramazan Toprak, Renzi Çetin, Sadık Yakut, Sait Açba, Salih Kapusuz, Sebahattin Yıldız, Şükrü Ünal, Tevhit Karakaya, Yahya Akman, Zeki Ergezen, Zeki Ünal, Zülfikar İzol, Nevzat Yalçıntaş.

28 Şubat süreci de başta Recep Tayyip Erdoğan olmak üzere AK Partililerin önünü açmıştır. 28 Şubat sonrası siyasal yelpazenin sağında meydana gelen boşluğu AK parti doldurmuştur⁵.

3.1.1.2 3 Kasım 2002 Seçimleri

3.1.1.2.1 3 Kasım 2002 Seçimlerinin Değerlendirilmesi

Türkiye’de her seçimde tercihini değiştiren bir seçmen kitlesinin varlığı 3 Kasım 2002 seçimlerinde de başat faktördü.

Türkiye’de siyaset etme biçimine bakıldığında, Türk seçmeninin son elli, yıllık süreçte yüzde 70'lere varan oranda sağ ya da muhafazakar politikaları desteklemiş olduğu görülür⁶.

Türk seçmen davranışı üzerine çalışanlarca yaygın olarak benimsenen model, merkez-çevre ayrımına dayanan kültürel yaklaşımdır. Mardin’in önerdiği bu açıklayıcı modele göre, Türk siyasal sistemi bir yanda kendi içinde çeşitli, heterojen ve dağınık grupların toplamından müteşekkil çevre biçiminde ikiye bölünmüş bir yapı arz eder⁷.

1946’da merkez CHP etrafında toplanırken, CHP’ye karşı olma ortak paydasında birleşen dağınık gruplar yani çevre, Demokrat Parti etrafında bütünleşmişti.

1987 seçimlerine gelindiğinde ise artık Türkiye’de merkez sağ ve solu dolayısıyla, merkezi ve çevreyi temsil eden aktif halde en az iki parti vardır. 1990’larda ise partiler sistemi daha da parçalanmış, aşırı diye bilinen dinsel,

⁵ Nuray Mert, “28 Şubatın Yenilikçileri”, **Radikal Gazetesi**, 9.01.2003.; Oliver Roy, *Küreselleşen İslam*, Metis Yayınları, İstanbul, 2003, s. 41.

⁶ Bu oran, iki kavramın dışında araştırmada “milliyetçi, İslamcı, liberal”v.b tüm sağ siyaseti kapsayacak biçimde değerlendirilmiştir. Bunun nedeni, bu tür farklı isimlerle kurulan siyasi partilerin tümünün kendilerini “sağ” ideoloji ile tanımlamalarıdır.

⁷ Şerif Mardin, “Center and Periphery Relations: A Key To Turkish Politics?”, **Daedalus**, Winter 1973, s. 102

milliyetçi ve etnik kimlikleri temsil eden partiler, geleneksel parti saflaşmasını daha da karmaşık hale getirmiştir. Mesela, RP dini duyarlılığı önde tutan kitleleri temsil ederken, söylem olarak sosyal adaletçi bir yaklaşım benimsemiş ve bu söylemiyle de toplumdan ciddi oranda destek bularak büyümüştür. Aralarında bir süreklilik olmamasına karşın AK Parti'nin de RP gibi çevre kitlesinin desteğiyle bugün iktidarda olması bu ikili yapı ve ayrışmanın sonucudur. AK Partililer de bugün itibariyle, Türkiye'de geniş bir yapıyı içinde barındıran "toplumsal çevrenin" ya da "merkez sağ"ın tek partisi olarak kendilerini görme eğilimindedirler. AK Partililer partiyi kurarken dağınık görünümdeki, toplumsal anlamda "çevre" olarak nitelenebilecek, siyasi arenada ise "merkez sağ" olarak konumlanan ANAP, DYP, MHP'den bir çok kişiyi kendi saflarına aldılar⁸.

3 Kasım Genel Seçimi, Türk siyasal hayatının çok partili döneminde yapılmış olan seçimlerle benzerlik göstermektedir. Özellikle DP'yi iktidar partisi yapan 1950 Genel Seçimi, ANAP'ın büyük bir farkla kazandığı 1983 Genel Seçimi ve RP'nin birinci parti çıktığı 1995 Genel seçimi, sonuçları bakımından 3 Kasım Genel Seçimi kıyaslandığında benzer özellikler ortaya çıkmaktadır.

1950 Genel Seçimi ile 3 Kasım Genel seçimi arasındaki en büyük benzerlik, içinde bulunduğumuz dönem ile 1950'li yılların politik durumuna ilişkindir. Her iki dönemde de çevrenin merkeze doğru hareketinin ivme ve siyasal güç kazandığını, bu doğrultuda çevrenin, çoğunluk duygusundan kaynaklanan zafer güdüsüyle hareket ettiğini söyleyebiliriz. Bu açıdan bakıldığında her iki seçim de siyasal bir rövanş duygusu vermektedir.

AK Parti'nin 3 Kasım seçimleri ile elde ettiği siyasal galibiyetin, ANAP'ın 1983 seçimleriyle elde ettiği çıkış arasındaki temel benzerlik noktalarının ilki, her iki partinin de ordunun tercihine rağmen iktidar olması, ikincisi ise daha fazla zenginleşme, kalkınma ve hürriyet vaadidir. Bir başka benzerlik, AK Parti'nin de ANAP gibi sağcı ideolojiye yatkın olmasıdır.

⁸ Üzeyir Tekin, **AK Parti'nin Muhafazakar Demokrat Kimliği**, Orient Yayınları, Ankara, 2004 s. 163.

3 Kasım seçimlerinin 1995 seçimleriyle, sonuçları açısından benzer yönü ise, 1995 yılında RP'nin birinci parti olmasının sonucunda merkez kanatta oluşan tepkinin, AK Parti'nin iktidara gelmesi karşısında da benzer tepkiyi göstermesidir⁹.

3 Kasım 2002 seçimleri sonucunda ortaya çıkan siyasal tabloyu, 12 Eylül süreciyle değerlendiren İnel'e göre 3 Kasım seçimleri, 12 rejiminin devamlılığını şiar edinmiş merkez sağ ve sol partilerin hemen hemen tümünü silinmiş, süreci, geleneksel siyasal liderleriyle birlikte çökertmiştir. Bu çöküntü, siyasi arenada bir temizlik dalgasının yaşanmasına sebep olmuştur

3 Kasım seçimlerinin ortaya koyduğu sonuçlar dikkat çekici olduğu kadar, iyi değerlendirilmesi gereken bir sürecin gerekliliğine işaret etmektedir. Bu seçimlerle:

- ANAP'ın tek başına iktidar olduğu son süreçten sonra ilk kez bir siyasal parti %34'ün üzerinde oy alarak TBMM'deki sandalyelerin 365'ini elde etmiştir.
- Türk siyasal tarihinde ilk defa koalisyon hükümetini oluşturan partilerin tümü parlamento dışında kalmıştır.
- Bir önceki seçimde en fazla oyu alan (%22) ve iktidar olan bir siyasal parti (DSP) tam yirmi kat küçülerek barajın altında kalmış, siyasetten neredeyse tamamen tasfiye olmuştur¹⁰.

3 Kasım'ın ortaya çıkardığı en önemli sonuç, iktidar ortağı partileri ve muhalefet partilerini meclis dışında bırakması ve yeni bir siyasal zihniyete sahip olduğunu iddia eden yeni bir partinin tek başına iktidar olmasıdır. Böylece millî görüş geleneğinden gelen bir siyasal parti, ilk defa halkın büyük desteğini alarak iktidara gelmiştir.

3 Kasım seçimlerinde %34'ün üzerinde oy alan AK Parti birinci olurken, %19 civarındaki oy oranıyla CHP ikinci oldu ve tek ana muhalefet partisi olarak meclise girdi.

⁹ Tanıl Bora, "2002 Seçimi ve Siyasi Güzergah Problemleri", **Birikim dergisi**, Sayı: 163-164, Kasım-Aralık 2002, s. 29.30.

¹⁰ Üzeyir Tekin, a.g.e., s. 153-154.

3 Kasım 2002 seçimleri sonrasında, yüzde 10'luk ülke barajı dolayısıyla yeni parlamentonun meşruiyeti tartışılmıştır. Mümtaz'er Türköne'ye göre, ortada bir meşruiyet krizi yoktur. Çünkü halk, sistemin kanun dışı olarak tanımladığı bir siyasetçiye iktidarı teslim etmiştir¹¹. Heper'e göre de siyasal meşruiyetin göstergesi, toplumun çoğunluğu nazarında bir siyasal liderin veya kurumun inandırıcılığını kaybedip kaybetmediği, bir siyasal kuruma veya lidere çoğunluğun güveninin sarsılıp sarsılmadığıdır. Bu anlamda seçim sonrası tabloda ne parlamentonun ne de liderlerin böyle bir meşruiyet sorunu yoktur¹². Yayla ise meşruiyetle ilgili şunları söylemektedir;

“...3 Kasım seçimlerinin ve sonuçlarının meşruiyetiyle ilgili tartışmaların abesle iştigal olduğunu belirtmek gerekir. Seçim sonuçları – yani AK Parti'nin galip çıkması – itibariyle veya %45'e varan bir oy yüzdesinin Mecliste temsil edilmemesi nedeniyle meşruiyet zaafi içinde olduğunu söyleyenler yanılmaktadır. Zaten %34 oy alan AK parti değil CHP olsaydı, bunların büyük bir bölümü meşruiyet tartışmasından uzak duracak ve sonuçları totaliter cumhuriyet anlayışlarının ve hastalıklı laiklik kavrayışlarının zaferi olarak sunacaktı. Kendileri için ne acıdır ki, siyasi liderleri veya partileri şu veya bu ölçüde tasfiye etmeye veya engellemeye muvaffak olmakla beraber, halkı tasfiye edemediklerinden, böyle bir sonuçla karşılaştılar. Demokratik seçimler sonuçlarına göre değil, seçimleri mümkün kılan kurallara göre meşruluk kazanır. Seçim benim istediğim gibi biterse meşrudur., bitmezse gayri meşrudur, yani ben kazanırsam iyidir, başkaları kazanırsa kötüdür diyenler, demokrasi felsefesinden yeterince nasiplenemeyen demokrat maskeli totaliter zihniyetlilerdir.”¹³.

3 Kasım Seçimleri medyaya da farklı şekillerde yansımıştır. Örneğin, 4 Kasım'da Sabah Gazetesi, “Anadolu İhtilali” başlığını atarken, Radikal Gazetesi “Seçmen Ağır Konuştu”, Hürriyet Gazetesi “Sosyal Patlama Sandıkta Oldu”, Yeni Şafak Gazetesi ise “Milletin Zaferi/Tarihi Tasfiye” başlıklarını tercih etmiştir¹⁴.

¹¹ Mümtaz'er Türköne, “3 Kasım: Bizans Düştü”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 70, 2002, s. 9.

¹² Metin Heper, “Seçim Sonuçlarının Değerlendirilmesi İle İlgili Bazı Düşünceler”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı : 70, 2002, s. 24.

¹³ Yayla, *Siyaset Teorisine Giriş*, **Liberte Yayınları**, Ankara, 2002, s. 13.

¹⁴ 4.11.2002 tarihli **Sabah, Radikal, Hürriyet, Yeni Şafak Gazeteleri**.

Ömer Laçiner'e göre ise 3 Kasım seçimleri "...karşı oluşların harmanlanmasından, bileşkesinden oluşan, dolayısıyla taşıyıcısı hiç kimse ve herkes olan bir devrimdir."

Ali Bulaç'a göre, 1987'den bugüne koalisyonlar bütün partileri siyasal anlamda yıpratmıştı. Muhalefet partileri arasından AK Parti'nin sivrilmesinde siyasi ve sosyolojik sebepler vardır. Siyasi sebepler, AK Parti'nin elliye yakın bir milletvekili gücüyle yola çıkması, Erbakan çizgisinden ayrılan "yenilikçi" taban sebebiyle çabuk teşkilatlanması, merkez sağa açılması ve Tayyip Erdoğan'ın hem denenmemiş hem de karizmatik bir lider olmasıdır. Sosyolojik sebep ise, Türkiye nüfusunun büyük bir bölümünü oluşturan muhafazakar orta ve alt-orta sınıflarla bu partinin bağ kurabilmesidir. Anadolu solu bu duygudaşlığı kurmada çekingen davranmıştır. Sağdaki partiler ise bu kitlelerden süreç içinde kopmuş ve kendilerini "merkez"e çekmişlerdir¹⁵. Belirtilen bu faktörler, AK Parti'nin tek başına iktidar olmasında ve oyların %34'ünü almasında etkili olmuştur.

AK Parti'nin başarısını açıklamada yapılan yorumlardan biri diğeri ise "tepki oyları" konusuydu. Bu görüşü savunanlara göre AK Parti'ye oy verenler, bir siyasal programı desteklemekten çok ötekilere kızgınlıkları sebebiyle böyle davranmışlardı¹⁶.

AK Partililerin, milli görüş hareketi temelinden gelmeleri ve bu hareketin kitleselleşmesi yolunda görüş bildiren bir kesimi oluşturması da, AK Parti'nin diğer partilerden farklı olarak yerele dayalı bir siyaset tarzını benimsemesine ve halkın tüm kesimlerine ulaşabilme becerisine sahip olmasını sağlamış, bu sosyolojik faktör ise AK Parti'nin 3 Kasım seçimlerinde yüksek oy almasında etkili olmuştur.

Özetle 3 Kasım 2002 seçimlerinden AK Parti'nin tek başına iktidara gelmesi süreci değerlendirilecek olursa, sebepler birkaç temel faktör üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bunlardan ilki, özellikle 1980 sonrası süreçte iktidar olan merkez sağ ve merkez sol siyaset anlayışının toplumun merkezince kabul görmemesi,

¹⁵ Ali Bulaç, "Yeni İktidar Profili", **Zaman Gazetesi**, 5.11.2002.

¹⁶ Üzeyir Tekin, a.g.e., s. 158.

siyasetin yeniden yapılanma arayışlarına yol açmış ve yeni bir parti olan –geçmişte de merkez siyaset anlayışına tepkili yaklaşan

değerlendiren ve yorumlayanların ortak düşünceleri birkaç temel faktör üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bunlardan ilki, “merkez sağ” ve “merkez sol” siyaset anlayışının politik iflası ve bu partilerin toplumsal merkezde temsil yeteneğini kaybetmesidir. İkincisi, AK Parti’nin 33 yıllık milli görüş mirasına sahip olmasıdır. Üçüncüsü AK Parti’nin mazlum, denenmemiş ve “pragmatik “lideri Tayyip Erdoğan’ın sergilediği liderlik faktörünün etkisidir. Dördüncüsü, halkın diğer siyasilere duyduğu tepkiselliğin varlığı ve sonuncusu ise, AK Parti’nin denenmemiş bir siyasi parti olmasıdır.,

3.1.1.2.2 Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Seçmen Profili

AK Parti’nin seçmen profilini tanımlayabilmemiz için yanıtlamamız gereken ilk soru, “AK Parti’nin hangi sınıfı temsil etmektedir ?” sorusudur. Bu bağlamda AK Parti belirli bir sınıfı temsil etmemektedir, diyebiliriz. Kaldı ki AK Parti’nin politik ve felsefi açıdan beslendiği kaynaklar, Batılı partilerin beslendiği kaynaklardan tamamen farklıdır. Bu yüzden Bulaç’a göre AK Parti’yi “muhafazakar demokrat” veya “Müslüman demokrat” bir parti olarak tanımladığımızda, Batı Avrupa’daki Hıristiyan Demokrat partilerin tabanı ile karşılaştıramayız. Böyle bir çıkarım bizi, İslamiyet’in modern çağda Hıristiyanlığın benimsediği bir misyonla politik sahneye çıktığı kabulüne götürür ki, böyle bir şey doğru değildir¹⁷.

Yine Bulaç’a göre, milli görüş çizgisinin ve AK Parti’nin, gerçekleştirmeye çalıştığı yeni merkez siyaset ve bu siyasetin toplumsal tabanı, İslam ile demokrasi arasında yeni bir dönemin başladığını göstermektedir¹⁸. Ancak AK Parti, siyasi arenada din ve demokrasi konusunda büyük çapta bir polemige girmemiştir. Bulaç’a göre bunun temelinde yatan sebep, AK Parti’nin, Türkiye’deki sorunları, 1980’li yıllardaki ANAP gibi ekonomi kökenli algılamasıdır. Göle’ye göre bu yüzden 1980 sonrası politik yaşamı biçim ve içerik açısından belirleyen, “yumuşama” ve “icraat”

¹⁷ Ali Bulaç, “İslamcı Parti İle Müslüman Demokrat Parti”, *Zaman Gazetesi*, 06.11.2002 (b).

¹⁸ Ali Bulaç, “Politik Kimlikten Önce”, *Zaman Gazetesi*, 10.11.2002 (c).

tartışmalarıdır¹⁹. AK Parti de bu anlamda, gerilim ve devlet ile çatışma yerine ekonomik düzenlemelere ve AB'ye uyum sürecine yönelik politikalara yönelmiştir.

İnsel'in de belirttiği gibi, bu siyaset tarzı, 12 Eylül rejiminin kurum ve kurallarının ve bunlar arasındaki hiyerarşinin bozulamayacağı bir durağanlık halidir. İşte bu durağanlık, iktisadi hareketlilikle telafi edilmeye çalışılmış ve böylece siyasal ve kültürel mecralara akmayan toplumsal enerji, iktisadi alana kanalize edilmiştir. Dolayısıyla, siyasal ve kültürel alanda izin verilmeyen serbestliğe, ekonomik alanda izin verilmiştir²⁰.

Turgut Özal'ın öncülüğünü yaptığı iktisadi liberalleşme girişimi, siyasetle uzantısı olmayan, fırsatçılığı ve iş bitiriciliği öne çıkaran bir liberalizmdi. Bu sebeple iktisadi liberalizm, bir tür ilkel sermaye birikimi anlayışı içerisinde gelişmiş, üretmek değer biriktirmek yerine, var olan değerlere el koyma ve bu amaçla siyasal güç elde etme sisteminin temeline oturmuştur. Bu süreçte, ücretli emek reel anlamda değer kaybetmiş ve taşranın yükselen girişimci kesimiyle, geleneksel Cumhuriyet burjuvazisi arasında rekabet başlamıştır. Özal'ın pragmatik siyaset anlayışı ışığında uygulamaya konan "muhafazakar-liberal sentez", böylece salt iktisadi dinamizm ile siyaseti kendi içine çekerek, onu araçsallaştırmıştır. Böylece, rejim açısından meşru, dolayısıyla icazetli olan 12 Eylül siyasi partileri, ekonomik çıkar dağıtımının aracı kurumları haline gelmişlerdir. Bu yüzden, 1990'lı ve 2000'li yıllarda yaşanan ekonomik krizler, siyasal krizlere, siyasal krizler ise ekonomik krizlere sebep olmuştur. Bu durum ekonomik ve siyasal istikrarsızlığın başlıca sebebi olarak görülmektedir.

Yaşanan ekonomik krizler, korumacı politikaların hedeflediği geleneksel orta sınıfları şiddetle sarsmıştır. Kentli esnaf ve orta boy tüccardan, Batı Anadolu'nun orta bot çiftçilerinden, ağırlıklı kesimi kamuda çalışan ücretlilerden ve toplu sözleşme hakkı sayesinde alım gücünü arttırabilen büyük özel işletme çalışanlarından oluşan bu orta sınıf, uygulanan politikalarla merkez konumunu kaybetti. Bu boşluğu, 1990'larda yeni bir orta sınıf almaya başladı. Daha çok orta boy kentlerde oturan,

¹⁹ Nilüfer Göle, *İslam'ın Yeni kamusal Yüzleri*, Metis Yayınları, İstanbul, 2000, s. 37.

²⁰ Üzeyir Tekin, a.g.e., s. 172.

çoğunluğu küçük veya orta boy işletmelerde çalışan, bir kısmı hem işveren, hem de çalışan konumunda olan bu kesim, geleneksel taşra esnaf ve tüccar zümresiyle bütünleşerek yeni orta sınıfı oluşturmaya başladı. İnsel, bu yeni orta sınıfı şöyle tanımlamaktadır:

“Kültürel olarak muhafazakar, siyasal olarak ılımlı otoriter ve milliyetçi, ekonomik alanda ise, liberal ya da daha doğru tabirle serbest girişimci olan bu yeni orta sınıfın temsilciliğini ANAP’ın giderek kaybetmesinin yarattığı boşluk, 1995’ten 3 Kasım seçimlerine gelene kadar ki siyasal belirsizlik ortamını yarattı. 3 Kasım seçimlerinden çıkan sonuç, bu yeni orta sınıfın temsilcisi olma mücadelesini açık bir üstünlükle AKP’nin şimdilik kazandığını gösteriyor”²¹.

İnsel’e göre, bu yeni orta sınıf, geleneksel cumhuriyet elitlerinin hegemonyasına tabi olmamıştır. Hatta siyasi arenadaki temsilcilerinin bir bölümünün geçmişlerinin, cumhuriyet elitleriyle rekabet içinde olduğu ve elitler tarafından dışlandığı bilinmektedir. İşte İnsel’e göre, bugün AK Parti ve onun temsil ettiği siyasal duruş karşısında cumhuriyet seçkinlerinin gösterdiği tepkiler, esas olarak bu hegemonyacı konumu kaybetmenin huzursuzluğundan kaynaklanmaktadır²².

AK Parti, bir çok sınıfa birden hitap edebilme özelliğini göstermesi özelliğiyle Hıristiyan Demokrat Partilere benzetilmektedir. Hıristiyan Demokrat Partiler dini ön plana çıkararak kitleselleşme hareketini sürdürürken, AK Parti için bu durum tartışma konusudur. İnsel, AK Parti ile ABD muhafazakarları arasındaki benzerliğe dikkat çekmektedir. İnsel’e göre AK Parti’nin pragmatik siyaset anlayışı, ABD cumhuriyetçi muhafazakarların siyaset tarzına yakın bir yönelim göstermektedir. AK Parti önde gelenlerinin de, siyasal anlamda Türkiye dışında kendilerini en yakın hissettikleri parti Cumhuriyetçi Parti’dir. İnsel bu yakınlığı şu sözlerle dile getirmektedir.

²¹ Ahmet İnsel, “Olağanlaşan Demokrasi ve Modern Muhafazakarlık”, *Birikim Dergisi*, Sayı: 163-164, Kasım-Aralık 2002, s. 22.

²² y.a.g.m.

“Dini değerlerin toplumsal davranışlara yön veren ahlak değerleri olarak yorumlandığı, vicdan özgürlüğü konusunda son derece hassas, milliyetçiliği devlet sevgisi değil vatan sevgisi olarak yorumlayarak yücelten bu anlayış, AKP oluşumuna kıta Avrupa’sı Hıristiyan demokratlarından daha yakındır...Bu muhafazakarlık, Hıristiyan geleneği çerçevesinde kürtaja şiddetle karşı olduğu gibi, doğum kontrolüne de sıcak bakmaz. Erdoğan’ın “bol çocuk yapın” önerisi buna benzer değil mi ?”²³

İnsel’e göre AK Parti, Turgut Özal ile kısmen başlayan, Amerikan liberal muhafazakar gelişmenin, olgunlaşmış, daha tutarlı ve daha gerçekçi halini andırmaktadır.

AK Parti’nin içinden kopup geldiği gelenek, milli görüş çizgisidir ve AK Parti bu çizgi içinde baş gösteren bir ayrışmanın sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu açıdan bakıldığında, AK partiyi iktidara getiren faktörler arasında, onun 33 yıllık milli görüş çizgisine sahip olması da yer almaktadır. Bulaç’a göre, AK Parti, seçim kampanyası boyunca İslamcı olmadığını dile getirse de, AK Parti’nin özellikle milli görüş geleneğinden gelen seçmeni, bu hareketi bir redd-i miras değil, bir savunma stratejisi olarak görmüştür²⁴.

Bostancıya göre, AK Parti, MNP, MSP, RP ve FP çizgisinin takipçileri tarafından kurulmuştur. Bu siyaset geleneği, ana eksenini itibariyle İslam’a vurgu yapan, yerliliği öne çıkartan, kalkınma, sanayileşme ve kısmen de bölüşüm üzerinde duran bir dile sahiptir. Bu siyasal akım, Anadolu esnaf, tüccar ve sanayicileri tarafından desteklenmekte ve bu kesim merkezi elitlerle çıkarlarının ayrışma sürecine paralel olarak bu kesime yakınlaşıp uzaklaşmaktadır. Bostancıya göre bu hareketin gelişme trendinin ardında, merkezi elitlerle Anadolu sermayesinin ayrışması ve Anadolu sermayesinin merkezi elitler karşısında güçlenmesi büyük rol oynamıştır²⁵.

²³ y.a.g.m., s. 25.

²⁴ Ali Bulaç, 2002 (a).

²⁵ M. Naci Bostancı, “RP’yi Anlamak”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 38, s. 67.

AK Parti seçmenleri üzerinde yapılan yorumlar, daha çok AK Parti'nin geçmişte hangi siyaseti izledikleri ve bu bakış açısıyla hangi seçmen tabanına dayandıkları üzerine yoğunlaşmıştır. Bu yoğunlaşma beraberinde "milli görüş tabanının AK Parti'ye yönelip yönelmediği" tartışmalarını gündemin ilk sırasına oturtmuştur.

AK Parti'nin aldığı yüzde 34'lük oy oranının tamamının Türkiye'deki İslamcı kesimlerden geldiğini ileri sürmek olanaklı değildir. Tarhan Erdem'e göre, bugünkü seçmenin yüzde 21'ini 1999 seçimlerinde MHP'ye oy verenlerden, yüzde 29'unu FP'lilerden, yüzde 17'sini 1999 seçimlerinde oy kullanmayanlar ve yaşı tutmayanlardan almıştır.

AKP, geçen seçimde FP'ye oy verenlerin yüzde 69'unun, MHP'lilerin yüzde 38'inin, ANAP'luların yüzde 28'inin oyunu almaktadır. İlk defa oy kullanacak seçmenin yüzde 26.9 ile birinci tercihi AKP, yüzde 14.8 ile ikinci tercihi CHP olmuştur. AKP'ye oy veren seçmenin yüzde 32.6'sı partiye ideolojik görüşlerini yakınlığından ötürü oy atarken, yüzde 38'i yeni bir parti olması sebebiyle bu partiyi tercih etmiştir.

Aynı araştırmaya göre, partiye oy atanların yüzde 40'ı ilkokul, yüzde 29'u lise, yüzde 24'ü üniversite mezunu. AK Parti oylarının yüzde 36'sını büyük şehirlerden, yüzde 34'ünü kentlerden ve yüzde 34'ünü kırsal kesimlerden almıştır²⁶.

Siyasal yelpazeyi çok kabaca sol, merkez sol, merkez sağ ve sağ olarak tanımlarsak, oyların yaklaşık dörtte birinin sol ya da merkez sol partilere gitmiştir. Merkez sağ ve sağın toplam oranı ise üçte iki dolayındadır. Kuşkusuz AKP oylarının büyük çoğunluğu sağ seçmenden gelmiştir. Ancak, kendisini solda görenlerin içinde bir azınlık da AKP'ye oy vermiştir. CHP ise, dörtlü sınıflandırmadaki sağ uç seçmenden hiç oy alamazken, merkez sağ seçmenden de pek az destek görmüştür²⁷.

²⁶ Radikal Gazetesi, 6-7. 11.2003.

²⁷ Milliyet Gazetesi, 7.11.2002.

Bu verilerden çıkan sonuca bakıldığında, AK Parti'nin özellikle muhafazakar sağ seçmenden oy aldığını gözlemlemekteyiz. Ayrıca AK Parti'nin, yüksek oranlarda oy aldığı illere dikkat edildiğinde, bunların önemli ölçüde 1983 ve 87'de ANAP'ın birinci çıktığı yerler olduğu da görülecektir. Mesela Ankara, Kayseri, Konya, Malatya gibi illerde AK parti yüksek oranlarda oy almıştır. AK Parti bu illerde toplam 50 milletvekili çıkarmıştır. Yani seçmenle birlikte AK Parti'nin, 1983-1987 yıllarındaki ANAP'ın oylarını aldığı görülmektedir. AK Parti'nin toplumsal taban itibariyle sadece kent çevrelerindeki yoksulların ve ezilmişlerin oylarını aldığını belirtmek eksik bir analizdir. Bu bağlamda denilebilir ki, AK Parti, hem Anadolu'nun kırsal kesimlerinden, hem kent varoşlarından hem de Anadolu girişimcilerinden destek bulmuştur²⁸.

Tanju Tosun'a göre, AK Parti'nin toplumsal alandan aldığı destek, ne sağcı ne de solcu kesimden gelmiştir. Seçmen, Tosun'un kendi ifadesiyle "geçimlik" parti peşine takılmıştır. Çağımızın postmodern siyaset anlayışına –ideolojiler öldü anlayışına- denk düşen bu seçmen profili, bizlere artık, seçmenlerin herhangi bir sosyal sınıfın veya toplumsal kesimin iradelerinin temsilcisi olmadıkları mesajını vermektedirler.(Tosun 2002: s. 5)" (s. 178) Tosun, AK Parti'yi, tarihsel ve sosyolojik olarak 1930'lardan beri, kurulu devlet düzenine karşı kitlesel bir tepkinin mecrası olmuş hareketlerin bir devamı yani çevrenin merkeze karşı hareketinin bir uzantısı olarak değerlendirmektedir²⁹.

AK Parti seçmenin büyük bölümü, milli gelirden çok az pay alan geniş yoksul kitleler ve şehir çevresinde toplanan işsizlerdir. Seçmenlerin büyük kesimi iş ve istihdam yanında sosyal politikaların da uygulanmasını talep etmektedirler.

AK Parti büyük oranda tarımsal alandan da destek almıştır. Bu kesim de daha çok geleneksel sübvansiyonların sürdürülmesini talep etmektedir. Bu çerçevede Bulaç'a göre AK Parti, liberal, sosyal demokrat hatta solcu ve dini değerler açısından muhafazakar kimlikli ve korumacı kesimler tarafından desteklenmektedir³⁰.

²⁸ Üzeyir Tekin , a.g.e., s. 177.

²⁹ Tanju Tosun, "83 Ruhu ve AKP", **Radikal Gazetesi**, 24.11.2002.

³⁰ Ali Bulaç,2002 (a).

Görüldüğü gibi AK Parti, seçimlerde çok farklı kesimlerden oy toplamıştır. Farklı kesimlerin farklı nitelikleri, partinin kimliğini belirleme noktasında belirsizliğe sebep olmaktadır. Dolayısıyla, AK Parti'nin, toplumsal taban itibariyle İslamcı bir rejim değişikliğinden ziyade, çevrecil talepleri yansıttığı söylenebilir. Bu kitle, geleneksel olarak ideolojik değil kalkınmacı, devlete karşı değil ama resmiyete mesafeli merkez sağ bir nitelik göstermektedir.

Yalçın Akdoğan, kimlik partisi tanımlaması yaparken, "*Türkiye'de belli bir etnik yapıyı, belli bir mezhebi ya da dini anlayışı siyasetin merkezine koyan partileri kimlik partisi olarak adlandırıyorum.*"³¹ ifadelerini kullanmıştır. Bu anlamda AK Parti'nin kimlik partisi olmadığını iddia eden Akdoğan, partinin kimlikli bir siyaset yaptığını, toplumun geneli için bir demokratik zemin üretmeye çalıştığını ifade etmektedir. AK Parti'nin çok geniş bir sosyolojik tabana oturduğunu belirten Akdoğan, bu yapıda, zenginlerin, fakirlerin, Türklerin, Kürtlerin ve bunun dışında tüm farklılıkların barındığını söylemiştir³². Can bu süreçle ilgili olarak şu tespitleri yapmaktadır.

*"AKP seçmeninin sosyal ve sınıfsal kategorilerinden çok, karar nedenlerine bakmak daha açıklayıcıdır. Bu pencereden bakıldığında, AKP seçmeni içinde üç ana grup görülmektedir. Birinci ve en kalabalık grup, bu seçimde AKP'ye oy aktarmış bütün partilerin en omurgasız seçmenleri; ikinci grup da, en çok inatlaşma, sonra küsme, en son olarak da öfke motivasyonu ile hareketlenen politik bir bilinç türünün etkisi altında olanlar, üçüncü grup ise oyum boşa gitmesincilerin AKP'ye kültürel refleksleri uyuşanlarla, küçük bir ekibin karması."*³³

Sonuç olarak denilebilir ki, AK Parti'nin tabanını, kentli yoksullar, Anadolu'nun kırsal kesimleri ve Anadolu sermayesi oluşturmaktadır. AK Parti ise, toplumun tüm kesimlerini temsil ettiğini iddia etmektedir. Bu anlamda, AK Parti,

³¹ Sabah Gazetesi, 16.08.2003.

³² y.a.g.e.

³³ Kemal Can, "Geleneksel Seçim Tahlilleri III: Ne Oldu Şimdi", Birikim Dergisi, Sayı: 163-164, Kasım-Aralık 2002, s. 44-53.

muhafazakar, milliyetçi ve dindar bir tabana dayanmakla birlikte, AB'ye ve demokratikleşmeye öncelik veren programı sayesinde liberal hatta neo-liberal bir görünüm sergilemekte ve bu yönde merkez sağ tabanı da içerisinde barındırmaktadır.

3.1.1.3 28 Mart 2004 Yerel Seçimleri ve Adalet ve Kalkınma Partisi

3.1.1.3.1 28 Mart Yerel Seçimlerinin Genel Değerlendirmesi

Her seçim siyasetin yapılanması, toplum-siyaset ilişkileri ve ülke çapında siyasi yelpazenin yönü hususunda bilgi verir. Bu anlamda 28 Mart Yerel Seçimleri, siyasete parti olarak yeni adım atmış, çevre temsilcisi olmak ile merkez sağın devamı olmak arasında gidip gelen ve değişim konusunda resmi ideolojiyle gerilimler yaşayan bir siyasal ortamı tahlil etmek açısından büyük önem taşımaktadır. Öncelikle seçime ilişkin temel bilgileri açıklayacak olursak;

- En düşük katılma oranı, bu seçimlerde ortaya çıkmıştır. 10.249.840 seçmen sandık başına gelmemiş, böylece 1994'te % 92.2'ye ulaşan katılma oranı bu kez % 76.4'e düşmüştür.
- İktidar partisi olan AK Parti, 3 Kasım Seçimleri'ne göre oylarını yüzde 24.19 (yüzde 7.4) oranında arttırarak yüzde 40'ın (yüzde 41.67) üzerine çıkartmıştır.
- Oy oranı 2002'nin 1 puan altında kalan CHP, % 20'ye yakın oranda oy aldı. (Yüzde 18.27)
- Seçimde başarılı olarak sayabileceğimiz diğer partiler DYP, MHP ve SP'dir. DYP ve MHP yüzde 10'luk oy oranını tuttururken, SP çekirdek oy olarak tabir edebileceğimiz yüzde 4'lük oy oranına ulaşmıştır.
- Ana muhalefet ile arasındaki farkı yüzde 14.9'dan yüzde 23.4 çıkartan AK Parti, Büyükşehir belediyelerinin yüzde 75'ini (16 Belediyeden 14'ü), il merkezi belediyelerinin yüzde 70.8'ini (65 Belediyeden 46'sı), İlçe merkezi Belediyelerinin yüzde 70.8'ini, ilçe Belediyelerinin yüzde 55.1'ini (850 ilçe

belediyesinden 468'i), Belde Belediyelerinin yüzde 54.4'ünü (2289 Belediyeden 1246'sını), toplam belediye sayısının yüzde 55'ini kazanmıştır.

- İkinci sırada yer alan CHP ise, Büyükşehir Belediye Başkanlıklarının yüzde 12.5'ini, İl Merkezi Belediyelerinin yüzde 9.2'sini, İlçe Belediyelerinin yüzde 14.7'sini, Belde Belediyelerinin yüzde 14.6'sını, toplam belediye sayısının yüzde 14.5'ini kazanmıştır.

3.1.1.3.2 28 Mart Seçimleri ve Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Seçmen Profili

Bu sonuçlardan, AK Parti'nin seçimlerde en başarılı parti olduğu yorumu yapılabilir. İl Genel meclisi seçimlerinde 72 ilde birinci sırayı alan ve bölgelerin tümünde birinci olan AK Parti (3 Kasım seçimlerinde 57 ilde birincilik almıştı.), almış olduğu bu sonuçla güven tazelenmiştir. AK Parti Türk siyasal hayatında ilk kez, iktidarda olmasına rağmen yerel seçimlerde oyunu arttırmıştır. Bu anlamda AK Parti'nin oy artışını, yalnızca iktidarda oluşuna değil, seçmenin bu partiyi başarılı saymasına bağlayabiliriz.

CHP'nin ise bu seçimlerde başarısız olduğunu söyleyebiliriz. Fuat Keyman'a göre *"CHP'nin 3 Kasım'dan bugüne sürdürmüş olduğu muhalefetin temelini oluşturan, hem dünyanın hem de Türkiye'nin değişen yapısını algılamak istemeyen ve özünde devlet merkezci ve güvenlik eksenli olan siyaset anlayışının çok ciddi bir stratejik hata"* dır. *"Bu siyaset anlayışı CHP'yi giderek farklı toplumsal kesimler içinde marjinalleştirirken..."* CHP'nin uyguladığı bu politika MHP ve DYP gibi diğer sağ partilerin işine yaramaktadır³⁴.

Bazı yazarlara göre, bu seçim sonuçları, AKP'nin muhafazakar demokrat söylemi ile Türk siyasetinin temel öznesi olarak tanımlanan merkeze oturduğunun bir göstergesidir. Ancak Hakkı Uyar bu değerlendirme için çok erken değerlendirmesini yapmaktadır. Uyar'a göre, *"AKP'nin kendini merkez sağda tanımlaması kendine meşruiyet de sağlıyor. 28 Mart yerel seçimlerinin sonuçları sağda üç partinin AKP'yi*

³⁴ Fuat Keyman, "28 Mart ve Demokratik Sol Alternatif", 04.04.2004 tarihli **Radikal 2**.

zorlayacağı izlenimini veriyor. Kıbrıs vb. nedenlerle milliyetçi söylemler MHP'yi besleyecek. Köylü/kırsal kesimin desteği DYP'yi ayakta tutacak. Saadet Partisi, AKP'nin muhafazakâr ve İslamcı tabanını tehdit edecek.”³⁵

Gerçekten, gerek merkez sağda MHP ve DYP’de gerekse Saadet Partisi’nde bir toparlanma olduğu kuşkusuzdur. Bu anlamda Bayramoğlu’na göre, İslami oyların bir bölümünün SP’ye geri dönmesi, AK Parti’nin İslami geleneğin yanına bile yaklaşmadığının, MHP ve DYP’deki artışın ise sağın yeniden yapılanmasının bir işareti olduğunun göstergesidir.

“Sağın yeniden yapılanması ve dönüşmesi AKP üzerinden yaşanmaktadır. Nitekim bu dönüşümün motoru siyasi iktidarın politika tarzı ve buradan hareketle oluşturduğu yeni seçmen profilidir. Bu çerçevede AKP toplumla barışık yapısına kimi evrensel değerleri ilave ederken, muhafazakarlığın dayanışmacı ve faydacı değerlerini birey-siyaset-sivil toplum düzeyinde artan bir hızla yeniden üretmektedir. Başka bir deyişle yerel ve evrensel değerleri biraraya getirme çabasına, merkez ve çevre arasındaki boşluğu doldurma işlevine rağmen AKP değişimciliği feydacı-dayanışmacı özelliklerle bezeyerek sağı temsil etmeye hem bilinçli hem içgüdüsel olarak yönelmektedir. Bu koşullarda bir çevre hareketi olmaktan çıkıp bir merkez ya da merkez sağ partisi olmaya ilerlemekte, merkez çevre çatışması bir ölçüde belirleyici çatışma eksenini olmaktan çıkmaktadır.”³⁶

Laçiner’e göre, 28 Mart seçimleri, 3 Kasım’ın çizdiği siyasal tabloyu biraz daha netleştirmesi açısından önemlidir. Geleneksel merkez sağın temsilcileri olan DYP ve MHP, GP’ye kaptırdığı oyları geri alırken, SP’nin oylarının yüzde 4’e kadar yükselmesinin temel sebebi AK Parti’nin iktidardaki profilinde dinci ideolojinin giderek daha da silikleşmesinin bu tabanda yarattığı hayal kırıklığıdır. Laçiner’e göre AK Parti’nin Batı Ege kentlerinde, Trakya, Akdeniz sahillerinde ve metropollerin seçkin semtlerinde belirgin bir oy artışı sağlamasının sebebi ise, ekonomi dünyasının,

³⁵ Hakkı Uyar, “Yerel Seçimler Işığında AKP ve CHP”, 04.04.2004 tarihli **Radikal** 2..

³⁶ Ali Bayramoğlu, “Seçim Sonuçlarının Dip Akıntıları”, **Birikim Dergisi**, Sayı 180, Nisan 2004, s. 36.

AK Parti'nin son 10-15 yılın en dirayetli hükümeti olduğunu kabul etmesidir. *“Bu şüphesiz herşeyden önce AKP'nin Türkiye burjuvazisiniğn –başta büyük, yerleşik sermaye ve en dinamik girişimciler olmak üzere- hemen tüm katmanlarını kucaklayan ve bunlar nezdinde temsil yeteneği onaylanan bir parti haline gelmesi demektir.”*³⁷.

Menderes Çınar ise, AK Parti'nin 3 Kasım'a oranla daha yüksek bir oy almasının sadece muhalefetin etkinsizliğiyle açıklanamayacağını, AK Parti'nin siyaset kurumunu güçlendirdiği, siyasal alanı genişlettiği ve topluma geleceğe dönük bir umut verebildiği için bu oy potansiyeline ulaştığını belirtmektedir³⁸. Ancak seçime katılım oranını göz önüne aldığımızda en düşük katılma oranının bu seçimlerde yaşandığını görmekteyiz. 1994 seçimlerinde yüzde 92.2'ye ulaşan katılım oranı, 2004 yerel seçimlerinde yüzde 76.4'e düşmüştür. Bu anlamda AK Parti'nin topluma, geleceğe dönük bir umut verdiğini ve siyasetin alanını genişlettiğini söylemek yanlış bir değerlendirme gibi gözükmektedir.

Yazarların büyük çoğunluğu, AK Parti'nin seçimlerde en başarılı parti olduğunu kabul ederken, başarılı diğer bir partinin de DYP olduğuna inanmaktadır. Bu anlamda merkez sağın yeniden şekillendiğini ve bir sonraki seçim sürecinde AK Parti'nin merkez sağda tek başına hareket edemeyeceğini, merkez sağ oyların bir kısmını DYP'ye kayacağını ön görmektedir. Hasan Bülent Kahraman'a göre ise eski sağın artık AKP'yi aşması olanaksız görünmektedir. Kahraman'a göre, giderek marjinalleşen ANAP, DYP, MHP çizgisi, artık bütünüyle eriyecektir.³⁹

Sonuç olarak, AK Parti, geleneksel merkez sağdan farklı olarak, Türkiye burjuvazisininin devlet vesayetini geride bırakarak, çevreyi merkeze taşıyan bir misyonu kendine amaç edinmiştir. Bu anlamda 28 Mart Yerel Seçimleri, AK

³⁷ Ömer Laçiner, “Biten Seçimden Başlangıç İçin Derslere”, **Birikim Dergisi**, Sayı 180, Nisan 2004, s. 20.

³⁸ Menderes Çınar, “Seçimler Vasıtasıyla AKP”, **Birikim Dergisi**, Sayı 180, Nisan 2004, s. 31.

³⁹ Cüneyt Ülsever, “Seçimin İkinci Galibi DYP'dir”, 01.04.2004 tarihli **Hürriyet Gazetesi**; Emin Çölaşan, “Seçim Öncesi ve Sonrası”, 30.03.2004 tarihli **Hürriyet Gazetesi**; Haluk Şahin, “Seçmen Bir de AB'yi Deniyor”, 31.03.2004 tarihli **Radikal Gazetesi**; Hasan Bülent Kahraman, “AKP'nin Başarısı ve Başarısızlığı”, 31.03.2004 (b) tarihli **Radikal Gazetesi**, Hasan Bülent Kahraman, “Bir Seçime Bakmak”, 29.03.2004 (a) tarihli **Radikal Gazetesi**.

Parti'nin bu hedefe bir ölçüde yaklaştığının işaretlerini vermektedir. Bununla birlikte, siyasal yelpazenin sağında bir canlanma olduğu DYP ve MHP'nin bu seçimlerde gösterdiği sınırlı başarıyla onaylanmıştır. Dolayısıyla, sağ cenahta yaşanan bu dinamizm, önümüzdeki süreçte AK Parti'ye rakip diğer sağ partileri siyasi arenaya taşıyacaktır. CHP ise bu süreçte, kendi içinde yeniden toparlanma sürecine giremez ve eksik muhalefet yapmaya devam ederse, oy potansiyelini kaybedecek, sosyal tabanı giderek eriyecektir.

3.1.2 Adalet ve Kalkınma Partisi'nin ve Muhafazakar

Demokrasinin İdeolojik Yapısı

3.1.2.1 Adalet ve Kalkınma Partisi ve Muhafazakar Demokrasi

3.1.2.1.1 Muhafazakar İdeoloji

3.1.2.1.1.1 Düşünsel Temeli ve Ortaya Çıkışı

Muhafazakarlığın bir düşünce akımı veya ideoloji olarak doğup, gelişmesinde birbiriyle bağlantılı üç tarihsel olgu rol oynamaktadır. Aydınlanma Hareketi, Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi.

Aydınlanma Hareketi'nin temel felsefesi akılcılık (rasyonalizm) üzerine kuruludur. Rasyonalizm, aklın üstünlüğünü, aklın ve akıl yürütmenin, insan davranışına yön veren en güvenilir yöntem olduğunu savunur.

Fransız Devrimi, Fransa'daki yerleşik düzeni yıkarak, kısa sürede toplum ve devlet yapısında köklü değişikliklere sebep olmuştur. Söz konusu devrimin etkileri Fransa ile de sınırlı kalmamış kısa sürede dünyanın dört bir yanında etkisini hissettirmiş, yaydığı düşünce ve ilkelerle, devrimlere ve yenileşme akımlarına öncülük etmiştir.

Sanayi Devrimi ise istikrarı bozarak değişmeyi kural haline getirdiği için tepki ile karşılanarak, muhafazakar düşünceyi doğurmuştur⁴⁰.

Aydınlanma, Fransız Devrimi ve Sanayi Devrim, toplumların alt ve üst yapı kurumlarını yerle bir ederek, bireylerin kültürel kimliklerini de değiştirmiş ve bu anlamda muhafazakarlara göre bu üç olgu yıkıcı bir etki yaratmıştır. Dolayısıyla muhafazakarlar bu üç olguyu, toplumsal yapıyı parçalayan ve özünde kötülük bulunan zararlı akımlar olarak görmüştür. Muhafazakarlık, işte bu üç olgunun yıkıcı etkisini önlemeye yönelik tepkisel bir akımdır. Toplum bireyin önünde görerek makro yapıyı korumak istemiş, bu sayede bireyi de koruma altına almayı amaçlamıştır. Buradan da anlaşılacağı gibi, muhafazakarlık toplumdan bireye uzanan ve toplumsal olanı daima vurgulayan bir akım olarak öne çıkmıştır⁴¹.

Muhafazakarlık, Aydınlanma, Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi'nin ortaya çıkardığı düşünsel yapıya ve düşünürlere bir tepki niteliğinde ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan yeni düşünsel yapı, kendisinden önceki tüm yapıları ve kurumları, gelenek ve değerleri yadsıyarak ortaya çıkmıştı. İşte muhafazakarlık tam da bu noktada ortaya çıkarak, özellikle aile ve kilise gibi kutsal, toplumsal işlevi vazgeçilmez olan kurumların korunması gerektiğini iddia etmiştir⁴².

Muhafazakarlar, aydınlanmanın, tarihten, zamandan ve mekandan soyutlanmış olarak ortaya çıkardığı düşünce yapısını ve bu düşünce yapısının ortaya çıkardığı toplumsal yapıyı suçlayarak, Batı toplumlarını saran çözümler dalgasının sorumlusu olarak aydınlanma felsefesi ve bu felsefenin halkaları olan Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi'ni sorumlu tutmuşlardır⁴³.

⁴⁰ Doğu Ergil, *İdeoloji: Milliyetçilik, Muhafazakarlık, Halkçılık*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1986, s. 11.

⁴¹ Michael Oakeshott, "On Being Conservative", *Ideologies of Politics*, (ED. Anthony de Crespigny and Jeremy Cronin), Oxford University Press, London and Newyork, 1975, s. 45.

⁴² Üzeyir Tekin, a.g.e. s. 86.

⁴³ R. Nisbet, T. Bottomore, *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997, s. 102

Muhafazakar ideoloji, tarihsel süreç boyunca pek çok farklı yorumlara tabi tutulmuş ve dönemlere göre değişebilen esnek bir yapıya sahip olmuştur. Bu ideolojinin düşünsel temellerini ortaya atan düşünürler; E. Burke, B. Disraeli, J. De Maistre ve M. de Bonald'dır.

3.1.2.1.2 Muhafazakarlığın Siyaset Anlayışı

Muhafazakarlık, bir düşünce geleneği, siyasal ideoloji veya siyasal tutum olarak tanımlanabilmektedir. Yalçın Akdoğan muhafazakar ideolojiyi şu şekilde tanımlamaktadır.

“Muhafazakarlık, aydınlanmanın olumsuz kimi sonuçlarına, dönemin siyasi projelerine ve bu siyasi projeler doğrultusunda toplumun dönüştürülmesine ilişkin öneri ve uygulamalara muhalif olarak ortaya çıkan, rasyonalist siyaseti sınırlamayı ve toplumu bu tür devrimci dönüşüm projelerinden korumayı amaçlayan yazar, düşünür ve siyasetçilerin, eleştirilerinin biçimlendirdiği bir siyasi felsefeyi, bir düşünce geleneği ve zaman içinde onlardan türetilen bir siyasi ideolojiyi ifade etmektedir.”⁴⁴

Muhafazakar ideoloji, Aydınlanma felsefesi ve onun düşünsel boyutu olan rasyonalizme (akılcılık) bir tepkinin sonucunda doğmuştur. Rasyonalizmin özellikle dört ana boyutu eleştirilmektedir. Kurucusu Edmund Burke, Fransız akılcılığına karşı (usçuluk); İngiliz amprizmini (görgücülük) savunuyor. Fransız düşünürleri arasında tek sevdiği isim Montesquieu'dur. Çünkü o, düzeni yıkmadan özgürlüğü sağlamayı amaç edinmiştir. Böylece sınıflar arasında denge kurmayı amaçlamıştır. Murat Sarıca'ya göre, Edmun Burke, bu tutumuyla ne gerçek bir liberal, ne de demoktrattır. Burke sadece bir gelenekçidir⁴⁵.

Çağdaş politikada rasyonalizm sadece akıllı kutsamaktadır. Bu anlamda, toplumun sosyal, hukuki ve kurumsal geleneğine ve yapısına meydan okumakta ve onu büyük ölçüde tahrip etmektedir. Siyasette telosun varlığına olan inancı,

⁴⁴ Yalçın Akdoğan, a.g.e., s. 16

⁴⁵ Murat Sarıca, **100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 116.

rasyonalizmi mükemmellik politikasına yöneltmiştir. Son olarak özgürlük karşıtı bir “tekbiçimlilik politikası”nı empoze etmeye yönelik bir eğilim taşımaktadır.

Muhafazakar siyaset, “varolan dünyayı köktenci bir biçimde değiştirmeyi öngören türden talepleri içeren herhangi bir siyasi teoriye sıcak bakmaz. Muhafazakarlar da daha iyi bir dünya idealinin taşıyabilirler... İnsan doğası hakkında iyimse olan ideolojiler kadar muhafazakarlık da böyle bir dünya için çabalamayı önemser...Ancak muhafazakarlığın farkı, böyle bir dünyanın içeriğini ve ona ulaşma yollarının mutlak bir biçimde saptanamayacağı ve siyasetin bu amacın gerçekleştirilmesini öngörecektir bir ideolojik kullanıma konu edilemeyeceği hususlarındaki ilkesel tercihleridir. Muhafazakarların karşı oldukları rasyonalist siyaset ise, tam tersine, bu iki konuda insan aklına belirleyici bir rol biçer. Bu yaklaşımda akıl, hem ulaşılması gereken ideal dünyanın mahiyetini, hem de ona ulaşmak için siyasal süreçlerin nasıl örgütlenmesi gerektiğini bildiren nihai otoriteyi ifade etmektedir. Bu tür bir otoritenin varlığını tanımayan ve modern ütopyacılığı ütopyik imgelemden ayıran muhafazakarlık, ideal dünyayı önemser ama ona götüreceği umulan toplumsal mühendisliği reddeder. Bu çerçevede muhafazakar siyaset anlayışının odağında kararlı bir anti-rasyonalist vurgunun varlığından söz edebiliriz”⁴⁶.

Modern ütopyacılığı tanımayan muhafazakarlar, bu anlamda toplum mühendisliği girişimlerinden de uzak durmaktadırlar. Muhafazakarlar, siyaseti, toplumdaki bireyler arasında uzlaşma olarak algılayarak, siyasetin soyutlamaları dayalı basitçe amaç ve araçlardan oluşan pragmatik bir olgu şeklinde yorumlanmasına karşı çıkmaktadırlar.

Muhafazakar anlayış, siyaseti sınırlı bir etkinlik alanı olarak görmektedir. Siyasetin sınırlılığı, özel ve kamusal alan ayırımına dayalı olarak da temellendirilebilmektedir. Devlet ve toplum arasındaki farklılaşmaya işret eden bu ayırım, muhafazakarlar tarafından devlet gücünün eşitlik, sosyal adalet veya refah adına yaşamın diğer alanlarına doğru genişlemesinin doğurduğu bir tehdidin izahı

⁴⁶ Bekir Berat Özipek, a.g.e., s. 125.

açısından önem taşımaktadır. Muhafazakarlığın sınırlı siyasetten yana oluşu, liberalizmin siyasetin alanını sınırlandırmaya yönelik yaklaşımıyla benzerlik arz etmektedir⁴⁷.

Muhafazakar ideoloji, siyasal iktidarın, toplumu tanıyarak, işlevlerini onun rızasına uygun bir şekilde yürütmesinden yanadır. Çünkü hükümet, insan doğasının yetkin olmayışından dolayı gereklidir. Burke ve İngiliz muhafazakarlarının çoğu dengeli anayasa ve parlamenter yönetimden yana olmuşlardır⁴⁸.

Muhafazakarlığın en iddialı olduğu konu siyasal otoritenin sınırlandırılması hususunda olmuştur. Çünkü siyasal otorite, toplumdaki otorite türlerinden sadece birisidir ve etkinlik alanı diğer otoritelerin etki alanının sınırlarına gelince durmalıdır. İngiliz ve Amerikan muhafazakarlığının genel tutumu, kanun hakimiyeti yoluyla sınırlı devleti savunmak, doktriner ve dogmatik olandan hoşlanmamak olarak özetlenebilir⁴⁹.

Oakeshott'a göre de, *“hükümetin görevi, kendisine tabi olanlara başka inanç ve etkinlikler empoze etmek, onlara vasilik etmek veya onları eğitmek, başka bir yolla onları daha iyi veya daha mutlu kılmak, onları yönlendirmek, bir eylem için harekete geçirmek veya muhtemel bir çatışmaya meydan vermeyecek biçimde onları koordine etmek değildir; hükümetin görevi sadece kural koymaktır.”*⁵⁰.

Bu anlamda bir çok dini muhafazakar da toplumun geniş bir dini bağ temelinde kurulmasını öngörürken devletin müdahalesini onaylamamaktadırlar.

Özetle, muhafazakarlar, siyasal otoritenin, müdahale edemeyeceği, bireye ait bir çekirdek özgürlükler alanını ve toplum yapısını savunmaktadırlar. Siyasal otoritenin yetkisi dahi, başta aile olmak üzere din, gelenek ve diğer kurumların

⁴⁷ Noel O'Sullivan, **Conservatism**, J. M. Dent & Sons Ltd, London, 1976, s. 12 den aktaran, Bekir Berat Özipek, Muhafazakarlık Muhafazakarlık: Akıl, Toplum, Siyaset, Liberte Yayınları, Ankara, 2004, s. 132.

⁴⁸ Andrew Vincent, **Modern Political Ideologies**, Blackwell, Oxford and Cambridge, 1992, s. 75 den aktaran Bekir Berat Özipek, a.g.e., s. 135.

⁴⁹ Noel O'Sullivan, a.g.m., s. 137.

⁵⁰ Michael Oakeshott, a.g.m., s. 42 den aktaran Bekir Berat Özipek, a.g.e., s. 137.

alanının sınırlarında son bulur. Dolayısıyla, siyasal otoritenin meşruluğu ve önemi, onları tanıyıp saygı göstermesine bağlıdır.

Muhafazakarlığın demokrasiye bakış açısı diğer ideolojilerden farklıdır. Muhafazakar ideoloji, siyasi yönetimlerin ve dolayısıyla demokrasinin zamana ve mekana bağlı olarak farklılık göstereceğini savunmuştur. Demokrasiyi daha çok siyasal iktidarların barışçıl el değiştirmesine ilişkin kurallar ve yöntemler bütünü olarak algılamak, katılım olgusunu temel alan, demokrasiyi bir amaç olarak gören veya demokrasinin halk egemenliği boyutunu öne çıkaran anlayışa mesafeli yaklaşmaktadır.

Muhafazakarlara göre, rasyonalizmin akıl sınırlarının dışında, siyasal erki sınırlayan kurumlar ve normlar demokrasiye dinamizm katan olgulardır. Bu yolla demokrasi kendisini çağın koşullarına göre yeniden üretebilmektedir. Yukarıda bahsedildiği gibi, halkın çoğunluğuna dayanarak bile olsa iktidara gelen grup ve kişilerin, dokunamayacakları bireysel hakların olduğu iddiası, muhafazakarların demokrasiye olan inancını az da olsa pekiştirmektedir.

Muhafazakarlar, kültürel farklılıklara da saygı göstererek her toplumun kendine özgü kural, kurum ve geleneklerine saygı göstermektedir. Bu anlamda muhafazakar ideoloji, Özipek'e göre liberalizmden ve sosyalizmden daha demokrattır⁵¹. Ancak bu anlayış günümüzde teori ve pratikte yaygın olarak kullanılan Huntington'ın "medeniyetler çatışması" tezine uygun düşecek bazı fikirlere destek verme hatasına da düşebilmektedir⁵².

⁵¹ Bekir Berat Özipek, a.g.e., s. 148.

⁵² Muhafazakarlar, demokrasi kurum kültürünü kendi değerleri olarak kabul ederek, bu kurum ve değerlere sahip olmayan anti-demokratik rejimleri, Batı dışı toplumlar olarak -öteki- görmektedirler. Örneğin, Türkiye'de 12 Eylül askeri darbesini yapan cunta yönetimi komünist yayılmaya karşı Batılı değerleri korumak pahasına yapıldığı için desteklenmiştir.; Bkz. Charles Cowell, **Redefinition Conservatism- Politics and Doctrine**, The Macmillan Press Ltd., Hong Kong, 1986, s. 72.

Muhafazakar ideoloji, demokrasinin araçlarını, demokrasiyi tasfiye etmeye çalışan anlayışlara karşı bir güvence olarak görmektedir. Bu anlamda demokrasi, korunmaya değer, toplumsal uzlaşmayı sağlayan ve toplumların ilerlemesinin önündeki engellerin kaldırılmasına yarayan kurum, kural ve değerler bütünüdür.

Muhafazakar ideolojinin dış politika konusundaki görüşleri, özellikle neo-muhafazakarlıktan ayrılmakta ancak neo-muhafazakarlığın etkisiyle de değişmeye başlamaktadır. Neo-muhafazakarlık, dış politikada barışçıl ve uzlaşmacı politikaları desteklememektedir. Bu anlamda, neo-muhafazakarlık Amerika'nın dış politikasının biçimlendirilmesinde komünizm korkusunu sürekli canlı tutan ve Vietnam yenilgisini unutturmak için dış politikada ülkeye "şeref!" kazandıracak başarılar sağlanması için başka ülkelere karşı aşırı müdahaleci bir politika izlemeyi teşvik etmektedir. Körfez Savaşı konusunda da neo-muhafazakarlar, diğer muhafazakarlardan farklı olarak saldırgan bir politikayı tercih etmişlerdir. Neo-muhafazakarlığın bu yaklaşımı, muhafazakarlığın farklı kültürlerle müdahaledeki geleneksel çekingenliğinin terk edilmesi anlamını taşımaktadır⁵³.

Muhafazakar ideoloji, 19. yüzyılda özellikle sanayi devrimi sonrası yaşanan olumsuzluklara karşı eleştiri yoluyla şekillenmiştir ve bu dönemde muhafazakarlık, içinde bulunulan tek boyutlu toplumdan çıkış -çözüm- kapısı olarak görülmüştür. Akdoğan'a göre "*devrimci dönüşüme karşı evrimci veya tedrici değişimi savunan, geleneksel toplumsal kurumların, tahrip edilmesinin sekülerleşmenin ve dayanışmacı toplumsal yapının aşınmasının felaket getireceğini ileri süren çağın muhaliflerinin ortaya koydukları eleştirel birikim, muhafazakarlığın günümüze kadar taşıyıcı ana omurgasını oluşturmaktadır.*"⁵⁴

19. yüzyıldan günümüze kadar yaşanan siyasi gelişmeler artık klasik siyasi yelpazenin sınırlarını zorlamaktadır. Klasik yelpaze günümüze ait kavram ve ideolojileri açıklamakta zorlanmaktadır. Bu anlamda bir çok düşünürün göre, muhafazakarlığın siyasi yelpazede yerini alması, siyasal ideolojileri teori ve pratikte kavramamıza ve açıklamamıza yardımcı olacaktır.

⁵³ Bekir Berat Özipek, a.g.e., s. 174.

⁵⁴ Yalçın Akdoğan, a.g.e., s. 17.

3.1.2.1.1.3 Muhafazakarlığın Ekonomi Anlayışı

Muhafazakarlık, başta liberalizm ile birlikte, totaliter devlete, kolektivizme, radikal ütopyacılığa, sosyalizme ve faşizme karşı çıkmıştır. Her iki anlayış da serbest piyasayı, özel mülkiyeti ve sınırlı devleti savunmuşlardır. Ancak, muhafazakarlık ve liberalizm arasındaki bu yakınlaşma, onların aileden dine, bireysel özgürlüklerden evrensel değerlere kadar bir çok konuda taşıdıkları farklı yaklaşımlar dolayısıyla aynı zamanda bir çatışmaya sebebiyet vermiştir⁵⁵. Bu anlamda muhafazakarlığın, bir ekonomi politikası olduğunu varsaymak doğru bir yaklaşım değildir.

Tarihsel süreç içerisinde değişik yorumlara tabi tutulan muhafazakar ideoloji, pratikte de değişik ekonomi politikaları benimsemiştir. Her ne kadar liberal bir ekonomi politikasını benimsediğini ve bu yüzden liberalizm ile iç içe olduğunu varsaysak da, günümüzde muhafazakarlık ile liberalizm arasındaki ortak temel, dengenin, yükselen liberalizmden yana bozulması sonucu, liberalizmin muhafazakarlarca eleştirilmesine sebep olmaktadır⁵⁶.

Yalçın Akdoğan'ın ifadesiyle, *“özelleştirmeci veya devletçi bir politika arasındaki tercihte muhafazakar açıdan önemli olan, toplumu barış içinde bir arada tutma kaygısı bakımından hangisinin daha tercihe değer bir alternatif olarak görüldüğüdür.... Muhafazakarlığın temel kaygısı yetkin bir varlık olmayan insanı koruyabilecek toplumsal organizmayı canlı tutmaktır. Bunun için bir dönem piyasaya müdahale, bir dönem de onu kendi işleyişine terk etme politika olarak benimsenebilir. Çünkü ekonomi alanı...ilkesel bir konu veya ideolojini zorunlu bir buyruğu değildir.”*⁵⁷

⁵⁵ Bekir Berat Özipek, **Muhafazakarlık: Akl, Toplum, Siyaset**, Liberte Yayınları, Ankara, 2004, s. 156; Yalçın Akdoğan, **Muhafazakar Demokrasi**, AK Parti Yayınları, Ankara, 2003, s. 35-40

⁵⁶ Bekir Berat Özipek, a.g.e., s. 182.

⁵⁷ Yalçın Akdoğan, a.g.e., s. 35-36.

Nitekim İkinci Dünya Savaşı öncesi liberal bir nitelik taşıyan, ancak bireye ve topluma ilişkin duyarlılığı sebebiyle kapitalizme karşı tedirgin yaklaşan muhafazakar ideoloji, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, sosyalizme karşı duruşu sebebiyle liberalizme daha da yakınlaşmıştır⁵⁸. Dolayısıyla “Refah Devleti”ne ve “Liberalizm”e temkinli yaklaşan muhafazakar ideoloji, dönemsel koşullar sebebiyle tercihini liberalizmden yana kullanmıştır.

Yeni muhafazakarlık da tercihini liberalizmden yana kullanmıştır. Hükümetin ana hedefi vatandaşların tüketeyeceği özel hizmetler ya da ürünler üretmek değil, daha çok mal ve hizmetlerin üretimini düzenleyen mekanizmanın yani serbest piyasa mekanizmasının çalışır durumda tutulmasını sağlamaktır. Yeni muhafazakarlık, serbest pazarı ve ekonomik ilişkilerde özgürlük alanının genişletilmesini savunmaktadır.(s. 36) Ancak, yeni muhafazakarlığa getirilen eleştirilere göre, yeni muhafazakarlık kapitalizmi, bireye maksimum özgürlüğü sağlayan liberal gerekçelerle değil, burjuva demokratik düzeninin geleneklerini korumak pahasına desteklemektedir⁵⁹.

Sonuç olarak diyebilir ki, muhafazakar ideolojinin ekonomi politikası, içinde bulunduğu dönemin koşullarına göre değişebilmektedir. Değişimin temel sebebi ise, toplumu bir arada tutabilme kaygısıdır. Muhafazakarlığın, günümüzde liberal ekonomiyi benimsediği kabul edilse dahi, bu politikanın gelecekte değişmeyeceğine kimse garanti veremez. Bu anlamda muhafazakarlığın belirgin bir ekonomi politikası yoktur. Kaldı ki, muhafazakarlara göre, ekonomi politikası, ideolojinin temel ilkelerinden biri değildir. Bu özellik muhafazakarlığın esnek bir yapıya sahip olmasından kaynaklanmaktadır.

⁵⁸ Bekir Berat Özipek, a.g.e, s. 170

⁵⁹ y.a.g.e., s. 158.

3.1.2.1.2 Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Muhafazakar Demokrat İdeolojisi

3.1.2.1.2.1 Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Muhafazakar Demokrat Anlayışı

Her siyasal hareketin, tarihten gelen, sosyolojik, ideolojik ve sınıfsal bir temele dayandığı siyaset bilimciler tarafından kabul görmektedir. Bu sebeple muhafazakar demokrat anlayışın, Türkiye ekseninden kimlik edinme sürecinin incelenmesi zorunlu görünmektedir.

Bu bağlamda, Türk siyasi tarihine yön veren, çeşitli dönemlerde etkin rol oynamış, üç ana akımdan kısaca bahsetmek gerekmektedir. Osmanlı'da da varlığını sürdürmüş olan bu siyasi akımlar, İslamcılık, Milliyetçilik ve Batılılaşma (Çağdaşlaşma) akımlarıdır.

Bu üç siyasal akım, AK Parti'nin muhafazakar demokrat ideolojisi etrafında birleştirilebilmektedir. Türkiye'de muhafazakarlık kavramının, çoğunlukla insanların dinsel duruşlarını ifadelendirmek için kullanıldığı bilinmektedir. Gerçekten de Türkiye'de bir insanın muhafazakar olarak nitelendirilmesi, o kişinin daha çok, dindar kimliğine içkin bir kavramsallaştırmadır. Örneğin, Turgut Özal da muhafazakar olarak nitelendirilirken, bu niteleme O'nun liberal vasfına değil, dine karşı duyarlılığını simgelemek adına kullanılmıştır. Bu noktada Türkiye'de muhafazakar ideoloji, daha çok dinsel kimliği öne çıkaran siyasal hareketle, siyasal partiler veya politikacılar için kullanılmıştır.

AK Parti'nin de kendisini "Müslüman demokrat" değil de "muhafazakar demokrat" olarak tanımlaması yukarıdaki açıklamayı geçerli kılmaktadır. Kaldı ki, Türk siyasal kültüründe, kendilerini "Müslüman demokrat parti"den ziyade "Muhafazakar demokrat parti" olarak tanımlamaları, Türk siyasal sisteminin işlerliği açısından da daha avantajlı görünmektedir. 1980 sonrası, kurulan Anavatan Partisi de aynı yöntemi izlemiş olduğu hatırlanmalıdır.

Türkiye’de göz önüne alınması gereken bir husus ta, ülkenin “yüzde 99’u Müslüman bir topluma sahip olduğu” söyleminin yaygınlığıdır. Bu anlamda, insanlar açısından İslam’ın nasıl algılandığı büyük bir önem taşımaktadır. Çalışmamın ilk bölümündeki ayrıma dönersek, Türkiye’de insanlar, İslam’ı sosyal ve kültürel bir din olarak mı, yoksa siyasal bir ideolojiyi de içine alan bir din olarak mı gördükleri, büyük önem taşımaktadır. Bu anlamda AK Parti’nin, içinden kopup geldiği siyasal hareket yani milli görüş hareketi, İslam’ı ideolojik anlamda algılayarak hareket etmiştir. Ancak Türkiye’de toplum için aynı şeyi söylemek mümkün görünmemektedir.

TÜSES’in 1999’da yaptırdığı değerler araştırmasının otaya koyduğu sonuca göre, Türkiye’de ideolojik proje olarak dinin tercih oranı %20’lerde iken, din olarak İslam’ın tasvibi %80’ler üzerindedir⁶⁰.

Türk siyasi hayatında İslamcı ideoloji, tarih boyunca merkez ile çevre arasında bir çatışmanın sebebi olarak görülmektedir. Bu çatışma, ideolojik yelpazenin sağında yer alan partilerin çoğunun, dine dayalı politikalar izlemesi ve devlet erkinin bu politikalara izin vermemesinden kaynaklanmaktadır. Şunu da kabul etmek gerekir ki, dine dayalı politikaların üretilmesi, bu partilerin çoğunun, dini, oy toplamak için bir araç olarak görmesinden ileri gelmektedir. Özellikle sağ ya da dinci sağ olarak nitelendirilen partilerin bu doğrultuda hareket ettiği kabul edilmektedir⁶¹.

Türkiye’de dinin siyasal araç olarak kullanımı, yasal ya da yasal olmayan örgütler tarafından (Siyasi partiler, cemaatler, tarikatlar, çeşitli çıkar grupları, illegal örgütler, vs.) devam etmektedir. Bu durum ise Türkiye’de din kurumunun bir inanç olarak özerk bir olgu olmasından çok, toplumsal alanla devlet arasında gerilim ve çatışma alanlarının yaratılmasında aracı bir kurum haline gelmesine yol açmıştır.

⁶⁰ Necat Erder, *Türkiye’de Siyasi Partilerin Yandaş/Seçmen Profili (1994-2002)*, TÜSES Yayınları, İstanbul, 2002, s. 15-16.

⁶¹ Üzeyir Tekin, a.g.e., s. 112.

Mardin, dinin Türk kültüründe önemli bir unsur olduğunu, bu yüzden dinin Türkiye’de bir eylem aracı olarak ele alındığını belirtir. Ona göre, Türkiye’de bir kısım politikacı din faktörünü, politik alanda oy toplama potansiyeli açısından en önemli faktör olarak görmektedir⁶².

Cumhuriyet tarihinde merkez-çevre ilişkisinde, çevre güçlerinde yer alan veya almak zorunda kalan dinci sağ, bu konumu gereği cumhuriyetle oluşan devletçi ve statükocu oluşumdan ve anlayıştan uzak kalmış, hatta zaman zaman liberal bir söylem kullanarak bununla mücadele etmiştir⁶³. Yani dinsel tercih bu insanları merkez karşısın doğrudan çevreye itmiştir. Demokrasi geleneğimizde toplumu kendi modernleşme projeleriyle yukarıdan biçimlendirmeye çalışan güçlü bir merkez ve bunun yanında merkeze karşı sürekli kendi yöntemleriyle direnç gösteren, merkezle sürekli ikili bir çatışma içinde olan ve merkezi ele geçirmeye çalışan bir çevre hareketi cumhuriyet tarihi boyunca var olagelmıştır. Merkezin devletçi, otoriter ve baskıcılığı karşısında, çevrenin muhafazakarlığına rağmen, kısmen liberal, özgürlükçü ve esnek politikalar sergilemesi Türk modernleşmesinin ilginç ve düşündürücü yanını oluşturmaktadır⁶⁴. Emre Kongar’ın, devletçi-seçkinci, gelenekçi-liberal ayrımı, merkez çevre yaklaşımını açıklayıcı niteliktedir⁶⁵.

Pek çok Batı ülkesinde muhafazakarlık sınırlı ve yavaş değişime taraftar olma şeklinde tanımlanır. Türkiye’de kapsamlı değişim, cumhuriyetin ilk yılları hariç tutulursa, Türkiye’de muhafazakar olarak bilinen kesimler tarafından başlatılmıştır. Menderes ve Özal dönemleri bunun en iyi örnekleridir. AK Parti hükümeti de benzer işaretler vermektedir⁶⁶.

⁶² Şerif Mardin, **Din ve İdeoloji**, İletişim Yayınları, İstanbul,1983, s. 31.

⁶³ Tanıl Bora, Kemal Can, **Devlet, Ocak, Dergah**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 45.

⁶⁴ Üzeyir Tekin, a.g.e., s. 116.

⁶⁵ Emre Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.

⁶⁶ Seçim Sonuçlarının Değerlendirmeleri İle İlgili Bazı Düşünceler, **Türkiye Günü**, Sayı: 70, s. 26.

Önceliği Cumhuriyet'e verenler kendilerini laikliğin ve kültürel milliyetçiliğin koruyucusu olarak görürken, diğerleri kendilerini halkın çıkarlarının savunucusu olarak görüyordu⁶⁷. 1950'li yıllarda mecliste DP ve CHP varken, bugün yine DP'nin mirasçısı olarak kendini "muhafazakar demokrat" sıfatıyla tanımlayan AK Parti ve birçok açıdan değişime uğramasına rağmen CHP benzer şekilde meclisteler. Heper'in vurguladığı hassasiyetler eskiden olduğu gibi bugün de mevcudiyetini korumaktadır⁶⁸. Anlamsız ve sonu gelmez tartışmalar, 1950'li yıllarda olduğu gibi bugün de benzer biçimde devam etmektedir.

Bir kişinin muhafazakar olarak tanımlanabilmesi için, Türkiye'de olduğu gibi onun sadece dindar olması yeterli değildir. O insanın, muhafazakar ideolojinin temel özellikleri olan gelenek, devlet, düzen ve otorite taraftarlığı ile değişime ve rasyonalizme karşı güvensizlik ve şüphe duyma özelliklerinin bazılarını belli oranlarda taşıyor olması gerekir. Türkiye gibi ülkelere has olan, muhafazakar kavramının anlamındaki "öznesizlik", hatalı bir kullanımdan kaynaklanmaktadır. Yukarıda da belirtildiği üzere, Türkiye'de muhafazakar kavramı dinsel kimliği baskın olanların kendilerine "Müslüman" dememek için başvurdukları bir tanımlama biçimidir. Bu anlamda, AK Partililerin de kendilerini ifade ederken "Müslüman demokrat" yerine "muhafazakar-demokrat" tanımlamasına başvurmaları bu geleneğin devamlılığını gözler önüne sermekte ve AK Parti'nin "muhafazakar demokrat" kimliğini anlamada bir perspektif sunmaktadır. Akdoğan, Ak Parti için yazdığı muhafazakar demokrasi kitabında; muhafazakar demokrat siyasetin tanımını şöyle vermektedir:

"Muhafazakarlık, aydınlanmanın kimi olumsuz sonuçlarına, dönemin siyasal projelerine ve bu siyasi projeler doğrultusunda toplumun dönüştürülmesine ilişkin öneri ve uygulamalara muhalif olarak ortaya çıkan, rasyonalist siyaseti sınırlamayı ve toplumu bir tür devrimci dönüşüm projelerinden korumayı amaçlayan, düşünür ve siyasetçilerin eleştirilerinin biçimlendirdiği bir siyasi felsefeyi, bir düşünce

⁶⁷ Metin Heper, *The State Tradition in Turkey*, Eothen Pres, Walkington, UK, 1985, s. 74; Şerif Mardin, 1973 s. 102/19-24; Şerif Mardin, "The Just and Unjust", *Daedalus*, 1991, s. 120/23-24; M Heper ve F. Keyman, "Double Faced Stated: Political Patronage and Consolidation of Democracy in Turkey", *Middle East Studies*, 1998, s. 12.

⁶⁸ Metin Heper, 1985, s. 74.

geleneğini ve zaman içinde onlardan türetilen bir siyasi ideolojiyi ifade etmektedir.”⁶⁹

Tayyip Erdoğan’ın siyaset danışmanlığını da yapan Yalçın Akdoğan, Sabah Gazetesi ile yaptığı söyleşide, Ak Parti’nin muhafazakarlığına ilişkin şu tanımlamalarda bulunmaktadır:

“Bizim muhafazakar demokratiğimizi, Müslüman demokrat olarak tanımlayanlar da oldu. Ama bu doğru değil. Müslüman demokrat dendiği zaman ayrıştırıcı, kutuplaştırıcı, biz ve diğerleri ayrımı yapan bir boyut çıkıyor ortaya. Bu tanım bir takım gerilimlere kapı açar. Böyle bir kutuplaşmaya da kapı açılırsa, sosyolojik problemler olur. Siyasal İslam’ın temsilcisi gibi görülen ya da o şekilde adlandırılan partilerin gittikleri siyaset tarzından farklı bir siyaset tarzı yapma iddiasıyla ortaya çıktı. Muhafazakar demokrasi kavramı da bunları aşmaya yönelik yeni bir açılım...”⁷⁰

Akdoğan, AK Parti’yi bu çerçevede siyasal kimliği belli olan ve toplumun tüm kesimlerine yönelik siyaset üreten bir siyasal parti olarak şöyle tanımlamaktadır.

“Türkiye’de belli bir etnik yapıyı, belli bir mezhebi ya da dini anlayışı siyasetin merkezine koyan partileri kimlik partisi olarak adlandırıyorum. AK Parti, kimlikli bir siyaset yapıyor ama kimlik siyaseti yapmıyor. Toplumun belli kesiminin, belli sorunlarını çözmeye yönelik bir siyasi parti değil. Toplumun geneli için bir demokratik zemin üretmeye çalışıyor. Bu da siyasetten ciddi bir farklılığa tekabül ediyor.”⁷¹

Akdoğan’a göre, AK Parti’nin milliyetçilik anlayışını şu cümleyle özetlemek mümkündür: “Ak Parti’de yerli değerlere önem atfetme noktasında bir milliyetçilik vardır.”⁷²(Sabah gazetesi, 16.08.2003, 13).

⁶⁹ Yalçın Akdoğan, a.g.e., s. 14-15

⁷⁰ Sabah Gazetesi, 16.08.2003

⁷¹ Sabah Gazetesi, 16.08.2003.

⁷² Sabah Gazetesi, 16.08.2003.

Ahmet İnel'e göre de, AK Parti'nin, muhafazakar yönünün yanında, milliyetçi ve pragmatist bir yönü de vardır. İnel'e göre, AK Parti, içinde güçlü otoriter eğilimler barındıran, milliyetçi damarı canlı, kültürel olarak muhafazakar bir oluşumdur. Türkiye topraklarının aile geleneğinin ataerkil otoriter refleksleri, muhafazakarlık olarak AK Parti kadrolarının değerlerine ve davranışlarına yansımıştır. Bu ataerkil otoriter reflekslerin milliyetçi-devletçi bir muhafazakarlığa dönüşmesine yol açacak eğilim, Türk-İslam sentezi geleneğinden gelen kadrolar tarafından da AK Parti içinde temsil edilmektedir. Diğer yandan pragmatik özelliği, pragmatik bir orta sınıf partisi olma özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Bu pragmatizm, girişimcilik, icraatçılık olarak ekonomik anlamda liberal değerlerle örtüşmektedir. Türkiye toplumunun ezici çoğunluğunun verdiği rahatlık, pragmatizmin hoşgörü olarak da tezahür etmesine yol açabilmektedir⁷³.

AK Parti'nin demokrattığı ise, küreselleşen dünyada önüne geçilemeyen değişimin zorunluluğu ve her alanda yeniliğin kaçınılmazlığından ileri gelmektedir. Bu bağlamda, Türkiye'nin uzun yıllardır süren çağdaşlaşma projesinin son hedefi olarak görülen AB'ye giriş sürecine AK Parti'nin aşırı derecede yüklenmesi de onun demokrattığına yüklenen sıfatlardan biridir. AK Parti'nin daha fazla demokrasi talebi; daha fazla hukuk devleti, daha fazla insan hak ve özgürlükleri istemesi de partinin demokrattığına vurgu yapmaktadır. Bu talepler parti programında ve parti tüzüğünde yer almıştır. Bu demokrat kimliğin temelinde yatan sebep yıllardır sahip oldukları "İslami kimlik" ten de pragmatik anlamda kısmen kaynaklanmaktadır. Şöyle ki; İslamcı kimlik, "devletçi/seçkinci" ya da "merkez" olarak tanımlanabilecek güç tarafından baskı altında tutulmuş ve kamusal alana sokulmamıştır. Bu anlamda demokrat kimliğe vurgu yapılması, AB'ye giriş sürecinde gerekli reformların yapılmasını sağlamaktadır. Bu reformlar ise "devletçi/seçkinci" ya da merkez olarak tanımlanabilecek güçlerin belirgin bir oranda tasfiyesi anlamını taşımaktadır.

Ahmet İnel'e göre. AK Parti'nin bir düzen partisi görünümünü vermemesinin temelinde yatan etkenler, cumhuriyet düzeninin siyasal temsil anlayışının çarpıklığı, devletçi-laikçi güçlerin tahakkümüne dayalı yapısı; toplumun büyük çoğunluğuna

⁷³ Ahmet İnel, "Olağanlaşan Demokrasi ve Modern Muhafazakarlık", *Birikim Dergisi*, Sayı: 163-164, Kasım-Aralık 2002, s. 24

karşı bu güçlerin duyduğu derin kuşku ve daha genel biçimde, cumhuriyetle neredeyse yaşıt, tepeden inmece ve otoriter modernleşme projesinin daha katı bir muhafazakarlığa dönüşmüş olması gibi sebeplerdir. İnsel'e göre bu sebepler, AK Parti'ye bugün, kendi muhafazakar duruş ve değerleri içinde "demokrat" bir hareket olarak hamle yapma ve toplumsal çekim gücü olma olanağı vermektedir⁷⁴.

AK Parti'nin muhafazakar demokrat ideolojisi kendi içinde diyalektik bir görünüm sergilemektedir. Serbest girişimcilik ve hızlı değişim ile muhafazakar değerleri birleştiren, kalkınmacı, ılımlı bir görünüm sergileyen AK Parti bir anlamda, Doğu ile Batı arasında siyasal, toplumsal-kültürel ve ekonomik açıdan işlevselliği yüksek olan yeni bir sentezi-melezliği ve yaratma yolunda adım atmaktadır. Bu sürecin hızlanmasında birinci derecede önemli olan konu ise devam etmekte olan AB'ye giriş sürecinde, AK Parti'nin mevcut siyasi partiler içinde sergilediği farklı siyasi tavrı ve bu konuda yaptığı –yapmakta olduğu siyasal ve hukuksal düzenlemelerin ivedilikle yerine getirilmesinde gösterdiği kararlılıktır⁷⁵.

AK Parti'yi, milli görüş hareketiyle kıyasladığımızda ise, bu hareketin partilerinden temelde farklılık göstermekte olduğunu söyleyebiliriz. AK Parti'nin kurucular listesine baktığımızda pek çok kişinin milli görüş kökenli olduğunu söyleyebiliriz. Ancak AK Parti İdeolojik yapısıyla farklı bir görünüm sergilemektedir.

Tanıl Bora'ya göre AK Parti, sağcı bir partidir. Çünkü Ak Parti sağcılığın temel değerlerini bünyesinde toplamaktadır. AK Parti'nin milliyetçi muhafazakar değerlere sahip oluşu ve bu değerlere sahip kitlelerin desteğini sağlaması, zenginleşme vaadi, politikanın bir hizmet olarak takdimi, çözüm pragmatizmi, çoğunluk olmanın önemi gibi vurgulara başvurması, partiyi siyasal yelpazenin sağında görmemize sebebiyet vermektedir⁷⁶.

⁷⁴ Ahmet İnsel, a.g.m., s. 25.

⁷⁵ Üzeyir Tekin, a.g.e., s. 123.

⁷⁶ Tanıl Bora, 2002, Sayı: 163-164, s. 29

AK Parti milliyetçi muhafazakar değerlere sahip olmakla birlikte, bu değerlere sahip çıkan kadroları da bünyesinde barındırmaktadır. Örneğin, Ali Coşkun, Nevzat Yalçıntaş, Vahit Erdem, Köksal Toptan, Vecdi Gönül Abdülkadir Aksu, Cemil Çiçek gibi kişiler, AK Parti'nin milliyetçi muhafazakar kesimini oluşturur.

Tanıl Bora'ya göre, AK Parti'nin içinde bulunan bir diğer eğilim ise özgürlükçü-liberal yönelimdir. Tanıl Bora ve Ahmet İnsel, bu eğilimin Kemalist seçkinciliğe muhalefet ederek, dindar halk yığınlarını da yanında toplamak suretiyle, demokrasiyi Türkiye şartlarında gerçekleştirebilecek potansiyele sahip olduğunu belirtmişler ve demokratikleşme probleminin AK Parti için sadece bir tercih sorunu olduğunu öne sürmüşlerdir⁷⁷.

Bir boyutuyla AK Parti, yeni sağ ideolojinin savunduğu değerleri kendi bünyesinde toplamaktadır. Sonuçta AK Parti, Müslümanlığın modern yüzünü temsil eden, temel hak ve özgürlüklere önem sırasında öncelik veren ve yeni dünya koşullarında ekonomik ve kültürel yapılanmaları savunan bir ideolojiye yönelmektedir. Bu anlamda AK Parti, İslamcı ideolojinin ön gördüğü politikalardan uzak durmakla birlikte, kendisini “muhafazakar demokrat” olarak da tanımlamaktadır⁷⁸. AK Parti bu ideolojik duruşu ve sergilediği tavrıyla Avrupa'da yeni sağ olarak da adlandırılan “muhafazakar-liberal” tanımlamasına tabi tutulmaktadır. Bu bakış açısı, partinin kullandığı muhafazakarlık kavramının dinsel bir tercih sebebiyle kullanıldığı tezini çürütmektedir⁷⁹.

AK Parti'nin sergilemiş olduğu ılımlı tavır, 28 Şubat sürecinin milli görüş hareketinde yaratmış olduğu tahribattan kaynaklanmaktadır. Bu tahribat, AK Parti kurucularıyla değerlendirilmiş ve yeni bir İslam-siyaset ilişkisi daha doğrusu yeni ılımlı ideoloji, “muhafazakar demokrasi” adı altında siyasal yelpazede yerini almıştır. Çınar'a göre 28 Şubat sürecinde RP'nin, mevcut toplumu veri almayan ve onu değiştirmeye çalışan siyaset anlayışı, hem TSK'nın hükümetin düşürülmesinde

⁷⁷ y.a.g.m., s. 32

⁷⁸ Ergün Yıldırım, “AKP: Bir Politik Tasarımın Sosyolojik Temsiliyeti”, *Birikim Dergisi*, Sayı: 163-164, s. 66.

⁷⁹ A. Helvacı, “Türk Siyasetinde Öznesiz Kullanılan Bir Kavram: Muhafazakarlık”, *Düşünen Siyaset*, Sayı: 9, 1999, s. 28

önemli bir rol oynamasına yol açmış, hem de TSK'nın bu rolüne destek vermeyi meşrulaştıran bir işlev görmüştür. AK Parti'nin benimsediği siyasal ideolojinin, ikinci bir 28 Şubat'ı meşrulaştırmaya elverişli olmadığını söylemek mümkündür. Erdoğan'ın seçim gecesi yapmış olduğu ilk açıklamada, "tüm vatandaşlarımızın yaşam tarzlarına saygılı" olacaklarını belirtmesi, bu siyasal tayrın önemli bir göstergesiydi. AK Parti, toplumun bütün kesimleri ile diyaloga ve uzlaşmaya yaptığı vurgu ile, toplumsal desteğini ve meşruiyetini sürekli yenilemek/diri tutmak amacıyla olduğunu göstermektedir⁸⁰.

AK Parti, iktidara gelmenin çoğunluğun iradesini mutlaklaştırmayacağını, temel hak ve hürriyetlerin hiçbir şekilde çoğunluk tarafından tartışma konusu yapılmaması gerektiğini programında belirtmektedir⁸¹. Bunun siyasal anlamı Çınar'a göre şudur:

"Eğer demokrasiyi sadece milli iradeye indirgemek, demokratik meşruiyetin kendisini ve siyaset kurumunu hak ve özgürlükleri koruyacak başka unsurlara karşı zayıflatıyorsa, AKP'nin yaklaşımı, siyaset kurumunun güçlenmesi ve yeni bir merkezin kurulması açısından olumlu bir potansiyele sahiptir⁸². Nitekim Tayyip Erdoğan, AK Parti'nin, siyasi merkezi yeniden inşa etmeyi hedefleyen bir merkez partisi olma iddiasında olduğunu grup konuşmalarında pek çok kez ifade etmiştir⁸³.

Ancak, gerek AK Parti Genel Başkanı'nın gerekse kurucularının yapmış olduğu açıklamalara, özellikle, partinin dine dayalı bir parti olmadığı demeçlerine bakarak, bu partinin İslam ile ilişkisi olmadığını, parti mensuplarının veya seçmeninin İslam'ın siyasetteki veya sosyal yaşamdaki yeri konusu üzerinde görüş birliğine vardıklarını söylemek güçtür. AK Parti'nin İslam'ın siyasetteki rolü konusunda, milli görüş partilerinden farklı bir noktada olduğu doğru olmakla birlikte, bu partinin şu andaki konumunun İslam ile bağlantılı olmadığını söylemek gerçekçi değildir.

⁸⁰ Menderes Çınar, 2002 (b), s. 43.

⁸¹ Ak Parti Programı, 2002, s. 25-26

⁸² Menderes Çınar, "Seçimlerin Ardından Siyaset Yeniden", **Birikim Dergisi**, Sayı: 163-164, Kasım-Aralık 2002, s. 43.

⁸³ Üzeyir Tekin, a.g.e., s. 123.

AK Parti'nin muhafazakar demokrat ideolojisi, milli görüş hareketinin adil düzen ideolojisinden en başta, batıya bakış açısı itibariyle farklılık göstermektedir. İslamcılık ve milli görüş hareketi Batı karşıtarken, AK Parti Batı'ya ilişkin tutumunu iktidara geldiği ilk günden itibaren ortaya koymuş ve Avrupa Birliği hedefiyle, Batıyla bütünleşen bir Türkiye arzuladığını açıkça ifade etmiştir. Ancak bu hedef de AK Parti'nin İslamcı olduğu görüşünü çürütememektedir. İslamcılığın Batı karşıtı olduğu doğru olmakla birlikte, bu olgu, dindarların Batı karşıtı olmayan bir siyaset modeli ortaya koyamayacakları anlamına gelmemektedir. Özellikle Anadolu'nun küçük ve orta ölçekli sanayicileri ve ticaret mensuplarının ekonomik açıdan güçlenerek, Batı ile rekabet edebilme gücünü elde etmesi, dindar kesimin artık kendini tanımlamak için, Batı'ya bir "öteki" olarak ihtiyaç duymamasına neden olmaktadır. Bu durum son 20 yılda dindar kesimin Türkiye'de geçirdiği evrimle birlikte kamusal ve diğer alanlarda çevreden çıkıp kentlerin merkezine gelmesiyle mümkün olabilmıştır⁸⁴.

AK Parti ideolojisinin belirginleşmesi açısından, 3 Kasım seçimlerinden önce Hüseyin Çelik'in vermiş olduğu demeç aydınlatıcı niteliktedir.

*"AK Parti, üç ideolojik platformda değil, demokratik değerler platformunda siyaset yapan bir partidir.. Muhafazakar demokrat bir kimliğe sahiptir. Bizim muhafazakarlığımız kültürel ve moral alanlarla ilgili bir duyarlılığın adıdır. Bu anlamıyla muhafazakarlık, nasıl olursa eskinin, mevcudun korunması değil, korunmaya değer şeylerin muhafazası ile ilgili bir duyarlılığı ifade eder. AK Parti, ekonomik alanda, ülkedeki idarenin çağdaş bir düzeye kavuşturulması konusunda muhafazakar değil, değişmeden yana bir partidir. Rekabete dayalı serbest piyasa ekonomisini savunan partimiz, öte yandan dar gelirli geniş halk kitlelerinin ağır ekonomik şartlar altında ezilmemesi için sosyal devlet ilkesini mutlaka hayata geçirme azim ve kararlılığı içerisinde dir."*⁸⁵.

Tanju Tosun'un da belirttiği gibi, Refah Partisi'nin kapatılması süreciyle yaşanan İslamcı sağdaki bölünme, SP'nin ve AK Parti'nin milli görüşçü çizgide yan yana duramayacaklarının ilk işaretiydi. Milli Görüş'ü yegane referans alarak,

⁸⁴ Ş. Tanyıcı, "AKP İslamcı mı, Muhafazakar Demokrat mı", *Zaman Gazetesi*, 27.11.2002.

⁸⁵ Üzeyir Tekin, a.g.e., s. 127.

1970'lerin kaba iktisat ideolojisi ve tektipleştirici din anlayışına dayanan SP karşısında AK Parti, milli görüşün ne sahici temsilcisi ne de taklitçisi olmadığını söylemlerinde belirtmektedir. Söyleminde belirginleşen birey eksenli demokrasi vurgusu ile İslami kimlik referanslı muhafazakar toplum vizyonu AK Parti'yi muhafazakar-liberal sentezin öznesi yapmaktadır. Fakat bu çağdaş bir içeriğe bürünmemektedir. Özgür birey ile muhafazakar toplumun yan yana duruşu nedeniyle "AK Parti'nin sentezi, 83 ruhunun 12 Eylül'ün devlet-millet bütünlüğünü, millet kavramını Türk-İslam sentezine uygun bir çerçeveye oturtan kimliğinin postmodern zamanlara özgü estetize edilmiş yeni versiyonu gibi görünmektedir"⁸⁶. AK Parti kadroları içinde, Özal döneminin milliyetçi-mukaddesatçı genç kuşak kadrolarının yer alması, AK Parti iktidarı döneminde Özallı yıllara özgü muhafazakar politikaların her alanda yeniden inşa edileceğinin bir göstergesi olmaktadır.

AK Parti'nin siyasal ideolojisi ve bu ideolojinin dayandığı siyasal ilkeler, AK Parti'nin parti programında şöyle dile getirilmektedir;

"AK Parti, ideoloji dayatan veya rant dağıtan bir parti değildir, olmayacaktır. Partimiz, bu programdaki ilkeler çerçevesinde Türkiye'de hizmeti esas alan bir kitle partisidir. Soğuk savaş döneminin doğurduğu, eski siyasi akla dayanan ayrışmaları reddediyoruz. Demokrasiye inanan, insan hak ve özgürlüklerine saygılı, çoğulcu değerleri benimsemiş, ahlaki ve insani duygulara sahip, piyasa ekonomisine bağlı herkese, bu partinin çatısı altında yer vardır. Milli, manevi ve evrensel değerlere saygılı; Cumhuriyeti benimsemiş toplumsal merkezi, siyasetin merkezine taşımak AK Parti'nin en önemli hedeflerindedir."⁸⁷

80'li yılların başında ANAP'ın ideolojik temelini benzer bir şekilde, AK Parti'nin de ideolojisinin temelinde, Türkiye'nin siyasal ve toplumsal yapısını belirleyen üç siyaset modelinin sentezini görebilmekteyiz.

AK Parti'nin İslamcılık yönü, partinin kurucu üyelerinin milli görüş hareketinden gelmesi ve bu kişilerin bireysel kimliklerinde ya da özel yaşamlarında kendini ağırlıklı olarak dinsel boyutta yani dindarlık noktasında tanımlamalarından

⁸⁶ Tosun, 2002, s. 5

⁸⁷ **AK Parti Program**, 2002, s. 129.

ileri gelmektedir. Yani AK Parti'nin çatısında birleşen partilerin büyük çoğunluğunun siyasal kimliklerini ifade etmede ya da kendilerini toplumsal alanda ifade etmede kullandıkları ortak dil “dindar”, “mütedeyyin”, “muhafazakar” ve “değişimden yana insanlar topluluğu” gibi söylemlerden oluşuyordu. Bu bağlamda, AK Parti'nin ılımlı İslam niteliği, hem AK Parti'nin diğer partilerden transfer ettiği politikacılardan kaynaklanmış hem de geçmiş deneyimlerinde din eksenli siyaset tarzının Türkiye siyasetinde nelere yol açtığına görülmüş olması bunda etkili olmuştur.

AK Parti, radikal ve sert bir söylemden ziyade, kuruluş felsefesinin gerekçesi olan toplum ve devlet arasında çatışmaya yol açan din temelli siyaset anlayışından uzak bir politik söylemi tercih etmiştir. “Değiştik” ve “farklıyız” söylemleri, kitle partisi olmanın ötesinde toplumun tüm kesimlerini kucaklayan ve seçmenin gözünde geçmişin izlerini silmeye yönelik bir ifade tarzıdır. Bu söylem, AK Parti iktidarının ulusal ve uluslar arası platformda izleyeceği politikaları da ipotek altına almıştır ve AK Parti'nin 3 Kasım seçimlerinde tek parti iktidarı olmasında etkili olmuştur⁸⁸.

AK Parti'nin milliyetçiliğinin temeli, Türk Milleti'nin geçmişine ve geleneklerle günümüze aktarılan kültürel birikime dayanmaktadır. AK Parti'nin bu milliyetçi damarı, onun seçmen kitlesine de yansımış ve AK Parti, bu kesimin desteğini kazanmaya yönelik milliyetçi söylemler geliştirmiştir. Ancak, bu noktada kastedilen milliyetçi ideoloji “Turancı” veya “şoven-faşizan” bir milliyetçilik anlayışına dayanmamaktadır. AK Parti'deki bu eğilim, Türk siyasal hayatı boyunca İslamcılarının ve milliyetçilerin Cumhuriyetçi kadrolara ve komünizm tehlikesine karşı birlikte mücadele etmenin sonucuna dayanan Türk-İslam sentezinin devamı niteliğindedir. Dolayısıyla “milliyetçi” ve “İslamcı” ideoloji tarih boyunca iç içe geçerek yepyeni bir Türk-İslam sentezi yaratmış ve bu sentezin küreselleşme süreciyle iç içe geçmesi AK Parti'nin “muhafazakar demokrat” ideolojisine kaynaklık etmiştir.

⁸⁸ Üzeyir Tekin, a.g.e., s. 130.

AK Parti'nin siyasal söylemini, Batı karşıtlığı ya da Batı düşmanlığı üzerine inşa etmemesi, partinin Batılılaşma doğrultusunda bir ideolojik tercih yaptığının göstergesidir. Gerçekten AK Parti, Batılı değerlerle ve Batı ile bütünleşmeden yana bir politik çizgiyi benimsemektedir. Modernleşme ve çağdaşlaşma olgularını da toplumsal/kültürel değerler dünyasıyla harmanlayıp kendine has bir anlayışla yeniden yorumlamakta ve özümsemektedir. İslam ile modernitenin değer yargılarını, bir anlamda yeniden inşa etmektedir. Daha doğrusu AK Parti, Türkiye modernleşmesinin birikimlerine sahip çıkmanın yanında, çağdaşlaşma konusunda hala eksik olan yanlarını yine kendi değer yargılarıyla tamamlamaya yönelik bir çabanın içindedir. Ancak AK Parti, Türkiye'nin "çarpık Batılılaşma" anlayışı üzerinde eleştirel bir söylem de geliştirmektedir. Bu tür bir rahatsızlığı parti yöneticilerinin söylemlerinin satır aralarında görmek mümkündür. Bununla birlikte AK Parti, özellikle "sınırlı iktidar", "serbest piyasa", "özgürlükler", "değişim" ve "Avrupa Birliği"ne tam üyelik konularında günümüz Türkiye'sinde siyaset yapan diğer siyasi partilerden daha istekli ve uygulamada daha pozitif bir rol almaktadır. Nitekim, bir buçuk yıllık iktidarı süresince AK Parti'nin iç ve dış dünyaya vermiş olduğu mesajlar tamamen bu yöndedir⁸⁹.

AK Parti, hem Batı'daki muhafazakar anlayışı esas almakta hem de bu anlayışı toplumsal ve kültürel gelenekler ve değerler ile harmanlayıp bir senteze ulaşmayı amaçlamaktadır. AK Parti, hem yerli hem evrensel bir görüntü çizmekte; bir taraftan değişimci ve yenilikçi bir siyasal çizgiyi öne çıkarırken öbür taraftan geriliğe ve yozlaşmaya direnen bir izlenim uyandırmaktadır. AK parti, hem muhafazakar hem ilerlemeci; hem gelenekten yana hem modernleşmeden; bir yandan özgürlükçü öte yandan salt ahlakçı; hem akli önemseyen hem de rasyonalist olmayan devrimci bir siyasi parti olmaktan çok reformist ya da evrimci bir dönüşümü esas alan bir parti görüntüsü çizmektedir. Bununla birlikte, Tayyip Erdoğan'ın "muhafazakar demokrat kimliğini Türkiye siyasetinde bir markaya dönüştüreceğiz" söylemi ancak siyasal

⁸⁹ AK Parti'nin bu konudaki daha ayrıntılı görüşleri için: bkz. **AK Parti Programı**, 2002; Yalçın Akdoğan, a.g.e.; Üzeyir Tekin, a.g.e., s. 132.

anlamda gerçekleştirilen politikaların ve izlenen siyasi programın çelişkilerden ve tutarsızlıklardan arınmasıyla mümkün olabilir⁹⁰.

Sonuç olarak, AK Parti'nin kurulduğu günden bugüne, İslamcı bir kimlikle anılmak istememektedir. AK Parti, bir yanda liberal politikalarıyla, diğer yanda Türkiye'nin çevreden gelen tepkilerini temsil etmesiyle DP ve ANAP çizgisine yakın bir ideolojik platformda siyaset yapmaktadır. Parti, Müslüman bir toplumda, demokrasi, hukuk devleti ve insan hakları gibi Batılı değerler üzerine bir kimlik inşa etmeye çalışmaktadır. AK Parti'nin siyasi kimliği, yani muhafazakar demokrat kimliği, teorik düzeyde gibi görünse de, bu kimlik, partinin pratikte uygulamış olduğu politikalarla belirginleşmektedir. Dolayısıyla parti, kimlik inşasını teoriden pratiğe doğru yönelen bir siyaseti tercih etmemekte, pratikten teoriye yönelen bir siyasal tercihte bulunmaktadır.

3.1.2.1.2.2 Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Laiklik

Anlayışı

Laiklik hem genel hem de ülkelere göre değişen ve başka deyimlerle de karşılanan (sekülerlik) bir kavramdır. Bir devletin laik nitelik göstermesi için, belli koşulları gerçekleştirmiş olması gerekir⁹¹. Laikliğin tek bir anlayış ve yorumlanış biçimi yoktur. Ülkeden ülkeye bu kavramın anlamı değişebildiği gibi, kavramın felsefi, sosyolojik, siyasi ve hukuki tanımlamaları farklı anlayış biçimlerini beraberinde getirmektedir.

⁹⁰ Üzeyir Tekin, a.g.e., s. 134.

⁹¹ Din özgürlüğü, belirli bir dini görüşü benimsemek, ona inanmak hakkı demek olan dini inanç özgürlüğü ile bu inancın gerektirdiği ibadeti uygulayabilme hakkını içerir. Dini inanç özgürlüğünün hiçbir din, meslek ya da dini görüş açısından ayırım yapılmaksızın korunması, laikliğin önemli bir bölümünü oluşturur. Din özgürlüğünün bir diğer boyutunu da ibadet özgürlüğü oluşturur. Bu, bütün dini inançlar açısından kişinin inancını gerektirdiği, ibadet, dini ayin, ve törenleri serbestçe yerine getirebilmesidir. Din özgürlüğünün tüm boyutlarıyla sağlanabilmesi, devletin ve toplumun bireyler üzerinde dinsel nitelikli bir baskıda bulunmasını önlemeyi gerektirir. Laiklik, siyasal iktidarın kurumsal yapısını oluşturan devlet ile dini kurumlar arasındaki ilişkinin birbirinden ayrılmasına dayanır. Laik bir devlette yönetim, din kurallarına göre değil, toplumsal gereksinimlerin, bilimsel akılcı değerlendirilmesine göre örgütlenir.

Türkiye’de laik bir devlet ve seküler bir toplum yaratma çabaları Cumhuriyet’in ilk yıllarından sonra başlamıştır. Laiklik Türkiye Cumhuriyeti’nin Anayasa’da yer alan temel niteliklerinden birisidir. Bu ilke yalnızca Anayasa’nın ikinci maddesinde yer almakla kalmıyor, pek çok başka Anayasa hükmünün de konusunu oluşturmaktadır⁹².

Mustafa Erdoğan’a göre laiklik, insan bilgisinin referansının Tanrısal olmaktan çıkması ve beşeri-rasyonel temellere oturtulmasıyla ilgilidir. Bu çizgide gelişen laiklik, Tanrısal evren anlayışının yerine, modern fen bilimlerinin temelinde yatan rasyonel bir evren tasarımı geliştirmiştir. Bu anlamdaki laiklik kavrayışında, laiklik ve din arasında bir zıtlık olduğundan söz edilebilir⁹³.

Sosyolojik laiklik anlayışı ise Yayla’ya göre, dinin toplumsal hayattaki etkisinin giderek azalarak, toplumun büyük ölçüde “sekülerize” olması demektir. Böylece insanlar kişisel hayatlarında dini kaynaklara daha az başvuracak, dini atıf ve kaynakların yerini rasyonel davranış ve muhakemeler alacaktır. Ancak laikliğin sosyolojik bakış açısı, tüm bu değişimin toplumda kendiliğinden olmasını öngörmektedir. Dolayısıyla bu bakış açısı, laik toplum tasarımının hayata aktarılmasında, kamu otoritesinin varlığını reddetmektedir. Kamu otoritesinin dayatmasına dayanan bir laiklik anlayışı, dinin sosyal olarak geriletilmesi anlamına gelmektedir⁹⁴. Bugün ülkemizde görülen laiklik kavramı çatışmaları da bu farklı anlayış şekillerinden kaynaklanmaktadır.

⁹² Bu hükümler için bkz.; A. Şeref Gözübüyük, **Anayasa Hukuku**, Turhan Kitabeci, Ankara, 2000, s.150; Mümtaz Soysal, **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 118; Ergun Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2002, s. 58; Yavuz Sabuncu, **Anayasa’ya Giriş**, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2002, s.120; Kemal Gözler, **Türk Anayasa Hukuku**, Ekin Yayınları, Bursa, 2000; Bülent Tanör, Nemci Yüzbaşıoğlu, **1982 Anayasasına göre Türk Anayasa Hukuku**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 29.

⁹³ Mustafa Erdoğan, **Laiklik, Demokrasi, Resmi İdeoloji**, Liberal Düşünce Topluluğu Yayınları, Ankara, 1995, s. 147; A. Yayla, a.g.e., s. 118.

⁹⁴ A. Yayla, a.g.e., s. 119.

Bir diğ er yaklaşım ise, siyasi-hukuki laikliktir. Siyasi açıdan laikliğin anlamı, siyasi iktidarın kaynağının Tanrısal değil, dünyevi olmasıdır. Hukuki anlamda laiklik ise, siyasal iktidarın kaynağı ile ilgili telakkinin laikleşmesi ve pozitif hukukun dini kurallar yerine akli esaslara dayanmasıdır⁹⁵.

Batı'da bugünkü laiklik anlayışı, din ve mezhepler arasında çatışmaların sonucu, devletin ve toplumun geleceğini ciddi bir şekilde tehdit eden din savaşları neticesinde şekillenmiştir. Sonuçta toplumun ve devletin varlığını koruyabilmek için laiklik anlayışı kabul edilmiştir. Türkiye'de ise bu kadar geniş çaplı mezhep çatışmaları ve din savaşları olmamıştır. Dolayısıyla kazanılmış bir hak veya ilke söz konusu değildir. Bu yüzden Batı'da laiklik anlayışı tartışma konusu olmamakta ve devlet ile toplum arasında çatışmaya yol açmamaktadır.

Kılıçbay'a göre, laiklik, devletin ve kamusal alanın din karşısındaki kayıtsızlığı, ödevsizliği ve görevsizliğidir. Devlet din alanında herhangi bir hizmet veremez. Ancak, Türkiye'de böyle bir laiklik tanımından söz etmek imkansızdır. Çünkü devlet, vatandaşlarının dini hizmetlerini kendisi karşılamaktadır. Bunun için, Diyanet İşleri Başkanlığı gibi bir kurumu da kurmuştur. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın laik ve demokratik bir ülkede yeri yoktur⁹⁶. Mümtaz Soysal'a göre ise bu durum, Türkiye'de laikliği zayıflatıcı değil, terine ülkemiz koşullarında onu koruyucu niteliktedir.⁹⁷

Göle'ye göre, Türkiye'de modernist bir ideoloji olarak laiklik, dinin kamu hayatının kontrolü altına girmesiyle sonuçlanmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında, özellikle de 1923-46 arasında katı, 1950'lerden 1980'lere uzanan dönemde gittikçe yumuşayacak bir biçimde laiklik anlayışı hakim olmuştur⁹⁸. Gellner'e göre, bu laiklik anlayışı, modern bir yaşam tarzını dayatan bir laiklik anlayışıdır⁹⁹.

⁹⁵ Mustafa Erdoğan, 1995, s. 148; A. Yayla, a.g.e., s. 119-120.

⁹⁶ Mehmet Ali Kılıçbay, *Dinin Fiziki, Demokrasi'nin Kimyası*, İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s. 59

⁹⁷ Mümtaz Soysal, 1993, s. 166

⁹⁸ Nilüfer Göle, 2000, s. 100.

⁹⁹ E. Gellner, *Muslim Society*, Cambridge University Press, Cambridge, 1981, s. 68

AK Partililerin çoğunun geçmişte din eksenli siyaset izleyen bir gelenekten, milli görüş hareketinden geldikleri de göz önünde tutulduğunda, parti'nin din ve laiklik anlayışı, ideolojisinin temeli açısından açıklayıcı olmaktadır. AK Parti'nin parti programında belirttiği din ve laiklik anlayışı anayasada yer alan anlayışla paralellik sergilemektedir. AK Parti'nin laiklik ve din karşısındaki tavrı, AK Parti'nin parti programında şöyle yer almaktadır.:

“Partimiz, dini, insanlığın en önemli kurumlarından biri; laikliği ise demokrasinin gerekli şartı, din ve vicdan hürriyetinin teminatı olarak görür. Laikliğin, din düşmanlığı şeklinde yorumlanmasına da, örselenmesine de karşıdır. Esasen laiklik her türlü din ve inanç mensuplarının ibadetlerini rahatça icra etmelerini, dini kanaatlerini açıklayıp bu doğrultuda yaşamalarını; ancak inançsız insanların da hayatlarını bu doğrultuda tanzim etmelerini sağlayan bir ilkedir. Bu bakımdan laiklik özgürlük ve toplumsal barış ilkesidir. Partimiz, kutsal dini değerlerin ve etnisitenin istismar edilerek siyaset malzemesi yapılmasını reddeder. Dindar insanları rencide eden tavır ve uygulamaları ve onların, dini yaşayış ve tercihlerinden dolayı farklı muameleye tabi tutulmalarını anti-demokratik, insan hak ve özgürlüklerine aykırı bulur. Öte yandan, dini, siyasi, ekonomik veya başka çıkarlara alet etmek veya dini kullanarak farklı düşünen ve yaşayan insanlar üzerinde baskı kurmak da kabul edilemez.”¹⁰⁰

Bu metinden, Ak Parti'nin din ve laiklik konusunda sergilediği yaklaşımın, eski milli görüş hareketi partilerinden farklı bir siyasi bakış açısına sahip olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla din ve devlet ilişkisini farklı bir siyaset tarzı ile değerlendirilmektedir. İktidara geldiğinden bu yana, AK Partililerin din ve laiklik konularında büyük çapta ortamı germemeye özen gösterdikleri bu yaklaşımın bir sonucudur. Hüseyin Çelik'in, partisinin milli görüş hareketinden ne derece farklı olduğunu vurgulayan şu sözleri de dikkat çekicidir.

¹⁰⁰ AK Parti Programı, 2002, s. 1

“...Bizim, FP ya da RP'nin devamı olduğumuzu söyleyenler var. Burada gözden kaçan önemli bir hususu sizinle paylaşmak istiyorum. O da farklılaşmanın malzemedan ziyade mimari tarz ve sitille ilgili olmasıdır. Aynı demir, kum, çakıl, kireç ve tuğla ile cami de inşa edebilirsiniz, kilise de inşa edebilirsiniz, han hamam, konak da inşa edebilirsiniz...”¹⁰¹

AK partili kadınların, geleneksel İslami kültürün yanında Batı tarzı bir kültürün estetik değerlerini de yansıtacak biçimde melez bir duruş sergilediklerini söylemek mümkündür. Mesela, AK Partili kadınların, kara çarşaf yerine markalı giyim tarzlarına yönelmesi ve türban olarak siyasallaşan simge yerine halk arasında eşarp olarak bilinen bir tarzda ve farklı biçimde örtünmeleri, AK Parti'nin türban konusunda da yeni bir siyasal yol izlediğini göstermektedir¹⁰².

Sonuç olarak, AK Parti'nin din ve laiklik konusundaki görüşü, İslamcı ideolojinin dışında, milli görüş hareketinden farklı, dine sosyal ve kültürel bir anlam yükleyen bir temel üzerine oturmaktadır. “Muhafazakar demokrasi”nin muhafazakarlık temeli bu anlamıyla, kültürel bir kimlik üzerine inşa edilmiş ve siyasal kimlik bu doğrultuda ortaya çıkmıştır.

3.1.2.1.2.3 Adalet ve Kalkınma Partisi'nin

Ekonomi Politikası

AK Parti'nin Programı, Seçim Beyannamesi, Hükümet Programı ve Acil Eylem Planı, Türkiye'nin sorunlarını irdelemiş ve uygulanacak politikalar hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Türkiye'nin en önemli sorunlarının başında gelen ekonomik sorunlar, bütün bu yazılı dokümanlarda ağırlıklı olarak işlenmiştir.

AK Parti'ye göre ekonomiye ilişkin kronik sorunları çözmek, demokratikleşme, insan hakları, AB üyeliği, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi bir dizi hayati sorunun da çözümünü beraberinde getirecektir.

¹⁰¹ Üzeyir Tekin, a.g.e., s. 148.

¹⁰² Y.a.g.e., s. 148.

Bu çerçevede parti bu dokümanlarda mevcut ekonomik sorunları, bu sorunların çözümüne ilişkin önceki hükümetlerin politika, uygulama ve programlarını tek tek incelemiş, eksik ve yanlış noktaları tespit etmiş, yepyeni, gerçekçi, yerli ve insan merkezli bir ekonomi anlayışını getireceğini taahhüt etmiştir¹⁰³.

3 Kasım seçimlerinden önce AK Parti önde gelenleri, IMF ile ilişkilerin kesilmeyeceğini, uygulanan ekonomik programa sosyal boyutu geliştirilmiş bir şekilde devam edileceğini beyan etmişlerdir. Gerçekten de kabinenin en genç bakanı olan Ali Babacan, yaptığı ilk açıklamada Uluslararası Para Fonu ile en kısa sürede görüşmelere başlayacaklarını açıklamıştır. Babacan, “*IMF ile önümüzdeki haftalarda yapacağımız görüşmelerde özellikle reel sektörle ve sosyal politikalarla ilgili bazı değişiklikler yapmayı planlıyoruz.*”¹⁰⁴ diyerek, parti söylemine ve programına bağlı kalmıştır.

Bu bağlamda AK Parti'nin ekonomi politikası, bütünüyle kapitalizmin temel kurumları olan IMF ve Dünya Bankası'nın yönlendirmesine bırakılmıştır. Kapitalist sistemin küresel düzeyde biçimlenmesini ve yönetilmesini sağlayan Dünya Ticaret Örgütü'nün öngördüğü tüm koşulların sağlanabilmesine yönelik politikalar, AKP'nin tüm plan ve programlarında mevcuttur. Özelleştirme, kamu personel rejimi, kamu yönetimi reformu, çalışma yaşamının esnekleşmesi vb. yasa tasarıları ve yasalar, liberal ekonominin temel esaslarını yerine getirmek üzere hazırlanmıştır. Ulusal Programın “Ekonomik Kriterler” Bölümü ana hatlarıyla incelendiğinde, serbest piyasa ekonomisinin işlerliğin edayalı bir yapılanmanın amaçlandığı görülmektedir. Ayrıca ilkeler, dünyada yeni sağ politikalar olarak adlandırılan, “Governance” yani “Yönetişim” ilkelerinin izlerini taşımaktadır¹⁰⁵.

¹⁰³ **Türkiye Bülteni**, AK Parti Aylık Yayın Organı, Yıl:1 Sayı: 7, Aralık 2003, s. 7.

¹⁰⁴ **Zaman Gazetesi**, 19.11.2002.

¹⁰⁵ IMF ve Dünya Bankasıyla mutabakata varılan ve 2002-2004 yıllarını kapsayan enflasyonla mücadele ve yapısal reform programının uygulanmasına devam edilecek ve bu kapsamda özellikle kamu harcamalarının kontrolü sağlanacak, Mali sektör reformu uygulamaya devam edilecek, kamu iç mali denetim sisteminin Avrupa Birliği ve uluslararası standartlara uyumunu gerçekleştirecek yasa (Kamu Mali Yönetimi ve Mali Kontrol Kanunu) çıkarılacak., Makroekonomik politikaların belirlenmesi ve uygulanması sürecinde AB ile diyalogun artırılmasına önem verilecek ve bu kapsamda, Katılım Öncesi Mali İzleme Prosedürü çerçevesinde yürütülmekte olan Mali Bildirim ve Katılım Öncesi Ekonomik Programa ilişkin çalışmalara devam edilecek, Özelleştirmeye hız verilecek,

Kamu Yönetimi Reformu, Ekonomik Dönüşüm Programı, Demokratikleşme ve Hukuk Reformu, Sosyal Dönüşüm Reformu olmak üzere 4 temel üzerine oturan Acil Eylem Planında da toplam 205 faaliyet yer almaktadır.

Kamu Yönetimi Reformu kapsamında: merkezi idare reformu, yerel yönetimler reformu, devlet personel rejimi reformu ve yolsuzlukla mücadele konularında toplam 45 faaliyet ; Ekonomik Dönüşüm Programı kapsamında: vergi politikaları, harcama politikaları, mali piyasalar, özelleştirme, reel sektör ve doğrudan yabancı yatırımlar, ihracat konularında ve enerji, madencilik, ulaştırma, turizm, tarım ve hayvancılık sektörlerinde olmak üzere toplam 91 faaliyet; Sosyal Politikalar kapsamında: gelir dağılımında adaletin sağlanması, işsizliğin önlenmesi, nitelikli eğitim, sağlıklı toplum, herkese sosyal güvenlik, kentleşme ve yerleşme konularında 45 faaliyet; Demokratikleşme ve Hukuk Reformu kapsamında ise toplam 24 faaliyet yer almaktadır.

205 faaliyetin 14'ü 1 aylık, 25'i 3 aylık, 38'i 6 aylık, 73'ü 12 aylık, 20'si 1 yıldan daha uzun sürelerde gerçekleştirilmesi öngörülmüş olup, 35 faaliyet ise sürekli olarak yürütülecek faaliyet olarak belirlenmiştir¹⁰⁶.

Parti programında ekonomi alanında ekonomi alanına ilişkin şu maddeler yer almaktadır¹⁰⁷.

- Mal ve Hizmet üretimini arttırmak
- İşsizliği azaltmak, hayat pahalılığını önlemek ve gelir dağılımında adaleti sağlamak

Düzenleyici kurumların bağımsızlıkları uluslararası normlara uygun bir şekilde korunarak şeffaflık ve hesap verebilirlikleri artırılacak, Doğrudan yabancı yatırım girişinin kolaylaştırılması ve teşvik edilmesi için, yerli ve yabancı yatırımların artırılması amacıyla yönelik olarak hazırlanan Yatırım Ortamının İyileştirilmesi Reform Programı çerçevesinde yatırımların gerçekleştirilmesinde karşılaşılan idari engeller ortadan kaldırılması ve bürokratik işlemlerin azaltılarak, prosedürün hızlandırılması çalışmalarına devam edilecek, Kamu hizmetlerinin etkin, şeffaf ve katılımcı bir şekilde sunulması için gerekli yasal ve kurumsal ortamın oluşturulmasına dönük olarak kapsamlı bir kamu yönetimi reformu gerçekleştirilecek.; Ulusal Programın tamamı için bkz;

<http://www.abgs.gov.tr/up2003/up.htm>.

¹⁰⁶ Acil Eylem Planı için bkz; <http://www.akparti.org.tr>; Türkiye Bülteni, AK Parti Aylık Yayın Organı, Yıl: 1, Sayı: 1, Haziran 2003, s. 16.

¹⁰⁷ AK Parti Programı, 2002, s. 33-55.

- Ekonomide istikrarı engelleyen haksız kazancı, haksız rekabeti ve etkin olmayan yaptırımları engellemek. Tekelleşmeye izin vermemek.
- Teşebbüs özgürlüğünü gerçekleştirerek, özel teşebbüse hamle yaptırarak siyasal, bürokratik ve anlayış değişimini sağlamak.
- Dış ticaretin geliştirilmesini ve ihracatın arttırılmasını sağlamak.
- Ülke kaynaklarını bilgiye, teknolojiye ve verimliliğe dayalı üretim ekonomisini gerçekleştirmek için kullanmak.
- İstihdamı arttıracak yatırımları desteklemek
- Finans sektörünün üretimini destekleyecek biçimde yapılanmasını ve yeni finansal tekniklerin geliştirilmesini sağlamak.
- Bölgesel dengesizlikleri azaltacak düzenlemeleri yapmak, tüm bölgelerimizin ekonomik potansiyelinin etkin ve verimli bir şekilde kullanılmasını sağlamak.
- Vergi reformunu gerçekleştirmek.
- Harcama reformunu öncelikli ve ivedi olarak gerçekleştirmek
- Kamu imkanlarının özel çıkarlar için kullanılmasını önlemek.
- Evrensel standartlara uygun tam tanımlanmış bir hukuk düzenini, güvenilir ve işleyen bir adalet mekanizmasını, garanti altına alınmış mülkiyet haklarını, güvenilir kurumsal yapıyı, pazara ve kaynaklara serbestçe ulaşma imkanını sağlamak
- Ekonomi politikalarının belirlenmesine ve uygulanmasına, başta ticaret ve sanayi odaları olmak üzere, ekonomiyle ilgili tüm sivil toplum kuruluşlarının katımlarını sağlamak.

Parti programının, vergileri düzenleyen bölümünde ise vergi sayısının azaltılacağı, oranların düşürüleceği ve vergilerin adil dağılımının sağlanacağı dile getirilmektedir. Programda partinin, özelleştirmeyi destekler tedbirler alacağı da ifade edilmektedir.

Kısaca belirtmek gerekirse, AK Parti, günümüz muhafazakar ve neo-muhafazakar ideolojiye uygun olarak liberalizme uygun düşen “Serbest Piyasa Ekonomisi”ni tüm kurum ve kurallarıyla benimsemiş ve 57. Hükümetin IMF kökenli programını devralarak, bu programı başarıyla tamamlamıştır. Bu bağlamda “AK

Parti'nin uygulamaya koyduğu ekonomi politikası gerçekten kendi görüşünü içermekte midir" sorusu sorulabilir. Bu sorunun net cevabı 2005 yılında uygulamaya konulacak olan ekonomik programda yer alacaktır. Bu açıdan 2005 yılı, AK Parti'nin ekonomi politikasını belirleyecek olan parametreleri içerecektir.

3.1.2.1.2.4 Adalet ve Kalkınma Partisi

Ve Dış Politika

İhsan Dağı, Türk dış politikası alanının, toplumu homojenleştirme amacıyla kullanıldığını ve söylemsel hegemonyasıyla halktan kaçırılan bir eylem alanı haline getirildiğini belirtmektedir. Geleneksel Türk dış politikasının devlet egemenli bir anlayışa sahip olduğunu belirten Dağı, bu anlamda geleneksel olarak tamamen devlete bırakılan, muhalif seslerin susturulduğu, farklılıkların sindirildiği bir devlet anlayışı Türk dış politikasına hakim olmuştur¹⁰⁸.

Oral Sander'e göre, Türkiye'nin dış politikası soğuk savaşın bitmesi sebebiyle değişikliğe uğramıştır. Çünkü, Türkiye'ye düşen görev ve bu anlamda önem Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin çöküşüyle değişmiştir. Değişim, Türkiye'nin Batı bloğuna bağımlılığı yerine, Batı ile ilişkilerde eşitlik ilkesinin devreye girmesi yönünde olmuştur¹⁰⁹.

21. yüzyılın başında Türk dış politikası dört önemli konu etrafında şekillenmektedir.

1. Türkiye'nin AB ile bütünleşme sorunu
2. Kıbrıs Sorunu
3. Türkiye ABD ilişkileri
4. Türkiye İslam Ülkeleri ilişkileri

¹⁰⁸ İhsan Dağı, **Batılılaşma Korkusu**, Liberte Yayınları, Ankara, 2003 (b), s. 22.

¹⁰⁹ Oral Sander, "Değişen Dünya Dengelerinde Türkiye", **Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye** (Der. Sabahattin Şen), İstanbul, Bağlam Yayınları, 1992, s. 26; Taner Timur, **Küreselleşme ve Demokrasi Krizi**, İmge Kitabevi, Ankara, 1996, s. 199.

Bu bağlamda AK Parti'nin izleyeceği politikalar, Türk dış politikasını yeniden zamanın içerisine, yani uluslararası sistemin gereklerine göre hareket etme çizgisine taşıma yönünde bir süreci ifade etmektedir¹¹⁰.

AK Parti'nin dış politikaya ilişkin tutumu, hükümet programında şu ifadelerle dile getirilmektedir.

"Hükümetimiz, Türkiye'nin tarihine ve coğrafi konumuna yaraşır, ön yargılardan ve saplantılardan arınmış, karşılıklı çıkar ilişkilerine dayalı, gerçekçi bir dış politika izleyecektir. Diğer ülkelerin toprak bütünlüğüne ve egemenliğine saygılı olan Türkiye, başka ülkelerin ve uluslararası kuruluşların da kendi toprak bütünlüğüne ve egemenliğine saygılı olmalarını hak olarak görmektedir. Değişen bölgesel ve küresel gerçekler karşısında, Türkiye'nin dış politika önceliklerini yeniden tanımlaması ve bu gerçekler ile ulusal çıkarları arasında yeni bir denge oluşturması gerekmektedir."¹¹¹

AK Parti'nin iktidarında Türkiye'nin dış politikasında öne çıkan dört temel konudan ilki, Türkiye'nin AB ile bütünleşme ve AB'ye katılım sorunudur. AK Parti'nin AB'ye bakış açısı partinin seçim beyannamesinde şöyle yer almaktadır.

"Partimiz, ülkemizin AB'ye tam üyeliğini, modernleşme sürecimizin doğal sonucu olarak görmektedir. AB kriterlerinin ekonomik ve siyasi hükümlerinin hayata geçirilmesi, devlet ve toplum olarak birlikte çağdaşlaşmamız yönünde atılacak önemli bir adımdır. Bu kriterlerin, AB üyeliğinden bağımsız olarak düşünüldüğünde bile hayata geçirilmesi kaçınılmazdır. Ancak çağın içinde ve farkında olarak insanlığa mesajlarımızı ulaştırabiliriz ve çağın imkanlarını kullanarak uluslararası arenada varlığımızı sürdürebiliriz. Avrupa ile bütünleşmemize karşı çıkan çevrelerin, milli egemenlik, milli güvenlik, milli çıkar, milli ve yerel kültür konularındaki ideolojik yaklaşımları, Kopenhag kriterlerinin hayata geçirilmesini geciktirmektedir. Partimiz, bürokratik devletçi yönetim anlayışını sürdürmeyi amaçlayan bu

¹¹⁰ Üzeyir Tekin, a.g.e., s. 200.

¹¹¹ AK Parti Hükümet Programı, 2002, s. 29.

kavramların, bireyin hukukunu gözeten, halkın katılımını esas alan demokratik, sivil ve çoğulcu bir anlayışla yeniden ele alınmasından yanadır.”¹¹².

Türkiye, siyasal ve kültürel açıdan kozmopolit bir yapı sergilemektedir. Bu noktada AB’ye bakış açısı konusunda da bulunulan konuma ve koşullara bağlı olarak farklı fikirler ortaya çıkmaktadır. AB, Türkiye’de cumhuriyetçi seçkinlerin kimliklerini tanımlamada bir araç olmuştur ve AB’ye aidiyet duygusu tarihsel süreç içerisinde yeni kuşaklarda daha da güçlenmiştir¹¹³. Türkiye’nin AB’ye girmesini ekonomik anlamda destekleyenler de vardır. Bu anlamda AB’ye katılmak, kısa vadeli somut amaçlara ulaşmada bir araç olarak görülmektedir.

Türkiye’nin AB’ye giriş sürecinde belirli dönemlerde şiddetli bir biçimde muhalefet eden toplumsal taban ve onların siyasal temsilcileri de mevcuttur. Özellikle İslamcı kesimler ve onların siyasal temsilcileri, AB’yi Hıristiyan kulübü olarak görmüşlerdir. Ancak, 1990’lar sonrasında, İslamcı gruplar, fikir değiştirerek, AB üyeliğinin Türkiye’de dini özgürlüklerin genişletilmesi ve güvence altına alınmasına yardımcı olacağını düşünmüşlerdir¹¹⁴.

Bir diğer önemli nokta, İslamcı seçkinlerin daha önce de vurgulandığı gibi cumhuriyetçi iktidar seçkinlerine karşı alternatif hayat tarzlarının İslami yöne kaydığı dönemlerde, engellerle karşılaşmalarıdır. İslami temelli güçler, iktidara gelme sürecinde MGK tarafından kuşatıldıklarını görmüşlerdir. Bu durum İslamcıların Batı’ya ve AB’ye bakışlarını yeniden şekillendirmelerinde önemli ölçüde etkili olmuş ve demokratik haklarının korunmasında AB’yi bir garanti olarak görmeye başlamışlardır.

3 Kasım seçim sonuçlarının belli olmasından sonra AK Parti lideri Erdoğan temel önceliklerinin AB üyeliği olduğunu açıklamıştır. İslamcı olduğu söylenen bu parti, büyük bir seçim zaferinden sonra temel önceliklerinin “baş örtüsü” değil, bir

¹¹² **AK Parti Seçim Beyannamesi**, 2002.

¹¹³ Nilüfer Göle, “The Quest for The Islamic Self Within The Context of Modernity” (Ed.S. Bozdoğan and R. Kasaba), **University of Washington Press**, Seattle, Vol:48, 1997, s.48.

¹¹⁴ Ruşen Çakır, **Ayet ve Slogan**, Metis Yayınları, İstanbul, 1991, s. 38.

zamanlar Milli Görüş Hareketi'nin Hıristiyanların kulübü olarak nitelidiği AB'ye üyelik sürecini hızlandırmak olduğunu açıklıyor olması ve bu yöndeki girişimlere hemen kararlılıkla başlaması, üzerinde durulması gereken bir durumdur. Erdoğan'ın, bir adım daha ileri giderek, şimdiye kadar yapılan hukuksal reformlarda işin "özünün ve ruhunun" eksik olduğunu ifade etmesi, AK Parti'nin yeterli reformları bulmadığını ve bu konuda AB'nin taleplerine daha yakın bir noktada olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, Dağı'ya göre AK Parti İslamcı olarak nitelenmesinin ötesinde Türkiye'nin AB'ye entegrasyonu sürecinde tarihsel bir rol oynayabilir¹¹⁵.

AK Parti'nin muhafazakarlık kimliğini, Türkiye'nin AB'ye entegre olma sürecinde bir engel olarak görmemektedir. Bunun aksine, AK Parti Türkiye'nin Batılılaşma sürecinden yana bir tavır ortaya koymaktadır. AK Parti, zaten AB'yi Türk modernleşme projesinin doğal bir sonucu olarak tanımlamaktadır¹¹⁶. Bu konuda Kopenhag Kriterlerine uyum sağlama yönünde peş peşe uyum yasaları çıkarılmış ve uygulamanın önemi üzerinde durularak, gerekli düzenlemeler yapılmıştır.

Türkiye'nin dış politikasının ikinci önemli konusunu, Kıbrıs sorunu oluşturmaktadır. Kıbrıs, geçmişten beri, Türkiye ile Batı arasında siyasi anlamda bir sorun olmuştur. Kıbrıs'ta Türkiye'nin çözüme yönelik temel siyasi tezi, her açıdan eşit iki toplum ve iki devlet eksenidir¹¹⁷.

Kıbrıs sorununun, Türkiye'nin modernleşme projesinin önünde bir engel oluşturduğunu öne süren Dağı, sanki AK Parti'nin Kıbrıs'a ilişkin görüşlerini aktarıncasına şunları söylemektedir: "*Türkiye, dış politika önceliklerini saptamak zorundadır; hem Kıbrıs'ta statükoyu korumaya çalışmak hem de AB üyesi olmak mümkün değildir. Bu anlaşılmadan ve Denktaş'a anlatılmadan ne Kıbrıs sorunu çözülebilir ne de Türkiye AB üyesi olabilir. Türkiye'nin geleceğinin Kıbrıs'a, daha doğrusu AB karşıtı grupların Kıbrıs lobisine ipotek edilmesi telafi edilemez bir hata olacaktır. Kıbrıs sorunda statükoyu aşamayı AB sürecinin dışına itilen, 200 yıllık modernleşme ülküsünden koparılan ve çağdaş uygarlıkla bütünleşmesi*

¹¹⁵ İhsan Dağı, 2003 (b), s. 174.

¹¹⁶ AK Parti Programı, 2002, s. 112.

¹¹⁷ Mümtaz Soysal, *Aklını Kıbrıs'la Bozmak*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1995, s. 165-167.

engellenen bir Türkiye’de demokrasinin, güvenliğin, özgürlüklerin ve refahın üretilmesi ve kalıcılığı çok ama çok zor.”¹¹⁸

AK Parti’nin kendi parti programında Kıbrıs sorununu çözüm önerisine bakıldığında, şunları görmek mümkündür: “AK Parti Kıbrıs sorununun çözümünde adadaki Türk halkının varlığının, kimliğinin ve kendi geleceğini tayin etme hakkının göz ardı edilemeyeceği görüşündedir. Kıbrıs’ta çözümün, adada mevcut iki devletin varacağı uzlaşmaya dayanması gerektiğine ve bu sorun çözümlenmeden Kıbrıs Rum Kesimi’nin AB’ye alınmasının sorunu daha karmaşık hale getireceğine inanmaktadır.”¹¹⁹.

AK Parti iktidara geldikten kısa bir süre sonra önemli gündem maddelerinden Kıbrıs konusunda, statükonun yerleşik dilini kullanmamıştır. Kıbrıs’ta gerçekçi bir çözüm bulmak gerektiğini belirten Erdoğan Kıbrıs’ta Belçika modelini savunmuştur. Ancak daha sonra geri adım atılmıştır¹²⁰.

İlerleyen süreçte Denктаş’ın aksine, 5. Kofi Anan Planı üzerinde mutabık kalınarak, Kıbrıs’ta karar her iki halka bırakılmıştır. Tayyip Erdoğan her fırsatta “kazan/kazan” anlayışını sürdürmüştür. Neticede 24 Nisan 2004’te yapılan referandumda, Türk tarafının yüzde 64.9’u plana evet derken, Rum tarafının yüzde 75’i plana hayır demiştir. Bu sonuçlarla 5. Kofi Annan Planı kabul edilmemiştir. Dolayısıyla Kıbrıs’ta birleşme sağlanamamıştır. Ancak Denктаş’a karşı yürütülen mücadelede AK Parti statükocu anlayışa karşı çıkarak galip gelmiştir¹²¹. Nitekim Denктаş, bir sonraki Cumhurbaşkanlığı seçimlerine aday olmayacağını açıklamıştır.

¹¹⁸ İhsan Dağı, 2003 (b), s. 99

¹¹⁹ **AK Parti Programı**, 2002, s. 110; Ayrıntılı bilgi için bkz.; Bilal N. Şimşir, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2003.

¹²⁰ Kıbrıs’ta Belçika modelini savunan Tayyip Erdoğan, gelen tepkiler üzerine, 07.11.2002 tarihinde bir açıklama yaparak “Belçika Modeli’nden sadece esinlendim, aynıısının uygulanması şart değil...Kıbrıs’ta Belçika Modeli’ne dair önerim yanlış aksettirildi” demiştir.;

<http://www.milliyet.com.tr/2002/11/7/guncel/gun10.html>

<http://www.mfa.gov.tr/turkce/grupc/cb/2002/11/7.11.2002.htm>

¹²¹ Erdoğan referandumdan sonra şunları söylemiştir.”Yapılması gereken Türkiye ve KKTC’nin barış yolunda attığı büyük adımı, uluslararası camianın aynı sıcak yaklaşımla karşılık vermesidir. Türk tarafının ortaya koyduğu yapıcı gayretin görülmez hale getirilmesi mümkün değildir. Artık Kıbrıs’ta taşlar yerinden oynamıştır. Bugünden sonra Kıbrıs hakkında söz söyleyecek herkesin bu yeni tabloyu hesaba katarak konuşması gerekecektir.”, **Milliyet Gazetesi**, 25.04.2004.

Türkiye'nin dış politikasının bir diğer önemli ayağı, Türkiye-ABD ilişkileri üzerine oturmaktadır. ABD'nin, dünya üzerinde siyasal, sosyal-kültürel, ekonomik ve teknolojik alanlarda bir hegemonya kurmuş olduğu artık herkes tarafından kabul edilmektedir. Bu bağlamda Dağı'nın ifadesiyle, özellikle 11 Eylül saldırıları sonrası ABD yönetiminin dış politika öncelikleri ve kavrayışındaki kırılmaların, ilk bakışta, Türkiye'yi rahatlatıcı yönleri de var gibidir. Bunlardan birisi radikal İslamcı hareketlere ve rejimlere karşı laik ve demokratik bir Müslüman ülke kimliği ile Türkiye'nin model ülke olduğu tezidir. Her durumda model ülke, Türkiye söyleminin 11 Eylül sonrası ABD yönetimi ve muhafazakar çevrelerden destek bulacağını kestirmek mümkündür¹²². Nitekim 8 Haziran 2004 tarihinde yapılan G-8 zirvesine Türkiye, demokratik ortak sıfatıyla davet edilmiştir. Zirve sonrası Türkiye ABD-AB çatışmasında AB tarafında yer almıştır¹²³. Erdoğan ABD ile ilişkilerinde her fırsatta Huntington'un "Medeniyetler Çatışması"na atıfta bulunarak Türkiye'nin, medeniyetlerin uzlaştığı noktada olduğunu belirtmiştir¹²⁴.

58. AKP hükümeti'nin ABD ile ilişkilerindeki ilk gerilim, Dışişleri Bakanı Yakış'ın, ABD Savunma Bakan yardımcısı Paul Wolfowitz ve Dışişleri Müsteşarı Marc Grossmann'ın talepleri üzerine, Türkiye'nin muhtemel bir operasyonda üslerini ve hava sahasını kullanması için ABD'ye izin verdiğine dair yaptığı açıklamanın, gece saat 01:00'da kendi bakanlığı tarafından Türkiye'nin taahhüt altına girmediğinin belirtilerek düzeltilmesi idi¹²⁵. Genel Kurmaydan da benzer bir açıklama yapılmasının ardından, ertesi gün Başbakanlık bakanın açıklamasını

¹²² İhsan Dağı, 2003 (b), s. 71.

¹²³ G-8 zirvesi öncesinde ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesi için destek istediği AB (Merkez Avrupa) ve Rusya'nın projenin hedefi ilan edilen Ortadoğu/İslam dünyasının ve proje çerçevesinde kendisine rol önerilen Türkiye'nin tezlerinin aynı olması dikkat çekiciydi. Almanya, Fransa ve Rusya inisiyatifinin, İslam dünyası ve 21. yüzyıla dönük stratejik konumunu Anglo-Amerikan projelerine göre yeniden tanımlaması istene Türkiye'nin yaklaşımı aynı noktada buluşmuştur: "Proje, İsrail Filistin sorunu çözülmeden uygulanamaz, NATO, bir güvenlik teşkilatı olarak, böyle bir projeye öncülük edemez. Reformlar dışarıdan dayatılmaz" şeklinde sıralanan itirazlar zirvenin sonucunu belirledi.; bkz. İbrahim Karagül, "G-8 Zirvesi ABD için tam bir fiyasko oldu", **Yeni Şafak Gazetesi**, 12.06.2004.

¹²⁴ 29 Ocak 2004 tarihinde Erdoğan'ın American Enterprise Institute'de yapmış olduğu konuşma için ve 30 Ocak 2004 tarihinde Erdoğan'ın Harvard Üniversitesinde yapmış olduğu konuşma için bkz.; <http://www.mfa.gov.tr/turkce7grup7basbakan/bsbkerdogabharvard.htm>.

¹²⁵ **Milliyet Gazetesi**, 4.12.2002.

düzeltnmek zorunda kaldı¹²⁶. Irak Savaşı'nda ABD'nin, Türkiye'de asker bulundurmak ve Türkiye topraklarını kullanmak için TBMM'ye getirilen tezkerenin meclisten geçmemesi, ABD'nin, yıllardır stratejik ortağı konumundaki Türkiye ile ilişkilerinin bozulması ve askıya alınmasıyla sonuçlandı. AK Parti Hükümeti, ABD'nin Irak'a savaş açma kararına destek vermeye, Irak'ın, Türkiye'nin Müslüman ve kardeş bir ülke olduğu düşüncesinden dolayı tereddütle yaklaşmaktaydı. AK Partililer, özellikle TSK'dan tezkerenin geçip geçmemesiyle ilgili herhangi bir açıklama ya da öneri almayınca tezkereyi desteklemede isteksiz olan milletvekilleri, oylarını aksi yönde kullanmışlardı. Cumhurbaşkanı ve CHP'nin de desteklemediği bir tezkereyi AK Parti meclisten geçirememiştir¹²⁷.

Türkiye İslam ülkeleri ilişkileri de Türkiye'nin dış politikadaki yönelimi ve AK Parti'nin kimliğinin tanımlanması açısından önemlidir. AK Parti iktidara geldikten sonra gerek Recep Tayyip Erdoğan gerekse Abdullah ilk yurt dışı gezilerini AB ülkelerine yapmışlardı. Ancak bu dönemde özellikle komşumuz olan İran, Irak, ve Suriye ile daha yakın ilişkiler kurulmuştur¹²⁸.

En önemli gelişme 14-17 Haziran 2004 tarihleri arasında yapılan İslam Konferansı Örgütü'nün 31. Dışişleri Bakanları toplantısında yaşanmıştır. Toplantıda Türkiye'nin istediği iki konuda da başarı sağlanmıştır. Türkiye'ni adayı genel sekreter seçilirken, İslam dünyası Türkiye önderliğinde demokrasi kararı almıştır. Toplantıda ayrıca Kıbrıs konusu görüşülerek Türkiye'nin KKTC'ni statüsünün yükseltilmesi isteği bildiride net ifadelerle belirtilmiştir.

Sonuç olarak, diyebiliriz ki, Türkiye'nin dış politikasına şekil veren bu dört temel konu güncelliğini korumakla birlikte, AK Parti iktidarı döneminde yeniden şekillenmektedir. Özellikle AB yolunda atılan adımlar samimi görünmekle birlikte,

¹²⁶ **Milliyet Gazetesi**, 5.12.2002.

¹²⁷ Tezkereye 264 milletvekili kabul, 250 milletvekili red ve 19 milletvekili çekimser kalmıştır; Üzeyir Tekin, a.g.e., s. 217.

¹²⁸ Ancak bu yaklaşma geleneksel İslamcı ideolojinin yaklaşımından farklıdır. Erdoğan'ın 18 Ocak 2004 günü sarfettiği "Aslında yalnız anlaşılmaktan korkuyorum, ama İslam ortak pazar anlayışını doğru bulmuyorum. Bu birliktelikleri ne etnik ne dini köken ne de coğrafyaya bağlı olarak düşünebiliriz. Dünyada artık böyle bir şey kaldı mı? Bu kamplaşmaları başlatır. Münasebetler kesilebilir, dışlanabiliriz" sözler, partisinin Milli Görüş Hareketi'nden farklı olduğunun mesajını vermiştir.; bkz; <http://www.ntvmsnbc.com/news/253153.asp?0m=N290>, 24.01.2004.

devletin daimi politikaları AK Parti ileri gelenlerince bazen eleştirilmektedir (Kıbrısta olduğu gibi). Bu doğrultuda AK Parti daimi politikalarda da bir takım değişikliklere gitmektedir. Önümüzdeki süreç, bu değişikliklerin dozajına bağlı olarak gerilimli veya uzlaşmacı bir dönemden geçeceğimizi gösterecektir.

SONUÇ

İslamiyet sosyal ve kültürel bir sistemi kendi içerisinde barındırmakla birlikte, aynı zamanda siyasal bir işlevi de yerine getirmektedir. Yani İslam, bir yandan dinsel bir öğreti, diğer yandan yasal bir sistem ve siyasal ve ideolojik bir felsefedir.

Bir ideoloji olarak İslamcılık akımı, siyasal düşünce olarak Osmanlı İmparatorluğu içinde ortaya çıkmış ve bu süreçte giderek güçlenen bir akım haline gelerek, günümüz siyasal ideolojilerini de etkiler hale gelmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nde görülen din-siyaset ilişkisi de, köklerini Osmanlı İmparatorluğu'ndan almaktadır. Yaşanılan dönemde İslamcılık akımı üyelerinin, İslam dininin siyasal bir din olarak algıladığı konusunda hiçbir kuşku yoktur. Bu akıma mensup kişilerin savunduğu esas görüş, Avrupa'nın teknolojisinin alınması ancak başka bir kurumun ithal edilmemesidir.

Günümüz İslamcı ideolojilerinin kökeni Osmanlı döneminden, özellikle de meşrutiyet dönemi İslamcı hareketlerinden gelmektedir. Çünkü, dönemin kısmi özgürlük havası, İslamcılık akımlarının ortaya çıkmasına ve bilinçlenmesine ortam hazırlamıştır.

Kurtuluş Savaşı yıllarında da devam eden bu hareketler, İstanbul Hükümeti ve İngiltere'nin desteği ile çeşitli ayaklanmalara sebep olmuştur. Bu ayaklanmalarda halkın tahriki için hep din silahı kullanılmıştır.

Cumhuriyet'in ilk döneminde İslamcı ideoloji, merkezi siyasal yetkeye karşı önemli bir başkaldırı silahı olarak kullanılmıştır. 1920'ler ve 1930'larda Cumhuriyet rejimine karşı bir dizi ayaklanma İslam adına kışkırtılmıştır. Bu nedenle siyasal otorite İslam konusunda çok duyarlı olmuş, laiklik anlayışını, uygulamaya koyduğu devrimlerle gerçekleştirmeye çalışmıştır. Gerçekten de Cumhuriyet'in ilk yıllarında girişilen reformların listesi, Türkiye Cumhuriyeti'ni İslami bir ortamdan kurtarıp, halk egemenliğine dayanan köklü bir dönüşümü gerçekleştirmeyi hedeflemiştir.

Yaşanılan bu reform sürecinde, devrimler merkezde benimsenmesine karşın, çevrede direnişle karşılaşmıştır. Ancak direnişe rağmen, İslamcı akım Cumhuriyet'in ilk yıllarında etkin olamamıştır. Dolayısıyla İslamcı düşünce yok olmasa bile, Meşrutiyet yıllarındaki gibi kendini açık bir şekilde ortaya koyan bir İslamcı akıma da rastlanmamıştır. Çünkü, çok partili siyasal hayata kadar bu akım, baskı altında tutulmuştur.. İslamcı akım Cumhuriyet yıllarında gelenekçi çevreler olarak varlığını sürdürmüştür, devletin İslami esaslara göre yapılanması yönündeki düşünce ve çalışmalarını azaltmıştır. Ancak yer altına inen İslami hareketler, 1946'da tek parti döneminin sona ermesiyle birlikte, daha esnek bir yapılanma içinde hareketlenmeye başlamıştır.

Çok partili siyasal hayatın ilk yıllarında İslamcı akımı temsil eden bir parti olmamasına rağmen, bu dönemde siyasal partilerin, iktidar yarışında, İslamcı kenar muhalefeti bir oy potansiyeli olarak görmesi dini, partiler arasında en çekici oy toplama aracı durumuna getirmiştir. 1950-1960 arası iktidar olan DP, bu oy potansiyelini kaybetme korkusuyla İslamcı kesimin lehine politikalar geliştirmiştir. Böylece, Cumhuriyet'in ilk yıllarında izlenen laiklik politikalarından sapmalar ortaya çıkmış, bu yeni durum ise İslamcı akımın önce canlanmasına, daha sonraki yıllarda da güçlenmesine doğru giden yolun başlangıcı olmuştur.

1960'lı yılların sonuna gelindiğinde, İslami sermayenin yükselişine ve tabandan gelen baskıya paralel olarak, Siyasal İslam kendi partisini kurmuştur. Milli Görüş Hareketi, hareketin ilk temsilcisi MNP ile birlikte artık Siyasal İslam'ın en büyük temsilcisi haline gelmiştir. Milli Görüş Hareketi, 1970'li yıllardan günümüze kadar Siyasal İslam'ın temsilcisi olarak geleneklere sıkı sıkıya bağlı ve büyük sermayeyle çatışma içinde olan Anadolu küçük girişimci ile İslami kesimlerin oluşturduğu bir tabana seslenmek üzere siyasal arenada yer almıştır. Kapatılan ve birbirinin devamı niteliğinde yeni bir parti olarak ortaya çıkan bu hareketin siyasi temsilcileri, MNP, MSP, RP, FP ve günümüzde SP aynı ilkeler ışığında siyasalar üretmiştir.

1980 sonrası kurulan RP, klasik tabanını korumasının yanı sıra, kitleselleşme hareketiyle artık modernite ile bir sorun yaşamayacak olan zengin bir sınıfın desteğini de almaya başlamıştır. Ancak RP'deki yenilikçilerin savunduğu bu akım özünde İslamcı akımdan taviz vermemiştir. Yalnızca vitrin ve üslup değişiklikleriyle oy toplama arayışına girmiştir. Bu süreçte oy potansiyelini yüzde 20'lerin üzerine çıkaran RP, DYP ile koalisyon hükümeti kurarak, ilkelerini nispeten uygulama olanağına kavuşmuştur. Ancak bu uygulamalar 28 Şubat sürecini beraberinde getirmiş ve partinin önce kendi içinde bölünmesine sonra kapatılmasına sebep olmuştur. Bu dönemde Milli Görüş Hareketi'ni Erbakan hareketi, Milli Görüşçülüğü de Erbakancılık olarak adlandıran yenilikçi hareket veya erdemliler hareketi, parti içi muhalefette etkin bir rol üstlenmiştir.

Fazilet Partisi'nin kapatılması sürecinde parti bağlamında ikiye bölünen Milli Görüş Hareketi, Saadet Partisi tarafından temsil edilirken, AK Parti bu hareketin temsilcisi olmadığını, "değiştik" sloganıyla ifade etmiştir. AK Parti merkez sağ parti olduğunu iddia etmiş, böylece, hem merkez sağdan, hem de RP'den gelen önemli bir tarihsel mirasa sahip olmuştur. Gerçekten AK Parti'nin Saadet Partisi'nden gelen geleneksel oy tabanı, merkez sağın oylarını buluşturması, siyaset bilimi açısından bir örnek teşkil etmektedir.

Kurulmasından kısa bir süre sonra, 3 Kasım 2002 Seçimlerinden büyük bir zaferle çıkan AK Parti, kamuoyunda büyük bir tartışmanın çıkmasına sebep olmuştur. AK Parti'nin iktidara geldiği süreçte, İslamcılar ve iktidar sahipleri dışında kalan geniş bir çoğunluk yenilikçilerin ne kadar yeni olduğunu anlamaya çalışmaktadır. En çok merak edilen, Tayyip Erdoğan'ın yeni bir Turgut Özal olmaya mı çalışacağı, yoksa hocası Erbakan'ı mı taklit edeceği idi. AK Parti'nin Milli Görüş Hareketine veya İslamcılığına ilişkin bu tartışmalar temelinde, AK Parti'nin Milli Görüş çizgisinden gelmesinden kaynaklanmaktadır. AK Parti ile Milli Görüş Hareketi arasındaki temel fark, iki akımın, demokrasiye, ekonomiye ve dış politikaya bakış açıları arasındaki karşıtlıktan doğmaktadır. Bu saptama partilerin temel ilkelerine, söylemlerine ve ürettikleri politikalara bakılarak yapılmıştır.

AK Parti, kendi kimliğini muhafazakar demokrat olarak tanıtmıştır. Milli Görüş Hareketi ise temel ilkelerini Adil Düzen başlığı altında sunmaktadır. Adil Düzen ideolojisinin unsurları, Osmanlı Devlet geleneğinden ve İslam anlayışından gelmektedir. Kısaca belirtmek gerekirse bu hareket, demokrasiyi araç olarak gören, iktisadi ve siyasi liberalizme karşı çıkan, İslam'ı egemen kılmak isteyen, Müslüman ülkelere yönelik dış politika tercihinin geçerlilik kazandırmaya çalışan bir partidir. AK Parti'nin ideolojik temelinde ise, kurucusu Edmund Burke olan ve aydınlanmanın kimi olumsuz sonuçlarına karşı çıkan, toplumu bir arada tutmayı amaç edinen ve bu doğrultuda tedrici değişimi savunan, liberal ekonomiden ve serbest piyasadan yana tavır koyan, kültürel olarak dine ve geleneklere önem veren, dış politikada ise ayrımcılık yapmayan, muhafazakar ideoloji vardır. Bu bağlamda her iki partinin ideolojisinin ortak yönü, kültürel olarak geleneği ve dini ön plana çıkarmalarıdır. Dinselliğe gelince, AK Parti kadrolarının mevcut konjunktürde Siyasal İslamcılık söylemine müracaat etmeyecekleri anlaşılmaktadır. Bu bağlamda AK Parti'nin vaat ettiği ve şimdiye kadar takip ettiği siyasal tarzın ikinci bir 28 Şubat'ı meşrulaştırmaya elverişli olmadığını söyleyebiliriz. Erdoğan'ın seçim gecesi yaptığı ilk açıklamada, "tüm vatandaşlarımızın yaşam tarzlarına saygılı" olacaklarını belirtmesi olası bir korku siyasetinin önünü almak amacıyla söylenmiştir.

MNP-MSP'den RP-SP'ye uzanan Milli Görüş çizgisi, başlangıcından 1980'lere kadar orta sınıfların pre-modern/kapitalist özelliklerini koruyarak var olmak isteyen kesimleri temsil etmiştir. Bu kesimler genelde İslamcı bir rejim değişikliğini yeğlemektedirler. Oysa AK Parti'nin 3 Kasım seçimlerini irdelediğimizde, partiyi iktidara taşıyan kesim, kent varoşları ve Anadolu girişimcileridir. Bu taban kapitalizmin değerlerini kendi muhafazakar kültürleri ile harmanlayan, ekonominin bütün alanlarında faaliyet gösterebilen, genç bir kitledir. Dolayısıyla AK Parti toplumsal tabanı İslamcı bir rejim değişikliğini değil, çevrecil taleplerin merkeze taşınmasını istemektedir. Bu anlamda AK Parti merkezin sağını, çevreyi merkeze taşıyarak inşa etmektedir. Bu sebeple AK Parti, geleneksel orta sınıfın değil, yeni orta sınıfın partisidir. Bu bağlamda DP ve AP gibi, kurulu devlet düzenine karşı kitlesel bir tepkinin merkezi olmuştur. AK Parti'nin RP türü bir örgüt ve hareket

niteliği taşımadığını da söyleyebiliriz. Elbette gerek yüzyüze ilişkiler ağı gerekse profesyonellik açısından diğer merkez partilerle kıyaslanamayacak kadar sağlam bir örgütü vardır.

AK Parti'nin, kurucu ve taşıyıcı omurgası Milli Görüş kökenli olsa da, AK Parti sadece personeliyle değil ideolojik yapısıyla da farklı bir parti görüntüsü çizmektedir. Milliyetçi-muhafazakar değerleri benimseyen, refah ve zenginleşme vaadi veren, politikanın bir hizmet olduğu varsayımından yola çıkarak pragmatik siyaseti savunan bir parti olarak AK Parti, Türkiye'de sağcılığın temel özelliklerini bünyesinde toplayan ve birleştiren bir partidir.

AK Parti elitleri açıkça, kendilerine yeni bir ikame kimlik inşa etmişlerdir. Bu kimlik, daha çok AK Parti'nin siyasal arenadaki politikalarıyla şekil almaktadır. Dolayısıyla bu muğlak kimliği kavrayabilmek için ideolojiden pratiğe değil, pratikten ideolojiye yönelmek gerekmektedir. Bu anlamda AK Parti, AB prensiplerine taraftar, serbest piyasa koşullarında rekabete değer veren, sistemle kavga etmek yerine uzlaşma ve tavizi tercih eden bir siyasal partidir. Bunun dışında AK Parti içinde güçlü otoriter eğilimleri barındıran, milliyetçi ve kültürel olarak muhafazakar bir partidir.

Hayek'in yeni siyasi sınıflaması baz alındığında, AK Parti'nin liberal muhafazakar bir parti olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü, AK Parti kültürel anlamda muhafazakar olmasına karşın, birey eksenli liberal politikalara değer vermektedir. Muhafazakar liberal sentez yoluyla ekonomiyi canlı tutarak, 12 Eylül'ün statik siyasal yapısını ikame etmeye çalışmak ve siyasal merkezi yeniden şekillendirmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda AK Parti ideolojik anlamda, Özal'ın liberal ekonomi ile milliyetçi muhafazakarlığı ve sosyal demokrasiyi harmanlayarak oluşturduğu kendine has ideolojisine benzetilebilmektedir. Ancak arada önemli bir fark vardır. Özal 12 Eylül kurum ve kurallarının temelini oluştururken, AK Parti, 12 Eylül'ün hantal yapısını ortadan kaldırmaya çabalamaktadır. Tayyip Erdoğan 12 Eylül'ün bürokrat zihniyetini oligarşi diye tanımlayarak bu oligarşiye karşı direneceğinin mesajını vermiştir.

Şerif Mardin'in, merkez-çevre çatışması olarak adlandırdığı ekseninde AK Parti çevresel talepleri temsil etmekle birlikte, bir merkez parti olma çabası karşıt bir durummuş gibi algılanabilmektedir. Özellikle Türkiye'de merkez siyasetinin üç farklı koldan tanımlanabilir. İlk olarak devletin merkezi; ikincisi merkez sağın kurduğu merkez, son olarak ise klasik siyaset spektrumundaki merkez. Türkiye'de mevcut merkez anlayışı devletin merkezine ve dolayısıyla merkez sağın kurduğu merkeze tekabül etmektedir. Kanımca AK Parti önde gelenlerinin merkeze yerleşme isteğinden kastettiği merkez, klasik siyaset spektrumundaki merkezdir. Kaldı ki, özellikle merkez sağın kurduğu ve DYP ve ANAP'ın temsil ettiği merkez 3 Kasım seçimleriyle yok olmuştur. İşte AK Parti bu boşluğu klasik merkez anlayışıyla yani çevrenin taleplerinin merkezde yer aldığı bir merkez anlayışıyla kurmak istemektedir. Bu noktada Mardin'in açıkladığı merkez-çevre çatışması, devletin merkeziyle AK Parti'nin temsil ettiği çevrenin çatışmasına isabet etmektedir.

Emre Kongar'ın "devletçi-seçkinci" ve "gelenekçi-liberal" ayrımı da içinde bulunduğumuz siyasal ortamı açıklamada yardımcı olabilecek bir sınıflamadır. "Devletçi-seçkinci" sınıfı, içinde bulunduğumuz koşullarda merkezi oluşturan statüko olarak tanımlarsak, AK Parti, gerek liberal olması gerekse kültürel açıdan muhafazakar bir kimliğe sahip olması bakımından, "gelenekçi-liberal" tanımlamasına uymaktadır.

Siyasal partiler her şeyden önce bir toplumdaki bölünmeleri, dolayısıyla çatışmaları temsil eden kuruluşlardır. Lipset ve Rokkan, hangi tür sosyal bölünmelerin siyasal gruplaşmalara yol açtığını belirleyebilmek için bir model denemişlerdir. Yazarlar çatışmaların partileri oluşturacağı varsayımından hareket etmektedirler. Bu anlamda AK Parti ulusal elit içi çatışmalar ile özgül çıkar çatışmalarının kesiştiği noktada yer almaktadır. Dolayısıyla AK Parti, ideolojik ve yöresel-bölgesel çatışmaların temsilciliğini üstlenmemektedir. Söylemlerinde ideolojik tartışmaların bittiğini belirten Tayyip Erdoğan'ın gerçekten , konuşmalarında ekonomi ağırlıklı ifadelerle yer vermesi, bu iddiayı desteklemektedir.

Sonuç itibariyle, AK Parti çevreden gelen talepleri merkeze taşımak amacıyla kurulan ve bu sebeple çevre oylarının çoğunluğuna sahip olan bir partidir. Bu bağlamda geleneksel merkez sağ partilerden ayrılmakta ve siyasetin merkezini yeniden biçimlendirmektedir. Oyların özellikle son iki seçimler baz alındığında, yüzer gezer olduğu hesaba katılırsa, AK Parti, çevrecil talepleri yerine getirdiği ölçüde oy potansiyelini arttırarak iktidar sürecini uzatabilecek ve çevreyi merkeze taşıyarak, klasik anlamda bir merkez sağ partisi olarak tanımlanabilecektir. Aksi takdirde, tıpkı kendisinden önceki partiler gibi oy kaybına uğrayarak, son süreçte temsil ettiği ideoloji çökecektir. Ancak çevrenin merkeze taşınması hedefi, önümüzdeki süreçte, AK Parti ile merkez yani statüko arasındaki gerilimin tırmanmasına sebebiyet verecektir. AK Parti, sağladığı toplumsal destek ölçüsünde bu gerilimleri aşarak çevreyi merkeze taşıyacak ve son aşamada Türk siyasal hayatı, AK Parti tarafından inşa edilen merkez sayesinde, yeniden şekillenecektir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

AHMAD, Feroz., AHMAD, Bedia Turgay., **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1976.

AHMAD, Feroz., **Demokrasi Sürecinde Türkiye(1945-1980)**, Hil Yayınları, İstanbul, 1996

AHSEN, Abdullah., **Çağdaş Müslüman’ın Kimlik Krizi** (Çev. Kenan Dönmez), İnkılap Yayınları, İstanbul, 1986.

AKDEMİR, Süleyman., **Sosyal Denge I**, İşaret Yayınları, İstanbul, 1990.

AKDOĞAN, Yalçın., **Muhafazakar Demokrasi**, AK Parti Yayınları, Ankara, 2003

AKSAY, Hasan., **Milli Nizam Davamız**, Karınca Matbaası, İzmir, 1971.

AKŞİN, Sina., **Ana Çizgileri İle Türkiye’nin Yakın Tarihi**, İmaj Yayınevi, Ankara, 1998.

AKŞİN, Sina., **Türkiye Tarihi**, Cilt 3, Osmanlı Devleti 1600-1908, Cem Yayınları, İstanbul.

ATATÜRK, Mustafa Kemal., **Nutuk**, Devlet Basımevi, İstanbul, 1938.

ATEŞ, Toktamış., **Dünya’da ve Türkiye’de Laiklik**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1994.

ATEŞ, Toktamış., **Türk Devrim Tarihi**, Der Yayınları, İstanbul, 1997.

AVCIOĞLU, Doğan., **Milli Kurtuluş Tarihi**, Cilt: 1, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1985 (a).

AVCIOĞLU, Doğan., **Milli Kurtuluş Tarihi**, Cilt: 2, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1985 (b).

AYDEMİR, Şevket Süreyya., **İkinci Adam**, Cilt: 3, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1968.

AYUBİ, Nazih., **Arap Dünyasında Din ve Siyaset**, (Çev. Yavuz Alogan), Cep Kitapları, İstanbul, 1993.

BARLAS, Mehmet., **Turgut Özal'ın Anıları**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1994.

BAYAR, Celal., **Başvekilim, Adnan Menderes**, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1986.

BERKES, Niyazi., **Teokrasi ve Laiklik**, Adam Yayıncılık, İstanbul, 1984.

BİNGÖL, İrfan., **Ülkemizde Anayasa Hareketleri**, Atak Ofset, İstanbul, 1993.

BİRAND, M. Ali., DÜNDAR, Can., ÇAPLI, Bülent., **Demirkırat, Bir Demokrasinin Doğuşu**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1995.

BORA, Tanıl., CAN, Kemal., **Devlet, Ocak, Dergah**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999

BOZDAĞ, İsmet., **DP ve Ötekiler**, Kervan Yayınları, İstanbul, 1975.

BULAÇ, Ali., **İslam Dünyasında Düşünce Sorunları**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1993.

BULUT, Faik., **Ordu ve Din**, Doruk Yayınları, Ankara, 1997.

CEM, İsmail., **Tarih Açısından 12 Mart**, Cem Yayınevi, İstanbul,1973.

CEMAL, Mehmet., **Muhterem Başkan Erbakan**, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1991
(2. Baskı).

COWELL, Charles., **Redefination Conservatism- Politics and Doctrine**, The
Macmillan Press Ltd., Hong Kong, 1986

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt: 15, İletişim Yayınları, İstanbul,
1996.

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt: 7, İletişim Yayınları, İstanbul,
1995.

ÇAKIR, Ruşen., **Ayet ve Slogan**, Metis Yayınları, İstanbul,1993.

ÇAKIR, Ruşen., Çalmuk, Fehmi., **Recep Tayyip Erdoğan: Bir Dönüşüm Öyküsü**,
Metis Yayınları, İstanbul, 2001.

ÇAKIR, Ruşen., **Ne Şeriat Ne Demokrasi**, Siyahbeyaz Metis Güncel Yayınları,
İstanbul,1994.

ÇALIŞLAR, Oral., **RP Nereden Nereye**, Pencere Yayınları, İstanbul,1995.

ÇAM, Esat., **Siyaset Bilimine Giriş**, Der Yayınları, İstanbul, 1995.

ÇAVDAR, Tefik., **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950-1995**, İmge Kitabevi,
Ankara, 2000.

DAĞI, İhsan., **Batılılaşma Korkusu**, Liberte Yayınları, Ankara, 2003 (b)

DAHL, Robert., **Demokrasi ve Eleştirileri** (Çev.: Levent Köker), Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, Ankara, 1993.

DAVER, Bülent., **Siyaset Bilimine Giriş**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993.

DEMİR, Fevzi., **Anayasa Hukukuna Giriş**, Fakülteler Kitabevi, İzmir, 1998

DİLİPAK, Abdurrahman., **Sorunlar, Sorular ve Cevaplar**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1993

DİLLİGİL, Turhan., **Erbakan ve Erbakancılık**, Turkish Daily News Matbbası, Ankara, 1994.

DUMAN, Doğan., **Demokrasi sürecinde Türkiye’de İslamcılık**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1999.

Duverger, Maurice., **Siyasi Partiler** (Çev.: Ergun Özbudun), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993.

EKİNCİ, Oktay., **Bütün Yönleriyle Taksim Camisi Belgeseli**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1997.

ERBAKAN, Necmettin., **Adil Ekonomik Düzen**, Ankara, 1991 (a).

ERBAKAN, Necmettin., **İslam ve İlim**, İstiklal Matbaası, İzmir, 1970.

ERBAKAN, Necmettin., **Mecliste Ortak Pazar**, İstiklal Matbaası, İzmir, 1971.

ERBAKAN, Necmettin., **Tedavi Adil Ekonomik Düzen**, Semih Ofset yayıncılık, Ankara, 1991 (b).

ERBAKAN, Necmettin., **Türkiye’nin Meseleleri ve Çözümleri**, Ankara, 1991 (c).

ERDER, Necat., **Türkiye’de Siyasi Partilerin Yandaş/Seçmen Profili (1994-2002)**, TÜSES Yayınları, İstanbul, 1996.

ERDOĞAN, Mustafa., **28 Şubat Süreci**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

ERDOĞAN, Mustafa., **Demokrasi, Laiklik, Resmi İdeoloji**, Liberal Düşünce Topluluğu Yayınları, Ankara, 1995

ERGİL, Doğu., **İdeoloji: Milliyetçilik, Muhafazakarlık, Halkçılık**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1986

EROĞUL, Cem., **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Kitabevi, Ankara, 1970.

GELLNER E., **Muslim Society**, Cambridge University Press, Cambridge, 1981

GEVGİLİ, Ali., **Türkiye’de Yenileşme Düşüncesi, Sivil Toplum, Basın ve Atatürk**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1990.

GIOVANNİ, Sartori., **Demokrasi Teorisine Geri Dönüş**, Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, 1993.

GOLOĞLU, Mahmut., **Demokrasiye Geçiş 1946-1950**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1982.

GOLOĞLU, Mahmut., **Tek Partili Cumhuriyet (1931-1950)**, Yayınevi Belirtilmemiş, Ankara, 1974 .

GÖLE, Nilüfer., **İslam’ın Yeni Kamusal Yüzleri**, Metis Yayınları, İstanbul, 2000

GÖREN, Zafer., **Anayasa Hukukuna Giriş**, Barış yayınları, İzmir, 1997.

- GÖZLER, Kemal., **Türk Anayasa Hukuku**, Ekin Yayınları, Bursa, 2000
- GÖZÜBÜYÜK, Şeref., **Anayasa Hukuku**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2000.
- GÜNGÖR, Önder., **Siyasal İslam'da Bölünmeler**, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1997.
- GÜRBÜZ, Yaşar., **Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler**, Beta Yayınları, İstanbul, 1987.
- GÜVENÇ, Bozkurt., **Türk İslam Sentezi**, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1994.
- HALE, William., **1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset** (Çev. Ahmet Fethi), Hil Yayınları, İstanbul, 1996.
- HEPER, Metin., EVİN, Ahmet., **Politics in the Third Turkish Republic**, Westview Pres, Boulder, San Francisco, Oxford, 1994.
- HEPER, Metin., **Islam-Politics in The Middle East**, London, 1984.
- HEPER, Metin., **The State Tradition in Turkey**, Eothen Pres, Walkington, UK, 1985
- HEPER, Metin., **Türk Demokrasininin Dünü, Bugünü, Yarını**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992.
- HEPER., ONCU., KRAMER., **Turkey and the West Changing Political and Cultural Idendites**, IB Taurus and Co. Ltd. Publishers, London, New York, 1993.
- HÜSEYİN, Asaf., **İslam Dünyası'na Siyasi Bakışlar**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1991.
- İŞİK, Yüksel., **Siyasal İslam'ın Arka Bahçesi**, Ütopya Yayınevi, Ankara, 1999.

İslam ve Demokrasi, Tüses Yayınları, İstanbul, 2002.

KAÇMAZOĞLU, H. Bayram., **Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmalar**, Birey Yayınları, İstanbul, 1988.

KALAYCIOĞLU, Ersin.; **1960 Sonrası Türk Siyasal Hayatına Bir Bakış**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992.

KALAYCIOĞLU, Ersin.; **Türk Siyasal Sisteminde Değişim, Siyasal Patronaj ve Yozlaşma**, Doğu Matbaası, İzmir, 1994.

KALELİ, Lütfi., **Tarikat-Ticaret-Mafya-Siyaset**, Can Yayınları, İstanbul, 1997.

KARA, İsmail., **İslamcılar'ın Siyasi görüşleri**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1994.

KARA, İsmail., **Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi 1**, Risale Yayınları, İstanbul, 1987.

KARAALİOĞLU, Mustafa., **Hilal ve Ampul**, Bakış Yayınları, İstanbul, 2001.

KARAL, Enver Ziya., **Osmanlı Tarihi**, Cilt: 5, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983.

KARPAT, Kemal H., **Türk Demokrasi Tarihi**, Afa Yayınları, İstanbul, 1996.

KILIÇBAY, Ahmet., **Türk Ekonomisi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1992.

KILIÇBAY, Mehmet Ali., **Dinin Fiziki, Demokrasi'nin Kimyası**, İmge Kitabevi, Ankara, 1999

KIRÇAK, Çağlar., **Türkiye'de Gericilik 1950-1990**, İmge Kitabevi, Ankara, 1993.

KONGAR, Emre., **21. Yüzyılda Türkiye**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.

KONGAR, Emre., **Demokrasi ve Laiklik**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1997

LEWIS, Bernard., **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev. Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1984.

LİJPHART, Arend., **Çağdaş Demokrasiler**, (Çev. Prof Dr. Ergun Özbudun), Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, Ankara, 1996.

MARDİN, Şerif., **Din ve İdeoloji**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.

MARDİN, Şerif., **Jön Türkler'in Siyasi Fikirleri 1895-1908**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

MARDİN, Şerif., **Modern Türkiye'de Din ve Toplumsal Gelişme, Said-i Nursi Olayı** (Çev. Metin Çulhaoğlu), İletişimi Yayınları, İstanbul, 1993.

MARDİN, Şerif., **Türk Modernleşmesi, Makaleler 4**, İletişim Yayınları, İstanbul 1994 (b).

MARDİN, Şerif., **Türkiye'de Din ve Siyaset**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

MARDİN, Şerif., **Türkiye'de Toplum ve Siyaset, Makaleler 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994 (a).

MUMCU, Ahmet., **Atatürkçülükte Temel İlkeler**, İnkılap ve Aka Basımevi, İstanbul, 1981.

MUMCU, Ahmet., **İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri**, Savaş Yayınları, Ankara, 1994.

MUMCU, Uğur., **Kürt İslam Ayaklanması 1919-1925**, Tekin Yayınevi, Ankara, 1993.

NİSBET, R., BOTTOMORE, T., **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi**, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997

ORAL, Serkan., **Karga Tulumba Refah**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998.

ORTAYLI, İlber., **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Hil Yayınları, İstanbul, 1995.

ÖZAKINCI, Cengiz., **İrtica**, Otopsi Yayınları, İstanbul, 1999.

Özakıncı, Cengiz., **United States of İrtica 1945-1999- Soğuk Savaş Döneminden Yeni Dünya Düzenine Türkiye’de İrtica ve Emperyalizm-**, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2002.

ÖZBUDUN, Ergun., **Türk Anayasa Hukuku**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2002

ÖZBUDUN, Ergun., **Türkiye’de Devlet Seçkinleri ve Demokratik Siyasal Kültür**, Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.

ÖZEK, Çetin., **Devlet ve Din**, Ada Yayınları, İstanbul, Tarih Belirtilmemiş.

ÖZEK, Çetin., **Türkiye’de Gericilik Hareketleri ve Nurculuğun İçyüzü**, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1964.

ÖZİPEK, Bekir Berat., **Muhafazakarlık: Akıl, Toplum, Siyaset**, Lİberte Yayınları, Ankara, 2004

ÖZÜERMAN, Tülay., **Türkiye’nin Batılılaşma ve Demokratikleşme Açmazı**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1988.

PALMER, Alan., **Osmanlı İmparatorluğu Son Üçyüz Yıl Bir Çöküşün Yeni tarihi**, (Çev. Belkıs Çorak Dişbudak), Sabah Yayınları, İstanbul, 1993.

PAMUK, Muhammed., **Recep Tayyip Erdoğan AK Parti ve Kuruluş Felsefesi**, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2001 (a).

PAMUK, Muhammed., **Yasaklı Umut Recep Tayyip Erdoğan**, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2001(b).

POYRAZ, Ergün., **MNP'den FP'ye İhanetin Belgeleri**, MK Yayıncılık, Ankara, 1998.

Refah Partisi Kapatma Davası, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1998.

ROY, Oliver, **Siyasal İslam'ın İflası** (Çev. Cüneyt Akalın), Metis yayınları, İstanbul, 1994.

Roy, Oliver., **Küreselleşen İslam**, Metis Yayınları, İstanbul, 2003.

SABUNCU, Yavuz., **Anayasa'ya Giriş**, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2002

SARIBAY, Ali Yaşar., **Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

SARIBAY, Ali Yaşar., **Siyasal Sosyoloji**, Der Yayınları, İstanbul, 1992.

SARIBAY, Ali Yaşar., **Türkiye'de Modernleşme, Din ve Parti Politikası-MSP Örnek Olayı**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1985.

SARICA, Murat., **100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1996

SAZIL, İhsan., DAĞI, İhsan., **Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet**, Boyut Yayınları, İstanbul, 2003

SCHİCK, Irvin Cemil., TONAK, Ertuğrul Ahmet., **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Belge Uluslararası Yayıncılık, İstanbul, 1998.

SCHMİDT, Manfred G., **Demokrasi Kuramlarına Giriş** (Çev. M. Emin Köktaş, Vadi yayınları, Ankara, 2002.

SELİM, Y., **Gülün Adı**, Kim Yayınları, Ankara, 2002

SENCER, Muzaffer., **Dinin Türk Toplumuna Etkileri**, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1999.

SENCER, Muzaffer., **Türkiye’de Siyasi Partilerin Sosyal Temelleri**, Geçiş Yayınları, İstanbul, 1971.

SERTEL, Nur., **Dinde Siyasal İslam Tekeli**, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1997.

SEVGEN, Nazmi., **Celal Bayar Diyor ki**, Yayınevi Belirtilmemiş, İstanbul, 1951.

SOYSAL, Mümtaz., **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1993

SOYSAL, Mümtaz., **Aklını Kıbrısla Bozmak**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1995

ŞEN, Sabahattin., **Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1992

Şimşir, Bilal N., **AB, AKP ve Kıbrıs**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2003.

TANİLLİ, Server., **Devlet ve Demokrasi**, Say Yayınları, İstanbul, 1990.

TANÖR, Bülent., **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Afa Yayınları, İstanbul, 1995.

TANÖR, Bülent., YÜZBAŞIOĞLU, Nemci., **1982 Anayasasına göre Türk Anayasa Hukuku**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002

Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt: 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt: 5, İletişim Yayınları, 1985.

Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt: 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

TEKİN, Üzeyir., **AK Parti'nin Muhafazakar Demokrat Kimliği**, Orient Yayınları, Ankara, 2004

TEZİÇ, Erdoğan., **Siyasal Partiler**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1976.

TİMUR, Taner., **Küreselleşme ve Demokrasi Krizi**, İmge Kitabevi, Ankara, 1996

TİMUROĞLU, Vecihi., **Türk-İslam Sentezi**, Başak Yayınları, Ankara, 1991.

TOKER, Metin., **Tek Partiden Çok Partiye, 1944-1950**, Bilgi Basımevi, İstanbul, 1990.

TOPRAK, Binnaz., **Dinci Sağ, Geçiş Sürecinde Türkiye** (Der. İrvin Cemil Schik, Ertuğrul Ahmet Tonuk), Belge Uluslararası Yayıncılık, İstanbul, 1998.

TOPRAK, Binnaz., **İslam and Political Development in Turkey**, Leiden, 1981.

TOSUN, Tanju., **Merkez Sağ ve Merkez Solda Parçalanma**, Boyut Yayınları, İstanbul, 1999 (a).

TOSUN, Tanju., **Türk Parti Sistemi'nde Merkez Sağ ve Merkez Solda Parçalanma**, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 1999 (b).

TUNAYA, Tarık Zafer., **Batılılaşma Hareketleri**, Arba Yayınları, 1996 (a).

TUNAYA, Tarık Zafer., **İslamcılık Akımı**, Simavi Yayınları, İstanbul, 1991.

TUNAYA, Tarık Zafer., **Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, İstanbul, 1996 (c).

TUNAYA, Tarık Zafer., **Türkiye'de Siyasi Partiler**, Arba Yayınları, İstanbul, 1995.

TUNAYA, Tarık Zafer., **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, Arba Yayınları, İstanbul, 1996 (b).

TÜRKÖNE, Mümtaz'er., **Siyasal İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu**, Lotus Yayınları, Ankara, 2003 (a).

TÜRKÖNE, Mümtaz'er., **Türk Modernleşmesi**, Lotus Yayınevi, Ankara, 2003 (b)

ÜSTE, Nazmi., **1980 Sonrası Türkiye'de Siyasi Partilerin Gelişimi ve Refah Partisi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1994.

ÜŞÜR, Serpil., **Din, Siyaset ve Kadın-İran Devrimi**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1991.

VİNCENT, Andrew., **Modern Political İdeologies**, Blackwell, Oxford and Cambridge, 1992, s. 75

WATT, W. Mont Gomery., **İslami Hareketler ve Modernlik**, İz Yayınları, İstanbul, 1997.

YALÇIN, Soner., **Milli Nizam'dan Fazilet'e Hangi Erbakan**, Su Yayınları, İstanbul, 1999.

YALMAN, Ahmet Emin., **Yakın Tarihte Görüp ve Geçirdiklerim (1945-1970)**, Tan Matbaası, İstanbul, 1971.

YARAŞIR, Volkan., AYGÜN, Tarık., **Siyasal İslam ve AKP**, Akyüz Yayıncılık, İstanbul, 2002.

YAYLA, Atilla., **Siyaset Teorisine Giriş**, Liberte Yayınları, Ankara, 2002

YERASİMOS, Stefanos., **Az gelişmişlik sürecinde Türkiye: Dünya Savaşı'ndan 1971'e**, (Çev. Babür Kuzucu), Belge Uluslararası Yayıncılık, İstanbul, 1989.

YÜCEKÖK, Ahmet., **100 soruda Türkiye'de Din ve Siyaset**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1983.

YÜCEKÖK, Ahmet., **Dinin Siyasallaşması Din-Devlet İlişkilerinde Türkiye Deneyimi**, Afa Yayınları, İstanbul, 1997.

ZELYUT, Rıza., **Muaviye'den Erbakan'a Din ve Siyaset**, Yön Yayıncılık, İstanbul, 1996.

MAKALELER

“Demokrat Parti Belgeleri”, **Tarih ve Toplum**, Sayı: 53, Mayıs 1988

AKŞİN, Sina., “Demokrat Partinin Kurulması”, **Tarih ve Toplum**, Sayı: 53, Mayıs 1988.

AKŞİN, Sina., “Türk Devrimi ve Türkiye’de İslamiyet”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Sayı: 186, Cilt: 19, Aralık 1995.

ALKAN, Türker., “The Nations Salvation Party in Turkey”, Metin Heper, **Islam-Politics in The Middle East**, London, 1984.

ARKOUN, Mohammed., “İslam ve Modernlik Nasıl Bağdaştırılır ?”(Çev. Mine Hoksal), **Le Monde Diplomatique Türkiye**, Nisan 2003.

BAYRAMOĞLU, Ali., “”Dip Akıntıları”, **Birikim Dergisi**, Sayı 180, Nisan 2004

BİLA, Fikret., “28 Şubat”, **Milliyet Gazetesi**, 02.03.1997.

BORA, Tanıl., “2002 Seçimi ve Siyasi Güzergah Problemleri”, **Birikim Dergisi**, Sayı: 163-164, Kasım-Aralık 2002

BOSTANCI, M. Naci., “RP’yi Anlamak”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 38

BOZKURT, Veysel., “Geleceğin Toplumunu, Dönüşümcü Liderlik ve Özal”, **Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet** (Ed. İhsan Sazıl, İhsan Dağı), Boyut Yayınları, İstanbul, 2003.

BULAÇ, Ali., “İslamcı Parti İle Müslüman Demokrat Parti”, **Zaman Gazetesi**, 06.11.2002 (b)

BULAÇ, Ali., “Politik Kimlikten Önce”, **Zaman Gazetesi**, 10.11.2002 (c)

BULAÇ, Ali., “Yeni İktidar Profili”, **Zaman Gazetesi**, 05.11.2002 (a)

BULUT, Faik., “Teseddürlü Kapitalizm”, **İktisat Dergisi**, Sayı: 30, Temmuz 1994.

CAN, Kemal., “Geleneksel Seçim Tahlilleri III: Ne Oldu Şimdi”, **Birikim Dergisi**, Sayı: 163-164, Kasım-Aralık 2002

ÇAKIR, Ruşen., “Demokrasi Virüsü FP’ye Sızdı”, **Birikim Dergisi**, Sayı: 134-135, Haziran-Temmuz 2000.

ÇAKIR, Ruşen., “Faziletin İmajı, İmajın Fazileti”, **Birikim Dergisi**, Sayı: 114, Ekim 1998.

ÇAVDAR, Tevfik., “Demokrat Parti”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

ÇEKİRGE, Fatih., “Ankara’yı Karıştıran İmza Tartışması”, **Sabah Gazetesi**, 12 Ekim 1997.

ÇETİN, Bilal., “Erbakan ve Refah’ın Dönüm Kongresi”, **Yeni Yüzyıl Gazetesi**, 14 Ekim 1996.

ÇINAR, Menderes., “İslami Ekonomi ve Refah’ın Adil Düzeni”, **Birikim Dergisi**, Sayı: 59, Mart 1994.

ÇINAR, Menderes., “Seçimler Vasıtasıyla AKP”, **Birikim Dergisi**, Sayı 180, Nisan 2004

ÇINAR, Menderes., “Siyasal Bir Sorun olarak İslamcılık”, **Birikim Dergisi**, Sayı: 156,.Nisan 2002 (a).

ÇINAR, Menderes., “Milli Görüş Hareketi Kurumsallaşabilecek mi?”, **Birikim Dergisi**, Sayı: 134-135, Haziran-Temmuz 2000.

ÇÖLAŞAN, Emin., “Seçim Öncesi ve Sonrası”, **Hürriyet Gazetesi**, 30.03.2004

DAĞI, İhsan., “İnsan Hakları, Demokratikleşme Tartışmaları ve Avrupa Birliği”, **Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet** (Ed. İhsan Sazıl, İhsan Dağı), Boyut Yayınları, İstanbul, 2003 (a)

DEMİR, Ömer., “Piyasa Ekonomisinde İşlem Maliyetini Düşüren Kurumlar Olarak Hukuk, Ahlak ve Din”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Sayı: 10-11, Bahar-Yaz 1998.

EROĞUL, Cem., “Çok Partili Düzenin Kuruluşu 1945-1971”, **Geçiş Sürecinde Türkiye** (Der. Irvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak), Belge Uluslararası Yayıncılık, İstanbul, 1998.

GÖKMEN, Yavuz., “28 Şubat Demokrasiye Dönüşüyor.”, **Hürriyet Gazetesi**, 20 Temmuz 1998.

GÖLE, Nilüfer., “The Quest for The İslamic Self Within The Context of Modernity” (Ed.S. Bozdoğan and R. Kasaba), **University of Washington Press**, Seatle, Vol:48, 1997

GÜRBEY, Gülistan., “Özal’ın Dış Politika Anlayışı”, **Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet** (Ed. İhsan Sazıl, İhsan Dağı), Boyut Yayınları, İstanbul, 2003.

HELVACI, A., “Türk Siyasetinde Öznesiz Kullanılan Bir Kavram: Muhafazakarlık”, **Düşünen Siyaset**, Sayı: 9, 1999

HEPER, Metin.,KEYMAN, F., “Double Faced Stated: Political Patronage and Consolidation of Democracy in Turkey”,**Middle East Studies**, 1998

HEPER, Metin., “Seçim Sonuçlarının Değerlendirilmesi İle İlgili Bazı Düşünceler”,**Türkiye Günlüğü**, Sayı : 70, 2002

İNSEL, Ahmet., “Olağanlaşan Demokrasi ve Modern Muhafazakarlık”, **Birikim Dergisi**, Sayı: 163-164, Kasım-Aralık 2002

KAHRAMAN, Hasan Bülent., “AKP’nin Başarısı ve Başarısızlığı”, **Radikal Gazetesi**, 31.03.2004 (b).

KAHRAMAN, Hasan Bülent., “Bir Seçime Bakmak”, **Radikal Gazetesi**,29.03.2004 (a).

KARA, İsmail., “Tanzimattan Cumhuriyet’e İslamcılık Tartışmaları”, **Tanzimattan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 5, İletişim Yayınları, 1985.

KARAGÜL, İbrahim., “G-8 Zirvesi ABD için tam bir fiyasko oldu”, **Yeni şafak gazetesi**, 12.06.2004.

KAYALI, Kurtuluş., “Said Halim Paşa”, **Tanzimattan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

KEYMAN, Fuat., “28 Mart ve Demokratik Sol Alternatif”, **Radikal Gazetesi**, 04.04.2004

KIVANÇ, Ümit., “İslamcılar ve Para-Pul.: Bir dönüşüm Hikayesi”, **Birikim Dergisi**, Sayı: 99, Temmuz 1997.

KÖFTEOĞLU, Fehmi., “İslam Ekonomisi”, **İktisat Dergisi**, Sayı: 35, Temmuz 1994.

KÖKER, Levent., “Anavatan Partisi”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 15, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

LAÇİNER, Ömer., “Biten Seçimden Başlangıç İçin Derslere”, **Birikim Dergisi**, Sayı 180, Nisan 2004

LAÇİNER, Ömer., “Geçiş Sürecinde Özal ve ANAP”, **Birikim Dergisi**, Sayı: 14, Nisan 1991.

LEWIS, Bernard., “İslamic Revival in Turkey”, **International Affairs**, Ocak 1952.

LEWIS, V Thomas.,”Recent Development in Turkish İslam”, **The Middle East Journal**, Kış 1952

MARDİN, Şerif., “İslam in Mass Society”, **Politics in the Third Turkish Republic**(Ed. Metin Heper, Ahmet Evin), Westview Pres, Boulder, San Francisco, Oxford, 1994 (c).

MARDİN, Şerif., “İslamcılık”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

MARDİN, Şerif., “İslamcılık”, **Tanzimattan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

MARDİN, Şerif., “The Just and Unjust”, **Daedalus**, 1991

MARDİN, Şerif.,” Center and Periphery Relations: A Key To Turkish Politics?”, **Daedalus**, Winter 1973

ÇINAR, Menderes., “Seçimlerin Ardından Siyaset Yeniden, **Birikim Dergisi**, Sayı: 163-164, Kasım-Aralık 2002 (b).

MERT, Nuray., “28 Şubatın Yenilikçileri”, **Radikal Gazetesi**, 9.01.2003

O’SULLIVAN, Noel., “Conservatism”, **Contemporary Political Ideologies** (Ed. Roger Eatwell and Anthony Wright), Pinter Publishers, London, 1994,

OAKESHOTT, Michael., “On Being Conservative”, **Ideologies of Politics**, (ED. Anthony de Crespigny and Jeremy Cronin), Oxford University Press, London and Newyork, 1975.

OCAK, Ahmet Yaşar., “Türk ve Türkiye Tarihinde, İslam’ı Çalışmak Yahut Arı Kovanına Çomak Sokmak”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, Kış 2001-2002, Sayı: 91.

ÖZKAZANÇ, Alev., “Türkiye’de Yeni Sağ”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 15, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

REED, Howard A., “Dinin Türk Toplumuna Etkileri, Revival of İslam in Secular Turkey”, **The Middle East Journal**, Yaz, 1954.

RUSTOW, D. A., “Turkish Democracy in a Historical and Comparative Perspective”, **Politics in the Third Turkish Republic** (Ed. Metin Heper, Ahmet Evin), Westviev Pres, Boulder, San Francisco, Oxford, 1994.

SANDER, Oral., “Değişen Dünya Dengelerinde Türkiye”, **Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye** (Der. Sabahattin Şen), İstanbul, Bağlam Yayınları, 1992

SARIBAY, Ali Yaşar., “Özal’ın Toplumunu, Toplumun Özal’ı”, **Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet** (Ed. İhsan Sazıl, İhsan Dağı), Boyut Yayınları, İstanbul, 2003.

SARIBAY, Ali Yaşar., “Türkiye’de Siyasal Modernleşme ve İslam”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 29/30, Bahar/Yaz 1985.

SARIKAYA, Muharrem., AKPINAR, Hakan., “Ne darbe ne şeriat”, **Hürriyet Gazetesi**, 01.03.1997

SAYARI, Sabri., “İslam, Laiklik, Demokrasi”, **İslam ve Demokrasi**, Tüses Yayınları, İstanbul, 2002.

SUNAR, İlkay., “Demokrat Parti ve Popülizm”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

ŞAHİN, Haluk., “Seçmen Bir de AB’yi Deniyor”, **Radikal Gazetesi**, 31.03.200

TANIYICI, Ş., “AKP İslamcı mı, Muhafazakar Demokrat mı”, **Zaman Gazetesi**, 27.11.2002

TEKİN, Önder., “İslamcılık=Mağlubiyetin Parolası mı?”, **Birikim Dergisi**, Sayı: 147, Temmuz 2001.

TOPRAK, Binnaz., “Islamic Intellectuals: Revolt Against Industry and Technology”, **Turkey and the West Changing Political and Cultural Identities** (Ed. Heper, Oncu, Kramer), IB Taurus and Co. Ltd. Publishers, London, New York, 1993.

TOSUN, Tanju., “83 Ruhu ve AKP”, **Radikal 2**, 24.11.2002

TUNÇAY, Mete., “Laiklik”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.

TURAN, İlder., “Siyasal İdeoloji Olarak İslam ve Milliyetçilik”, **Çağdaş Türkiye’de İslam** (Der. Richard Tapper), Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1991.

TURAN, İlder., “Türkiye’de Din ve Siyasal Kültür, Çağdaş Türkiye’de İslam: Din, Siyaset, Edebiyat, Laik Devlet” (Der.: Richard Tapper; Çev.: Özden Arkan), Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1991.

TURHAN, Mehmet., “Anayasa Mahkemesi’nin Fazilet Partisi Kararı”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Yıl: 7, Sayı: 27, Yaz 2002.

TÜRKÖNE, Mümtaz’er., “3 Kasım: Bizans Düştü”, **Türkiye Günlüğü Dergisi**, Sayı: 70, 2002

TÜRKÖNE, Mümtaz’er., “Refahlı Demokrasi”, **Türkiye Günlüğü Dergisi**, Sayı 27, Mart- Nisan 1994.

UYAR, Hakkı., “Yerel Seçimler Işığında AKP ve CHP”, **Radikal 2**, 04.04.2004

ÜLSEVER, Cüneyt., “Seçimin İkinci Galibi DYP’dir”, **Hürriyet Gazetesi**, 01.04.2004

YAYLA, Atilla., “Liberal Siyaset/Liberal İktisat: Özal Çizgisi”, **Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet** (Ed. İhsan Sazıl, İhsan Dağı), Boyut Yayınları, İstanbul, 2003.

YAZICIOĞLU; M. Sait., “Özal’ın İslam Anlayışı ve Dini Özgürlükler”, **Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet** (Ed. İhsan Sazıl, İhsan Dağı), Boyut Yayınları, İstanbul, 2003.

YETKİN, Çetin., “İşte İrtica İşte Süleymancılar”, **Hürriyet Gazetesi**, 05.03.1998

YILDIRIM, Ergün., “AKP: Bir Politik Tasarımın Sosyolojik Temsiliyeti”, **Birikim Dergisi**, Sayı: 163-164, Kasım-Aralık 2002.

YILMAZ, AYTEKİN., “Türk Bürokrasisi Geleneği ve Özal”, **Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet** (Ed. İhsan Sazıl, İhsan Dağı), Boyut Yayınları, İstanbul, 2003

YILMAZ, Murat., “Modernleşme Din ve Siyaset”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 48, Kasım-Aralık 1997.

GAZETELER

Radikal Gazetesi, 31.03.2000.

Hürriyet Gazetesi, 24.03.1993.

Milliyet Gazetesi, 14.04.1994.

Milliyet Gazetesi, 11.10.1996.

Radikal Gazetesi, 14.10.1996..

Cumhuriyet Gazetesi, 14.10.1996..

Milliyet Gazetesi, 14.10.1996.

Yeni Yüzyıl Gazetesi, 14.10.1996.

Yeni Yüzyıl Gazetesi, 14.10.1996.

Milliyet Gazetesi, 05.02.1997.

Hürriyet Gazetesi, 01.03.1997.

Milliyet Gazetesi, 02.03.1997.

Hürriyet Gazetesi, 9.05.1997.

Sabah Gazetesi, 12.10.1997.

Hürriyet Gazetesi, 17.01.1998.

Sabah Gazetesi, 17.01.1998.

Hürriyet Gazetesi, 05.03.1998.

Hürriyet Gazetesi, 20.07.1998.

Yeni Şafak Gazetesi, 4.11.2002.

Hürriyet Gazetesi, 4.11.2002.

Radikal Gazetesi, 4.11.2002.

Sabah Gazetesi, 4.11.2002.
Zaman Gazetesi, 05.11.2002.
Zaman Gazetesi, 06.11.2002.
Zaman Gazetesi, 06.11.2002.
Milliyet Gazetesi, 7.11.2002.
Zaman Gazetesi, 10.11.2002.
Zaman Gazetesi, 19.11.2002.
Radikal Gazetesi Radikal 2, 24.11.2002.
Zaman Gazetesi, 27.11.2002.
Milliyet Gazetesi, 4.12.2002.
Milliyet Gazetesi, 5.12.2002.
Radikal Gazetesi, 9.01.2003.
Milliyet Gazetesi, 15.06.2003.
Sabah Gazetesi, 16.08.2003.
Radikal Gazetesi,29.03.2004.
Hürriyet Gazetesi, 30.03.2004.
Radikal Gazetesi, 31.03.2004.
Hürriyet Gazetesi, 01.04.2004.
Radikal Gazetesi, 04.04.2004..
Radikal Gazetesi Radikal 2, 04.04.2004.
Milliyet Gazetesi, 25.04.2004.
Yeni şafak gazetesi, 12.06.2004.
Radikal Gazetesi, 6-7. 11.2003.

İNTERNET ADRESLERİ

Avrupa Birliği İletişim Platformu (Avrupa Birliği Genel Sekreterliği), Erişim:
13.07.2004, <http://www.abgs.gov.tr/up2003/up.htm>

Adalet ve Kalkınma Partisi Resmi İnternet Sitesi, Erişim: 08.07.2004,
<http://www.akparti.org.tr>

Dışişleri Bakanlığı, Erişim:10.07.2004,

<http://www.mfa.gov.tr/turkce/grupc/cb/2002/11/7.11.2002.htm>

<http://www.mfa.gov.tr/turkce7grupg7basbakan/bsbkerdogabharvard.htm>

Milliyet Gazetesi Resmi Sitesi, Erişim: 01.08.2004

<http://www.milliyet.com.tr/2002/11/7/guncel/gun10.html>

NTV televizyonu resmi haber sitesi, Erişim 24.01.2004

<http://www.ntvmsnbc.com/news/253153.asp?0m=N29O>,

DiĞER

.AK Parti Program, 2002.

AK Parti Seçim Beyannamesi, 2002.

ANAP Parti Programı.

Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi, Sayı: 9, 1972.

Milli Nizam Partisi Kuruluş Beyannamesi.

MNP Kuruluş Beyannamesi.

MNP Program ve tüzüğü.

MSP Genel Başkanı Süleyman Arif Emre'nin **1. Büyük Kongreyi Açış Konuşması**,
Ankara, 1973.

ERBAKAN, Necmettin., **5. Büyük Kongre, Açılış Konuşması**, Yeni Yüzyıl
Gazetesi, 4 Ekim 1996.

ERBAKAN, Necmettin., Refah Partisi, **4. Büyük Kongre Açılış Konuşması**, RP Kitapçığı, 10 Ekim 1993.

Refah Partisi'nin Anayasa değişikliği, Uzlaşma Teklifi, RP Kitapçığı, Ankara, 1996

RP Parti Programı

Türkiye Bülteni, Ak Parti Aylık Yayın Organı, Yıl: 1, Sayı: 7, Aralık 2003

Türkiye Bülteni, Ak Parti Aylık Yayın Organı, Yıl: 1, Sayı:1, Haziran 2003

Türkiye'de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı, Sevinç Matbaası, Ankara, 1971.